EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

... Se poate chiar afirma că, inițial, literatura proustiană, pînă să-și configureze acea viziune a rădăcinilor lumii, e un jurnal intim de femeie cultivată, conștiința proprie înlocuind oglinda de budoar, în care ea se privește îndelung, se autoanalizează, la culcare seara, ca și la trezire dimineața.

Așa începe de altfel *Du côté de chez Swann*, cu rememorarea exactă a tuturor senzațiilor de adormire și de deșteptare din somn, și numeroase alte pagini ale ciclului întreg nu diferă calitativ de acestea. A le citi fragmentar, izolate de marea unitate narativă care le luminează funcțional, înseamnă a citi greșit. După cum se știe, André Gide însuși s-a văzut cu regret în eroarea de lectură menționată, devenind însă neîntîrziat ferventul cel mai de seamă al noului romancier.

(Din prefața semnată de VLADIMIR STREINU)

Vol. I—II Lei 13

61

1968

MARCEL PROUST ÎN CĂUTAREA TIMPULUI PIERDUT *

CM

MARCEL PROUST

ÎN CĂUTAREA TIMPULUI PIERDUT

I

ÎN PARTEA DINSPRE SWANN

COLECȚIA MERIDIANE

CM

Copera de *Alex. Szatmary*

Marcel Proust

A LA RECHERCHE DU TEMPS PERDU

I

DU CÔTÉ DE CHEZ SWANN

Marcel Proust

În căutarea timpului pierdut

I

În partea dinspre Swann

Traducere şi prefaţă de

Vladimir Streinu

Editura pentru Literatură Universală

Bucureşti, 1968

ÎNDREPTAR DE LECTURĂ

Literatura lui Marcel Proust, de la schiţa de roman *Jean Santeuil* la ciclul narativ *A la Recherche du Temps Perdu* şi la *Correspondence Générale,* informează pe cititor între altele asupra mişcării unei fiinţe omeneşti la dependenţa vitală de afecţiunea şi de căldura neîntreruptă a sînului matern.

Personajul fără nume din romanele lui e un fiu, pe care mamă-sa, ca să-l poată adormi seară de seară, îl sărută aproape narcotizant, înfăşurîndu-l apoi, cu mîna ei, în pături lînoase ca pe un prunc întîrziat şi aceasta pînă spre vîrsta bărbătească ; iar ca să-l trimeată la plimbări igienice, îl îmbracă de asemenea totdeauna gros, neuitînd niciodată a-i mai arunca pe umeri un pled asigurător. Păturile şi pledul erau bineînţeles ale grijii mamei faţă de copilul născut evident limfatic, dar în egală măsură, dacă nu mai mult, ele erau, prin plăcerea confuză a subiectului astfel oploşit, nevoi imperioase ale sensibilităţii lui infantile.

În adevăr, predilecţia filială, stăruind pînă tîrziu în adult, va fi la Marcel Proust aspiraţie întoarsă de a trăi ferit de coliziuni externe, ca un pui de cangur în marsu-

piul matern. Mama îi este atît de necesară încît Alain îl vede chiar ca pe „un copil care n-a terminat încă să se nască", deşi imaginea puiului de cangur îi corectează ideea mai conform cu realitatea. Căci suspinele proustiene după căldura marsupială şi binefacerile acestei temperaturi prielnice sînt frecvente şi mai totdeauna memorabile. Critici numeroşi le-au reţinut, prefăcîndu-le adesea în premise nu numai ale unei certe poezii a copilăriei, dar şi ale unei inocenţe cam simplificatoare şi de aceea contestabile.

Nici direcţia contrară inocenţei n-a lipsit interpretărilor critice. Pruncul, care zîmbeşte ca în vis şi gîngure fericit în scutecele mîngîierilor mamei, nu de mai puţine ori chiraie fără motiv şi se învineţeşte alarmant, după cum tot atît de neînţeles, ajuns la vîrsta faptelor semnificative, îşi protestează irascibilitatea prin hohote de plîns inexplicabile sau prin devastări de obiecte preţioase, spre stupoarea părinţilor. Simptomele debilităţii nervoase sînt în orice caz neîndoielnice.

Alţi critici, văzînd mai mult şi ţinînd numaidecît să meargă mai departe, au putut vedea cum, în prelungirea direcţiei contrare inocenţei, joacă unele noţiuni de critică freudistă. Cum fericirea şi nefericirea proprie pentru fiinţa biografică din Proust apar ca modificări ale raportului de la mamă la fiu, cu alte cuvinte, ca rămînere sub protecţia organismului ei sau ca rupere de acest organism, retorsiunea la edenul prunciei a putut prea bine fi, dincolo de plăcuta poezie a copilăriei, căutare tulbure a stărilor zise „prenatale". În alintările mamei, adultul se doreşte copil, copilul — prunc, şi pruncul — făt. Pledul, tras de obicei pînă peste cap şi sub care adoarme oriunde s-ar afla, fie şi pe-o costişe de deal după o scurtă plimbare, îl separă de lume ca placentă

maternă regăsită. Schema freudistă se umple astfel de realitate, fiind cuprinsă în imaginea copilului nenăscut complet, văzut de Alain. Bineînţeles, perspectiva nu e neinteresantă.

Ce i se poate obiecta totuşi e numai lărgimea, care face să se vadă mai mult o caracterologie comună decît un caracter particular; şi nici nu bate la semnificaţia cea mai adîncă a operei întregi. Cunoştinţa înlesnită de această metodă rămîne abstractă prin generalitatea ei, dincoace de pragul combinării sensibilităţii cu ideea de timp, care individualizează artistic proustianismul. În literatura naratorului fără nume din *A la Recherche du Temps Perdu* e desigur un retractilism stăruitor din vîrstele existenţei individuale. Repetarea acestei mişcări de sensibilitate înseamnează mai întîi dezerţiune a vîrstei adulte, care, devenind repede căutare multiplă a stării de pruncie, ni se înfăţişează apoi ca proces viu de involuţie biologică.

Privindu-l în continuare, semenul, pe care îl urmărim cum suie în amontul vieţii lui pînă la izvor, nu se opreşte însă aci. Ultimul termen al călătoriei lui în trecutul personal se află în abolirea sentimentului de timp. El fuge îndărăt din istoria proprie, dar fuge în acelaşi timp şi lateral şi înainte, din istorie pur şi simplu; lateral — prin studiu legiferant al fixităţii sociale şi al mobilismului psihologic, iar înainte prin contemplarea formelor eterne de poezie, muzică şi arhitectură. Mişcările caracteristic proustiene sînt tot atîtea ieşiri din efemer, adică din istorie.

Portretul copilului îngrijorător de limfatic şi nervos, crescînd mai mult printre fustele familiei şi mai de loc în apropierea tatălui, se dezvoltă feminin, cu însemnate consecinţe de ordin artistic. Cu chip suav şi picior mic,

copilul este frumos ca o fetiță. O doamnă Blatin, văzîndu-l, îl declară ca „prea frumos pentru un băiat". Și înfățișarea femeiască nu i se schimbă nici cu vîrsta. Un confrate i-o fixează puternic: „...cu pantofi mici și fini încălțîndu-i un picior de femeie... el are, în ciuda mustății, aerul unei cocoane evreice de șaizeci de ani, care va fi fost frumoasă"; „tînăr, bătrîn, bolnav și femeie — straniu personaj", exclamă René Boylesve. Impresii similare despre el are de asemenea Edmond Jaloux, mai cu seamă în privința ochilor: „ochi admirabili, feminini, ochi de oriental, a căror expresie drăgăstoasă, ardentă, mîngîietoare, dar pasivă, amintea pe aceea a căprioarelor, a antilopelor", fizionomia întreagă fiindu-i „pasionată și maladivă", iar trupește arătîndu-și „forța aparentă și feminitatea".

Dintre personajele literaturii sale, în care Proust și-a încifrat propria-i natură și experiență de viață, baronul de Charlus este cel mai interesant din punctul de vedere al complexiunii proustiene. De cîte ori apare într-un salon nou, baronul ține să se arate „viril și rece"; numai însă că bărbăția lui veleitară face loc numaidecît unei politeți moi, care îi răzbate din inconștient în conduita momentului. Și cum romancierul, cultivînd totdeauna valorile sufletești individuale și subiective, are totdeauna pornirea contrară de moralist să formuleze adevăruri generale și obiective, ca și cum ar urmări să transpună unicitatea în lege, scrie despre domnul de Charlus: „Cînd sentimentul politeții instinctive și atavice față de necunoscuți se manifestă într-un om ca Charlus, indiferent dacă omul e nobil sau burghez, sufletul unei rude de sex feminin, venindu-i în ajutor ca o zeitate, ca un dublu al său reîncarnat, își ia sarcina să-l introducă într-un salon nou și să-i modeleze atitudinea..."

În sprijinul generalizării, romancierul mai citează cazul unui „tînăr pictor, crescut de o sfîntă verișoară protestantă", care, vizitînd cîte o familie, „intra cu chipul oblic și tremurător, cu ochii la cer, cu mîinile înfipte într-un manșon invizibil, a cărui formă evocată și prezență reală și tutelară vor ajuta pe intimidatul artist să străbată fără agorafobie spațiul plin de abisuri de la anticameră pînă la micul salon".

Fie baronul, fie tînărul pictor, amîndoi își datorau conduita feminină unei cauze, care sta „în ereditarea inconștientă și în sexul modificat". Astfel baronul, intrînd în casa soților Verdurin, comandat din ascuns, „se înfoia dezordonat cu politeți artificioase și cu aceeași amploare, ale cărei legănări i-ar fi fost înlesnite și în același timp stînjenite de lărgimea și greutatea unei fuste", încît „s-ar fi zis că nu el înainta, ci doamna de Marsantes, atît de mult apărea în acest moment femeia, pe care o eroare a naturii o pusese în corpul domnului de Charlus". Nimic dar mai firesc decît că „i s-ar fi cuvenit epitetul de *lady-like*". Epitetul i se cuvine lui Proust însuși. Conduita de bărbat rămas copil sau nevoia întîrziată de protecție maternă traduc la el o pasivitate ca atitudine generală de viață, care e aspect al feminității lui, comportament nu de vîrstă, ci de sex, de indeterminare sexuală. O invizibilă „fustă postișă", monument de volane, dantele și panglici, asemănătoare cu rochia ducesei de Luxemburg sau a Odettei de Crécy, ieșite la plimbare, îi emasculează deopotrivă viața și formula artistică. Această „eroare a naturii", prin care nici bărbatul și nici femeia nu ajung să se pronunțe decisiv în aceeași ființă, devine la Proust interes pentru dubla anomalie erotică. Critici destui au pus în vedere substratul biografic, pe care romancierul și l-a folosit ca să analizeze relațiile specioase dintre

Albertine Vinteuil și prietena ei Andrée, sau dintre Charlus și fidelul Morel. Îndeosebi *Sodome et Gomorrhe*, din seria „timpului pierdut", e romanul acestor deviații fizio-psihologice. Și, după biografii, ale căror cercetări se autoriză puternic de la subiectivitatea declarată a romancierului, nici *Albertine disparue*, romanul iubirii lui firești pentru o femeie, n-ar fi decît încifrarea narativă tot a cunoscutei anomalii, Albertina fiind de fapt un Albert bine identificat, pe care Proust doar l-a travestit femeiește, așa cum natura pe el însuși, mai mult Marcelină decît Marcel, îl deghizase dimpotrivă ca bărbat. Căci, oricîtă indeterminare caracterologică am desluși în biografia lui, cîtimea de feminitate este în primul rînd decisivă. Ea decide atît forma internă a operei, ipostaza proustiană a sensibilității, cît și forma imediat aparentă, ipostaza stilistică. Condiția socială a femeii burgheze transpare în materia și atitudinile de viață, care susțin interesul dintîi al acestei literaturi. Fără griji economice, fără îndatoriri practice nici pe rază gospodărească, supraveghindu-și modistic îmbrăcămintea și ieșind din casă pentru reuniuni mondene, pentru mici excursii igienice sau cel mult pentru viligiaturi estivale, Proust trăiește într-un sedentarism imaginar, specific feminin.

El participă din plin la un moment social, cînd nobilimea de sînge, împestrițată cu una produsă de o istorie mai recentă, acceptă din constrîngere contacte cu marea burghezie, care ea însăși acceptase de la un timp vizitele intelectualilor și ale artiștilor, dar observația lui literară cade dintr-o dată asupra interioarelor acestei lumi, asupra cadrului domestic, în care ea însăși trăia tot sedentar. Descrierea insistentă a locuințelor, văzute dinăuntru în afară și mai mult în distribuirea spațiilor și în implementarea decorației lor, reține pe cititor ca reflex literar al

sedentarismului autorului, după cum sedentarismul ca formă de viață traduce condiția socială a femeii burgheze. Astfel că domiciliii personale, fie chiar numai în vederea unei vilegiaturi, cum sînt acelea de la Combray sau de la Balbec, ca și domiciliii străine, cum sînt între altele al doamnei de Saint-Euverte sau cel numit La Raspelière, capătă prin număr și descripție un relief artistic dominant, semnificînd natura domiciliar feminină a scriitorului.

Viața de interior și poezia interioarelor nu alcătuiesc însă ultimul termen al acestei naturi. Sedentarismul domiciliar, depășindu-și primejdia alunecării în vegetativ, trece mai departe într-un copleșitor sentiment de rudenie cu lumea vegetală. Răsurile din *Du côté de chez Swann*, chiar cele numai prevestitoare din *Jean Santeuil*, și nuferii Vivonnei din *Le côté des Guermantes*, cu mult mai mult decît ale locurilor, unde înfloreau, oprind pe Proust-copil din plimbare pînă ce părinții îl chemau din nou în grupul lor, erau ale sensibilității lui florale de fetiță, care se iubea în simbolurile frăgezimii și suavității proprii. Evocarea mai cu seamă a răsurilor de la Tansonville, între multele flori descrise, încredințează de afinitatea care îl oprește lîngă ele din excursie: „Deasupra ramurilor, ca tot atîția dintre acei trandafirași sălbatici din ghiveciurile înfășurate în hîrtie dantelată, ale căror delicate fuzee la marile sărbători împodobeau strălucitoare altarul bisericii, se îmbulzeau mii de muguri abia apăruți într-o nuanță mai deschisă care, plesnind, arătau ca fundul unei cești de marmură roză tonuri sîngerii, trădînd mai mult decît florile esența deosebită, irezistibilă, a măceșului care, oriunde se pornea, oriunde avea să înflorească, nu putea înflori decît roz".

Simpatia scriitorului față de regnul vegetal, contemplativ în măsură egală cu cel care îl contemplă și cu care se înrudește prin fixația rădăcinilor, deci prin sedentarismul nativ, comun, apare atît de adesea, încît e de mirare că un Claude Mauriac, care semnalează fugitiv puținele referințe ale lui Proust la regnul animal, nu merge la consecința semnificativă a observației sale. O mare metaforă a acestei simpatii pentru plante, simpatie care este mai curînd o co-natură, ni se propune de asemenea cu bazilica Saint-André-des-Champs, îmbrăcată pînă sub streșini în iederă sau viță sălbatică. Diferențele de nivel ale înfrunzirii compacte care, după cum se bombează sau aleargă plan, destăinuie sculpturile exterioare, contraforții sau alte elemente de arhitectură, viața unanimă a iederii cotropitoare și în chip special fuga pe loc, la suflarea vîntului, a valurilor verzi pe nevăzuții pereți, se compun pînă la urmă într-un monument vegetal, a cărui contemplare instruiește adînc asupra naturii contemplatorului.

Sînt semne chiar că firea lui feminină, sedentară și limfatică îl conducea pînă în procesul de nutriție al lumii vegetale. Căci el însuși umblă în felurite chipuri după alimentul luminii. Culorile spectrului solar, cu nuanțele lor infinit combinate, care îi smălțuiesc opera și pe care studiosul german Uwe Daube le-a inventariat de curînd în teza lui de doctorat, tonurile în scădere ale unui amurg de vară, urmărite de romancier pe un turn de biserică, verdele multiplu asimilat îndelung din capriciul valurilor, pe cînd se plimba în trăsură pe țărmul mării, ca și tot ce este vibrație diaprată de vitralii înlăuntrul unei catedrale, atestă înfometarea coloristică a spiritului și a organismului său. Cîteodată nevoia de culoare și lumină, care

ia în alt plan forma spirituală a marelui său interes față de pictură în general, îndeosebi față de coloriștii venețieni și olandezi, se combină cu plăcerea sedentară de interior, cum vedem în descrierea camerei de la Balbec, în care el lîncezește ca o plantă de apartament răsucită spre ferestre sau, perdelele fiind trase, spre reflexele vitrinelor de mobile: „Tapițerul bavarez, care fusese însărcinat cu amenajarea acestei locuințe luxoase, schimbase decorul încăperilor și, întrucît privește aceea în care mă aflam cu însumi cu domiciliul, hotărîse ca pe trei părți de-a lungul pereților să se înșiruie biblioteci scunde cu geamuri, în care, după locul ocupat de ele și printr-un efect neprevăzut de tapițer, se reflecta cîte o parte sau alta din tabloul schimbător al mării, alcătuind o friză de marine luminoase, neîntreruptă decît de plinurile de mahon despărțitoare".

Oriunde s-ar afla, Proust își orientează heliotropic frunzele sensibilității pînă și la jocurile coloristice cele mai precare. Lumina e hrana spiritului său și contemplarea îndelungă a spectrului solar după ceasurile zilei ascunde, sub descripția literară, un proces de nutriție tot atît de misterios ca asimilația clorifiliană. Feminin, pasiv, sedentar, clorotic și chiar clorofilic, atît ca organism cît și în spirit, el dispune de un imens număr de metafore descriptive, toate stînd în legătură cu cîte una dintre laturile lui caracterologice și cele mai multe provenind din lumea plantelor. Propriu viziunii sale, el însuși lujer gînditor, e înfățișarea de parc botanic a societății omenești. În *Du côté de chez Swann*, ca și în *Sodome et Gomorrhe*, presimțirea dragostei cheamă, ca s-o exprime, delicatul eveniment floral al așteptării polenului peste pistilul tremurător.

Dar simbolul puternic al fixității tulpinilor, cu care el asimilează pe oameni, se află mai cu seamă în imaginea unui lacheu de scară exterioară, în fireturi, contemplativ, palid, uscat și neclintit în estetica lui ca un arbust ornamental. Personajul acesta, metaforă fundamentală, conducîndu-ne în natura originală a romancierului și subsecvent în viziunea lui poetică, domină ca semnificație toate celelalte aspirații proustiene și de asemeni pe toți ducii, prinții, conții, marchizii și baronii lumii lui. De aceea, pînă azi, nu e intuiție critică mai profundă asupra esteticii proustiene decît acea „transpunere a umanului în vegetal", formulată de Ernst Robert Curtius. „Pe marii scriitori care au zugrăvit societatea, afirma criticul german mai înainte ca *A la Recherche du Temps Perdu* să se fi tipărit în întregime, i-am putea împărți în două clase, după cum o concep ca pe o faună, o menajerie, sau ca pe o floră. La Proust predomină concepția a doua, cea vegetală, și el o exprimă cu o perfecție pe care greu am găsi-o altundeva." Observația e fundamentală, întrucît luminează marea metaforă din care se naște originala viziune botanică asupra lumii.

Criticul explică însă viziunea romancierului printr-o trăsătură de spirit națională și anume prin sensibilitatea franceză față de „solul natal", de care o leagă, indiferent de clasă socială, idealul comun al unei „proprietăți funciare". După Curtius, francezul, fie nobil, burghez sau țăran, aspiră caracteristic la o casă de țară cu livadă, dacă nu și la o bucată de pămînt exterioară. „Tradiționala pasiune franceză a pămîntului, cultul solului matern *(nourricier)* este unul dintre motivele artei lui Proust", afirmă criticul. Fiind destulă îndoială că dorința „proprietății funciare" și dragostea de „solul matern" ar specifica numai sufletul francez (ceea ce anulează neconvingător sentimentul tradiției la alte popoare), ni se pun întrebările: de ce nu toți scriitorii francezi exprimă această constantă atît de decisivă a specificului lor național, de ce n-au apărut scriitori cu aceeași viziune în țările avînd și ele o tradiție a iubirii de pămîntul natal, în fine, de ce numai Proust, dintre scriitorii francezi, ca să exprime o identitate colectivă, folosește originala metaforă vegetală ?

Ultima întrebare îndrumează spiritul cercetător la cauze mai particulare decît categoriile etno-economice ale spiritului național. De aceea am și urmărit pînă acum geneza unicei metafore proustiene, care preschimbă statornic ființele omenești în tulpini și lujere, raportînd-o la natura scriitorului. Feminitatea, pasivismul, cloroza, viața sedentară, sensibilitatea luminii și contemplația de sine, totul indicînd afinitatea cazului său uman cu regnul vegetal, sînt mai curînd adevărații factori modelatori ai viziunii și artei lui Proust. Căci, de la un anumit nivel al creației lui, metafora vegetală se preface în sentimentul rădăcinilor lumii, și oamenii, fără să mai fie prilejuri individuale de imagini botanice, sînt văzuți și chiar valorificați după fixitatea lor socială. Cînd marchiza de Villeparisis dezaprobă căsătoria unui fiu de „notar" cu o fată de nobil, numindu-i ascensiunea „declasare în sus", ea exprimă chiar punctul de vedere al romancierului, a cărui concepție artistică se tulbură prin astfel de mutații ale condiției de clasă. Dacă „proprietatea funciară", comună țărănimii, burgheziei și nobilimii franceze, ar susține în adevăr viziunea proustiană, atunci diferențele de regim afectiv, căruia îi sînt supuse de autor clasele sociale și de la care le vine întreg farmecul poetic, s-ar șterge dintr-o dată.

În realitate, simpatia lui Proust față de personajele sale se distribuie numai după rădăcinile lor în spațiu sau în timp, care le fixează socialmente. Instabilitatea burgheziei, văzută ca șuvoi omenesc curgînd între maluri ferme, unul al țărănimii și altul al nobililor, e respinsă de romancier sub forma unei colecții de caricaturi. Casa soților Verdurin, sediu muzeistic al acestei lumi rizibile, forfotește de tipuri care, aspirînd să-și schimbe condiția de clasă și neizbutind, mimează comic superioritatea intelectuală. Doamna Verdurin, ca să simuleze fie satisfacția pentru vreo vorbă de spirit a unui musafir, fie emoția estetică la vreo audiție muzicală, repetă mecanic același gest în amîndouă cazurile acoperindu-și ochii cu palmele și, după împrejurare, hohotind sec numai din umeri sau dormitînd pe toată durata audiției. Ea e prima marionetă a cercului ei, teatru de automate, pe care artiștii autentici ca pictorul Elstir îl părăsesc, dar caricaturi de intelectuali conformiști, ca universitarul Brichot și doctorul Cottard, continuă să-l cultive. Oriunde, în *A la Recherche du Temps Perdu*, întîlnim reprezentanți ai burgheziei, ei sînt ridiculizați consecvent. Excepție fac numai Swann și romancierul însuși, care se aseamănă între ei uneori pînă la identificare, amîndoi avînd aceeași legătură solidă cu cultura, fixativul lor spiritual. În afară de ei doi, un Legrandin, decanul Poncin și magistratul Prezident, aceștia din urmă dimpreună cu soțiile lor, suplimentează memorabil, ca și membrii „nucleului" Verdurin, galeria de pocitanii a lui Daumier. Față de monștrii acestuia, burghezii lui Proust sînt diformi morali. Viclenia, filistinismul, adulația, superficialitatea și îndeosebi absența unui reazim mai adînc, a unei rădăcini, care i-ar feri de mișcări și aspirații improprii, deci de ridicolul instabilității sociale, îi transformă în caricaturi sau în marionete.

De aceea ei nu au nici o atingere cu burghezia patetică, balzaciană.

O anume distanță de la romancier la celelalte clase sociale (țărani și nobilime) există de asemenea, e adevărat, numai că ea se rezolvă de atîtea ori doar într-o ironie afectuoasă. Atitudinea scriitorului fie față de Françoise, fata în casă a mătușii Léonie, fie față de nobili ca Charlus și Norpois, cărora și lor le vede destule slăbiciuni, este totdeauna considerativă, iar proveniența acestei considerații se descoperă ușor în stabilitatea lor de clasă. În adevăr, după viziunea lui Proust, rădăcini invizibile, dar sugerate stăruitor ca deveniri estetice ale uitatei metafore vegetale, fixează deopotrivă pe țărani și pe nobili ; vechimea spiței solidarizează pe cei dintîi cu un anumit spațiu geografic, iar pe ceilalți cu cîte o secțiune a istoriei.

Astfel, privitor la țărănime, amintirea unei plimbări spre Méséglise, întreruptă de ploaie, spune totul : „Adesea, ne duceam de asemenea să ne adăpostim, claie peste grămadă, cu sfinții și patriarhii de piatră, sub portalul bisericii Saint-André-des-Champs. Cît de franceză era biserica asta ! Deasupra ușii, sfinții, regii-cavaleri cu cîte o floare de crin în mînă, scene de nuntă și de înmormîntare, totul era reprezentat cum putea fi în sufletul Françoisei. Sculptorul povestise de asemenea unele anecdote privind pe Aristotel și Virgiliu, în același fel cum Françoise, la bucătărie, vorbea bucuroasă de sfîntul Ludovic, ca și cum l-ar fi cunoscut personal... Se simțea că noțiunile, pe care artistul și țăranca medievală (supraviețuind în secolul XIX) le aveau asupra istoriei antice sau creștine și care se deosebeau prin tot atîta inexactitate cît și bunătate de suflet, ei le luau nu din cărți, ci dintr-o tradiție directă și totodată străveche, neîntreruptă, orală, deformată, înstrăinată și vie. Altă personalitate din

Combray, pe care o recunoşteam de asemeni, virtuală şi profetizată, în sculptura gotică de la Saint-André-des-Champs, era tînărul Théodore, băiatul de prăvălie de la Camus. Françoise simţea de altfel în el atît de mult o patrie şi un contemporan că, dacă mătuşa Léonie era prea bolnavă..., ea îl chema pe Théodore. Căci acest tînăr... era atît de plin de sufletul care decorase Saint-André-des-Champs... încît el, cînd ridica pe pernă capul mătuşă-mi, avea chipul naiv şi devotat al îngeraşilor din basoreliefuri, grăbindu-se, cu cîte-o lumînare în mînă, pe lîngă Fecioara cu ochii închişi, de parcă chipurile de piatră sculptată, cenuşii şi goale, cum sînt arborii iarna, nu era decît o însomnorare, o rezervă, gata să reînflorească în viaţă cu chipuri populare nenumărate, preoţeşti şi drese, ca al lui Théodore, colorate în roşu de măr copt. Nelipită de piatră ca acei îngeraşi, ci desfăcută de portal, de o statuie mai mult decît omenească, stînd în picioare pe un soclu ca pe un scăunaş care o ferea să-şi pună tălpile pe pămîntul umed, o sfîntă avea obrajii bucălaţi, sînii tari care îi umflau veşmîntul ca un ciorchine copt într-o pungă, fruntea îngustă, nasul scurt şi energic, pupilele bulbucate, aerul sănătos, insensibil şi plin de curaj al ţăranilor din împrejurimi. Această asemănare, care insinua în statuie o dulceaţă pe care eu n-o căutasem în ea, era deseori certificată de cîte o fată de pe cîmp, venită ca şi noi să se adăpostească şi a cărei prezenţă, asemenea prezenţei acelor frunzişuri parietale care crescuseră alături de frunzişurile sculptate, părea destinată să îngăduie, printr-o confruntare cu natura, cîntărirea adevărului în opera de artă."

Aceeaşi „dulceaţă", care este a neschimbării regionale, a înrudirii tipului uman cu geografia ambiantă, a implantării omului în peisaj, îl copleşeşte erotic, străbătînd

singur pădurea de lîngă satul Roussainville: „Cîteodată, exaltării pe care mi-o dă singurătatea i se adaugă alta, de care nu o puteam deosebi prea bine, pricinuită de dorinţa de a vedea ieşindu-mi în faţă o ţărancă pe care s-o pot strînge în braţe... Dar dacă acea dorinţă, de a vedea apărînd o femeie, sporea pentru mine farmecele naturii cu ceva mult mai aţîţător, farmecele naturii la rîndul lor măreau atracţia apariţiei." El caută astfel „originalitatea sau viaţa particulară a locului", însăşi „trecătoarea chemată" fiind „nu un exemplar oarecare al tipului general de femeie, ci un produs necesar şi firesc al solului... Şi eu nu făceam deosebire între pămînt şi fiinţe." O fată de ţară întîlnită la Paris nici nu l-ar fi interesat. „Dar a rătăci astfel prin pădurile de la Rossainville fără ţăranca, pe care s-o îmbrăţişez, însemna să nu cunosc comoara tainică, frumuseţea profundă a acestor păduri. Fata pe care n-o vedeam decît ieşind din frunzişuri era pentru mine ea însăşi o plantă a locului, numai de un rang mai înalt faţă de celelalte şi de o alcătuire mai înrudită decît ele cu savoarea profundă a ţinutului." Solidară cu regiunea, ţărănimea e astfel o invariantă umană, care, rezultînd din acea intuiţie a rădăcinilor lumii, specifică la Proust, îi conformează viziunea artistică.

Ceva similar mai putem găsi în stăruinţa romancierului de a înfăţişa clasa nobiliară. Din nou stabilitatea socială, deşi de alt ordin, îi solicită consideraţia. De data aceasta rădăcini omeneşti în istorie, spre deosebire de cele în spaţiu, în habitatul cosmic, ale ţărănimii, dezvoltă o mare putere de seducţie, genealogiile glorioase devenind vrednice de contemplat. Aşa e, între multe altele, reveria istorico-legendară, pe care încă din copilărie i-o provoacă numele şi castelul de Guermantes: „Ştiam că rezidau acolo nişte castelani, ducele şi ducesa de Guermantes,

ştiam că sînt personaje reale, existînd în adevăr, dar de cîte ori mă gîndeam la ei mi-i închipuiam cînd ca imagini de tapiserie, aşa cum era contesa de Guermantes pe *Încoronarea Estherei* din biserica noastră, cînd cu nuanţe schimbătoare, cum era Gilbert-cel-Rău pe vitraliu, care juca între un verde ca smiceaua şi un albastru ca pruna, după cum mă aflam eu încă unde luam apă sfinţită sau ajungeam la scaunele noastre, cînd cu totul impalpabil ca imaginea Genovevei de Brabant, străbunică a familiei de Guermantes, pe care lanterna magică o plimba pe perdelele camerei mele sau o făcea să urce pe tavan — personaje în sfîrşit totdeauna învăluite de misterul vremilor merovingiene şi scăldîndu-se, ca într-un apus de soare, în lumina portocalie care iradiază din aceste silabe: «antes»... Şi ştiam că ei nu purtau numai titlul de duce şi ducesă de Guermantes, dar că din secolul al XIV-lea cînd, după ce încercaseră să-şi înfrîngă pe foştii seniori, se aliaseră cu ei prin căsătorii, erau conţi de Combray..."

Baronul de Charlus, fratele cadet al ducelui de Guermantes, aminteşte pe îndelete toate titlurile de nobleţe ale familiei. O împrejurare de preşedere faţă de marchizul de Cambremer, cu o voluptate care se simte că este şi a romancierului, el le înşiră în *Sodome et Gomorrhe* ca date obiective ale unei vechimi nestrămutate. Baronia lui e un lăstar de trunchi viguros, ale cărui rădăcini se numesc ducii de Brabant, coconii de Montargis, ca şi prinţii de Oléron, de Carency, de Viareggio şi de Dunes. Cîte un cunoscut îi scrie de aceea cu toată îndreptăţirea „alteţei-sale baronul de Charlus", începîndu-şi scrisoarea cu „monseniore". Evocînd relaţii de familie cu Wilhelm al II-lea de Hohenzollern şi cu Ludovic al XIV-lea, baronul vorbeşte chiar cu glasul lui Proust, gîndind

„heraldic", fiindcă „ce vreţi, istoria e istorie, ce să-i facem, şi nu depinde de noi să o realcătuim".

Paginile de referinţe nobiliare, foarte numeroase în *A la Recherche du Temps Perdu*, par a fi indicii de cea mai iritantă vanitate, dacă le citim izolate de întregul operei. Citite integrativ, aceleaşi pagini exprimă însă nu atît plăcerea unui personaj de vechimea familiei proprii, cît constanta de viziune a romancierului, adică percepţia imuabilităţii într-o lume haotică, devenirea ultimă a nemainumitei metafore vegetale. Perspectiva curat estetică schimbă pînă şi sensul snobismului, pe care însuşi Proust şi-l recunoaşte în unele scrisori către prieteni, iar cititorii mai toţi i-l impută. Dar „snobul" repudiat unanim, simţind plăcerea să frecventeze o ducesă, caută îndeosebi apartenenţa istorică, fixitatea heraldică, legătura ascunsă, pe care chiar cîte o ţărancă, aparţinînd ineradicabil unui anumit spaţiu geografic, i-o dezvăluie de asemenea. Snobismul proustian, încadrat artistic, îşi pierde astfel definiţia frivolă, cu care înşeală de obicei pe cititorii fragmentarişti. Mărturisirea lui André Billy e în acest sens menţionabilă: „Am citit *Du côté de chez Swann* la apariţie, cînd nu se ştia că va avea o urmare. Acele poveşti cu oameni din lumea înaltă, spuse de un snob, m-au plictisit îngrozitor. A trebuit urmarea *Timpului Pierdut*, care să mă înveţe a admira pe Proust." Nu e prea clar, într-adevăr, dacă Billy a ajuns după lectura întregului ciclu de romane, să înţeleagă chiar pe „snob". Dar în cazul că acesta ar fi sensul mărturisirii lui, interpretarea snobismului proustian ca atracţie a rădăcinilor lumii sau, oricum, ca mişcare artistic semnificativă, ar primi şi dinafară un sprijin critic. Ţărancă sau marchiză, femeia este pentru Proust imaginea diferită a aceleiaşi stabilităţi vegetale, care o face vrednică de considerat.

Interesul romancierului merge de aceea la fixitatea tipului uman, fixitate genealogică şi istorică în cazul familiilor nobile, pămînteană şi geografică în privinţa ţărănimii.

Mai mult decît atît. Intuiţia statorniciei şi a vechimii este la el atît de fundamentală, încît aspecte disparate ale operei se organizează şi se unifică prin ea neaşteptat. Un aspect narativ minor avem în mania cîte unui personaj de a nu rosti numele de oameni, de locuri şi localităţi fără să nu amintească şi prefacerea în timp a acelor nume. Astfel preotul din Combray, în *Du côté de chez Swann*, spre marea plictiseală a mătuşei Léonie, cu care stă adesea de vorbă, arată cum *Roussainville*, odinioară *Rouville*, ar veni din *Radulfi villa*, cum sfîntul *Hilaire*, de pe vitraliul bisericii din Combray, e numit în alte părţi sfîntul *Illiers*, *Hélier* sau *Ylie*, corupţii ale aceluiaşi *Sanctus Hilarius*, numele de sat *Thiberzy* nefiind nici el decît *Theodebergiacus*, fostă reşedinţă a lui Théodebert. Iar pedantul Brichot, în *Sodome et Gomorrhe*, spre marea plictiseală a doamnei Verdurin, ca şi a prinţesei Sherbatoff, ţine să se ştie că *Fervache*, nume de localitate, „înseamnează ape fierbinţi", *fervidae aquae*, că pădurile *Chantereine* nu adăpostesc nici o „regină" *(reine)*, ci numai un neam de „broaşte" *(raine-renne)*, că *Pont-à-Couleuvre* nu e „Podul-cu-Şarpe", ci doar pod care se deschide în schimbul unei dări, fiindcă pe vremuri i se spunea *Pont-à-Quileuvre (à qui l'ouvre*=„al cui îl deschide"), de la latinescul *Pons cui aperit*. Evident, asistenţa atît a preotului din Combray cît şi a profesorului Brichot se simţea de-a dreptul mortificată de un asemenea pedantism. Proust însă, copil sau adolescent, reţine totul şi, devenit romancier, consemnează cu plăcere etimologiile auzite. Originea numirilor de locuri şi oameni este pentru el un alt fel de genealogie nobiliară sau de

implantare ţărănească în spaţiul geografic, avînd aceeaşi putere de a-i deschide perspectivele vechimii şi stabilităţii. Şi dacă numărul exemplelor relativ mic faţă de întinderea operei ar putea iluziona pînă la considerarea acestui aspect lingvistic ca minor, cum i-am zis mai sus, funcţia lui artistică ne conduce la o anumită înfăţişare a stilului proustian, care îi măreşte considerabil însemnătatea.

Căci, în afară de identitatea lui bine cunoscută, pe care i-o creează priodicitatea evolvă, arborescenţa vie şi deci amploarea frazării, scrisul romancierului cultivă tot atît de constant sensurile originare ale vocabularului folosit. Plăcerea etimologică este, în *A la Recherche du Temps Perdu*, o componentă stilistică de seamă, fără de care proza lui Proust, întocmai ca şi poezia lui Mallarmé, rămîne nu numai în parte obscură, dar şi lipsită de întregimea farmecului ei. Sentimentul rădăcinilor, în care mai stăruie doar amintirea metaforei vegetale, sub care vede el lumea, lucrează aşadar ca viziune artistică şi asupra stilului, care nu mai poate fi considerat, dimpreună cu „mania" preotului din Combray sau a pedantului Brichot, aspect secundar.

Trecînd însă la subiectivitatea formulei de roman, pe care Proust şi-o declară de nenumărate ori, iar criticii i-o afirmă ca fiind aspectul capital al creaţiei lui, cu însemnate consecinţe asupra istoriei genului, orientarea perceptivă nu i se schimbă. Dar mai întîi cercetarea de sine, ajunsă pînă şi la forma de acribie a celor mai fugitive senzaţii, e noua atitudine de romancier propusă de Proust. Ea provine fără îndoială din fizio-psihologia lui feminină, şi unele asocieri, pe care critica le-a şi făcut între *A la Recherche du Temps Perdu* şi *La Princesse de Clèves*, sînt pe deplin întemeiate. Se poate chiar afirma că, iniţial, literatura proustiană, pînă să-şi configureze

acea viziune a rădăcinilor lumii, e un jurnal intim de femeie cultivată, conştiinţa proprie înlocuind oglinda de budoar, în care ea se priveşte îndelung, se autoanalizează, la culcare seara, ca şi la trezire dimineaţa.

Aşa începe de altfel *Du côté de chez Swann*, cu rememorarea exactă a tuturor senzaţiilor de adormire şi de deşteptare din somn, şi numeroase alte pagini ale ciclului întreg nu diferă calitativ de acestea. A le citi fragmetar, izolate de marea unitate narativă care le luminează funcţional, înseamnă a citi greşit. După cum se ştie, André Gide însuşi s-a văzut cu regret în eroarea de lectură menţionată, devenind însă neîntîrziat ferventul cel mai de seamă al noului romancier. Cititori mai calmi, dacă nu mai sagaci, au descoperit însă dintr-o dată cum paginile, aşa zicînd, de toaletă morală sau de autoscopie feminină se dezvoltă uimitor în adevărate studii de psihologie modernă. Sub ascuţimea analizei de sine apar noi adevăruri psihologice, opuse concepţiei clasice a conştiinţei, cum sînt disoluţia identităţii personale, înfăţişarea multiplă a unei aceleiaşi individualităţi, discontinuitatea eului, masca socială şi realitatea individuală, în sfîrşit, mobilismul vieţii interne şi misterul personalităţii, urmărite chiar ca ereditate în inconştient, „această mare noapte nepătrunsă şi descurajatoare a sufletului nostru, pe care o socotim vid şi neant".

Cît priveşte alcătuirea conştiinţei, nici ea nu mai corespunde vechii organizări. Sustrasă voinţei şi interdicţiilor sociale, viaţa sufletească, sporindu-şi conţinutul cu multele şi abia descifrabilele adaosuri ale inconştientului, ni se compune din structuri inaparente, la care se ajunge numai cînd şi cînd prin „intuiţie" şi prin „memorie involuntară". *A la Recherche du Temps Perdu* înseamnă, de fapt, „În căutarea structurilor sufleteşti inaparente",

întemeindu-se narativ pe înseşi împrejurările care le dezvăluie. O astfel de împrejurare, la mulţi ani după viaţa de copil dusă la Combray, este pentru Proust celebra bucăţică de „madeleină", muiată în ceai, al cărei gust scoate la iveală un trecut fericit, o structură morală scufundată, adevărat ciorchine memorial, care îşi aştepta evocarea: „...ca în acel joc al japonezilor care se distrează muind într-un vas de porţelan, umflat şi plin cu apă, fîşii mici de hîrtie fără deosebire între ele, care însă, abia cufundate, se şi întind, se răsucesc, se colorează, se deosebesc unele de altele, se prefac în flori, case, fiinţe omeneşti adevărate şi cunoscute, în acelaşi fel acum toate florile grădinii noastre şi acelea din parcul domnului Swann, şi nuferii de pe Vivonne, şi lumea cumsecade a satului şi căsuţele lor, şi biserica, şi întregul Combray cu împrejurimi cu tot, toate acestea, oraş şi grădini, căpătînd formă şi realitate, au ieşit din ceaşca mea de ceai".

Altă dată romancierul retrăieşte aceleaşi imagini, vrînd numai să se ferească de un vehicul (în curtea castelului Guermantes) şi făcînd pentru aceasta un simplu pas peste o denivelare de lespezi, cum mai făcuse, copil fiind, la Combray. El se apleacă aşadar mai totdeauna asupra unui trecut intim cu sentimentul că-şi descoperă rădăcinile fiinţei lui morale. Mişcarea nu diferă de aceea cu care urmăreşte genealogii nobiliare sau apartenenţe ţărăneşti în regiunea natală şi, fiind factor unic de configurare artistică, tot ea comandă atît poezia copilăriei, cît şi noile intuiţii psihologice ale misterului personalităţii. Numai sentimentul fixaţiei vegetale, fără să lipsească instabilităţii conştiinţei, este totuşi de un ordin diferit decît în cazurile cunoscute pînă acum.

În *Le Temps Retrouvé*, analiza fenomenului de „memorie involuntară" ca singur mijloc de a destăinui natura spiritului, duce pe analist la descoperirea pacificării vieții interne, descoperire deci a unei fixități *sui generis*. E vorba de percepția unei sinteze între prezent și trecut, temporală în compunerea ei, dar extratemporală în unitatea percepției, care divulgă „esența lucrurilor", acea neprețuită „picătură de timp în stare pură". În astfel de momente, senzațiile sînt „reale fără a fi actuale, ideale fără a fi abstracte, pentru că esența permanentă și obișnuit ascunsă a lucrurilor se află liberată, și adevăratul nostru eu care, de multă vreme, părea mort, dar nu și era în realitate, se trezește, se animă, primind cereasca hrană, care i se aduce. O clipă eliberată din succesiunea timpului a recreat în noi, ca s-o simtă, pe omul eliberat de ordinea timpului." Rădăcinile conștiinței se înfig prin urmare în momentele de extratemporalitate ale eului, găsindu-și astfel reazimul său și fixația, la care romancierul mobilismului vieții sufletești aspiră pînă la urmă în toate felurile.

Cum însă chiar aceste stări de spirit salutare sînt tot atît de fugitive ca și cele pe care tinde să le salveze de consumarea în timp, Proust ajunge la modul de a le fixa instabilitatea prin creația artistică. Conform viziunii lui, numai arta suspendă labilitatea conștiinței extrăgînd-o din temporal. Concludente în această privință sînt paginile din *Du côté de chez Swann* referitoare la jocul misterios, în care viteza trăsurii și cotiturile drumului mișcă în amurg trei turnuri de biserică (două din Martinville și a treia din Vieuxvicq) atît de incitant, cu atîta putere de a-i solicita sensibilitatea, de a-i orienta tumultul sufletesc în jurul tainei lor, încît descrie totul urgent pe un petic de hîrtie, pînă ce o simplă „frază

frumoasă" a descripției, fixînd acea „taină", îi limpezește sufletul. E ultimul și cel mai înalt fel al romancierului de a se odihni pe o ordine fermă de valori (artistice, de data aceasta). E ultima și cea mai înaltă devenire, aproape de nerecunoscut, a naturii lui feminine, sedentare, contemplative și vegetale.

Interesul însuși pentru poezie, pictură, muzică și arhitectură, umple de fericire, după cum se știe, mari părți ale romanelor lui Proust, apare și se explică tot ca sustragere, prin contemplație estetică, din agitata istorie a conștiinței. Iar cu ideea artei ca stabilitate a mobilismului existențial, ne aflăm chiar între antinomiile estetice ale viziunii proustiene, organizată în spațiul dintre „modern" și „străvechi", dintre „fluctuant" și „imuabil", dintre „particular" și „general", „temporal" și „etern", „subiectiv" și „obiectiv", opoziția cea mai de seamă, care își asumă pe toate celelalte și devine astfel cheia creației proustiene întregi, fiind „natura" și „cultura" cu dubla lor mișcare de a se transmite concomitent una în alta.

VLADIMIR STREINU

DOMNULUI
GASTON CALMETTE

*Ca mărturie a unei profunde
şi afectuoase recunoştinţe*

MARCEL PROUST.

PARTEA ÎNTÎI

Combray

I

Mult timp, eu m-am culcat de cu seară. Cîteodată, chiar după stingerea luminării, ochii mi se închideau atît de repede că nici n-aveam timp să-mi spun : „adorm". Şi, după o jumătate de oră, gîndul că era momentul să-ncerc să adorm mă trezea ; voiam să las cartea pe care credeam că o mai aveam în mînă şi să suflu în luminare ; nu încetasem dormind să mă gîndesc la ceea ce citeam puţin mai înainte, dar aceste gînduri căpătaseră o întorsătură oarecum deosebită ; mi se părea că eram eu însumi ceea ce citeam în carte : o biserică, un cuator, rivalitatea dintre Francisc I şi Carol Quintul. Această credinţă supravieţuia deşteptării cîteva clipe ; ea nu-mi surprindea raţiunea, dar apăsa ca nişte solzi pe ochi, împiedicîndu-i să-şi dea seama că sfeşnicul nu mai era aprins. Apoi începea să-mi devină de neînţeles, ca după metempsihoză gîndurile unei existenţe anterioare ; subiectul cărţii se desprindea de mine, eram liber să mă opresc asupra lui sau nu ; de îndată îmi recăpătam vederea şi eram

uimit să descopăr în jurul meu o întunecime, dulce şi odihnitoare pentru ochi, dar poate mult mai prielnică pentru spirit, căruia întunericul i se părea o realitate fără cauză, incomprehensibilă, o realitate în adevăr obscură. Mă întrebam cît putea să fie ceasul ; auzeam fluieratul trenurilor care, venind mai mult sau mai puţin de departe, ca un cîntec de pasăre în pădure, care pune în vedere distanţele, îmi descria întinderea cîmpiei deşerte, în care călătorul se grăbeşte către staţia următoare ; şi micul drum, pe care îl străbate, va fi gravat în amintire de excitarea datorită locurilor noi, mişcărilor neobişnuite, convorbirii recente şi cuvintelor de despărţire sub lampa străină, care toate la un loc îl urmăresc încă în tăcerea nopţii, la gîndul apropiatei plăceri a întoarcerii.

Stam cu obrajii lipiţi de moliciunea plăcută a frumoşilor obraji ai pernei care, pufoşi şi proaspeţi, sînt obrajii copilăriei noastre. Trăgeam un chibrit ca să mă uit la ceas. În curînd, miezul nopţii. E clipa cînd bolnavul care a fost silit să plece în călătorie şi a trebuit să doarmă într-un hotel necunoscut, trezit de o criză, se bucură zărind sub uşă o dungă de lumină. Ce fericire, s-a şi făcut ziuă ! Într-o clipă, se vor fi sculat servitorii, va putea să sune, i se va da ajutor. Speranţa că va fi uşurat îi dă curaj să sufere încă. Chiar a şi auzit paşi ; se apropie, apoi se depărtează. Iar dunga de lumină de sub uşă a dispărut. E în adevăr miezul nopţii ; se stingea numai gazul ; ultimul servitor s-a dus, şi el va

trebui toată noaptea să sufere fără nici un remedru.

Adormeam din nou şi nu mai aveam decît cînd şi cînd scurte treziri de-o clipă, cît să aud trosniturile celulare ale lemnăriei din încăpere, cît să deschid ochii ca să privesc în caleidoscopul întunericului, cît să gust, mulţumită unei luciri momentane de conştiinţă, somnul în care se aflau scufundate mobilele, încăperea şi tot mediul înconjurător din care eu nu eram decît o părticică şi cu insensibilitatea căruia reveneam grăbit să mă contopesc. Sau altădată, dormind, ajunsesem din nou fără nici o sforţare la vîrsta încheiată pentru totdeauna a vieţii mele primitive, îmi regăsisem una dintre spaimele mele copilăreşti, cum era aceea cînd fratele bunicului mă trăgea de zulufi, spaimă pe care o risipise ziua cînd mi s-a tăiat moţul, soroc al unei ere noi pentru mine. Uitasem acest eveniment în timpul somnului, dam de amintirea lui de îndată ce izbutisem să mă trezesc ca să scap din mîinile străbunicului, dar ca măsură de prevedere îmi înfăşuram capul întreg cu perna mai înainte de a mă întoarce din nou în lumea viselor.

Uneori, dintr-o poziţie nepotrivită a coapsei, mi se năştea în timpul somnului o femeie, ca Eva cea născută dintr-o coastă a lui Adam. Ieşită din plăcerea pe care eram cît pe-aci s-o gust, îmi închipuiam că ea îmi da această plăcere. Cum trupul meu, care îşi simţea într-al ei propria lui căldură, voia să se atingă de el însuşi, mă trezeam. Ceilalţi oameni mi se înfăţişau ca foarte depărtaţi, pe lîngă această femeie, pe

care o părăsisem abia de cîteva clipe ; obrazul mi-era cald încă de sărutarea ei. Dacă avea, cum se întîmpla uneori, trăsăturile vreunei femei ce-mi era cunoscută din viață, nu mai mă gîndeam la nimic decît la scopul cum să ajung la ea din nou, ca aceia care pleacă în călătorie să vadă cu ochii lor un oraș dorit, închipuindu-și că se poate gusta în realitate farmecul visării. Încetul cu încetul, amintirea i se destrăma, uitasem de fetișcana visului meu.

Omul care doarme ține ca un cerc în jurul lui șirul ceasurilor, seria anilor și a lumilor. El le consultă instinctiv deșteptîndu-se și într-o clipită citește în ele punctul pămîntului pe care se află, timpul scurs pînă la trezirea lui ; dar șirurile li se pot amesteca și rupe. Dacă spre dimineață, după vreo insomnie, îl apucă somnul citind, într-o poziție cu totul diferită de cum doarme de obicei, ajunge o ridicare a brațului ca să oprească și să dea înapoi soarele și, în cea dintîi clipă a trezirii lui, nu va mai ști cît e ceasul, crezînd că abia s-a culcat. Dacă ațipește cumva într-o atitudine cu mult mai nelalocul ei și mai divergentă, de exemplu stînd după-masă într-un fotoliu, atunci încurcătura lumilor dezorbitate va fi desăvîrșită, fotoliul fermecat îl va face să călătorească în timp și spațiu cu toată viteza și, în clipa cînd să deschidă pleoapele, se va crede culcat de cîteva luni în alt ținut. Dar era destul ca, chiar în patul meu, somnul să-mi fi fost adînc și să-mi fi odihnit spiritul în întregime ; în acest caz, mintea uita planul locului unde adormisem și cînd mă deșteptam în miezul nopții, neștiind unde mă aflam, nu știam în prima clipă nici măcar cine sînt ; aveam numai sentimentul existenței în toată simplitatea lui primitivă, așa cum poate tremura el în ființa unui animal ; eram mai despuiat de orice decît omul cavernelor ; dar atunci amintirea — nu a locului unde mă aflam, ci a altora unde trăisem și unde m-aș fi putut găsi — îmi venea ca un ajutor din cer să mă scoată din neantul din care nu puteam ieși singur ; zburam într-o secundă peste secole de civilizație și imaginea întrevăzută tulbure a lămpilor cu petrol, pe urmă a cămășilor cu gulerul răsfrînt, recompunea încetul cu încetul trăsăturile originale ale ființei mele.

Poate că nemișcarea lucrurilor din preajma noastră le va fi fiind impusă de certitudinea noastră că sînt ele și nu altele, de nemișcarea gîndirii noastre față de ele. Oricum, fapt este că, trezindu-mă astfel, în agitația fără rezultat a spiritului de a căuta să știe unde mă aflam, totul se învîrtea pe întuneric în jurul meu : lucrurile, țările, anii. Corpul, prea amorțit ca să se poată mișca, încerca, după forma oboselii, să-și identifice poziția membrelor, ca prin poziția lor să presupună direcția zidului, să reconstruiască locul mobilelor și să spună pe nume locuinței în care se află. Memoria corpului, memoria coastelor, a genunchilor, a umerilor, îi înfățișa mai multe încăperi în care dormise rînd pe rînd, în timp ce de jur împrejurul lui pereții invizibili, schimbîndu-și locul după forma odăii imaginate, se-nvîrtejau pe întuneric. Și mai înainte chiar ca mintea mea, care șovăia în pragul anilor și al

formelor, să fi recunoscut locuinţa apropiind împrejurările, el — corpul meu — îşi amintea pentru fiecare cameră în parte felul patului, locul uşilor, lărgimea ferestrelor, existenţa unui coridor, împreună cu gîndul pe care mi-l făceam adormind în fiecare şi pe care îl regăseam la deşteptare. Partea amorţită, căutînd să-şi desluşească orientarea, se închipuia, de exemplu, alungită cu faţa la perete într-un mare pat cu baldachin şi îmi spuneam de îndată : „Uite că am ajuns să adorm, fără ca mama să mai fi venit să-mi spună bună seara“, mă pomeneam la ţară, acasă, la bunicul, mort de ani de zile, şi corpul meu, cu partea pe care mă odihneam, paznici credincioşi ai unui trecut pe care spiritul n-ar fi trebuit niciodată să-l uite, îmi aducea aminte de flăcăruia „veiozei“ de cristal de Boemia, în chip de urnă, atîrnată de tavan cu lănţişoare, îmi amintea de căminul de marmură de Siena, din odaia mea de culcare de la Combray, acasă la bunicii mei, în zile trecute de mult, pe care în această clipă mi le închipuiam prezente, fără să mi le reprezint exact, şi pe care le voi vedea din nou mai limpede în curînd, cînd mă voi fi trezit de-a binelea.

Apoi se năştea iarăşi amintirea unei noi atitudini : peretele aluneca în altă direcţie : eram în camera mea acasă la D-na de Saint-Loup, la ţară ; Doamne ! e cel puţin zece, trebuie să se fi terminat cu cina ! Îmi voi fi prelungit peste măsură siesta, pe care o fac în toate serile cînd mă întorc de la plimbarea cu D-na de Saint-Loup, înainte să-mi pun fracul. Căci au trecut ani

mulţi de la Combray, cînd la înapoierile noastre cele mai tîrzii nu vedeam în geamurile ferestrei mele decît reflexele roşii ale amurgului. Alt fel de viaţă se duce la Tansonville, în casa D-nei de Saint-Loup, alt fel de plăcere pe care o aflu neieşind decît noaptea, ca să mă plimb la lumina lunii pe drumuri, pe care altădată zburdam la soare ; şi odaia în care aş fi adormit în loc să mă îmbrac pentru cină, o zăresc de departe, cînd ne întoarcem, străbătută de luminile lămpii, far singuratic în noapte.

Aceste evocări rotitoare şi confuze nu ţineau niciodată decît cîteva secunde ; adesea, scurta mea nesiguranţă de locul unde mă aflam nu deosebea prea bine unele de altele diferitele presupuneri din care era făcută, după cum ochiul nostru, văzînd un cal care aleargă, nu izolează poziţiile succesive pe care i le arată numai kinetoscopul. Dar revăzusem cînd una, cînd alta, toate camerele în care trăisem de-a lungul vieţii mele şi ajungeam să mi le aduc aminte pe toate în lungile reverii, care urmau după fiecare trezire : camere de iarnă, în care culcîndu-ne ne ascundeam capul într-un cuib alcătuit din lucrurile cele mai disparate, ca un colţ de pernă, partea de sus a cuverturilor, un capăt de şal, marginea patului şi un număr din *Débats roses*, lucruri pe care ajungem să le cimentăm la un loc stînd pe ele îndelung după tehnica păsărilor ; în care, pe timp de ger, plăcerea pe care o gustăm este că ne simţim separaţi de ceea ce e afară (ca rîndunica de mare ce-şi are cuibul afund, subteran, în căldura pămîntului) şi în

care, focul din cămin fiind întreţinut toată noaptea, dormim într-o manta de aer cald şi afumat, străbătut de luminile tăciunilor aprinşi şi din nou, un fel de alcov impalpabil, caldă cavernă scobită în cuprinsul camerei însăşi, zonă fierbinte şi mişcătoare în contururile ei termice, aerată de o boare repetată care ne împrospătează obrajii şi vine de prin unghere, din părţile vecine cu ferestrele sau depărtate de cămin şi care de aceea s-au mai răcit ; — camere de vară în care ne place să fim una cu noaptea călduţă, cînd clarul de lună, căzînd pe obloanele întredeschise, aruncă pînă la marginea patului o scară vrăjită, în care dormim parcă afară în aer liber, ca o cinteză legănată de vînt în soare ; — uneori camera Louis XVI, atît de veselă încît chiar din seara dintîi nu m-am simţit în ea prea nenorocit şi în care colonetele, care susţineau cu uşurinţă tavanul, se desfăceau cu atîta graţie ca să arate şi să rezerve locul patului ; — alteori dimpotrivă aceea, mică şi cu tavanul foarte înalt, scobită în chip de piramidă pe înălţimea de două etaje şi în parte acoperită cu lemn *acaju*, în care din prima clipită fusesem intoxicat sufleteşte de mirosul necunoscut al rădăcinilor de *vetiver*, convins fiind de ostilitatea perdelelor ei violete, ca şi de indiferenţa obraznică a pendulei care cîrîia foarte tare, ca şi cum eu n-aş fi fost acolo ; în care o oglindă ciudată şi nemiloasă, pe picioare patrate, barînd oblic un ungher al încăperii, îşi scobea dureros în dulcea plenitudine a cuprinsului meu vizual obişnuit un loc la

care nu mă aşteptam ; în care mintea mea, sforţîndu-se ceasuri întregi să se readapteze, să se întindă în înălţime ca să ia exact forma încăperii şi să ajungă a umple pînă sus pîlnia ei uriaşă, suferise din greu multe nopţi, în timp ce stam întins pe patul meu, cu ochii în sus, cu urechea speriată, cu nările îndărătnice şi inima bătînd puternic, pînă ce obişnuinţa ajungea să schimbe culoarea perdelelor, să reducă la tăcere pendula, să înduplece la oarecare milă oglinda oblică şi crudă, să mai ascundă, dacă nu şi să alunge cu desăvîrşire, mirosul de *vetiver* şi îndeosebi să micşoreze înălţimea aparentă a tavanului. Obişnuinţa ! gospodină îndemînatică, dar prea înceată şi care începe prin a ne lăsa spiritul să sufere timp de săptămîni în cîte o instalare provizorie, dar pe care în cele din urmă e foarte fericit a fi găsit-o, căci fără puterea obişnuinţei şi redus numai la mijloacele lui, n-ar fi în stare să ne facă o locuinţă plăcută.

Desigur, acum eram deşteptat de-a binelea, corpul mi se răsucise o ultimă dată şi îngerul bun al siguranţei de sine oprise din mişcare totul în jurul meu, mă culcase sub cuverturile mele, în camera mea şi pusese aproximativ la locul lor în întuneric comoda mea, biroul meu, căminul meu, fereastra la stradă şi cele două uşi. Dar zadarnic îmi dam seama că nu mă aflam în locuinţele, a căror imagine distinctă nu mi-o înfăţişase chiar la moment ignoranţa trezirii din somn, făcîndu-mă numai să cred în prezenţa ei posibilă, că memoria mi se şi pusese în mişcare ca o horă ; de cele mai multe ori nu căutam să

adorm iarăşi numaidecît ; îmi petreceam cea mai mare parte a nopţii amintindu-mi de viaţa noastră petrecută la Combray în casa străbunicii, la Balbec, la Paris, la Doncières, la Veneţia şi în alte părţi, amintindu-mi locurile, oamenii cunoscuţi acolo, ceea ce văzusem la ei şi ceea ce mi se povestise.

La Combray, în fiece zi către sfîrşitul după-amiezii, cu mult înainte de timpul cînd trebuia să mă întind în pat şi să rămîn, fără să dorm, departe de mama şi de bunica, odaia de culcare devenea din nou punctul fix şi dureros al preocupărilor mele. Ca să mă distrez în serile cînd mi se socotea înfăţişarea prea tristă, familia găsise nimerit să mi se dea o lanternă magică în care, pentru cît mai era pînă la cină, îmi vîra lampa ; şi, după exemplul primilor arhitecţi şi maeştri-sticlari ai vîrstei gotice, lanterna înlocuia opacitatea pereţilor cu irizări impalpabile, cu apariţii multicolore supranaturale, care îmi zugrăveau legende ca pe un vitraliu nestatornic şi momentan. Dar tristeţea mi-era mai sporită, pentru că numai schimbarea luminii îmi şi distrugea obişnuinţa cu camera mea, mulţumită căreia, în afară de chinul culcării, ea îmi devenise suportabilă. Acum n-o mai recunoşteam şi mă simţeam neliniştit ca într-o cameră de hotel sau de „vilă“, unde aş fi sosit pentru întîia oară coborînd din tren.

În pasul smucit al calului său, Golo, plin de-un gînd spăimîntător, ieşea din păduricea triunghiulară care catifela în verde-întunecat coasta unei

coline şi înainta tresărind spre castelul sărmanei Genoveva de Brabant. Acest castel era tăiat după o linie curbă, care nu era altceva decît marginea uneia dintre lentilele ovale potrivite anume într-o ramă făcută să alunece pe şanţurile metalice ale lanternei. Era doar un perete de castel şi în faţa lui se vedea o pajişte, în mijlocul căreia visa Genoveva încinsă cu o centură albastră. Castelul şi pajiştea erau galbene şi n-aşteptasem să le văd, ca să le ştiu culoarea, căci, mai înainte decît lentilele din ramă, mi-o arătase limpede sunetul acela de-un auriu stins al numelui de Brabant. Golo se oprea o clipă să asculte cu tristeţe vorbele mincinoase citite tare de străbunică şi pe care el părea că le înţelege desăvîrşit, potrivindu-şi ţinuta într-o supunere care nu era lipsită de-o anumită măreţie, după indicaţiile textului ; apoi se depărta cu acelaşi pas smucit. Şi nimic nu-i putea opri înceata lui cavalcadă. Dacă cineva mişca lanterna, deosebeam calul lui Golo, care continua să înainteze pe perdelele ferestrei, umflîndu-se pe îndoitura cutelor şi scoborînd în intervalele lor. Chiar corpul lui Golo, de-o esenţă tot atît de supranaturală ca şi a năzdrăvanului său cal, se împăca cu orice obstacol material, cu orice obiect stînjenitor pe care-l întîlnea, luîndu-şi-l drept osatură şi făcîndu-şi-l lăuntric, fie că era vorba de mînerul rotund al uşii pe care se adapta de îndată şi plutea biruitoare mantaua lui roşie sau obrazul lui mereu palid şi tot atît de nobil şi melancolic, dar care nu lăsa să se vadă nimic din chinul acestei transvertebrări.

Fără îndoială, pentru mine aveau farmec aceste proiecţii care păreau că ies dintr-un trecut merovingian, plimbînd în jurul meu reflexe istorice atît de vechi. Dar nu pot spune ce tulburare îmi pricinuia totuşi această bruscă pătrundere a misterului şi a frumuseţii într-o cameră, pe care izbutisem în sfîrşit s-o umplu cu fiinţa mea, pînă la a-i da mai puţină atenţie decît îmi dam mie însumi. Încetînd influenţa anesteziantă a obişnuinţei, începeam să gîndesc şi să simt lucruri atît de triste. Mînerul uşii, care se deosebea pentru mine de toate celelalte mînere de uşă de pe lume prin aceea că părea a se răsuci singur, fără a mai fi nevoie să-l învîrtesc eu, iată-l acum că servea de corp astral lui Golo. Şi de îndată ce se suna de cină, mă grăbeam să alerg în sufragerie, unde marea lampă suspendată, neştiind nimic de Golo şi de Barbă-Albastră, cunoştinţele ei fiind numai părinţii mei şi friptura la cuptor, îşi împrăştia lumina ei de totdeauna, mă grăbeam să cad în braţele mamei, pe care nenorocirile Genovevei de Brabant mi-o făceau mai scumpă, în timp ce crimele lui Golo mă aduceau să-mi cercetez propria conştiinţă cu mai mult scrupul.

După cină, vai, eram repede obligat s-o părăsesc pe mama, care rămînea să vorbească cu ceilalţi în grădină, dacă timpul era plăcut, în micul salon unde se retrăgeau toţi, dacă se înnora. Toţi, afară de bunica pentru care, după cum zicea, „e mare păcat să stai la ţară închis în casă“ şi care avea necurmate discuţii cu tata în zilele foarte ploioase, pentru că tata mă trimitea

să citesc în camera mea în loc să stau afară. „Nu aşa o să-l faci voinic şi energic, spunea ea cu tristeţe, mai ales pe acest copil, care are atîta nevoie să dobîndească putere şi voinţă.“ Tata ridica din umeri şi cerceta barometrul, căci îi plăcea meteorologia, în timp ce mama, ferindu-se să facă zgomot ca să nu-l tulbure, îl privea cu un respect duios, nu prea stăruitor însă, ca să nu caute a-i pătrunde taina superiorităţilor lui. Dar bunica, ea, pe orice timp, chiar cînd ploaia răpăia şi Françoise adusese grabnic înăuntru preţioasele fotolii de răchită să nu le ude ploaia, putea fi văzută prin grădina goală şi biciuită de răpăiala ploii, ridicîndu-şi şuviţele cenuşii în neregulă pentru ca fruntea să i se îmbibe mai adînc de salubritatea vîntului şi a ploii. Ea zicea: „În sfîrşit, se poate respira!“ şi străbătea aleile ude — după gustul ei prea simetric aliniate de noul grădinar, lipsit de sentimentul naturii, căruia însă tata îi ceruse asta de cu dimineaţă, dacă timpul s-ar linişti — le străbătea cu paşii ei mici şi zvîcniţi, potriviţi mai curînd pe diferitele mişcări pe care în sufletul ei le provoca beţia furtunii, puterea igienei, stupiditatea creşterii mele şi simetria grădinilor, decît dorinţa, necunoscută pentru ea, de a-şi feri fusta brumărie de petele de noroi, care o acopereau pînă la o înălţime care, pentru femeia ei de serviciu, era mereu o disperare şi o problemă.

Cînd raitele bunicii prin grădină se petreceau după cină, un singur lucru putea s-o readucă în casă: era — cînd încheierea plimbării ei ocolite o aducea periodic, ca pe o insectă, în faţa

luminilor micului salon în care se serveau lichiorurile pe masa de jucat cărţi — glasul mătuşii-mari care striga: „Bathilde! vin odată să-ţi opreşti bărbatul să bea coniac!“ Ca s-o necăjească (ea adusese în familia tatălui meu un fel de a fi atît de deosebit că toţi făceau glume pe seama ei şi o necăjeau), cu adevărat mătuşa-mare, deşi bunicului îi fuseseră interzise lichiorurile, îl făcea să bea cîteva picături. Biata bunica intra, ruga fierbinte pe bărbatu-său să nu guste din coniac; el se supăra, îşi bea totuşi înghiţitura, iar bunica pleca din nou tristă, descurajată, surîzătoare însă, fiindcă avea o fire atît de supusă şi de blîndă încît dragostea pentru alţii şi puţina însemnătate ce da persoanei şi suferinţelor sale i se împăcau în chip de surîs al fericirii, în care, contrar de ceea ce se vede pe faţa multor oameni, ironia era numai pentru ea însăşi, pentru noi toţi ceilalţi fiind ca o sărutare a ochilor, care nu puteau vedea pe cei pe care-i iubea fără să-i mîngîie pasionat cu privirea. Această suferinţă la care o supunea mătuşa-mare, spectacolul rugăminţilor zadarnice ale bunicii şi ale slăbiciunii ei, învinsă de mai înainte, încercînd fără rezultat să-i smulgă bunicului paharul cu lichior, făcea parte din acele lucruri cu a căror vedere ne obişnuim într-un tîrziu pînă la a le socoti distractive şi a lua partea persecutorului cu destulă hotărîre şi veselie, ca să ne convingem pe noi înşine că nu e vorba de persecuţie; toate acestea mie îmi pricinuiau atunci atîta groază, că aş fi vrut s-o bat pe mătuşa-mare. Dar de îndată ce auzeam: „Bathilde, vin odată să-ţi opreşti bărbatul să bea coniac!“, mă şi simţeam prin laşitate om în regulă şi făceam ceea ce facem toţi, cînd, ajungînd să fim în vîrstă, ne aflăm în faţa unor suferinţe sau nedreptăţi: nu vream să le văd; mă urcam să plîng cu hohote sus în casă, lîngă sala de studii, sub acoperiş, într-o mică încăpere, care mirosea a stînjenel şi pe care o parfuma de asemenea un afin sălbatic, crescut afară, între pietrele zidului şi care îşi trecea o ramură înflorită prin dreptul ferestrei întredeschise. Sortită unei întrebuinţări mai speciale şi mai de rînd, această încăpere, din care în timpul zilei se vedea pînă la turnul castelului Rousainville-le-Pin, îmi servi multă vreme ca refugiu, şi asta fără îndoială pentru că era singura odaie pe care îmi era îngăduit s-o încui cu cheia, ca să mă dedau acelor ocupaţii ale mele care cereau o singurătate inviolabilă: lectura, visarea, lacrimile şi voluptatea. Vai! nu ştiam că mult mai întristător decît micile abateri de regim ale bărbatului ei, lipsa mea de voinţă, sănătatea mea firavă, nesiguranţa pe care o aruncau asupra viitorului meu, o preocupau pe bunica în timpul umbletelor ei neîncetate de după-amiază şi seara, cînd o vedeam cu toţii cum îşi trece într-una, ridicat oblic spre cer, frumosul ei chip cu obrajii bruni şi brăzdaţi, învineţiţi de vîrsta înaintată ca ogoarele toamna, acoperiţi, cînd ieşea, de o voaletă ridicată pe jumătate şi pe care o lacrimă involuntară iscată de frig sau de cine ştie ce gînd trist se zvînta mereu.

Singura mea mîngîiere, cînd urcam să mă culc, era că mama va veni să mă sărute, după ce mă voi fi întins în pat. Dar acest „bună seara“ ținea atît de puțin, mama coborînd din nou atît de grabnic, încît clipa cînd o auzeam suind, cînd apoi, prin coridorul cu ușă dublă, trecea fîșîitul ușor al rochiei ei de grădină făcută din muselină albastră, de care atîrnau ciucuri mici de pai împletit, era pentru mine un moment dureros. Momentul anunța pe cel următor, cînd ea mă va fi părăsit, cînd va fi coborît iarăși. Astfel că acest „bună seara“, la care țineam atît de mult, ajunsesem să doresc să vină cît mai tîrziu cu putință, ca să mi-l pot prelungi cu timpul de așteptare, cînd mama nu sosise încă. Uneori cînd, după ce mă sărutase, deschidea ușa să iasă, îmi venea s-o chem înapoi, să-i spun „sărută-mă încă o dată“, dar știam că și-ar fi întunecat chipul, căci concesia pe care ea o făcea tristeții și agitației mele urcînd să mă sărute, aducîndu-mi acest sărut liniștitor, sîcîia pe tata care socotea absurde aceste rituri, așa că ea ar fi vrut să încerc a mă face să pierd o asemenea nevoie și obișnuință, fiind foarte departe de gîndul de a mă lăsa să dobîndesc obiceiul cererii unui sărut în plus, cînd se și afla pe pragul ușii. Și, numai văzînd-o supărată, asta îmi distrugea toată liniștea pe care mi-o adusese cu o clipă mai înainte, cînd își aplecase obrazul iubitor peste patul meu și mi-l întinsese ca pe-o anafură pentru o cuminecare a păcii, din care buzele mele i-ar sorbi prezența adevărată și puterea de-a adormi. Dar acele seri, cînd mama de fapt sta

atît de puțin în camera mea, erau încă dulci pe lîngă acelea cînd avea musafiri la cină și cînd, din cauza asta, nu urca să-mi spună bună seara. Musafirii se mărgineau de regulă la D. Swann care, înafara cîtorva străini în trecere, era aproape singura persoană care venea la noi la Combray, cîteodată să cineze ca vecin (mai rar de cînd făcuse acea căsătorie neconvenabilă, fiindcă părinții mei nu voiau să primească vizita neveste-si), iar alteori după cină, pe neașteptate. În serile cînd, așezați în fața casei sub castanul cel mare, auzeam la capătul grădinii nu clopoțelul împrăștiat și țipător care stropea, care zăpăcea cu răspîndirea sunetului feruginos, neistovit și înghețat pe oricine dintre ai casei care l-ar fi stîrnit intrînd „fără să sune“, ci dublul răsunet sfios, oval și aurit al clopoțelului pentru străini, toți se întrebau de îndată: „O vizită, cine poate fi?“, deși știau foarte bine că nu putea fi decît D. Swann; mătușa-mare, vorbind tare, ca să dea exemplu, pe-un ton pe care se sforța să și-l facă natural, zicea să nu se șoptească așa, că nimic nu este mai jignitor pentru cineva care sosește și pe care asta îl face să creadă că tocmai se vorbea de cine știe ce, de care el să n-audă; și trimiteau ca cercetaș pe bunica, totdeauna fericită că are un pretext să dea o raită prin grădină și care profita de prilej să smulgă neobservată în trecere cîțiva araci de trandafiri ca să dea florilor o înfățișare mai naturală, ca o mamă care, vrînd să-l vadă mai buclat, își trece mîna prin părul copilului, pe care frizerul prea l-a lins.

Noi ceilalţi rămîneam toţi suspendaţi de ştirile pe care bunica avea să ni le aducă de la duşman, ca şi cum ar fi trebuit să ne hotărîm între foarte numeroşi asediatori posibili şi curînd după aceea bunicul zicea: „Recunosc glasul lui Swann". În adevăr, nu-l recunoşteam decît după voce, îi desluşeam greu chipul cu nasul lui arcuit, cu ochii verzi, sub fruntea înaltă mărginită de-un păr blond aproape roşietic, tuns ca Bressant, fiindcă în grădină ţineam cît mai puţină lumină, ca să nu atragem ţînţarii, şi eu mă duceam, fără a fi observat de nimeni, să spun să se-aducă siropurile; bunica da mare importanţă aducerii de mai înainte a siropurilor, găsind că era mai plăcut să nu pară a fi fost servite pentru o împrejurare exeepţională şi numai pentru vizite. D. Swann, cu toate că mult mai tînăr, era foarte legat cu bunicul, care fusese unul dintre cei mai buni prieteni ai tatălui său, om admirabil dar ciudat, căruia se pare că un nimica toată îi era de ajuns ca să-i taie avînturile inimii şi să-i schimbe direcţia gîndirii. De mai multe ori pe an, ascultam pe bunicul cum povesteşte la masă aceleaşi anecdote despre atitudinea D-lui Swann-tatăl la moartea soţiei lui, pe care-o veghease zi şi noapte. Bunicul, care nu-l mai văzuse de multă vreme, se repezise la el în proprietatea pe care Swannii o stăpîneau în apropiere de Combray şi, ca să nu-l lase să fie de faţă la punerea în coşciug, izbutise să-l scoată plîngînd pentru un moment din camera mortuară. Făceau cîţiva paşi prin parcul în care era puţin soare. Deodată, D. Swann luînd pe bunicul de braţ spusese tare:

„Ah! vechiul meu prieten, ce fericire că ne putem plimba împreună pe timpul ăsta frumos! Nu ţi se pare plăcut aici, toţi copacii ăştia, răsurile astea şi lacul meu, pentru care nu m-ai felicitat niciodată? Parcă ai fi o tichie de noapte. Nu simţi zefirul ăsta? Ah! zadarnic s-a tot zis, viaţa e ori şi cît plăcută, scumpul meu Amedeu!" Brusc, amintirea soţiei moarte îi revenea şi, socotind fără îndoială prea complicat să afle cum putuse într-un astfel de moment să alunece la manifestări de bucurie, el se mulţumea, cu un gest care îi era obişnuit de cîte ori vreo chestiune arzătoare i se punea minţii lui, să-şi treacă mîna pe frunte, să-şi şteargă ochii şi lentilele ochelarilor. Nu putea totuşi să se mîngîie de moartea soţiei, dar în cei doi ani cît mai trăi după ea, spunea bunicului meu: „Ce curios, mă gîndesc foarte adesea la nevastă-mea, dar nu mă pot gîndi mult dintr-o dată". „Adesea, dar cîte puţin de fiece dată, ca bietul Swann-tatăl" devenise o vorbă preferată a bunicului, care o rostea în legătură cu cele mai felurite împrejurări. Mi s-ar fi părut un monstru acest Swann-tatăl, dacă bunicul, pe care îl ţineam ca mai bun judecător şi a cărui sentinţă, formînd jurisprudenţă pentru mine, mi-a folosit adeseori mai tîrziu să iert greşeli pe care aş fi fost înclinat să le condamn, n-ar fi protestat: „Ei, cum asta? Era o inimă de aur!"

Ani în şir, cînd cu toate acestea D. Swann-fiul, mai ales înainte de însurătoarea lui, veni să-i vadă la Combray, mătuşa-mare şi bunicii nu bănuiră că el nu mai trăia de loc în lumea pe

care o frecventase familia lui şi că, sub felul acela de incognito, pe care i-l da în ochii noştri numele acesta de Swann, ei adăposteau — cu desăvîrşita candoare a unor hotelieri cinstiţi care găzduiesc, fără să ştie, un bandit celebru — pe unul dintre cei mai eleganţi membri ai Jockey-Club-ului, amic preferat al contelui de Paris şi al prinţului de Galles, pe unul dintre bărbaţii cei mai răsfăţaţi ai societăţii înalte din Saint-Germain.

Ignoranţa în care ne aflam privitor la strălucita viaţă mondenă dusă de Swann se datora evident în parte rezervei şi discreţiei firii lui, dar se datora şi faptului că burghezii de atunci îşi făceau despre societate o idee oarecum hindusă, socotind-o ca fiind formată din caste închise, în care fiecare om, de la naştere, se afla pus la rangul ocupat de părinţii lui şi din care nimic nu te putea sălta ca să te facă să pătrunzi într-o castă superioară, afară de întîmplările unei cariere excepţionale sau ale unei căsătorii nesperate. D. Swann-tatăl era agent de bursă; „Swann-fiul" se vedea silit a face parte toată viaţa dintr-o castă, în care averile, ca la o anumită categorie de contribuabili, variau între cutare şi cutare venit. De îndată ce relaţiile tatălui erau bine cunoscute, se ştia deci ce puteau fi şi ale sale, cu ce lume era „în situaţie" să vină în contact. Dacă se întîmpla să mai cunoască şi alţi oameni, aceştia erau cunoştinţe de tînăr asupra cărora vechii amici ai familiei lui, cum erau părinţii mei, închideau ochii cu atît mai binevoitori cu cît el continua, de cînd rămăsese orfan,

să vină cu multă fidelitate pe la noi ; dar se putea prea bine pune rămăşag că aceşti oameni necunoscuţi nouă, pe care îi vizita el, făceau parte dintre aceia pe care n-ar fi îndrăznit să-i salute dacă, fiind cu noi, i-ar fi întîlnit. Dacă cineva ar fi vrut cu orice preţ să-i aplice lui Swann un coeficient social care să fie numai al lui, între alţi fii de agenţi de bursă, cu aceeaşi situaţie materială ca a părinţilor săi, acest coeficient ar fi fost pentru el oarecum mai scăzut pentru că, foarte simplu de felul lui şi avînd dintotdeauna un gust cam „trăsnit" pentru obiecte vechi şi tablouri de pictură, locuia acum într-o casă mare, dar dărăpănată, în care îşi îngrămădea colecţiile şi pe care bunica visa s-o poată vizita, dar care era situată pe cheiul Orléans, cartier pe care bunica îl socotea ruşinos de locuit. „Te pricepi, cel puţin ? Te întreb în interesul dumitale, pentru ca negustorii să nu te păcălească poate cu mîzgăliturì", îi spunea bunica ; ea nu îi presupunea în adevăr nici o pricepere şi nu avea o idee înaltă, chiar din punct de vedere intelectual, despre un om care, în conversaţie, ocolea subiectele serioase şi arăta o precizie foarte prozaică nu numai cînd ne da, intrînd în cele mai neînsemnate amănunte, reţete de bucătărie, dar chiar cînd surorile bunicii vorbeau de subiecte artistice. Stîrnit de ele să-şi dea părerea, să-şi exprime admiraţia pentru vreun tablou, păstra o tăcere aproape nepoliticoasă şi îşi revenea în schimb numai cînd putea să dea vreo informaţie materială despre muzeul în care se

afla tabloul sau despre data cînd fusese pictat. Dar de obicei el se mulțumea încercînd să ne distreze cu povestirea de fiecare dată a cîte unei noutăți, care tocmai i se întîmplase cu oameni aleși dintre cei pe care îi cunoșteam, ca farmacistul din Combray, bucătăreasa sau vizitiul nostru. Bineînțeles, aceste povestiri făceau pe bunica să rîdă, dar fără să deosebească limpede dacă rîdea din cauza rolului ridicol, pe care mereu și-l da Swann, sau din cauza spiritului pe care îl punea în aceste povestiri : „Se poate zice că ești un adevărat tip, domnule Swann !“ Cum ea era singura persoană cam vulgară din familia noastră, ținea să facă în așa fel ca străinii să bage de seamă, atunci cînd se vorbea de Swann, că el ar fi putut, dacă voia, să locuiască pe bulevardul Haussmann sau pe Calea Operei, că era fiul domnului Swann, de la care trebuie să fi moștenit patru-cinci milioane, dar că era un om curios. Curiozitate, pe care ea o credea de altfel că trebuie să fie tot atît de plăcută pentru ceilalți, ca și la Paris, încît, cînd D. Swann îi aducea de 1 ianuarie punga ei de castane glasate, niciodată nu uita să-i spună : „Ei bine, domnule Swann, locuiești tot lîngă depozitul de vinuri, ca să fii sigur că nu pierzi trenul cînd pleci la Lyon ?“ Și se uita cu coada ochiului, pe deasupra ochelarilor, la ceilalți musafiri.

Dar dacă i s-ar fi spus mătușii-mari că acest Swann, în calitatea lui de Swann-fiul, era cu totul „calificat“ spre a fi primit de întreaga „mare burghezie“, de notarii și avocații cei mai prețuiți din Paris (privilegiu pe care el părea că

îl lăsă pe seama femeilor) și ducea în același timp, aproape neștiut de nimeni, o viață pe de-a întregul diferită ; că la Paris, ieșind de la noi, după ce ne spusese că merge acasă să se culce, se întorcea din drum abia ajuns la colțul străzii și se ducea în cutare salon, pe care niciodată nu-l putuse contempla vreun ochi de agent sau asociat de agent, aceasta ar fi părut mătușii mele tot atît de extraordinar, cum ar fi putut fi pentru o doamnă mai cultivată gîndul de a fi prietenă cu Aristeu, de care i s-ar fi dat să înțeleagă că, după convorbirea cu ea, se va afunda în sînul regatelor zeiței Thetis, într-o împărăție ascunsă ochilor muritori și unde Virgiliu ni-l arată cu brațele larg deschise ; sau, folosind o imagine care era mai probabil să-i vină în minte, pentru că o văzuse pictată pe farfuriile noastre de prăjiturele de la Combray, că a avut la cină pe Ali-Baba, care, știindu-se în sfîrșit nevăzut de nimeni, va intra în peștera strălucitoare a nebănuitelor lui comori.

Într-o zi, cînd venise să ne viziteze la Paris, după cină, cerînd iertare că era îmbrăcat în costum de seară, cum Françoise spusese, după plecarea lui, că știa de la vizitiu că D. Swann cinase „la o prințesă“, „Da, la o prințesă a lumii deocheate !“ răspunsese mătușă-mea, cu o ironie liniștită, înălțînd din umeri și fără a-și ridica ochii de la tricoul la care lucra.

Așa că mătușa-mare se purta cu el foarte deschis. Închipuindu-și că trebuie să se fi simțit mîndru de invitațiile noastre, ea socotea ca foarte firesc să nu fi venit niciodată vara pe

la noi fără să aducă în mînă un coş de piersici sau de zmeură din grădina lui şi, din fiece călătorie a lui în Italia, să nu-mi fi adus mie fotografii de capodopere.

Nu ni se părea nepotrivit ca la nevoie să-l trimitem să facă rost de o reţetă de sos *gribiche* sau de saladă de ananas pentru mese mari, la care el nu era invitat, negăsindu-i-se suficient prestigiu pentru a putea fi înfăţişat străinilor veniţi pentru prima oară. Dacă în conversaţie venea vorba despre prinţii Casei regale a Franţei: „oameni pe care dumneata şi cu mine nu-i vom cunoaşte niciodată, şi de altfel nici n-avem nevoie, nu e aşa“, spunea mătuşa-mare lui Swann, care însă poate că avea în buzunar o scrisoare de la Twickenham; ea îl punea să tragă pianul şi să întoarcă paginile partiturii în serile cînd sora bunicii cînta, avînd, în purtarea faţă de această fiinţă, atît de căutată în alte părţi, bruscheţea naivă a unui copil care se joacă cu un bibelou de colecţie, cum s-ar juca, fără griji deosebite, cu un obiect ieftin. Fără îndoială, Swann, pe care îl cunoşteau în aceeaşi epocă atîţia clubmeni, era cu totul diferit de cel pe care îl crea mătuşa-mare, cînd seara, în mica grădină de la Combray, după ce răsunaseră cele două bătăi sfioase de clopot, ea injecta şi-şi punea în mişcare, cu tot ceea ce ştia ea despre familia Swann, pe obscurul şi nesigurul personaj, care se desprindea, urmat de bunica, pe fundalul de întunecime, fiind recunoscut după glas. Dar chiar din punctul de vedere al celor mai neînsemnate împrejurări de viaţă,

noi oamenii nu sîntem un întreg constituit material, acelaşi pentru toată lumea şi de care fiecine n-are decît să ia cunoştinţă ca de un caiet de sarcini sau de un testament; personalitatea noastră socială este o creaţie a gîndirii altora. Chiar simplul act, căruia îi zicem „a vedea o persoană pe care-o cunoaştem“, este în parte un act intelectual. Umplem aparenţa fizică a fiinţei, pe care o vedem, cu toate ideile pe care le avem despre ea şi, aceste idei, în înfăţişarea totală pe care ne-o închipuim, joacă desigur cel mai mare rol. Ele ajung în cele din urmă să umple atît de desăvîrşit obrajii, să urmeze într-o aderenţă atît de exactă linia nasului, ele se amestecă atît de bine să nuanţeze sonoritatea glasului ca şi cum glasul n-ar fi decît un înveliş străveziu, încît ori de cîte ori vedem acel chip şi auzim această voce, regăsim şi ascultăm ideile noastre proprii. Fără îndoială, în ideea despre Swann, pe care şi-o formaseră ei, părinţii mei scăpaseră din vedere, din cauza necunoaşterii, să facă a intra în ea o mulţime de particularităţi a vieţii lui mondene, care pe alte persoane, aflate în societatea lui, le ducea să vadă anumite eleganţe dominîndu-i chipul şi să se oprească la nasul curbat ca la graniţa firească a acestor eleganţe; dar părinţii mei putuseră astfel îngrămădi în acest chip despărţit de prestigiul lui, deci vacant şi larg, în fundul acelor ochi depreciaţi vagul şi dulcele rest — jumătate memorie, jumătate uitare — al ceasurilor lenevoase petrecute împreună după mesele de seară săptămînale, împrejurul mesei de joc sau în grădină,

din viaţa noastră de bună vecinătate rurală. Forma corporală a prietenului nostru fusese atît de înţesată cu ceea ce ştiau despre el ca şi cu cîteva amintiri despre părinţii lui, încît acel Swann se prefăcuse într-o fiinţă completă şi vie şi am impresia că părăsesc o persoană ca să mă îndrept spre alta cu totul deosebită, cînd trec în amintire de la Swann, pe care l-am cunoscut mai tîrziu în chip exact, la acel prim Swann — la acel Swann dintîi în care îmi regăsesc erorile încîntătoare ale tinereţii şi care de altfel seamănă mai puţin cu celălalt decît cu persoanele cunoscute în aceeaşi perioadă de timp, ca şi cum viaţa noastră ar fi un fel de muzeu în care toate portretele din aceeaşi epocă au un aer de familie, aceeaşi tonalitate — la acel prim Swann bogat în răgazuri, înmiresmat de parfumul castanului cel mare, al coşurilor de zmeură şi al unui firicel de tarhon.

Totuşi, într-o zi, cînd bunica se dusese să roage ceva pe o doamnă cunoscută de ea la Sacré-Coeur (şi cu care, din cauza concepţiei noastre asupra castelor, nu vrusese să rămîie în relaţii, deşi se simpatizau reciproc), marchiza de Villeparisis, din celebra familie de Bouillon, aceasta îi spusese: „Cred că cunoaşteţi bine pe D. Swann, este unul dintre bunii prieteni ai nepoţilor mei des Laumes". Bunica se înapoiase de la vizita ei entuziasmată de casa care îşi deschidea ferestrele în grădini şi unde D-na de Villeparisis o sfătuia să închirieze o locuinţă, entuziasmată de asemenea de un croitor specializat în veste şi de fata acestuia, care îşi aveau prăvălia în curte şi la care intrase ca să i se stopeze fusta, pe care şi-o agăţase pe scară. Aceşti oameni i se păruseră bunicii desăvîrşiţi, declara că fetiţa era o perlă, iar croitorul omul cel mai distins, cel mai bine om pe care l-a văzut în viaţa ei. Căci pentru ea, distincţia era ceva fără nici o legătură cu rangul social. Ea se extazia îndeosebi la răspunsul pe care croitorul i-l dăduse mamei, spunîndu-i: „Sévigné n-ar fi putut zice mai bine!", în schimb însă, despre un nepot al D-nei de Villeparisis întîlnit la ea: „Ah! scumpa mea fetiţă, ce comun este!"

Însă cele spuse despre Swann avuseseră ca rezultat nu să-l ridice pe acesta în ochii mătuşii-mari, ci să înjosească, pe D-na de Villeparisis. Consideraţia pe care, avînd garanţia lumii, o acordam noi D-nei de Villeparisis, părea să-i fi creat obligaţia de a nu face nimic care s-o fi arătat mai puţin demnă de această consideraţie, pe care însă o pierduse aflînd de existenţa lui Swann şi îngăduind rudelor ei să întreţină legături cu el. „Cum! cunoaşte pe Swann? Urît din partea unei persoane, pe care tu o dădeai drept rudă cu mareşalul Mac-Mahon!" Această părere a părinţilor mei asupra relaţiilor lui Swann li se păru mai tîrziu confirmată de căsătoria lui cu o femeie de pe treapta socială cea mai de jos, aproape o cocotă, pe care de altfel nici nu încercă să ne-o prezinte, continuînd să vină pe la noi singur şi, chiar aşa, din ce în ce mai rar, însă după condiţia ei crezură că

pot şti exact mediul, necunoscut, pe care îl frecventa el de obicei şi de unde o şi luase.

Dar odată, bunicul citi într-un ziar că D. Swann, era unul dintre cei mai statornici musafiri ai prînzurilor de duminică de la ducele X..., al cărui tată şi unchi fuseseră oamenii de stat cei mai de vază ai domniei lui Ludovic-Filip. Bunicul era curios să ştie toate faptele mărunte, care îl puteau ajuta să intre în viaţa particulară a unor oameni ca Molé, ca ducele Pasquier, ca ducele de Broglie. El rămase încîntat, aflînd despre Swann că frecventa o lume care îi cunoscuse. Mătuşa-mare dimpotrivă interpretă această noutate de-a dreptul defavorabil lui Swann: cine îşi alege cunoştinţele dinafara castei în care se născuse, dinafara „clasei“ lui sociale, suferea în ochii ei de o supărătoare declasare. I se părea că astfel se renunţă dintr-o dată la folosul relaţiilor frumoase cu oamenii bine situaţi, relaţii întreţinute cu cinste şi înmagazinate pentru copiii lor de familiile prevăzătoare (mătuşa-mare chiar încetase să mai vadă pe fiul notarului unor prieteni ai noştri pentru că se căsătorise cu o prinţesă şi deci, pentru ea, coborîse de la rangul respectat de fiu de notar la acela al unor aventurieri, foşti feciori de casă sau tineri grăjdari, pentru care se povesteşte că reginele s-ar fi arătat uneori darnice. Ea respinse proiectul bunicului, ca în seara următoare, cînd Swann trebuia să vină la cină, să-l întrebe despre aceşti prieteni, pe care i-i descopeream. De altă parte, cele două surori ale bunicii, fete bătrîne care

aveau natura nobilă a ei, nu însă şi acelaşi spirit, declarară că nu înţeleg plăcerea pe care cumnatul lor putea s-o găsească vorbind despre asemenea nimicuri. Ele erau persoane cu aspiraţii înalte şi care chiar din cauza asta nu erau în stare să se intereseze de ceea ce se cheamă bîrfă, fie şi istorică, şi în general de tot ceea ce e fără legătură directă cu un obiect estetic sau moral. Dezinteresarea gîndirii lor, în privinţa a tot ceea ce, de aproape sau de departe, părea să se lege de viaţa mondenă, era aşa de mare, încît la ele simţul auditiv — înţelegîndu-şi inutilitatea momentană de îndată ce conversaţia din timpul mesei căpăta un ton uşuratic sau numai prozaic, fără ca aceste două domnişoare bătrîne să mai fi izbutit a o aduce din nou la subiectele ce le erau scumpe — îşi punea atunci organele receptoare în stare de repaos, lăsîndu-şi-le să sufere un adevărat început de atrofie. Dacă tot atunci bunicul simţea nevoia să atragă atenţia surorilor lui, el trebuia să recurgă la acele înştiinţări fizice, de care se folosesc medicii alienişti cu privire la anumiţi maniaci ai năucelii: lovituri date de mai multe ori pe un pahar cu muchea cuţitului, coincidînd cu somaţia bruscă a vorbei şi a privirii, mijloace violente pe care psihiatrii aceştia le aduceau deseori în raporturile obişnuite cu lumea sănătoasă, fie din obişnuinţă profesională, fie că ei cred pe oricine puţin nebun.

Mai interesate se dovediră cînd, în ajunul mesei de seară, la care trebuia să vină Swann, care trimisese pentru ele o lădiţă cu vin de Asti,

mătuşa ţinînd în mîini un număr din *Figaro*, în care, alături de titlul unui tablou dintr-o expoziţie a lui Corot, erau aceste cuvinte : „din colecţia D-lui Charles Swann", ne spuse : „Aţi văzut «onoarea» pe care i-o face *Figaro* lui Swann ? — Dar ţi-am spus totdeauna că are mult gust, zise bunica. — Natural, trebuia să fii tu ca totdeauna de altă părere decît *noi !*" răspunse mătuşa-mare care, ştiind că bunica nu era niciodată de aceeaşi părere cu ea şi nefiind foarte sigură că de fapt ei îi dam dreptate, voia să ne smulgă o condamnare în bloc a opiniilor bunicii, împotriva cărora ea încerca să ne solidarizeze silnic cu ale sale. Dar noi nu rostirăm nici un cuvînt. Surorile bunicii arătîndu-şi intenţia de a vorbi lui Swann despre menţiunea din *Figaro*, mătuşa-mare le sfătui să nu facă asta. De cîte ori vedea la alţii un avantaj oricît de neînsemnat, pe care ea nu-l avea, se convingea că nu e vorba de un avantaj, ci de ceva neconvenabil, şi îi compătimea ca să nu aibă de ce să-i invidieze. „Cred că n-o să-i faceţi plăcere ; întrucît mă priveşte, mi-ar fi cum nu se poate mai neplăcut să-mi văd numele întreg tipărit în ziare şi nu m-aş simţi de loc măgulită să mi se vorbească de aşa ceva." Ea nu se încăpăţînă de altfel să convingă pe surorile bunicii ; căci acestea, din groază de vulgaritate, mergeau atît de departe cu arta de a înfăşura în fraze ingenios întortocheate orice aluzie personală, încît aluzia rămînea adesea neobservată chiar de cel căruia i se adresa. Cît priveşte pe mama, ea nu se gîndea decît să încerce a obţine de la tata

ca el să admită a-i vorbi lui Swann nu despre soţia lui, ci despre fiică-sa, pe care o adora şi din cauza căreia, zice-se, s-ar fi hotărît să facă această căsătorie. „Ai putea să nu-i spui decît un cuvînt, să-l întrebi doar ce mai face. Trebuie să fie destul de dureros pentru el." Dar tata se supăra : „Nici nu mă gîndesc ! ai nişte idei absurde. Ar fi ridicol."

Dar singurul dintre noi, pentru care venirea lui Swann deveni obiect de preocupare dureroasă, eram eu. Asta, pentru că în serile cînd străinii sau numai D. Swann se aflau la noi, mama nu mai urca în camera mea. Cinam atunci înaintea tuturor şi apoi veneam să stau la masă, pînă la opt, cînd se ştia că trebuie să mă duc sus ; acel sărut preţios şi gingaş pe care mama mi-l încredinţa de obicei în pat, cînd adormeam, trebuia să-l duc din sufragerie în odaia mea şi să-l păstrez tot timpul, cît mă dezbrăcam, fără să i se sfarîme dulceaţa, fără să i se risipească şi să i se evapore puterea volatilă şi, tocmai în acele seri, cînd aş fi avut nevoie să-l primesc cu mai multă grijă, trebuia să-l smulg, să-l fur brusc, în văzul tuturor, fără să am nici timpul, nici libertatea de spirit necesare să dau faptului pe care îl îndeplineam acea atenţie a maniacilor care se silesc să nu se gîndească la altceva, cînd închid o uşă, pentru a putea, cînd le revine incertitudinea maladivă, să-i opună biruitor amintirea clipei cînd au închis-o.

Ne aflam toţi în grădină, cînd răsunară cele două lovituri sfioase ale clopotului. Ştiam cu toţii că e Swann ; totuşi toţi se priviră întrebă-

tori şi fu trimisă bunica în recunoaştere. „Aveţi grijă să-i mulţumiţi pentru vin în aşa fel ca să înţeleagă, ştiţi cît e de delicios vinul şi lada este enormă“, recomandă bunicul celor două cumnate ale lui. „Nu vă apucaţi acum să şopotiţi, zise mătuşa-mare. Ce plăcut e să intri într-o casă în care toată lumea vorbeşte încet! — Ah! Iată-l pe D. Swann, îl vom întreba dacă mîine va fi frumos“, spuse tata. Mama credea că un cuvînt al ei ar şterge toată supărarea pe care familia noastră i-o făcuse lui Swann de cînd se însurase. Găsi chiar mijlocul să-l ia mai deoparte. Dar eu o urmai; nu mă puteam hotărî s-o părăsesc nici cu un pas, la gîndul că în curînd va trebui s-o las în sufragerie şi să urc în odaia mea, fără să am, ca în toate serile, mîngîierea ca ea să vină şi să mă sărute. „Ei bine, domnule Swann, îi zise ea, spune-mi ceva despre fiica dumitale; sînt sigură că a şi căpătat gustul operelor de artă, ca tatăl său. Dar veniţi să staţi cu noi toţi în verandă“, spuse bunicul apropiindu-se. Mama se văzu silită să tacă, dar trase chiar din această constrîngere încă un gînd delicat, ca bunii poeţi pe care tirania rimei îi constrînge să-şi găsească cele mai mari frumuseţi: „Vom mai vorbi de ea, cînd vom fi noi doi, spuse, cu jumătate de voce, lui Swann. Numai o mamă e capabilă să vă înţeleagă. Sînt sigură că şi a ei ar fi de părerea mea.“ Ne aşezarăm cu toţii în jurul mesei de fier. Aş fi vrut să nu mă gîndesc la ceasurile de nelinişte pe care aveam să le petrec singur în această seară în camera mea, fără să

pot adormi; încercam să mă conving că n-au nici o însemnătate, fiindcă mîine dimineaţă le voi fi şi uitat, încercam să urmăresc idei de viitor, care ar fi trebuit, ca un pod, să mă ducă dincolo de prăpastia apropiată, care mă înspăimînta. Dar mintea mea încordată de această preocupare şi devenită convexă ca privirea pe care-o aţinteam asupra mamei, nu se lăsa pătrunsă de nici o impresie străină. Ideile intrau cu adevărat în ea, dar cu condiţia de a lăsa afară orice amănunt de frumuseţe sau numai de amuzament, care m-ar fi atins sau abătut de la gîndul meu. Cum asistă un bolnav, mulţumită unui anestezic, în deplină luciditate, la operaţia ce i se face, fără a simţi nimic, puteam şi eu să recit versuri, care îmi plăceau, sau să observ sforţările pe care le făcea bunicul vorbind lui Swann despre ducele Audiffret-Pasquier, fără ca primele să mă facă a simţi vreo emoţie, sau celelalte vreo bucurie. Aceste sforţări rămaseră infructuoase. Abia apucă bunicul să-i pună lui Swann o întrebare despre acel orator, că una din surorile bunicii, în urechile căreia întrebarea răsună ca o tăcere adîncă, dar intempestivă, pe care avea politicos s-o curme, se adresă celeilalte: „Închipuieşte-ţi, Céline, că am cunoscut o tînără institutoare suedeză, care mi-a dat cele mai interesante amănunte asupra cooperativelor din ţările scandinave. Trebuie neapărat să vină într-o seară aici pentru cină. — Cred şi eu! răspunse sora ei Flora, dar nici eu nu mi-am pierdut vremea în zadar. Am întîlnit la D. Vinteuil un savant bătrîn care cunoaşte îndeaproape pe

Maubant şi căruia Maubant i-a explicat pînă la cel mai neînsemnat amănunt cum procedează el ca să-şi compună un rol. E tot ce poate fi mai interesant. E vecin cu D. Vinteuil ; nu ştiam nimic despre el ; şi e foarte plăcut. — Numai D. Vinteuil are norocul de vecini simpatici", spuse tare mătuşa Céline, cu o voce pe care timiditatea o făcea puternică, iar premeditarea nefirească, şi aruncînd asupra lui Swann ceea ce numea ea o privire plină de înţeles. În acelaşi timp, mătuşa Flora, care înţelesese că această frază era mulţumirea Célinei pentru vinul Asti, privea de asemeni pe Swann, avînd un aer în care recunoştinţa se amesteca uşor cu ceva ironie, fie ca să sublinieze numai trăsătura de spirit a soră-si, fie că îl invidia pe Swann de-a o fi inspirat, fie că nu se putea împiedica să-l ia în rîs, crezîndu-l ţinta tuturor aluziilor. „Cred că vom izbuti să avem la cină pe acest domn, continuă Flora ; cînd i se dă prilejul să povestească despre Maubant sau despre D-na Materna, vorbeşte ore în şir fără să se mai oprească. — Trebuie să fie delicios", suspină bunicul, în al cărui spirit natura uitase cu totul din nenorocire să includă posibilitatea de-a se interesa pasionat de cooperativele suedeze sau de compunerea rolurilor lui Maubant, după cum scăpase din vedere ca spiritului surorilor bunicii să-i dea un grăuncior de sare, pe care trebuie să-l adauge ascultătorul dacă vrea să găsească ceva gust poveştilor despre viaţa intimă a lui Molé sau a contelui de Paris. „Iată, zise Swann bunicului, ceea ce vă voi spune are, fără să şi pară, mult

mai multă legătură cu ce mă întrebaţi, fiindcă lucrurile în anumite privinţe nu prea s-au schimbat. Citeam azi-dimineaţă în Saint-Simon ceva care v-ar fi amuzat. E în volumul cu însărcinarea lui de ambasador în Spania ; nu e un volum dintre cele mai bune, e pur şi simplu un jurnal, dar în orice caz un jurnal scris minunat, ceea ce îl şi deosebeşte dintr-un început de groaznicele jurnale, pe care noi ne simţim datori să le citim dimineaţa şi seara. — Nu sînt de părerea dumitale, sînt unele zile cînd citirea jurnalelor mi se pare foarte agreabilă...", întrerupse mătuşa Flora, ca să arate că citise în *Figaro* fraza despre Corot al lui Swann. „Da, cînd vorbesc despre lucruri şi oameni care ne interesează !" supralicită mătuşa Céline. „Nu zic nu, răspunse Swann uimit. Ceea ce reproşez eu jurnalelor este că ne fac să dăm atenţie în fiece zi unor lucruri neînsemnate, în timp ce citim numai de trei sau patru ori în viaţă cărţile cu lucruri esenţiale. De îndată ce în fiecare dimineaţă rupem cu nerăbdare banda jurnalului, ar trebui în acest caz să i se schimbe conţinutul şi să se pună în jurnal, ştiu şi eu, să zicem... *Les Pensées* ale lui Pascal (el desfăcu acest cuvînt de rest, cu un ton şi un accent ironic ca să nu pară pedant). Şi în volumul cu marginile aurite, pe care nu-l deschidem decît o dată la zece ani, adăugă el, mărturisind pentru lucrurile mondene acel dispreţ pe care îl afişează anumiţi oameni din lumea bună, am citi că regina Greciei s-a dus la Cannes sau că prinţesa de Léon a dat un bal costumat. În acest fel, proporţia exactă ar fi

restabilită." Dar regretînd că se lăsase dus să vorbească, chiar uşor, despre lucruri serioase: „Frumoasă conversaţie mai avem, zise el ironic, mă mir că abordăm aceste «înălţimi», şi întorcîndu-se către bunicul: Aşadar Saint-Simon povesteşte că Maulevrier avusese îndrăzneala să întindă mîna fiilor săi. Ştiţi că despre acest Maulevrier spune el: «Niciodată n-am văzut în această sticlă groasă decît pornire, grosolănie şi prostii». — Groase sau subţiri, eu ştiu sticle în care se află altceva", spuse repede Flora, care ţinea să-i mulţumească şi ea lui Swann, fiindcă darul de vin Asti era trimis amîndurora. Céline începu să rîdă. Swann, stînjenit, reluă firul: „Nu ştiu dacă din neştiinţă sau şiretenie, scrie Saint-Simon, vru el să dea mîna cu copiii mei. Îmi dădui seama destul de la timp ca să-l împiedic." Bunicul se şi extazia la cuvintele „neştiinţă sau şiretenie", dar D-ra Céline, căreia numele lui Saint-Simon — un simplu literator — îi împiedicase anestezia completă a facultăţilor auditive, se şi indigna: „Cum? admiri aşa ceva? Ei bine, asta e frumos! Dar ce poate însemna asta; nu e fiecare om tot atît cît oricare? Ce înseamnă dacă e duce sau vizitiu, dacă are inteligenţă sau inimă? Frumoasă concepţie de a-şi creşte copiii avea Saint-Simon al dumitale, dacă nu le spunea să dea mîna tuturor oamenilor cumsecade. Dar e înspăimîntător, pur şi simplu. Şi îndrăzneşti să citezi aşa ceva?" Şi bunicul, rănit, simţind în faţa acestei opuneri imposibilitatea de a înlesni lui Swann să povestească ceea ce îi plăcea, zicea cu voce scăzută mamei: „Adu-mi aminte versul

pe care mi l-ai spus şi care mă uşurează în astfel de clipe. Ah! da: «Cîte virtuţi, o! Doamne, ne faci să le urîm!» Ah! ce minunat!"

Eu nu părăseam pe mama din ochi; ştiam că, o dată ajunşi la masă, nu mi se va îngădui să stau cît ţinea cina şi că mama, ca să nu supere pe tata, nu mă va lăsa s-o sărut în faţa lumii de mai multe ori, ca în cameră la mine. Aşa că îmi făgăduiam ca, de îndată ce va începe cina în sufragerie şi voi simţi că se apropie ceasul despărţirii, să fac de mai-nainte din acest sărut, care va fi scurt şi furat, tot ceea ce puteam singur face, să aleg din privire locul pe obraz pe care îl voi săruta, să-mi pregătesc mintea ca, mulţumită acestui început spiritual de sărutare, să pot consacra minutul întreg acordat de mama senzaţiei obrazului ei pe buzele mele; eram ca un pictor care nu poate obţine decît şedinţe scurte de pozat şi de aceea îşi pregăteşte paleta, punîndu-se de mai înainte să-şi amintească, din ceea ce apucase să însemne, toată scena, care, la urma urmelor, îl aducea în situaţia să se şi dispenseze de prezenţa modelului. Dar iată că, mai înainte de a se fi sunat pentru cină, bunicul avu cruzimea, de care nu-şi da seama, să zică: „Copilul pare obosit, ar trebui să urce la culcare. Cinăm destul de tîrziu astă seară." Şi tata, care nu respecta tot atît de scrupulos ca bunica şi mama credinţa în tratate, zise: „Da, hai, du-te şi te culcă". Voii bineînţeles s-o sărut pe mama, clopotul pentru cină sunînd în acest moment. „Dar ce e asta, lasă pe mama, v-aţi spus destul bună seara, manifestările astea sînt ridicole. Hai, du-te

sus !" Şi a trebuit să plec fără cuminecătură, a trebuit să urc fiece treaptă a scării, după expresia populară „împotriva inimii", luptîndu-mă în adevăr cu inima mea, care voia să se întoarcă lîngă mama, pentru că, sărutîndu-mă, mama nu-i dăduse libertatea să mă urmeze. Această scară nesuferită, pe care începeam s-o sui totdeauna atît de abătut, răspîndea un miros de lustru proaspăt care absorbise şi fixase oarecum acest fel particular de suferinţă, pe care o simţeam în fiecare seară, făcînd-o poate mai crudă pentru sensibilitatea mea pentru că, sub această formă olfactivă, mintea nu mi se mai putea împărtăşi din ea. Cînd dormim şi o durere de dinţi nu ni se desluşeşte încă decît ca o fetiţă pe care ne sforţăm de sute ori la rînd să o scoatem din apă sau ca un vers de Molière pe care ni-l repetăm într-una, e o mare uşurare să ne deşteptăm şi să putem scutura ideea durerii de dinţi de orice deghizare erotică sau ritmată. Eu simţeam contrariul acestei uşurări, cînd suferinţa de a urca în camera mea pătrundea în mine infinit mai repede, fiind aproape instantanee, furişă şi totodată năvalnică, din clipa în care trăgeam în piept, simţindu-l mai toxic decît penetraţia morală, mirosul de lustru special al acestei scări. Ajungînd în cameră, trebuii să astup toate ieşirile, să închid obloanele, să-mi scobesc propriul mormînt desfăcîndu-mi cuverturile, să-mi îmbrac din nou giulgiul cămăşii de noapte. Dar înainte să mă îngrop în patul de fier, care fusese adăugat în odaie pentru că vara mi-era prea cald în pologul ascuns după faldurile de reps, mă apucă

o revoltă, voii să încerc un şiretlic de condamnat. Scrisei mamei, rugînd-o să urce pentru ceva grav, ce nu-i puteam spune prin scrisoare. Dar mă cuprinse spaima că Françoise, bucătăreasa mătuşii mele, care era însărcinată a se ocupa de mine, cît stam la Combray, să nu refuze a-mi duce cuvîntul. Mă temeam că, făcîndu-mi un comision pe lîngă mama, cînd avea musafiri, i s-ar părea tot atît de imposibil ca unui uşier de teatru să înmîneze o scrisoare unui actor, cît timp se afla în scenă. Căci, în privinţa lucrurilor care pot sau nu pot fi făcute, ea poseda un cod poruncitor, amănunţit, subtil şi intrasingent, cod de prescripţii distinse, greu de descifrat sau chiar inutile (ceea ce îi da înfăţişarea acelor legi străvechi care, alături de reguli bestiale cum ar fi masacrarea copiilor sugaci, conţin delicateţea exagerată de a interzice fierberea unui ied în laptele mamei lui sau să se mănînce muşchiul coapsei unui animal). Acest cod, dacă ar fi ca cineva să se ia după încăpăţînarea neaşteptată, cu care ea nu voia să facă anumite comisioane date de noi, părea că obligă la complexităţi sociale şi rafinamente mondene de-o aşa natură că nimic din lumea Françoisei şi din viaţa ei de servitoare de ţară nu putuse să i le sugereze ; eram astfel obligaţi să credem că zăcea în ea un trecut francez foarte adînc, nobil şi rău înţeles, ca în unele oraşe de manufacturi ale căror hoteluri vechi mărturisesc că odinioară a existat în ele o viaţă de curte şi ai căror muncitori de la vreo uzină de produse chimice asudă printre sculpturi delicate, care reprezintă minunea sfîn-

tului Théophile sau pe cei patru fii Aymon. În situaţia în care mă aflam, articolul de cod din cauza căruia era probabil ca Françoise numai în caz de incendiu să se fi dus să deranjeze pe mama în prezenţa domnului Swann pentru un personaj atît de neînsemnat ca mine, exprima respectul pur, pe care ea îl profesa nu numai faţă de părinţii mei — ca pentru morţi, preoţi şi regi — dar îl profera de asemenea faţă de străinul cărui i se dă ospitalitate, respect care m-ar fi impresionat adînc într-o carte citită, dar care totdeauna mă înfuria din gura ei, din cauza tonului grav şi duios pe care şi-l lua vorbind, şi mă înfuria cu atît mai mult astă-seară, cînd caracterul sacru conferit cinei avea ca rezultat refuzul ei de a tulbura această ceremonie. Dar, ca să trag norocul de partea mea, nu şovăii să mint şi să-i spun că nu eu voiam să-i scriu mamei, ci mama, la despărţire, îmi atrăsese atenţia să nu uit a-i trimite un răspuns privitor la un lucru pe care mă rugase să-l caut ; şi că ar fi fără îndoială foarte supărată, dacă nu i s-ar înmîna rîndurile mele. Sînt sigur că Françoise nu mă crezu, fiindcă, în felul oamenilor simpli, ale căror simţuri sînt mai puternice decît ale noastre, ea îşi lămurea de îndată, după semne neclare pentru noi orice adevăr, pe care voiam să i-l ascundem ; privi vreo cinci minute plicul, ca şi cum cercetarea hîrtiei şi felul scrisului aveau să-i spună ceva despre natura conţinutului sau s-o lămurească în privinţa articolului de cod pe care urma să se sprijine. Apoi ieşi, avînd un aer de resemnare cam cu înţelesul

acesta : „Ce nenorocire pentru părinţi să aibă un astfel de copil !" Se întoarse după cîteva clipe, ca să-mi spună că erau încă la îngheţată, că orînduitorului mesei, zis *maître d'hôtel*, îi era cu neputinţă să înmîneze în acest moment scrisoarea, faţă cu toată lumea, dar că, după ce vor fi ajuns la toaleta (clătirea) gurii, se va găsi o posibilitate să i-o strecoare mamei. Neliniştea mi se risipi deodată ; nu mai mi se păru ca adineauri că părăsisem pe mama pînă mîine, fiindcă scrisorica, supărînd-o fără îndoială (supărînd-o de două ori pentru că tertipul meu mă făcea ridicol în ochii lui Swann), avea să-mi dea cel puţin prilejul de a pătrunde nevăzut şi fericit în aceeaşi încăpere cu ea, vorbindu-i la ureche despre mine ; fiindcă această sufragerie interzisă pentru mine şi duşmănoasă, în care cu cîteva clipe mai înainte oglinda însăşi — graniteul — şi castronelele pentru toaleta gurii îmi păreau că ascund plăceri răufăcătoare şi triste de moarte, de îndată ce mama le gusta fără mine, acum mi se deschidea şi, ca un fruct înmuiat care îşi lasă coaja, avea să facă gîndul mamei, cînd îmi va citi rîndurile, să ţîşnească şi să-mi stingă inima îmbătată de plăcere. Acum nu mă mai simţeam despărţit de ea ; obstacolele căzuseră, un fir de fericire ne unea din nou. Şi apoi, nu era numai atît : fără îndoială, mama avea să vină de îndată !

Dacă Swann mi-ar fi citit scrisoarea şi i-ar fi ghicit scopul, mă gîndeam că el ar fi luat în rîs frămîntarea prin care tocmai trecusem; însă, dimpotrivă, după cum am aflat mai tîrziu, o neli-

niște asemănătoare l-a chinuit și pe el mulți ani în viață și poate că nimeni altul n-ar fi putut să mă înțeleagă mai bine; întrucît îl privește pe el, această neliniște, pe care o simțim cînd ființa iubită ni se află într-un loc de plăceri, de unde noi lipsim și unde nu putem ajunge, el a cunoscut-o prin iubire, neliniștea fiind într-un fel predestinată iubirii, care va pune stăpînire pe ea și o va specializa; dar cînd, cum mi se întîmpla mie, neliniștea a pătruns în noi mai înainte ca iubirea să fi apărut în viața noastră, atunci ea plutește în așteptare, vagă și liberă, fără să se lege de ceva precis, azi în slujba unui sentiment, mîine a altuia, fie dragoste filială, fie prietenie camaraderească. Și fericirea, prin care îmi făcui începutul uceniciei mele, cînd Françoise se întoarse și îmi spuse că scrisoarea va fi înmînată, Swann o cunoscuse îndeaproape; era bucuria înșelătoare, pe care ne-o dă un prieten sau o rudă a femeii iubite, cînd sosim la locuința sau la teatrul unde ea se află pentru vreun bal, vreo chermeză sau premieră, acest prieten ne zărește dînd tîrcoale pe afară, așteptînd cu disperare prilejul să comunicăm cu dînsa. Ne recunoaște, vine la noi cu brațele deschise, ne întreabă ce facem acolo. Și, născocind că avem ceva urgent de spus rudei sau prietenei sale, el ne asigură că nimic nu e mai simplu, ne introduce în vestibul și făgăduiește că ne-o trimite în mai puțin de cinci minute. Cît de mult îl iubim — așa iubeam eu acum pe Françoise — pe intermediarul binevoitor, care cu un sigur cuvînt ne face suportabilă, omenească și chiar prielnică acea serbare inadmisibilă, infernală, în mijlocul căreia credeam că vîrtejuri dușmane, perverse și delicioase tîrau departe de noi ființa pe care o iubim, făcînd-o să-și rîdă de noi! Dacă judecăm după ruda care ne-a acostat, fiind ea însăși dintre inițiații crudelor mistere, ceilalți invitați urmează să n-aibă nimic în ei prea demonic. Aceste ceasuri inaccesibile și chinuitoare, cînd iubita sta să guste plăceri necunoscute nouă, iată că printr-o spărtură neașteptată ni se deschid; iată că unul din momentele a căror serie le-ar fi compus, un moment tot atît de real ca și celelalte, poate chiar mai însemnat pentru noi, pentru că iubita ne e mai contopită cu el, iată că ni-l închipuim, că îl obținem, pătrundem în el, l-am și creat parcă: momentul cînd i se va spune că sîntem acolo, jos. Și, fără îndoială, celelalte momente ale petrecerii nu puteau fi de o esență prea diferită de acela, nu putea avea nimic mai delicios, ca să mă fi făcut să sufăr atît de mult, aceasta pentru că prietenul binevoitor ne-a spus: „Dar va fi încîntată să coboare! Îi va face mult mai multă plăcere să stea de vorbă cu dumneata decît să se plictisească acolo sus." Vai! Swann făcuse o asemenea experiență și știa că bunăvoința unui al treilea nu are nici o putere asupra unei femei iritate că se simte urmărită pînă și la petreceri de cel pe care nu-l iubește. Deseori, prietenul coboară scara înapoi, singur.

Mama nu veni și, fără nici o grijă de amorul meu propriu (fixat în ideea ca minciuna lucrului

căutat, de care ea era obligată să știe că mă rugase să-i comunic ce-am făcut, să nu fie desmințită), îmi trimise prin Françoise cuvintele: „Nu e de dat nici un răspuns", pe care multă vreme de atunci le-am tot auzit din partea portarilor de „palasuri" sau a lacheilor de tripouri, care le aduceau la cunoștința vreunei biete fetișcane mirate: „Cum, n-a spus nimic, dar asta nu se poate! Totuși i-ai dat scrisoarea. Nu face nimic, mai aștept." Și — chiar ca fetișcana care asigură într-una că n-are nevoie de becul suplimentar, pe care portarul vrea să-l aprindă pentru ea, și rămîne acolo, nemaiauzind decît din cînd în cînd cîte o vorbă despre timp schimbată de portar cu comisionarul pe care, dîndu-și seama de cîte e ceasul, îl trimite deodată să reîmprospăteze gheața băuturii unui client — tot astfel eu însumi, refuzînd propunerea Françoisei de a-mi pregăti ceaiul sau de a rămîne cu mine, o lăsam să se întoarcă la bucătărie, mă culcam și închideam ochii, încercînd să nu mai aud glasul părinților mei, care își luau cafeaua în grădină. Dar, după cîteva clipe, simții că scriind mamei acel bilet, prin care, cu riscul de-a o supăra, mă apropiam atît de mult de ea, încît crezusem că am și ajuns la clipa revederii, îmi tăiasem posibilitatea să adorm fără s-o văd, și bătăile inimii mele deveneau din ce în ce mai dureroase, pentru că, de fapt, predicîndu-mi singur o liniște, care nu era decît acceptarea nefericirii mele, îmi spoream frămîntarea. Deodată neliniștea mi se risipi, mă cotropi o fericire, ca atunci cînd un medicament puternic începe să

lucreze și ne curmă o durere: luasem hotărîrea să nu mai încerc a adormi fără s-o văd pe mama, s-o sărut cu orice preț, cînd va urca să se culce, cu toate că asta însemna să se supere pe mine pentru multă vreme. Calmul izvorît din curmarea neliniștilor mele îmi da o bucurie neobișnuită, ca și așteptarea, setea și teama de primejdie. Deschisei fereastra fără zgomot și mă așezai pe marginea patului; stam ca și încremenit, ca să nu m-audă de jos. Afară, totul părea de asemenea înghețat într-o așteptare mută spre a nu tulbura clarul lunii, care dublînd și împingînd înapoi fiece lucru prin proiectarea reflexului ei, mai dens și mai concret decît ea însăși, micșorase și mărise în același timp peisajul, ca un plan îndoit care se desface. Ceea ce trebuia neapărat să se miște, ca frunzișul castanului, se mișca. Dar frămătarea lui măruntă și totală, efectuată pînă la cele mai șterse și mai fine nuanțe sau părelnice vibrații, nu se revărsa asupra înconjurimii, nu se contopea cu ea, rămînînd mărginită de frunziș. Zgomotele foarte depărtate, care veneau desigur din grădinile de la celălalt capăt al orașului, plutind pe această tăcere care nu le înghițea, se auzeau atît de clare și atît de amănunțit, încît păreau că nu-și datorau impresia de depărtare decît tonului lor *pianissimo*, ca acele motive în surdină executate de orchestra Conservatorului așa de exact că, deși nu li se pierde nici o notă, par a fi auzite cu toate acestea de undeva departe de sala de concert, ceea ce face ca vechii abonați — și de asemenea surorile bunicii cînd Swann le dădea locuri — să-și încordeze auzul, de parcă

ar fi ascultat înaintarea depărtată a unei armate în mers, care încă n-ar fi făcut colţul străzii Trévise.

Ştiam bine că situaţia, în care mă puneam, era între toate chiar aceea care putea să aibă pentru mine, din partea părinţilor mei, consecinţele cele mai grele, cu mult mai grele în adevăr decît le-ar fi putut bănui vreun străin, consecinţe pe care oricine le-ar fi crezut că se datoresc numai unor greşeli cu adevărat ruşinoase. Dar, în creşterea ce mi se da, ierarhia greşelilor nu era aceeaşi ca în creşterea altor copii, şi ai mei mă obişnuiseră să aşez înaintea tuturor celorlalte (pentru că fără îndoială nu existau altele de care să am nevoie a fi ferit mai cu grijă) pe acelea, despre care înţeleg azi că se caracterizează prin căderea în ele din cauza unei impulsii nervoase. Însă pe vremea aceea nu se rostea acest cuvînt, nu se vorbea de o asemenea origine care mă putea face să cred că, greşind, aş fi fost iertat sau poate că n-aş fi fost în stare să-i rezist. Dar recunoşteam îndeajuns aceste greşeli după neliniştea, care le preceda, ca şi după asprimea pedepsei, care le urma ; şi ştiam că aceea, pe care tocmai o comisesem, făcea parte din aceeaşi familie cu altele, dar neînchipuit mai gravă. Tăindu-i drumul mamei, cînd ea se va urca să se culce, şi cînd va vedea că stătusem neculcat ca să-i mai spun o dată bună seara pe coridor, nu mi se va mai îngădui să rămîn acasă, mă vor duce la şcoală de a doua zi, asta era sigur. Ei bine ! chiar dacă ar fi trebuit să mă arunc după aceea pe fereastră, preferam asta. Ceea ce ţineam

acum morţiş era s-o văd pe mama, să-i spun bună seara, mă aflam prea departe pe calea care ducea la înfăptuirea acestei dorinţi, ca să mai pot să mă întorc din drum.

Auzii paşii părinţilor mei, care însoţeau pe Swann ; şi după ce clopoţelul de la poartă mă înştiinţă că plecase, mă dusei la fereastră. Mama întreba pe tata dacă îi plăcuse langusta şi dacă domnul Swann mai luase o dată îngheţată cu cafea şi fistic. „Nu mi s-a părut cine ştie ce, zise mama, cred că data viitoare va trebui să se încerce altă aromă. — Nici nu pot spune cît de mult se schimbă Swann, zise mătuşa-mare, are ceva atît de bătrînicios !" Mătuşa-mare se obişnuise aşa de mult să vadă mereu în Swann pe acelaşi adolescent, că era uimită să-l descopere deodată mai puţin tînăr decît vîrsta pe care ea continua să i-o dea. De altfel, părinţii mei de asemenea începeau să-i observe această bătrîneţe anormală, excesivă, ruşinoasă şi meritată a celibatarilor, a tuturor acelora cărora li se pare că ziua de azi, nemaiavînd şi un mîine, e mai lungă decît pentru ceilalţi, fiindcă pentru ei e goală, şi clipele se adună în grămadă de cu dimineaţă, fără să se împartă apoi în griji faţă de copii. „Eu cred că are mari necazuri cu ticăloasa lui de soţie, care trăieşte cu un anume domn Charlus, puţin păsîndu-i de tot Combray. S-a făcut de basm în oraş." Mama atrase atenţia că de cîtva timp avea totuşi ceva mai puţin trist în privire. „Face mai puţin şi gestul, exact ca al tatălui său, de a se şterge la ochi şi de a-şi trece mîna pe frunte. Eu cred că în fond el n-o mai iubeşte

pe femeia asta. — Dar bineînțeles că n-o mai iubește, răspunse bunicul. Am primit de la el, e destul timp de atunci, o scrisoare în privința asta, la care m-am grăbit să nu-i răspund, dar care nu lasă loc la nici o îndoială asupra sentimentelor lui, de dragoste cel puțin, pentru nevastă-sa. Eh ! vedeți, nu i-ați mulțumit pentru vinul de Asti, adăugă bunicul, întorcîndu-se la cele două cumnate. — Cum, nu i-am mulțumit ? între noi fie zis, eu cred chiar că i-am mulțumit cu o frază adusă destul de subtil, răspunse mătușa Flora. — Da, ai întors-o foarte bine : te-am admirat, zise mătușa Céline. — Dar și tu ai fost foarte bine. — Da, eram destul de mîndră de fraza mea cu vecinii plăcuți. — Cum, asta numiți voi a mulțumi ! spuse tare bunicul. Am auzit prea bine ce-ați spus, dar dracul să mă ia, dacă am crezut că vă gîndeați la Swann. Puteți fi sigure că el n-a înțeles nimic. — Dar ce spui, doar Swann nu e un prost, sînt sigură că a apreciat stilul. Orișicît, nu puteam să-i vorbesc de numărul sticlelor și prețul vinului !" Tata și mama rămaseră singuri, așezîndu-se o clipă ; apoi tata zise: „Eh ! dacă vrei, să urcăm la culcare. — Dacă vrei tu, dragul meu, cu toate că nu mi-e nici pic de somn ; nu cred ca înghețata aceea cu cafea, atît de fără gust, să mă fi putut totuși ține atît de trează ; dar zăresc lumină în camera de serviciu și, fiindcă biata Françoise m-a așteptat, îi voi cere să-mi descopcieze corsetul cît timp tu te dezbraci." Și mama deschise ușa de împletituri a vestibulului, care se deschidea în fața scării interioare. Curînd, o auzii

urcînd să-și închidă fereastra. Mergeam fără zgomot pe coridor ; inima îmi bătea atît de tare că mi-era greu să înaintez, dar cel puțin nu mai bătea de neliniști, ci de spaimă și de bucurie. Văzui în golul scării lumina pe care o arunca în sus lumînarea mamei. Apoi o văzui și pe ea însăși ; mă repezii. În cea dintîi clipă, ea mă privi cu uimire, neînțelegînd ce se întîmplase. Apoi chipul i se întunecă de mînie, ea nu-mi spuse nici un cuvînt și, într-adevăr, pentru mult mai puțin decît atît, nu mi se mai vorbea zile întregi. Dacă mama mi-ar fi spus un cuvînt, asta ar fi însemnat să admită că se putea să-mi vorbească din nou și de altfel lucrul acesta mi s-ar fi părut poate și mai teribil, ca un semn că față de gravitatea pedepsei ce mi se pregătea, tăcerea sau cearta ar fi fost copilărești. O vorbă, asta ar fi însemnat calmul, cu care se răspunde unui servitor, după ce s-a luat hotărîrea de a-l da afară, ar fi fost sărutarea care se dă unui fiu luat la armată, dar care i s-ar fi refuzat dacă părinții trebuiau să se mulțumească numai cu două zile de supărare pe el. Dar ea auzi pe tata urcînd din cabinetul de toaletă, unde se dusese să se dezbrace și, ca să înlăture scena pe care mi-ar face-o el, îmi spuse cu o voce întretăiată de mînie : „Fugi, fugi, măcar tată-tău să nu te fi văzut așteptînd așa ca un nebun !" Dar eu repetam : „Vino să-mi spui bună seara", îngrozit că îi vedeam reflexul lumînării tatei ridicîndu-se pe perete, dar nu fără a-i folosi apropierea ca mijloc de presiune, la gîndul că mama, vrînd să evite ca tata să mă găsească încă acolo,

dacă continua să refuze, îmi va spune: „Întoarce-te în cameră, am să vin". Era însă prea tîrziu, tata se și afla în fața noastră. Fără să vreau, șoptii neauzit de nimeni cuvintele: „S-a zis cu mine!"

Nu fu așa. Tata îmi refuza totdeauna libertățile care îmi fuseseră consimțite prin pacte, mai largi, concedate de mama și de bunica, pentru că puțin îi păsa lui de „principii" și în ochii lui „Drepturile omului" nu existau. Dintr-un motiv cu totul întîmplător sau chiar fără nici un motiv, el îmi suprima în ultima clipă cutare plimbare atît de obișnuită, atît de consacrată, că nu mi se putea lua fără călcare de jurămînt sau, tot așa, cum făcuse chiar astă-seară, îmi zicea cu mult înainte de ora rituală: „Hai, urcă la culcare, fără explicații!" Dar tocmai de aceea, fiindcă n-avea principii (în sensul bunicii), el n-avea la drept vorbind neînduplecare. Mă privi o clipă oarecum uimit și supărat, apoi de îndată ce mama îi explică în cîteva cuvinte încurcate ce se întîmplase, îi spuse: „Atunci du-te cu el, tot ziceai tu că nu ți-e somn, stai puțin în camera lui, eu n-am nevoie de nimic. — Dar, dragul meu, răspunse mama cu sfială, că mi-este sau nu-mi este somn, asta n-are nici un rost, copilul nu trebuie obișnuit cu... — Dar nu e vorba să-l obișnuiești, zise tata ridicînd din umeri, vezi bine că micuțul suferă, e cu totul răvășit copilu-ăsta; ce naiba, că n-om fi doar călăi! După ce îl vei fi făcut să se îmbolnăvească, va fi prea tîrziu! Cum sînt două paturi în camera lui, spune Françoisei să-ți pregătească patul cel mare și culcă-te noaptea asta lîngă el. Hai, bună seara, eu, fiindcă nu sînt atît de nervos ca voi, mă duc să mă culc."

Era cu neputință să i se mulțumească tatei; l-ar fi plictisit mulțumirile, pe care el le numea fandoseli. Rămăsei pe loc fără a îndrăzni să mișc; era încă în fața noastră, mare, în halatul de noapte alb, cu cașmirul de India violet și roz, pe care și-l înfășura, de cînd avea niște nevralgii, în jurul capului, în felul lui Abraham, care, în gravura după Benozzo Gozzoli, dată mie de Swann, spunea Sarei că trebuie să-l lase pe Isaac. Sînt mulți ani de atunci. Zidul scării pe care am văzut urcînd reflexul lumînării lui nu mai există de mult. În mine de asemenea au pierit multe lucruri, pe care credeam că trebuiau să dureze mereu, și altele noi s-au ridicat dînd naștere la suferințe și bucurii noi, pe care nu le-aș fi putut prevedea atunci, iar cele vechi mi-au devenit greu de înțeles. E de asemenea mult de cînd tata a încetat să-i mai poată spune mamei: „Du-te cu copilul". Putința unor asemenea ceasuri nu se va mai ivi niciodată pentru mine. Dar de cîtva timp, încep din nou să deslușesc limpede de tot, dacă îmi ațintesc auzul, hohotele pe care am avut tăria să mi le opresc atunci în fața tatei și care n-au izbucnit decît cînd mă văzui încă o dată singur cu mama. De fapt, ele n-au încetat niciodată; și numai fiindcă viața tace acum tot mai mult în jurul meu, le aud din nou, ca acele clopote de mănăstiri, pe care zgomotele orașului le acoperă atît de bine în timpul

zilei, încît s-ar zice că nu se mişcă, dar care încep iarăşi să sune în liniştea serii.

Mama îşi petrecu acea noapte în camera mea; în momentul cînd tocmai făptuisem o astfel de greşeală că mă aşteptam să fiu silit la părăsirea casei, părinţii mei îmi acordau mai mult decît aş fi căpătat oricînd de la ei ca răsplată a unei acţiuni frumoase. Chiar cînd se manifesta cu atîta bunătate, purtarea tatei faţă de mine păstra ceva de bun plac nemeritat, care o caracteriza, datorindu-se în acelaşi timp faptului că în general ea rezulta mai curînd din convenienţe întîmplătoare decît dintr-un plan stabilit mai dinainte. Poate că chiar ceea ce numeam eu severitatea lui, cînd mă trimitea să mă culc, merita acest nume mai puţin decît asprimea mamei sau a bunicii, căci firea lui, mai deosebită în unele privinţe de a mea cu mult mai mult decît a lor, nu ghicise pesemne pînă atunci cît de nenorocit mă simţeam eu în fiece seară, fapt pe care mama şi bunica îl ştiau îndeajuns; dar ele mă iubeau atît cît să nu admită a fi cruţat de suferinţă, ele voind să mă înveţe a o domina, ca să-mi micşoreze sensibilitatea nervoasă şi să-mi întărească voinţa. Cît priveşte pe tata, a cărui dragoste pentru mine avea altă faţă, nu ştiu dacă ar fi avut un asemenea curaj: de îndată ce înţelesese că suferearn, el spusese mamei: „Du-te de-l alină“. Mama rămase toată noaptea aceea în camera mea şi, ca şi cum n-ar fi vrut să strice prin nici o remuşcare aceste ceasuri atît de deosebite faţă de ceea ce avusesem dreptul să sper, cînd Françoise, înţelegînd

că se petrece ceva extraordinar, văzînd pe mama aşezată lîngă mine, ţinîndu-mi mîna în mîinile ei şi lăsîndu-mă să plîng fără să mă certe, o întrebă: „Dar, doamnă, ce are domnul de plînge aşa?“, mama îi răspunse: „Dar nici el nu ştie ce are, e nervos; pregăteşte-mi repede patul cel mare şi du-te de te culcă“. Astfel, pentru întîia oară, tristeţea mea nu mai era privită ca o greşeală de pedepsit; ci ca un rău involuntar, ce mi se recunoştea oficial, ca o stare de nervi, de care nu eram eu răspunzător; simţeam uşurarea de a nu trebui să mai amestec amărăciunea lacrimilor mele cu tot felul de scrupule, puteam plînge fără păcat. Totodată, nu mică îmi era mîndria faţă de Françoise în urma acestei întorsături a lucrurilor care, la o jumătate de oră după ce mama refuzase să urce în camera mea şi îmi trimisese răspunsul dispreţuitor că trebuie să dorm, mă înălţa acum la demnitatea de persoană în vîrstă, făcîndu-mă să ajung dintr-o dată la un fel de pubertate a tristeţii, de emancipare a lacrimilor. Ar fi trebuit să fiu fericit; nu eram însă. Mi se părea că mama îmi făcuse o primă concesie, care o făcea sigur să sufere, că era din partea ei o primă abdicare de la idealul pe care îl concepuse pentru mine şi că, pentru întîia dată, ea, atît de curajoasă, se mărturisea învinsă. Mi se părea că repurtasem o biruinţă împotriva ei, că izbutisem ceea ce ar fi putut face numai boala, supărările sau vîrsta înaintată, izbutisem să-i slăbesc voinţa, să-i înduplec raţiunea şi că această seară, deschizînd o perioadă nouă, va rămîne ca o tristă dată. Dacă

aş fi îndrăznit atunci, aş fi spus mamei: „Nu, nu vreau, nu te culca aici". Dar ştiam înţelepciunea practică, realistă cum s-ar zice azi, care domolea în ea natura arzător idealistă a bunicii, şi îmi dam seama că, acum, cînd răul se săvîrşise, ea prefera să mă lase cel puţin a-i gusta plăcerea liniştitoare şi să nu supere pe tata. De sigur, obrazul frumos al mamei strălucea încă de tinereţe în seara aceea, cînd ea îmi ţinea mîinile atît de mîngîietor într-ale ei şi încerca să-mi oprească lacrimile; dar tocmai asta mi se părea că nu s-ar fi cuvenit să fie, mînia ei ar fi fost mai puţin tristă pentru mine decît această mîngîiere nouă, pe care copilăria mea n-o cunoscuse; simţeam că, tainic şi fără milă, îi făcusem cu fapta mea o primă încreţitură pe suflet şi că îi scosesem primul fir de păr alb. Acest gînd îmi îndoi hohotele de plîns şi văzui atunci pe mama, care de obicei nu-şi da pas la nici o înduioşare faţă de mine, o văzui cucerită de înduioşarea mea, încercînd să-şi oprească pornirea de a plînge. Cum însă simţi că îi observasem slăbiciunea, îmi spuse rîzînd: „Uite, gălbinuţul meu, cănăraşul meu, mai-mai să-şi facă pe mămica tot atît de prostuţă ca el, dacă mai continuă. Stai, fiindcă nu ţi-e somn şi nici mamei nu-i este, de ce să ne enervăm într-una, să facem ceva, să luăm una din cărţile tale." Dar n-aveam acolo nici una. „Ţi-ar face mai puţină plăcere dacă aş scoate de pe acum cărţile, pe care bunica trebuie să ţi le dea de ziua ta? Gîndeşte-te bine: nu vei fi dezamăgit poimîine, cînd nu vei mai avea nimic?" Eram dimpotrivă

încîntat şi mama se duse să caute un pachet de cărţi, cărora nu le putusem ghici, sub hîrtia în care erau înfăşurate, decît formatul mic şi gros, dar care, după această primă înfăţişare, oricum sumară şi tainică, eclipsau deodată cutia de culori primită de Anul Nou şi viermii de mătase din celălalt an. Erau *La Mare au Diable*, *François le Champi*, *La Petite Fadette* şi *Les Maîtres Sonneurs*. Bunica, după cum am aflat mai tîrziu, alesese mai întîi poeziile lui Musset, un volum de Rousseau şi *Indiana*; căci, dacă ea socotea lecturile uşoare tot atît de nesănătoase ca bomboanele şi plăcintele, nu credea că marile sufluri ale geniului ar fi avut chiar asupra spiritului de copil o influenţă mai primejdioasă şi mai puţin întăritoare decît aveau asupra corpului ei aerul liber şi vîntul din larg. Dar tata aproape spunîndu-i că era nebună, cînd a aflat ce cărţi voia să-mi dea, ea s-a întors singură la librarul din Jouy-le-Vicomte, ca să nu mi se întîmple neajunsul să rămîn fără cadou (era o zi de arşiţă şi ea se înapoiase acasă suferindă, că medicul atrăsese atenţia mamei să n-o mai lase să se obosească aşa) şi acolo se repezise la cele patru romane cîmpeneşti de George Sand. „Draga mea, zicea ea mamei, nu m-ar lăsa inima să dau acestui copil o carte rău scrisă."

De fapt, ea nu se mulţumea să cumpere niciodată nimic din care să nu se fi putut trage un profit intelectual şi îndeosebi acela procurat de lucrurile frumoase, care ne învaţă să căutăm plăcerea altundeva decît în satisfacţiile vieţii îndestulate şi ale vanităţii. Chiar cînd avea de

făcut cuiva un cadou zis folositor, cînd se întîmpla să dea un fotoliu, tacîmuri sau vreun baston, ea le căuta să fi fost „vechi", ca și cum, dată fiind lunga lor neîntrebuințare prin care li s-ar fi șters caracterul de utilitate, aceste obiecte ar fi părut mai curînd pornite să ne povestească viața oamenilor de altădată și mai puțin să slujească nevoilor vieții noastre. I-ar fi plăcut să am în camera mea fotografii ale celor mai frumoase monumente sau priveliști. Dar în clipa cumpărării, cu toate că imaginea reprodusă avea o reală valoare estetică, ea socotea că vulgaritatea și scopul util prea se grăbeau să-și reia locul în felul mecanic de reproducere : fotografia. Ea încerca prin șiretlicuri să-și ascundă și, dacă nu să o înlăture cu totul, banalitatea comercială, cel puțin s-o micșoreze, s-o înlocuiască în cea mai mare parte tot prin artă, introducînd în ea „bogății" artistice mai numeroase : în loc de fotografii ale Catedralei din Chartres, ale Marilor Fîntîni din Saint-Cloud sau ale Vezuviului, ea se informa pe lîngă Swann, dacă vreun mare pictor nu le reprezentase cumva, preferînd să-mi dea fotografii ale Catedralei din Chartres de Corot, ale Marilor Fîntîni din Saint-Cloud de Hubert Robert sau ale Vezuviului de Turner, ceea ce însemna un grad de artă mai înalt. Dar dacă fotograful fusese înlăturat din reprezentarea capodoperei sau a naturii și înlocuit printr-un mare artist, el își recăpăta drepturile să reproducă interpretarea artistului. Ajunsă la scadența vulgarității, bunica încerca s-o mai amîie. Ea

întreba pe Swann dacă opera nu fusese cumva gravată, preferînd, cînd era posibil, gravuri vechi și îndeosebi dintre cele care, avînd un interes peste meșteșugul gravării, reprezentau de exemplu o capodoperă într-o stare necunoscută de noi azi (ca gravura *Cinei* lui Leonardo înainte de deteriorare, de Morghen). Trebuie spus că rezultatele acestui fel de a înțelege arta cadourilor nu fusese totdeauna foarte strălucită. Ideea pe care mi-o dădu Veneția după un desen de Tizian, care se zicea că trebuie să fi avut laguna ca fundal, era desigur mult mai puțin exactă decît aceea pe care mi-ar fi dat-o simple fotografii. Cînd mătușa-mare vrea să facă un rechizitoriu împotriva bunicii, nici nu se mai puteau număra fotoliile oferite de ea unor tineri căsătoriți sau unor soți în vîrstă care, la cea dintîi încercare de-a se servi de ele, se prăbușiseră imediat sub greutatea unuia dintre destinatari. Dar bunica ar fi socotit meschin să se preocupe atîta de soliditatea unei lemnării, de îndată ce mai apărea pe ea vreo idilă, un zîmbet, cîteodată o imagine frumoasă a trecutului. Chiar ceea ce, în mobilele acestea, răspundea unei nevoi — cum era cîte o modă cu care nu mai sîntem obișnuiți — o încînta ca vechile întorsături de stil, în care mai vedem o metaforă, ștearsă pentru limbajul modern de uzura obișnuinței. Ei bine, tocmai romanele cîmpenești ale scriitoarei George Sand, pe care mi le da de ziua mea, erau pline, ca un mobilier vechi, de expresii căzute în nefolosință și redevenite imagini, cum se mai găsesc numai în vorbirea de la țară. Și

bunica le cumpărase, preferîndu-le altora, ca și cum ar fi închiriat mai bucuroasă o locuință lîngă care ar fi fost un coteț pentru porumbei în stil gotic sau vreunul din acele lucruri, care desfășoară asupra spiritului o influență binefăcătoare, dîndu-i nostalgia unor imposibile călătorii în timpul trecut.

Mama se așeză alături de patul meu ; luase *François le Champi*, căruia coperta roșcată și titlul neînțeles îi dădură, în ochii mei, o valoare distinctă și o atracție misterioasă. Nu citisem niciodată adevăratele romane. Auzisem spunîndu-se că George Sand era o romancieră model. Asta mă și făcea să-mi închipui că în *François le Champi* era ceva indefinibil și delicios. Procedeele povestirii, avînd de scop să ațîțe curiozitatea sau înduioșarea, anumite forme ale supunerii care deșteaptă neliniștea și melancolia, dar pe care un cititor ceva mai instruit le știe că aparțin multor alte romane, mi se păreau pur și simplu — mie care consideram o carte nouă nu ca o realitate semănînd cu multe altele, ci ca o ființă unică, fără altă rațiune de a exista decît în sine — o tulburătoare emanație a esenței proprii a romanului *François le Champi*. Sub întîmplări atît de zilnice, sub lucruri atît de obișnuite, sub cuvinte atît de folosite, simțeam un fel de intonație, o accentuare stranie. Acțiunea porni ; mi se păru cu atît mai obscură cu cît în vremea aceea cînd citeam, visăream adesea pe pagini întregi la cu totul altceva. Și golurilor pe care neatenția mea le semăna în povestire li se

adăuga acela, cînd îmi citea mama cu glas tare, că ea sărea fără greș scenele de dragoste. Astfel că toate schimbările ciudate care se produc în atitudinile morăriței și ale copilului, schimbări care nu-și găsesc explicația decît în pronunțarea unei iubiri născînde, îmi apăreau ca întipăririle unui adînc mister, al cărui izvor îmi plăcea să mi-l închipui că trebuie să fie chiar acel nume necunoscut, așa de dulce, „Champi", care își punea, pe copilul ce-l purta, fără să știu de ce, culoarea lui vie, de purpură și farmec. Ce e drept, mama era o cititoare infidelă, dar pentru cărțile în care găsea un sentiment adevărat, era o cititoare minunată, prin respectul și simplicitatea interpretării, prin frumusețea și dulceața glasului. Chiar în viața de toate zilele, cînd duioșia și admirația îi erau trezite de oameni, și nu de opere de artă, era o plăcere s-o fi văzut cu cîtă cuviință înlătura din vocea, din gestul sau din vorbele ei cutare accent de bucurie care ar fi putut întrista pe această mamă, care odinioară pierduse un copil, cutare amintire a unei sărbători sau aniversări, care ar fi putut da de gîndit acestui bătrîn asupra vîrstei lui înaintate, cutare vorbă despre gospodărie, care ar fi părut plictisitoare acestui tînăr savant. La fel, cînd citea proză din George Sand, în care plutește totdeauna acea bunătate, acea distincție morală, pe care mama învățase de la bunica s-o considere superioară față de orice altceva în viață și pe care abia mult mai tîrziu trebuiam s-o învăț eu, să nu o mai considere superioară chiar față de orice în cărți, atentă să alunge din glas orice josnicie, orice intonație ne-

firească, prin care glasul nu-i mai putea primi curgerea puternică a povestirii, ea da toată duioşia neprefăcută, toată blîndeţea amplă, cerută de ele acestor fraze, care păreau scrise anume pentru vocea ei şi care făceau parte în întregime, aşa zicînd, din registrul sensibilităţii ei. Ca să le înceapă pe tonul potrivit, ea regăsea accentul cordial care, preexistînd, le dictase, dar pe care cuvintele nu-l arată ; mulţumită acestui accent, îndulcea paginii orice asprime legată de timpurile verbelor, da imperfectului şi trecutului simplu blîndeţea, care se sfîrşea către fraza care urma să înceapă, cînd grăbind, cînd încetinind curgerea silabelor spre a le aduce să intre, deşi avînd cantităţi deosebite, într-un ritm uniform, în sfîrşit, ea insufla acestei proze atît de obişnuite un fel de viaţă sentimentală continuă.

Remuşcările mi se potoliseră, mă lăsam în voia mîngîierii acestei nopţi, avînd pe mama lîngă mine. Ştiam că o asemenea noapte nu va mai putea veni din nou ; că cea mai mare dorinţă pe care aş fi avut-o pe lume, aceea de a o ţine pe mama în camera mea tot timpul cît durau aceste ceasuri de noapte, contrazicea prea mult necesităţile vieţii şi aşteptarea tuturor, pentru ca împlinirea care i se îngăduise astă-seară să poată fi altfel decît nefirească şi excepţională. Mîine neliniştile mele mă vor cuprinde iar şi mama nu va mai sta cu mine. Dar aceste nelinişti, risipindu-mi-se, nu le mai înţelegeam nici eu ; apoi, pînă mîine seară era încă mult ; îmi spuneam că voi avea timp să văd ce e de făcut, cu toate că acest timp nu putea să-mi aducă nici un spor

de putere, fiind vorba de lucruri care nu atîrnau de voinţa mea şi pe care numai intervalul, care le separa de mine, le făcea să pară mai evitabile.

Astfel că, multă vreme, de cîte ori mă trezeam noaptea şi îmi aminteam de Combray, nu revedeam din el niciodată mai mult decît acest fel de porţiune luminoasă, încadrată de întunecimi nepătrunse, semănînd cu acele fragmente pe care aprinderea unui foc de Bengal sau vreo proiecţie electrică le luminează şi le secţionează dintr-un edificiu, ale cărui părţi laterale rămîn cufundate în noapte : aşa era pentru mine jos, la baza destul de largă, micul salon, sufrageria, începutul de alee obscură, de pe care avea să sosească D. Swann, autor fără să ştie al tristeţilor mele, aşa era vestibulul în care mă îndreptam către prima treaptă a scării, atît de cumplit de urcat, care numai ea singură forma trunchiul foarte îngust al acestei piramide neregulate ; iar, în vîrful ei, camera mea de culcare cu micul coridor şi uşa cu geam, pe unde intra mama la mine ; într-un cuvînt, văzîndu-l mereu la aceeaşi oră, în deplină izolare de tot ceea ce putea fi de jur împrejur, ieşind singur din întunecime, decorul strict necesar (ca acela indicat pe frontispiciul vechilor piese de teatru pentru reprezentaţii de provincie) al dramei dezbrăcării mele ; ca şi cum Combray n-ar fi fost făcut decît din două etaje legate între ele de o scară îngustă şi ca şi cum ceasul n-ar fi fost niciodată decît şapte

seara. La drept vorbind, puteam răspunde oricui m-ar fi întrebat că de fapt Combray mai cuprindea şi altceva şi că exista şi la alte ore. Dar, fiindcă ceea ce mi-aş fi amintit de el mi-ar fi fost dat numai de memoria voluntară, memoria inteligenţei şi fiindcă informaţiile pe care ea le dă despre trecut nu păstrează nimic din el, n-aş fi avut niciodată dorinţa să mă gîndesc la acest rest de Combray. Toată partea asta era în realitate moartă pentru mine.

Moartă pentru totdeauna? Se prea putea. În toate acestea e multă întîmplare, şi întîmplarea a doua, aceea a morţii noastre, adesea nu ne îngăduie să aşteptăm multă vreme favorurile celei dintîi.

Socotesc foarte întemeiată credinţa celtică, după care sufletele celor pe care i-am pierdut sînt prizoniere în cîte-o fiinţă inferioară, într-un animal, o plantă sau ceva neînsufleţit, şi sînt într-adevăr pierdute pentru noi pînă în ziua care, pentru mulţi nevenind niciodată, ne face să trecem pe lîngă acel copac, sau să devenim stăpînii lucrului, care este închisoarea lor. Atunci sufletele acestea tresar, ne cheamă şi, de îndată ce le-am recunoscut, vraja s-a şi risipit. Eliberate prin noi, ele au învins moartea şi vin din nou să trăiască alături de noi.

Aşa este şi cu trecutul nostru. E caznă zadarnică a încerca să-l evocăm, toate sforţările inteligenţei noastre fiind inutile. Trecutul stă ascuns, undeva în afară de cuprinsul inteligenţei şi de putinţa ei de a-l ajunge, în cîte-un obiect material (în senzaţia pe care ne-ar da-o acest obiect

material) nebănuit. Şi acest obiect, dacă e să dăm peste el pînă a nu muri sau să nu dăm de loc, depinde de întîmplare.

Trecuseră ani mulţi, de cînd tot ceea ce din Combray nu era scena şi drama culcatului meu, nu mai exista pentru mine, cînd într-o zi de iarnă, întorcîndu-mă acasă, mama, văzînd că mi-era frig, îmi propuse, împotriva obiceiului meu, să iau puţin ceai. Refuzai mai întîi, dar nu ştiu cum că mă răzgîndii. Trimise să mi se caute una din acele prăjituri mici şi plinuţe, numite „Petites Madeleines", care par modelate în capacul şănţuit al unei scoici Saint-Jacques. Şi curînd, cu totul maşinal, copleşit cum eram de ziua mohorîtă şi de perspectiva unui mîine trist, dusei la buze o linguriţă de ceai, în care lăsasem să se înmoaie o bucăţică de „madeleine". Dar chiar în clipa cînd înghiţitura amestecată cu fărîmiturile prăjiturii îmi atinse cerul gurii, tresării, rămînînd atent la ceea ce atît de extraordinar se petrecea în mine. Mă copleşise o plăcere delicioasă, numai ea, fără vreo idee de cauza ei. De îndată, vicisitudinile vieţii îmi deveniră indiferente, suferinţele — nevătămătoare, scurtimea ei — iluzorie, întocmai ca sub puterea iubirii, umplîndu-mă cu o esenţă nepreţuită: sau mai exact această esenţă nu era în mine, ci era însăşi fiinţa mea. Încetasem să mă simt mediocru, mărginit şi muritor. De unde putea să-mi fi venit această bucurie puternică? Ce însemna ea? De unde îmi venea? Cum s-o apuc? Beau încă o înghiţitură în care nu deosebesc nimic mai mult decît în prima, beau pe a treia care îmi

aduce ceva mai puţin decît a doua. E timpul să mă opresc, puterea băuturii pare să scadă E limpede că adevărul pe care îl caut nu e în băutură, ci în mine. L-a deşteptat în mine, dar nu-l cunoaşte, şi nu poate decît să-l repete la nesfîrşit, cu din ce în ce mai puţină forţă, aceeaşi mărturie pe care nu ştiu cum s-o interpretez şi pe care vreau cel puţin să pot a i-o cere încă o dată şi s-o găsesc din nou întreagă, la dispoziţia mea, în curînd, pentru o lămurire hotărîtoare. Pun ceaşca pe masă şi mă întorc către spiritul meu. Lui îi revine să descopere adevărul. Dar cum ? E o grea incertitudine, de cîte ori spiritul se simte depăşit de el însuşi ; cercetător el însuşi, el este pe de-a întregul acel tărîm întunecat, pe care trebuie să-l cerceteze, fără ca bagajul propriu să-i slujească la nimic. Să cerceteze ? Mai mult : să creeze. Spiritul se află în faţa a ceva ce nu există încă, şi pe care numai el îl poate realiza, pentru ca apoi să-l aducă în lumina-i proprie.

Şi iar încep să mă întreb, ce stare necunoscută putea fi aceea, care conţinea nu vreo dovadă logică, ci evidenţa fericirii şi realităţii ei, faţă de care celelalte dispăreau. Vreau să încerc a mi-o provoca încă o dată. Merg cu gîndul de-a îndaratelea pînă în clipa cînd luai cea dintîi linguriţă de ceai. Dau din nou peste aceeaşi stare sufletească, fără vreo lumină nouă. Cer spiritului meu o sforţare în plus, să-mi aducă încă o dată senzaţia fugitivă. Şi, pentru ca nimic să nu zădărnicească avîntul cu care el va încerca s-o prindă iarăşi, înlătur orice obstacol,

orice idee străină, îmi feresc urechile şi atenţia de zgomotele camerei vecine. Dar, simţindu-mi spiritul că se oboseşte fără a izbuti nimic, îl silesc dimpotrivă să se dedea la distracţia pe care i-o refuzam, să se gîndească la altceva, să se odihnească înaintea tentativei supreme. Apoi, a doua oară, fac gol în faţa lui, îi pun din nou sub ochi gustul încă proaspăt al acelei înghiţituri şi simt cum tresare în mine ceva care se mişcă din loc, ar vrea să se înalţe, ceva căruia i s-ar fi tras ancora de la mare adîncime ; nu ştiu ce este, dar suie încet ; simt împotrivirea şi aud zvonul depărtărilor străbătute.

Desigur, ceea ce palpită astfel în străfundul meu trebuie să fie imaginea, amintirea vizuală care, legată de acel gust, încearcă să-l însoţească pînă la mine. Dar se zbate prea depărtat, prea nedesluşit ; abia dacă deosebesc răsfrîngerea neutră în care se pierde volbura aeriană de culori răscolite ; dar nu-i pot distinge forma, nu-i pot cere, ca singurului tîlmaci cu putinţă, să-mi traducă mărturia gustului, acest tovarăş contemporan şi nedespărţit al ei, să-mi spună despre ce împrejurare anume sau despre ce epocă a trecutului este vorba.

Va ajunge ea pînă la suprafaţa limpede a conştiinţei mele, acea amintire, clipa uitată pe care atracţia unei clipe identice, venită de la atît de mari depărtări, o cheamă, o stîrneşte, o ridică din străfundul meu ? Nu ştiu. Acum nu mai simt nimic, totul s-a oprit, s-a scufundat poate din nou ; cine ştie dacă se va mai ridica vreodată din noaptea ei. De zeci de ori trebuie

să reîncep, să mă aplec asupra ei ; și de fiecare dată lașitatea, care ne abate de la orice încercare grea, de la orice faptă importantă, m-a sfătuit s-o las în pace, să-mi beau ceaiul gîndindu-mă numai la necazurile mele de azi, la dorințele de mîine, care se lasă rumegate fără multă trudă.

Dar deodată amintirea mi s-a limpezit. Gustul acela venea de la bucățica de madeleină pe care, duminica dimineața la Combray (pentru că în ziua aceea eu nu ieșeam din casă înainte de slujba religioasă), ducîndu-mă la mătușa Léonie, în camera ei, să-i spun bună dimineața, ea mi-o întindea, după ce mai întîi o muiase în infuzia ei de ceai sau de tei. Vederea micii madeleine nu-mi amintise nimic pînă să nu fi gustat din ea ; aceasta, poate, pentru că văzînd aceste prăjiturele de atunci foarte adesea pe tăvile plăcintăriilor fără să le gust, imaginea lor se desfăcuse de zilele de atunci de la Combray, ca să se împreune cu altele mai de curînd ; poate pentru că nimic nu mai trăia din aceste amintiri aruncate afară din memorie de atîta vreme, totul dezagregîndu-se ; formele — ca și aceea a micii cochilii de plăcintărie, atît de gras senzuală sub încrețiturile ei austere și cucernice — se topiseră sau, însomnorate, își pierduseră puterea de expansiune, care le-ar fi îngăduit să ajungă din urmă conștiința. Dar, cînd dintr-un trecut îndepărtat nu mai rămîne nimic, cînd după moartea ființelor, după nimicirea lucrurilor, numai mirosul și gustul, mai plăpînde, dar mai vii, mai imateriale, mai persistente, mai fidele, stăruie

multă vreme ca niște suflete omenești, să-și aducă aminte, să aștepte, să spere, pe ruina tuturor celorlalte, să ducă fără să șovăie, pe stropul lor aproape impalpabil, edificiul imens al amintirii.

Și de cum recunoscui gustul bucății de madeleină, muiată în ceaiul de tei, pe care mi-o da mătușa (deși nu știam încă și trebuia să amîn pentru mult mai tîrziu a descoperi pentru ce această amintire mă făcea atît de fericit), de îndată vechea casă cenușie de la stradă, în care era camera mea, ieși la iveală ca un decor de teatru, alipindu-se de micul pavilion cu vedere asupra grădinii, care fusese construit pentru părinții mei, în spatele lui (acel fragment pe care pînă atunci îl văzusem izolat) ; și, o dată cu casa, orașul întreg, de dimineața pînă seara și pe orice timp, Piața unde ai mei mă trimiteau înainte de prînz, străzile pe care le băteam după cumpărături și drumurile pe care o apucam, cînd timpul era frumos. Și ca în acel joc al japonezilor care se distrează muind într-un vas rotund de porțelan, plin cu apă, fîșii de hîrtie nedeosebite între ele deocamdată, care însă, abia cufundate, se întind, se răsucesc, se colorează, se deosebesc unele de altele, se prefac în flori, case, ființe omenești adevărate și cunoscute, în același fel acum toate florile grădinii noastre și acelea din parcul domnului Swann, și nuferii albi de pe Vivonne, și lumea cumsecade a satului, și căsuțele lor, și biserica, și întregul Combray cu împrejurimi cu tot, toate acestea, oraș și grădini, căpătînd formă și realitate, au ieșit din ceașca mea de ceai.

7—1593

II

De departe, de la zece leghe jur împrejur, Combray, văzut din trenul care ne aducea în ultima săptămînă dinaintea Paştilor, nu era decît clădirea bisericii, care rezuma oraşul, îl reprezenta, vorbind de el şi pentru el depărtărilor, iar cînd ne mai apropiam, ca o ciobăniţă cu oile pe lîngă ea, ţinea strînse în jurul zeghei ei înalte şi întunecate, în plin cîmp şi împotriva vîntului, spinările lînoase şi cenuşii ale caselor una lîngă alta, pe care un rest de întăritură medievală le împresura din loc în loc, dar desăvîrşit circulară, cum arată micile oraşe în tablourile pictorilor primitvi. Combray, ca oraş de locuit, era oarecum trist, ca şi străzile lui, ale căror case clădite din piatra negricioasă a regiunii, precedate de trepte exterioare şi înălţînd faţade triunghiulare, care îşi aruncau umbra în faţă, erau destul de întunecoase, pentru ca, de îndată ce lumina zilei era pe scăpătate, să trebuiască să se ridice perdelele „sălilor" ; străzi cu nume grave de sfinţi (dintre care unii aparţineau istoriei primilor seniori de Combray) : strada Saint-Hilaire, strada Saint-Jacques, unde se afla casa mătuşii mele, strada Saint-Hildegarde, de-a lungul grilajului curţii, şi strada Saint-Esprit, în care se deschidea portiţa laterală a grădinii ; şi aceste străzi din Combray stăruie într-o parte a memoriei mele atît de afunde, zugrăvită în culori atît de deosebite faţă de acelea sub care acum mi se înfăţişează mie lumea, că în adevăr ele îmi par toate, dimpreună cu biserica, ce se

înalţă peste ele din Piaţă, mai ireale decît proiecţiile lanternei magice şi în anumite clipe mi se pare că a putea încă să traversez strada Saint-Hilaire, să închiriez o cameră în strada Păsării — la vechea ostelerie a Păsării cărnoase, din ventilatoarele căreia suia o mireasmă de bucătărie, care se mai ridica din cînd în cînd în mine tot atît de intermitentă şi de caldă — ar fi ca o trecere pe Tărîmul Celălalt într-un chip mai miraculos de supranatural decît a face cunoştinţă cu Golo sau a sta de vorbă cu Genoveva de Brabant.

Vara bunicului — mătuşa-mare a mea — la care locuiam, era mama acelei mătuşi Léonie care, de la moartea bărbatului ei, unchiul Octave, nu mai voise să părăsească mai întîi Combray, apoi casa ei din Combray, apoi camera ei, apoi patul şi, ne mai „coborînd", sta mereu culcată într-o stare nedesluşită de suferinţă, de slăbiciune trupească, de boală, de idee fixă şi evlavie. Apartamentul ei particular da înspre strada Saint-Jacques, care ducea mult mai departe la Marea Pajişte (spre deosebire de Mica Pajişte, înverzind în mijlocul oraşului între trei străzi) şi care, netedă, de culoare cenuşie, făcînd una cu cele trei trepte înalte de gresie de dinaintea mai tuturor uşilor, părea ca un defileu realizat de un tăietor de imagini gotice chiar în piatră, în care ar fi sculptat ieslea Nativităţii sau drumul Calvarului. Mătuşa nu mai locuia de fapt decît două camere alăturate, stînd după-amiaza într-una, în timp ce se aerisea cealaltă. Erau camere de acelea de provincie care — în-

tocmai ca în unele mari regiuni unde mari cuprinderi ale văzduhului sau ale mării sînt iluminate sau parfumate de miriade de protozoari nevăzuţi — ne îmbată cu mii de miresme, pe care le înalţă din ea virtuţile, înţelepciunea, deprinderile, o întreagă viaţă tainică, invizibilă, îmbelşugată şi morală, pe care atmosfera o ţine în suspensie ; miresme încă naturale, desigur, şi de culoarea timpului, ca acelea ale cîmpiei învecinate, dar începînd să şi fie domestice, omeneşti şi stătute, un fel de jeleu minunat de gustos, făcut cu mare pricepere şi limpezit din toate fructele anului, care s-au mutat din grădină în dulapuri ; miresme de sezon, dar amestecate cu mirosul de mobilă şi casă, rectificînd gustul înţepător al jeleului alb cu dulceaţa pîinii calde, leneşe şi exacte ca un orologiu de sat, hoinare şi statornice, nepăsătoare şi pline de prevedere, avînd un iz de rufărie curată, proaspete ca dimineţile, cu evlavia locului, fericite de o pace, care aduce un spor de nelinişte şi fericite de un prozaism care, pentru cel ce le străbate fără a fi trăit în ele, îi serveşte ca mare rezervor de poezie. Aerul acestor odăi era plin de limpezimea unei tăceri atît de nutritive, atît de suculente, încît nu pătrundeam în ele decît cu un fel de lăcomie, mai cu seamă în primele dimineţi încă reci ale săptămînii Paştilor, cînd le gustam mai din plin, pentru că abia soseam la Combray : înainte de a intra să-i spun mătuşii bună dimineaţa, eram lăsat să aştept o clipă în prima odaie, în care soarele încă iernatic intrase şi el să se încălzească la focul dis-de-dimineaţă aprins

între cele două cărămizi şi care spoia toată camera cu un miros de funingine, prefăcînd-o într-una din acele mari „guri de cuptor“ rustice sau acele acoperăminturi de cămine de castele, de sub care dorim să se pornească afară ploaia, ninsoarea, chiar vreo catastrofă diluviană, pentru ca la confortul recluziunii să adauge poezia iernatului ; făceam cîţiva paşi de la pupitrul de rugăciuni la fotoliile de catifea tocită, mereu acoperite cu o apărătoare de rezemat capul ; şi focul, dînd în răscopt ca pe-un aluat miresmele gustoase, devenite puzderie de mici chiaguri în aer şi pe care şi începuse să le dospească, să le „crească“ prospeţimea umedă şi însorită a dimineţii, le afîna, le rumenea, le răsfrîngea şi le umplea, făcînd din ele o nevăzută dar palpabilă prăjitură de provincie, uriaş cozonac cu dulceaţă la mijloc, în timp ce, abia gustînd aromele mai rumenite, mai fine, mai lăudate, dar şi mai tari ale dulapului din perete, ale scrinului, ale hîrtiei ornamentate cu ramuri, mă şi întorceam, mereu cu aceeaşi poftă nemărturisită, la plăcerea de a mă năclăi în mireasma mediană, lipicioasă, fadă, indigestă, cu miros de fruct, a cuverturii de pat înflorate.

În odaia de alături, auzeam pe mătuşa cum vorbea de una singură cu glas scăzut. Ea vorbea totdeauna destul de încet, pentru că trăia cu ideea că are în cap ceva spart şi gata să cadă, pe care, vorbind prea tare, le-ar fi clintit din loc, deşi niciodată ea nu rămînea singură mai îndelung, fără să spuie ceva, crezînd că aşa e sănătos pentru piept, în care, împiedicînd astfel

oprirea sîngelui, mai rărea înăbuşelile şi spaimele de care suferea ; apoi, în nemişcarea absolută în care trăia, ea da celor mai neînsemnate senzaţii o importanţă extraordinară ; le înzestra cu o instabilitate, pe care îi venea greu să le poată ţine numai pentru ea şi, în lipsa unui confident căruia să i le împărtăşească, ea şi le spunea sieşi, într-un monolog neîntrerupt, care era singura ei formă de activitate. Din nenorocire, obişnuindu-se să gîndească cu glas tare, nu era totdeauna atentă să nu fie nimeni în camera vecină, aşa că o auzeam adesea spunîndu-şi ei însăşi : „Trebuie să ţiu bine minte că n-am dormit" (căci a nu dormi niciodată era pretenţia ei cea mai de seamă, respectul şi semnul acestei pretenţii trecînd în felul nostru, al celorlalţi, de a vorbi cu ea : de aceea Françoise nu venea dimineaţa „s-o deştepte", ci „intra" la ea ; dacă mătuşa voia să tragă un pui de somn ziua, ai casei spuneau că vrea „să gîndească" sau „să răsufle" ; iar dacă i se întîmpla să nu se supravegheze în vorbă pînă a le spune : „şi aşa m-am trezit" sau „am visat că", roşea toată şi se corija pe loc).

Peste o clipă, intram s-o îmbrăţişez ; Françoise îi pregătea ceaiul ; sau, dacă mătuşa se simţea neliniştită, îşi cerea tizana în loc de ceai şi eram însărcinat eu să scutur pe-o farfurioară, din săculeţul de farmacie, exact cantitatea de tei, pe care trebuiam apoi s-o pun în apa fiartă. Crenguţele de tei, din pricina uscării în timp, se curbaseră formînd o împletitură capricioasă, în ale cărei ochiuri se deschideau florile veştede,

ca şi cum le-ar fi potrivit o mînă de pictor, aşezîndu-le în chipul cel mai ornamental. Frunzele, cu înfăţişarea pierdută sau schimbată, păreau lucruri dintre cele mai fără legătură, o aripă străvezie de muscă, un dos alb de etichetă, o petală de trandafir, dar care ar fi fost toate îngrămădite una peste alta, presate şi împletite ca pentru construirea unui cuib de pasăre. Sumedenie de amănunte inutile — dărnicie încîntătătoare a farmacistului — amănunte pe care le-ar fi nimicit o pregătire anume intenţionată, îmi dădeau, ca o carte în care cititorul e uimit că întîlneşte numele unei persoane cunoscute, plăcerea de a înţelege că era vorba în adevăr de crenguţe de adevăraţi tei, cum erau aceia pe care îi vedeam pe Calea Gării, modificate însă tocmai pentru că nu erau false, ci, ele însele, îmbătrîniseră. Şi, fiece caracteristică nouă a lor nefiind decît metamorfoza unei caracteristici vechi, recunoaştem în mici gămălii de culoarea cenuşii mugurii verzi, care nu apucaseră să plesnească ; dar mai cu seamă strălucirea roză, lunară şi dulce, care făcea ca florile să se deosebească din hăţişul fărîmicios al crenguţelor, de care atîrnau ca nişte trandafiraşi de aur — semn, întocmai ca lumina care destăinuie încă pe-un perete locul unei fresce şterse, al deosebirii dintre părţile copacului care fuseseră „colorate" şi cele care nu fuseseră — îmi arăta că aceste petale erau cu adevărat acelea care, înainte de a împodobi sacul farmacistului, îmbălsămaseră serile primăverii. Această flacără roză de lumînare mai era culoarea lor, dar pe jumătate stinsă şi supusă

acelei vieți scăzute care era propria lor viață și este într-un fel amurgul florilor. Curînd după aceea, mătușa putea să înmoaie în infuzia clocotindă, al cărei gust de frunză veștedă și de floare ofilită ea îl savura, o mică madeleină, din care îmi întindea o bucată, după ce se înfrăgezea de-ajuns.

Într-o parte a patului ei se afla un mare scrin galben din lemn de lămîi și o masă care părea în același timp masă obișnuită și altar principal, unde, sub o statuetă a Fecioarei și o sticlă cu apă de Vichy-Célestins, găseai cărți de rugăciuni și rețete medicale, tot ceea ce trebuia ca ea să-și urmeze din pat îndatoririle religioase și regimul alimentar, astfel încît să nu treacă cu vederea nici ora de pepsină, nici pe cea de vecernie. Cu cealaltă parte, patul îi sta în lungul ferestrei, așa că mătușa putea să aibă strada sub ochi și citea în ea de dimineața pînă seara, în felul prinților persani, cronica zilnică, dar imemorială a orășelului Combray, pe care apoi o discuta cu Françoise.

Nu mă aflam lîngă ea nici de cinci minute, că mă și trimitea afară de teamă să n-o obosesc. Își apleca spre buzele mele fruntea ei veștedă și fadă, pe care, la acea oră matinală, nu-și aranjase încă șuvițele de păr fals, iar vertebrele i se străvedeau ca vîrfurile unei coroane de spini sau ca boabele de mătănii, și îmi zicea : „Hai, copile drag, du-te, mergi și pregătește-te pentru biserică ; și dacă jos o întîlnești pe Françoise, spune-i să nu-și piardă prea multă vreme cu

tine, să urce degrabă să vadă dacă n-am nevoie de ceva".

În adevăr, Françoise, care era de ani de zile în slujba mătușii și n-avea de pe atunci nici o îndoială că într-o zi va intra numai în slujba noastră, o cam uita în lunile cînd eram noi acolo. În copilăria mea, mai înainte de a merge la Combray, cînd mătușă-mea Léonie își petrecea încă iarna la Paris, la mama ei, fusese un timp cînd atît de puțin o cunoșteam pe Françoise că, de întîi ianuarie, pînă a nu intra la mătușa-mare, mama îmi punea în mînă o piesă de cinci franci și îmi zicea : „Vezi, să nu te înșeli asupra persoanei. Așteaptă să mă auzi pe mine zicînd : «bună ziua, Françoise» ; în același timp îți voi atinge ușor brațul." Abia soseam în anticamera întunecată a mătușii că, sub cornetele unei bonete strălucitoare, scrobită și fragilă, ca și cum ar fi fost făcută din fire de zahăr, zăream în umbră mișcările concentrice ale unui surîs de recunoștință anticipată. Era Françoise, nemișcată și în picioare, în pervazul micii uși a coridorului ca o statuie de sfîntă în firida ei. După ce ne mai obișnuiam cu aceste întunecimi de capelă, deslușeam pe fața ei dragostea dezinteresată pentru umanitate, respectul înduioșat pentru clasele sociale înalte, pe care speranța darurilor de Anul Nou îl exalta în cele mai pure cuprinderi ale inimii ei. Mama mă ciupea cumplit de braț și zicea cu glas tare : „Bună ziua, Françoise". La acest semnal, degetele mi se desfăceau și dam drumul piesei, care găsea, ca s-o primească, o mînă rușinată, dar întinsă. De cînd însă mergeam

la Combray, pe nimeni nu cunoşteam eu mai bine ca pe Françoise; noi eram preferaţii ei, avînd pentru noi, cel puţin în primii ani, cu tot atîta consideraţie ca şi pentru mătuşa-mare, un gust mai declarat, pentru că noi adăugam la prestigiul de a face parte din familie atracţia de a nu fi stăpînii ei obişnuiţi (pentru legăturile invizibile, pe care le stabileşte între membrii aceleiaşi familii circulaţia aceluiaşi sînge, ea avea tot atîta respect ca un tragic grec). Aşa că, văitîndu-ne că nu aveam încă timp mai frumos, cu cîtă nespusă bucurie ne primea ea în ziua sosirii, în ajunul Paştilor, cînd adesea sufla un vînt de gheaţă şi cînd mama o întreba despre sănătatea fetei şi a nepoţilor, o întreba dacă nepoţelul e drăguţ, ce se socoteau să facă din el sau dacă semăna cu mamă-sa-mare.

Şi cînd nu mai era nimeni prin preajmă, mama, care ştia că Françoise îşi plîngea încă părinţii, deşi morţi de ani de zile, îi vorbea despre ei cu blîndeţe, cerîndu-i mii de amănunte asupra fostei lor vieţi.

Ghicise că Françoise nu-şi iubea ginerele şi că acesta îi strica toată plăcerea cînd se afla şi ea lîngă fata ei, cu care nu mai vorbea în toată voia, dacă era el acolo. Astfel, cînd Françoise se ducea să-i vadă, la cîteva leghe de Combray, mama îi zicea surîzînd: „Nu e aşa, Françoise, dacă Julien a fost obligat să nu fie acasă şi dacă ai pe Marguerite singură şi toată ziua numai pentru dumneata, o să fii foarte nenorocită, dar o să te împaci cu nenorocirea asta?" Iar Françoise spunea, rîzînd: „Doamna

ştie tot; doamna e mai teribilă ca razele X (ea zicea X cu o greutate prefăcută şi un anume zîmbet, pentru a se lua singură în rîs că, fiind ignorantă, întrebuinţa totuşi acest termen savant), razele acelea aduse pentru doamna Octave şi care văd ce are omul în inimă", şi, fîstîcită că ai casei se ocupau de ea, dispărea, poate ca să nu fie văzută plîngînd; mama era prima persoană care îi dase acea dulce emoţie de a simţi că viaţa, fericirile, suferinţele ei de ţărancă puteau trezi un interes, puteau fi motiv de bucurie sau tristeţe pentru altă fiinţă decît ea însăşi. Mătuşă-mea se resemna să se lipsească întrucîtva de ea pe timpul şederii noastre, ştiind cît de mult preţuia mama serviciile acestei bone atît de pricepute şi harnice, care era tot atît de frumoasă de la cinci dimineaţa în bucătăria ei, sub boneta ale cărei cornete strălucitoare şi ţepene păreau a fi de biscuit, ca şi atunci cînd se ducea la slujba liturghiei; care, fie sănătoasă sau nu, făcea totul desăvîrşit, muncind ca un cal, dar fără zgomot, fără să aibă aerul că face ceva, fiind singura dintre bonele mătuşi-mi care, cînd mama cerea apă caldă sau cafea, le aducea în adevăr clocotite; Françoise era din acei servitori care, într-o casă, sînt totodată aceia care displac cel mai mult musafirului la prima vedere, poate pentru că nu-şi dau osteneala să-l cucerească şi nu au pentru el nici o amabilitate, ştiind foarte bine că el nu are nevoie de ei şi că mai curînd nu va mai fi el primit ca musafir decît să fie ei concediaţi; şi care în schimb sînt cei la care ţin mai mult stăpînii, cunoscîndu-le

aptitudinile reale, aşa că nu se sinchisesc de acea impresie superficială, de acea flecăreală servilă, care face plăcere cîte unui vizitator, dar care acoperă adesea o nulitate ineducabilă.

Cînd Françoise, după ce se îngrijise ca părinţii mei să aibă tot ce le trebuie, urca întîia oară la mătuşa-mea ca să-i dea pepsina şi s-o întrebe ce-ar dori să mănînce la prînz, rareori se întîmpla să nu fi trebuit a-i şi da părerea ei sau a găsi explicaţii pentru cine ştie ce eveniment important :

— Françoise, închipuieşte-ţi că doamna Goupil a trecut cu mai bine de un sfert de oră întîrziere ca să se ducă să-şi caute sora ; numai puţin să mai întîrzie pe drum şi nu m-ar mira să sosească după înălţarea împărtăşaniei.

— Eh ! n-ar fi de loc de mirare, răspundea Françoise.

— Françoise, dacă veneai cu cinci minute mai devreme, ai fi văzut-o trecînd pe doamna Imbert, cu nişte sparanghel de două ori mai mare decît cel al maicii Callot ; caută şi află de la bona ei de unde l-a cumpărat. Cum, anul ăsta, ne pui sparanghel în toate sosurile, ai fi putut şi dumneata lua la fel pentru călătorii noştri.

— N-ar fi de loc de mirare să-l fi luat de la domnul părinte, spunea Françoise.

— Ah ! ce spui, biata mea Françoise, răspundea mătuşa-mea ridicînd din umeri, cum să fie de la domnul părinte ! Ştii bine că el nu cultivă decît un netrebnic de sparanghel mărunt. Îţi spun că acela era gros ca braţul. Nu ca al

tău, desigur, dar ca bietul meu braţ, care atît a slăbit şi anul ăsta... Françoise, dar n-ai auzit bălăngănitul acela de clopot care mi-a spart capul ?

— Nu, doamnă Octave.

— Ah ! sărmană fată, straşnic cap trebuie să ai, poţi mulţumi bunului Dumnezeu. Era Maguelona care venise să-l caute pe doctorul Piperaud. A ieşit numaidecît cu ea şi au făcut colţul pe strada Păsării. Trebuie să fie vreun copil bolnav.

— Vai, Dumnezeule, suspina Françoise, care nu putea să audă vorbindu-se de vreo nenorocire întîmplată unui necunoscut, fie din orice colţ de lume, fără a începe să se vaite.

— Françoise, dar pentru cine s-o fi sunat clopotul de mort ? Ah ! Dumnezeule, o fi pentru doamna Rousseau. Uite că şi uitasem că s-a prăpădit ieri noapte. Ah ! e timpul ca bunul Dumnezeu să mă cheme, nici nu mai ştiu unde mi-e capul de la moartea bietului meu Octave. Dar te fac să-ţi pierzi vremea, fetico.

— Nu, nu, doamnă Octave, timpul meu nu e aşa de scump ; cine a făcut timpul, nu ni l-a vîndut. Mă-c doar să văd, de nu mi s-a stins focul.

Aşa cumpăneau ele amîndouă, Françoise şi mătuşă-mea, în cursul acestei şedinţe matinale, cele dintîi evenimente ale zilei. Dar cîteodată aceste evenimente dobîndeau o înfăţişare atît de misterioasă şi de gravă încît mătuşa-mea simţea că n-ar putea să aştepte clipa cînd avea să urce

Françoise, şi atunci patru smucituri de clopoţel cutremurătoare răsunau în casă.

— Dar, doamnă Octave, nu e încă ora pepsinei, zicea Françoise. Aţi simţit vreo slăbiciune, cumva ?

— Dar nu, Françoise, răspundea mătuşa-mea, adică da, dumneata ştii bine că momentele mele cînd n-am slăbiciune sînt acum foarte rare ; mă voi prăpădi şi eu într-o zi ca doamna Rousseau, fără a fi avut timpul să-mi dau seama ; dar nu pentru asta te sun. Aşa e că nu-ţi vine să crezi că văzui, cum te văd, pe doamna Goupil cu o fetiţă, pe care n-o cunosc ? Du-te şi caută sare de cîţiva gologani la Camus. E de necrezut ca Théodore să nu-ţi poată spune cine e.

— Dar o fi fetiţa domnului Pupin, zicea Françoise, care prefera să-şi dea o explicaţie imediată, fiindcă mai fusese de două ori de azi-dimineaţă la Camus.

— Fetiţa domnului Pupin ! Oh ! bineînţeles, scumpă Françoise ! Crezi, că n-oi fi mai recunoscut-o !

— Dar nu vorbesc de cea mare, doamnă Octave, vorbesc de svîrlatica aia mică, cea care e în pension la Jouy. Îmi pare că am şi văzut-o în dimineaţa asta.

— Ah ! poate că numai aşa, zicea mătuşă-mea. Trebuie să fi venit de sărbători. Asta e ! Nu e nevoie să mai cercetezi, o fi venit de sărbători. Dar atunci am putea desigur să vedem de îndată pe doamna Sazerat, venind să sune la soră-sa pentru prînz. Asta o fi ! Am văzut băiatul de la Galopin trecînd cu o tartă ! Vei vedea că tarta era pentru doamna Goupil.

— De îndată ce doamna Galopin are vizite, doamnă Octave, o să-i vedeţi pe toţi într-o clipă, întorcîndu-se pentru prînz, căci începe să fie destul de tîrziu, zicea Françoise, care, grăbită să coboare ca să se îngrijească de masă, nu era chiar supărată să-i lase mătuşi-mi perspectiva acestei distracţii.

— Oh ! nu înainte de amiază, răspundea mătuşa cu glas resemnat, aruncînd la pendulă o privire neliniştită, dar furişă ca să nu lase să se vadă că ea, care renunţase la tot, găsea totuşi, aflînd pe cine avea la masă doamna Goupil, o plăcere atît de vie şi care s-ar face din nenorocire aşteptată mai bine de un ceas.

„Şi asta se va întîmpla chiar în timpul prînzului meu“, adăugă ea cu jumătate glas pentru sine. Prînzul îi era destulă distracţie ca să nu mai dorească alta în acelaşi timp. „Nu uita cel puţin să-mi dai ouăle cu smîntînă pe-o farfurie întinsă !“ Erau singurele farfurii ornamentate cu scene de viaţă omenească şi mătuşi-mi îi plăcea, la fiece masă, să citească legenda de pe cea care i se servea în ziua aceea. Îşi punea ochelarii şi silabisea : „Ali-Baba şi cei patruzeci de hoţi, Aladin sau Lampa miraculoasă“, şi zicea surîzînd : „Foarte bine, foarte bine“.

— M-aş fi dus, nici vorbă, la Camus... spunea Françoise, văzînd că mătuşa nu-i mai zicea să se ducă.

— Dar de unde, nu mai e nevoie, e sigur domnişoara Pupin. Sărmană Françoise, îmi pare rău că te-am făcut să urci degeaba.

Dar mătuşă-mea ştia îndeajuns că nu degeaba sunase pe Françoise, căci, la Combray, o persoană „care nu era cu totul necunoscută" era o fiinţă tot atît de puţin verosimilă ca un zeu mitologic şi, de fapt, nu-şi amintea nimeni de vreo asemenea apariţie uimitoare, ieşită cîndva pe strada Saint-Esprit sau în Piaţă, fără ca cercetări, duse cu multă pricepere, să nu fi ajuns să reducă fabulosul personaj la proporţiile unei persoane „care era cunoscută", fie personal, fie abstract, în starea ei civilă, ca una ce avea grad anume de rudenie cu lumea din Combray. Era cînd fiul doamnei Sauton, înapoiat de la serviciul militar, cînd nepoata stareţului Perdreau, scoasă din mănăstire, cînd fratele preotului, perceptor la Châteaudun, retras la pensie sau venit numai să-şi petreacă sărbătorile. Zărindu-i, se iscase emoţia de a crede că exista la Combray lume „care nu era cunoscută", numai pentru că nu fuseseră recunoscuţi sau identificaţi îndată. Şi totuşi, cu mult înainte, doamna Sauton şi preotul înştiinţaseră că îşi aşteptau „călătorii". Cînd seara, întorcîndu-mă acasă, urcam să-i povestesc mătuşi-mi cum ne-am plimbat, dacă aveam neprevederea să-i spun că întîlnisem lîngă Pont-Vieux un bărbat, pe care bunicul meu nu-l cunoştea: „Om pe care bunicul nu-l cunoştea! spunea ea cu glas tare. Ah! să-ţi închipui tu!" Cu toate astea, oarecum emoţionată de-o asemenea veste, ea voia să se ştie cu inima împăcată, aşa că-l chema pe bunicul. „Pe cine zici că ai întîlnit lîngă Pont-Vieux, unchiule? un bărbat pe care nu-l cunoşteai? — Cum să nu, răspundea bunicul, era Prosper, fratele grădinarului doamnei Bouilleboeuf. — Ah! aşa da", zicea mătuşă-mea, liniştită şi puţin îmbujorată; ridicînd din umeri cu un zîmbet ironic, adăuga: „Aşa îmi spunea el, că ai întîlnit un bărbat pe care nu-l cunoşteai!" Şi mi se da sfatul să fiu altă dată mai cu grijă şi să nu mai frămînt astfel pe mătuşa cu vorbe fără rost. Era atît de bine cunoscută toată lumea la Combray, dobitoace şi oameni, încît dacă mătuşa ar fi văzut din întîmplare un cîine „pe care nu-l cunoştea", nu se mai oprea gîndindu-se la el şi consacrînd acestui fapt de neînţeles talentele ei de inducţie şi ceasurile ei de libertate.

— O fi cîinele doamnei Sazerat, zicea Françoise, fără prea mare convingere, dar cu scopul s-o liniştească şi ca mătuşă-mea să nu-şi mai „bată capul".

— Ca şi cum n-aş cunoaşte eu cîinele doamnei Sazerat! răspundea mătuşa, al cărei spirit critic nu admitea atît de uşor nici un fapt.

— Ah! o fi noul cîine pe care domnul Galopin l-a adus de la Lisieux.

— Ah! numai aşa!

— Pare că e un animal foarte afabil, adăuga Françoise, care ştia aceasta de la Théodore, spiritual ca un om, mereu jucăuş, mereu drăguţ, mereu cu ceva graţios în el. Rareori se întîmplă ca un dobitoc să şi fie la vîrsta lui atît de galant. Doamnă Octave, o să trebuiască să vă părăsesc,

n-am timp de distracţii, uite că e aproape zece, cuptorul nici nu mi-e aprins şi mai am de curăţat sparanghelul.

— Cum, Françoise, iar sparanghel ! Dar e o adevărată boală la dumneata, anul ăsta, cu sparanghelul, o să-i plictiseşti cu el pe parizienii noştri !

— Cum se poate, doamnă Octave, le place foarte mult. Se vor întoarce de la biserică cu poftă şi veţi vedea că nu-l vor mînca de loc cu lingura pe dos.

— Dar la biserică trebuie să fi şi ajuns ; bine-ai face să nu mai pierzi timp. Du-te şi vezi-ţi de prînz.

În timp ce mătuşă-mea sta astfel de vorbă cu Françoise, eu îmi însoţeam părinţii la slujba religioasă. Ce mult îmi plăcea biserica şi cum mi-o amintesc de limpede ! Portalul ei învechit prin care intram, negru, găurit ca o lingură de luat spuma, era strîmb şi adînc scobit pe muchii (la fel şi vasul cu apă sfinţită, la care ducea) ca şi cum moalea atingere a mantilelor de ţărănci intrate în biserică şi a degetelor lor sfioase, luînd apa sfinţită, putea, repetată timp de secole, să dobîndească o forţă distrugătoare, să înmoaie piatra şi s-o şănţuie cu dîre, cum lasă roata căruţelor pe piatra kilometrică de care se loveşte zi de zi. Pietrele de mormînt, sub care nobila ţărînă a stareţilor din Combray, îngropaţi acolo, era pentru cor un fel de pavaj spiritual, nu mai erau nici ele materie inertă şi dură, căci timpul le netezise şi, ca mierea, făcuse să se reverse peste marginile propriei lor forme

dreptunghiulare, pe care aici o depăşise cu un val gălbiu, luînd în voia curgerii o majusculă gotică înflorată, înecînd violetele albe ale marmurii ; iar dincoace, pe altă latură, se strînseră în sine, curbînd şi mai mult elipsa inscripţiei latine, introducînd un nou capriciu în aşezarea acestor caractere prescurtate, apropiind două litere ale unui cuvînt, în care celelalte fuseseră distanţate nemăsurat. Vitraliile ei nu sticleau niciodată atît cît în zilele puţin însorite, aşa că, dacă afară era vreme închisă, însemna sigur că în biserică avea să fie frumos ; unul era umplut în toată mărimea lui de un singur personaj asemeni unui Rigă din cărţile de joc, care trăia acolo sus, sub un baldachin arhitectural, între cer şi pămînt (şi în răsfrîngerile căruia, oblice şi albastre, cîteodată în zilele de lucru, la prînz, cînd nu era slujbă — într-unul din acele rare momente cînd biserica aerată, goală, mai umană, luxoasă, cu mult soare pe bogatul ei mobilier, aproape că semăna cu o locuinţă de om ca holul de piatră sculptată şi de ferestre pictate ale unui hotel de stil medieval — putea fi văzută doamna Sazerat cum îngenunchează o clipă, punînd pe pupitrul de rugăciuni învecinat un pachet şnuruit de „petits-fours"-uri, pe care le cumpărase mai înainte de la cofetarul din faţă şi avea să le aducă pentru prînz) ; pe un alt vitraliu, un munte de zăpadă roz, la temelia căruia se da o luptă, părea a fi îngroşat cu gheaţă chiar sticlăria pe care o brobona cu măzărichea ei de culoare tulbure, ca un geam în care ar fi rămas fulgi, dar fulgi luminaţi de-o auroră (aceeaşi

fără îndoială care împurpura speteaza mesei din altar cu tonuri atît de proaspete că păreau mai curînd puse acolo momentan de o lumină de afară gata să scapete, decît de culorile ce aparțineau pietrei pentru totdeauna) ; și toate vitraliile erau așa de vechi încît li se vedea pe alocuri bătrînețea argintată, scînteind de pulberea veacurilor și arătînd urzeala dulcei ei tapițerii de sticlă încă strălucitoare, deși uzată pînă la a-i zări firele. Era unul care avea înfățișarea de compartiment înalt, împărțit în sute de mici vitralii rectangulare în care domnea culoarea albastră ca un mare joc de cărți asemeni acelora care vor fi distrat pe regele Carol al VI-lea; dar fie că strălucise o rază, fie că ochiul meu, mișcîndu-se, plimbase prin sticlăria, rînd pe rînd stinsă și reaprinsă, un incendiu nestatornic și prețios, ea căpăta, o clipă mai tîrziu, strălucirea schimbătoare a unei cozi de păun, apoi tremura și unduia sub o fantastică ploaie înflăcărată, care se scurgea din înaltul bolții întunecate și pietroase, de-a lungul pereților umezi, ca și cum ar fi fost naosul cine știe cărei peșteri irizate de stalactite sinuoase, în care îmi urmam părinții, fiecare cu cartea lui de rugăciuni ; puțin după aceea, micile vitralii în formă de romburi căpătaseră transparența profundă, duritatea inatacabilă a safirelor, care ar fi fost puse unul lîngă altul pe-un imens pieptar de faraon, dar dincolo de care, mult mai iubit decît toate aceste bogății, se simțea zîmbetul de-o clipă al soarelui ; putea fi recunoscut atît în valul albastru și mîngîietor cu care inunda aceste nestemate ca și pavajul pieței sau risipa de paie a tîrgului ; și chiar din primele noastre duminici cînd sosisem înainte de Paște, surîsul soarelui mă consola că pămîntul era încă neîmbrăcat și negru, făcînd să înflorească acest covor orbitor și aurit de miozotis de sticlă, ca într-o primăvară istorică de pe vremea urmașilor lui Ludovic cel Sfînt.

Două tapiserii de perete închipuiau scena încoronării Estherei (tradiția voia ca lui Assuerus să i se fi dat chipul unui rege al Franței, iar Estherei pe acel al unei doamne de Guermantes, de care regele era îndrăgostit) ; culorile acestor tapiserii, topindu-se, le adăugase o expresie, un relief, un fel de lumină care le punea în valoare : puțin roz plutea pe buzele Estherei dincolo de desenul conturului lor ; galbenul de pe rochie se desfășura atît de uns și gras încît rochia căpăta o anume consistență și se înălța cu vivacitate deasupra atmosferei refulate ; iar verdeața copacilor încă vie în partea de jos a panoului de mătase și lînă, dar „veștejită“ în partea de sus, făcea ca, deasupra trunchiurilor de culoare închisă, înaltele ramuri galbene, aurite și aproape pe jumătate șterse de iluminarea bruscă și piezișă a unui soare invizibil, să se elibereze de rest printr-o nuanță mai pălită. Toate acestea și cu deosebire obiectele prețioase, provenite în biserică de la personaje care erau pentru mine personaje aproape legendare (crucea de aur lucrată, se zicea, de sfîntul Eloi și dăruită de Dagobert, mormîntul fiilor lui Ludovic Germanicul, de porfir și aramă smălțuită), din cauza

cărora eu înaintam în biserică, mergînd cu toți ai mei spre scaunele noastre, ca într-o vale vizitată de zîne, unde țăranul se minunează văzînd într-o stîncă, într-un copac sau într-un ochi de apă urma palpabilă a trecerii lor suprafirești ; toate acestea făceau din biserică pentru mine ceva pe de-a-ntregul deosebit de restul orașului: edificiul ocupînd, dacă se poate spune așa, un spațiu cu patru dimensiuni — cea de a patra fiind a Timpului — arătîndu-și în întregime, prin secole, nava ei care, din grindă în grindă, pe boltă, din altar în altar de-a lungul pereților, părea că învinge și trece, nu numai cîțiva metri, ci epoci succesive din care ieșea biruitoare ; tăinuind asprul și sălbaticul veac al XI-lea în grosimea zidurilor, din care nu apărea cu grelele ei cintre oarbe, umplute cu pietroaie, decît în adîncitura neagră, pe care o scobea lîngă portal scara clopotniței și, chiar acolo, ascunsă de grațioase arcade gotice, care se grăbeau cu cochetărie să i se așeze în față, cum fac surorile mai mari care, ca să-l acopere pentru străini, iau loc surîzătoare în fața unui frate mai mic, rău îmbrăcat, morocănos și țărănoi ; înălțîndu-și pînă la cer, deasupra Pieței, turnul care contemplase pe Ludovic cel Sfînt și părea că-l vede încă ; și afundîndu-se cu cripta ei într-o noapte merovingiană, în care, ducîndu-ne de mînă, pe dibuitelea, pe sub bolta întunecoasă și puternic nervurată ca aripa unui imens liliac de piatră, Théodore și sora lui ne luminau cu o lumînare mormîntul fetiței lui Sigebert, pe care o adîncă lăsătură în chip de scoică întoarsă — ca o urmă

de fosilă — fusese săpată, după cum se spunea, „de un lampadar de cristal care, în seara uciderii prințesei franceze, se desprinsese de la sine din lanțurile de aur care o țineau deasupra locului actualei abside și, fără să se spargă nici un cristal, fără ca flacăra să se stingă, se înfundase în piatră, făcînd-o să se înmoaie sub greutatea ei“.

Absida bisericii din Combray, cum s-ar putea vorbi despre ea ? Era atît de grosolană, atît de lipsită de orice frumusețe artistică și chiar de avînt religios ! Pe dinafară, cum încrucișarea de străzi în care da era mai joasă, zidăria grosolană a absidei se susținea pe o temelie de bolovani colțuroși, ariciți de pietricele, neavînd nimic caracteristic bisericesc, ferestrele păreau strîmte spărturi în zid la prea mare înălțime și totul avea înfățișarea mai mult a unui perete de temniță decît de biserică. Și bineînțeles, mai tîrziu, cînd îmi aduceam aminte de toate absidele faimoase pe care le-am văzut, nu mi-ar fi trecut niciodată prin minte să apropii de ele absida din Combray. Numai, într-o zi, cum ocoleam pe o mică stradă de provincie, zării, în fața încrucișării a trei străduțe, un zid necioplit și supraînălțat, cu ferestre înguste și înalte, înfățișînd aceeași asimetrie ca absida din Combray. Atunci nu m-am gîndit ca la Chartres sau la Reims, cu ce putere se exprimase prin acel zid sentimentul religios, ci am strigat fără să vreau: „Biserica !“

Biserica ! Familiară ; mijlocașă, pe strada Saint-Hilaire, în care da ușa ei de nord, între

cele două vecine ale ei, farmacia domnului Rapin şi casa doamnei Loiseau, de care era lipită fără nici o despărţitură ; simplă cetăţeancă a Combray-ului, care putea prea bine să-şi aibă numărul ei, dacă străzile din Combray ar fi avut numere, şi unde factorul poştal ar fi trebuit să se oprească dimineaţa cînd împărţea corespondenţa, înainte să intre la doamna Loiseau şi după ce ieşea de la domnul Rapin ; totuşi, între biserică şi tot ceea ce nu era ea exista un hotar pe care mintea mea n-a putut reuşi să-l treacă niciodată. Zadarnic doamna Loiseau avea la fereastră nişte cerceluşi, zişi fucsii, care deprinseseră năravul să-şi lase lujerii să alunece, în toate părţile, cu capul în jos, şi ale căror flori, cînd erau destul de învoalte, nu găseau nimic mai bun de făcut decît să se ducă să-şi răcorească obrajii vineţi şi congestionaţi pe sumbra faţadă a bisericii, fucsiile tot nu se sanctificau prin aceasta pentru mine ; între flori şi piatra înnegrită de care se rezemau, dacă ochii mei nu observau nici un interval, spiritul meu în schimb punea un nevăzut abis.

Clopotniţa din strada Saint-Hilaire putea fi recunoscută de foarte departe, tipărindu-şi figura neuitată pe zarea, unde Combray nu se ivea încă ; din trenul care ne aducea de la Paris în săptămîna Paştilor, cînd tata o zărea cum alerga rînd pe rînd pe toate dîrele cerului, mutîndu-şi iute în toate părţile micul cocoş de fier, ne spunea : „Haideţi, luaţi cuverturile, am ajuns". La fel, într-una dintre cele mai lungi plimbări, pe care le făceam la Combray, era un loc unde drumul, strîmtat cu totul, se deschidea deodată pe-un imens podiş închis la orizont de păduri zdrenţuite, peste care se înălţa singur vîrful ascuţit al clopotniţei din Saint-Hilaire, dar atît de subţiratic, atît de roz, că părea doar zgîriat pe cer de-o unghie care ar fi vrut să dea acestui peisaj, acestei priveliști numai de natură, un mic sigiliu de artă sau o unică indicaţie omenească. Apropiindu-ne şi putînd zări restul turnului patrat şi pe jumătate distrus care, mai puţin înalt, stăruie încă alături de clopotniţă, eram izbiţi mai cu seamă de culoarea roşcată şi sumbră a pietrelor ; şi, în dimineţile ceţoase de toamnă, s-ar fi zis că, înălţîndu-se peste furtuna vineţie a podgoriilor, era o ruină de purpură de culoarea parcă a viţei sălbatice.

Adesea, ajunşi în Piaţă, la întoarcerea din plimbarea noastră, bunica cerea să fiu oprit ca să-l privesc. De la ferestrele turnului, puse două cîte două, unele deasupra altora, cu acea proporţie a distanţelor, exactă şi originală, care dă frumuseţe şi demnitate numai chipurilor omeneşti, clopotniţa da drumul, lăsa să cadă la intervale regulate stoluri de ciori, care timp de o clipă se învîrtejeau cu mari ţipete, ca şi cum pietrele vechi, lăsîndu-le să se zbuciume fără a părea că le văd, devenite deodată de nelocuit şi împrăştiind un principiu de frămîntare infinită, le loviseră şi le alungaseră. Apoi, după ce zgîriaseră în toate părţile catifeaua violetă a aerului serii, liniştite pe neaşteptate, se întorceau să se resoarbă în turn, redevenit din nefast — prielnic, iar cîteva stînd ca lipite din loc

în loc, deşi hălpăind poate vreo gînganie din zbor, păreau că nici nu mişcă, pe vîrful cîte unei mici piramide ornamentale, ca pescăruşii opriţi într-o fixitate profesională pe creasta unui val. Fără a şti prea bine pentru ce, bunica găsea în turnul din Saint-Hilaire acea lipsă de vulgaritate, de pretenţie şi meschinărie, care îi făcea dragă natura, crezînd-o plină de o influenţă binefăcătoare, cînd mîna omului n-o meschinizase, cum făcea grădinarul mătuşii-mari, şi îi făcea dragi de asemeni operele de geniu. Bineînţeles, fiece parte văzută a bisericii o deosebea de orice edificiu printr-un fel de gîndire răspîndită în zidurile ei, dar conştiinţă de ea însăşi părea să ia numai prin clopotniţă, afirmîndu-şi astfel o existenţă individuală şi responsabilă. Clopotniţa vorbea în numele ei. Cred mai cu seamă că bunica vedea în clopotniţa din Combray, oarecum nedesluşit, ceea ce avea pentru ea cel mai mare preţ pe lume, aerul natural şi totodată distins. Nepricepută în arhitectură, ea spunea: „Copii, n-aveţi decît să rîdeţi de mine dacă vreţi, poate că după reguli n-o fi frumoasă, dar mie îmi place înfăţişarea ei veche şi ciudată. Sînt sigură că, dacă ar cînta la pian, n-ar cînta *ciocănit.*" Şi privind-o, urmărindu-i din ochi dulcea aspiraţie, înclinarea pioasă a pantelor ei de piatră care se tot apropiau înălţîndu-se ca mîinile împreunate a rugăciune, ea se unea atît de desăvîrşit cu ţîşnirea săgeţii, încît parcă şi privirea i se avînta în văzduh; şi totodată surîdea prietenos bătrînelor pietre tocite, cărora apusul soarelui le lumina numai creasta şi care,

din moment ce intrau în această zonă însorită, şlefuite de lumină, păreau deodată că se înalţă mult mai sus, ca un cîntec reluat cu „voce de cap" la o octavă superioară.

Clopotniţa din Saint-Hilaire da tuturor ocupaţiilor, tuturor ceasurilor zilei, tuturor perspectivelor oraşului, figura lor proprie, încoronarea şi consacrarea lor. Din camera mea, nu-i puteam zări decît baza, care îi fusese acoperită cu ardezie; dar văzînd-o duminica, în cîte-o dimineaţă zăpuşitoare de vară, cum se înflăcăra ca un soare negru, îmi ziceam: „Dumnezeule! e nouă ceasul! trebuie să mă pregătesc de mers la biserică, dacă vreau să am timp să mă duc întîi la mătuşa Léonie s-o sărut"; şi îmi dam seama perfect, în acel moment, de culoarea soarelui în piaţă, de zăpuşeala şi prăfăria tîrgului, de umbra lăsată de pînza întinsă a prăvăliei, în care mama, poate înainte de slujbă, va pătrunde în mireasma de pînzeturi nenălbite să-şi cumpere vreo batistă, pe care i-o va arăta patronul însuşi, bombîndu-şi falnic pieptul, şi care, pregătindu-se să închidă, tocmai se dusese în fundul prăvăliei să-şi pună vesta de duminică şi să-şi săpunească mîinile, pe care avea obiceiul ca din cinci în cinci minute, chiar în împrejurările cele mai melancolice, să şi le frece în semn de activitate, de iscusinţă şi reuşită. După slujbă, cînd intram, ca să i se spună lui Théodore să ne aducă un cozonac mai mare decît de obicei, fiindcă verii noştri profitaseră de timpul frumos şi veniseră de la Thiberzy să prînzească cu noi, ni se înălţa

chiar în față clopotnița care, aurită și coaptă ea însăși ca un mai mare cozonac sfințit, cu solzi și scurgeri lipicioase de soare, își înfigea vîrful săgeții în cerul albastru. Și seara, cînd mă întorceam de la plimbare și mă gîndeam la clipa apropiată cînd va trebui să-i spun mamei bună seara și să n-o mai văd, clopotnița era dimpotrivă atît de bună, în amurgul zilei, încît avea înfățișarea de a fi pusă și afundată ca pernă de catifea întunecată pe cerul împalidat, care cedase sub greutatea ei, se scobise puțin spre a-i face loc și se revărsa peste marginile ei ; și țipetele păsărilor care se învîrteau în juru-i păreau a-i spori tăcerea, a-i duce săgeata mai sus și a-i da ceva de nespusă taină.

Chiar în umbletele pe care le aveam de făcut prin spatele bisericii, de unde nu se mai vedea, totul părea ordonat în raport cu clopotnița, care se ivea din loc în loc printre case, poate mult mai emoționantă cînd apărea astfel fără biserică. Și fără îndoială, văzute în acest fel, sînt multe altele mai frumoase, și eu am în minte desene de clopotnițe, depășind acoperișurile, cu altă valoare artistică decît acelea care alcătuiau străzile triste ale Combray-ului. Nu voi uita niciodată, într-un oraș ciudat din Normandia, vecin cu Balbec, două grandioase locuințe încîntătoare din secolul al XVIII-lea, care îmi sînt în multe privințe scumpe și venerabile, fiindcă între ele, văzută din frumoasa grădină care coboară de la intrarea lor spre rîu, săgeata gotică a unei biserici, ascunsă de aceste locuințe, se avîntă în văzduh, avînd aerul de-a le împlini și a le supraînălța fațadele, dar într-un chip atît de deosebit, atît de prețios, atît de inelat, atît de roz, atît de lucios, încît e limpede că ea nu mai face parte din ele, cum nu face parte din două linii săgeata purpurie și crestată a unei cochilii, răsucite în chip de turnuleț smălțuit, din unele frumoase pietre plate, lipite cîte două, între care a fost prinsă pe plajă. Chiar la Paris, într-unul dintre cele mai urîte cartiere, eu știu o fereastră, de unde, după un prim, un al doilea și chiar al treilea plan de acoperișuri îngrămădite ale mai multor străzi, se vede o clopotniță vineție, cîteodată roșcată, cîteodată de asemenea, în cele mai nobile „probe“ trase de atmosferă, de o culoare neagră, aleasă din cenușă, care nu e altceva decît cupola Saint-Augustin și care dă acestei vederi asupra Parisului frumusețea anumitor vederi din Roma de Piranesi. Dar fiindcă în nici una din aceste mici gravuri, memoria mea, oricît gust ar fi pus în executarea lor, n-a putut pune niciodată ceea ce pierdusem de multă vreme, adică sentimentul care ne face să privim un lucru ca un spectacol, ci să credem în el ca într-o ființă fără pereche, nici una nu ține în dependență de ea întreaga parte mai adîncă a vieții mele cum o ține amintirea acelor înfățișări ale clopotniței din Combray, văzută de pe străzile din dosul bisericii. Fie că vom fi văzut-o la cinci după-amiază, cînd ne duceam să luăm scrisorile de la poștă, peste cîteva case de noi, supraînălțînd la stînga neașteptat ca un pisc singuratic coama acoperișurilor ; fie dimpotrivă că voiam să intrăm la doamna Sazerat ca s-o întrebăm ce mai face și atunci,

ştiind că va trebui s-o luăm pe strada a doua după clopotniţă, urmărisem din ochi această coamă de acoperişuri, devenită din nou scundă după coborîrea celeilalte pante a ei ; sau că încă, ajungînd mai departe, dacă mergeam la gară, vom fi văzut-o pieziş, arătîndu-şi din profil muchii şi suprafeţe noi ca un corp material surprins într-un moment necunoscut al mişcării lui de rotaţie ; sau că, de pe malurile Vivonnei, absida, strînsă muşchiulos şi ridicată în perspectivă, va fi părut că ţîşneşte din sforţarea făcută de clopotniţă ca să-şi azvîrle săgeata în inima cerului ; oricum ar fi fost, trebuia mereu să mă întorc la ea, fiindcă ea domnea peste tot, punînd caselor drept vîrf un neaşteptat pinaclu, ridicat în faţa mea ca degetul lui Dumnezeu, al cărui trup ar fi fost ascuns în mulţimea de oameni, cu care totuşi din această cauză nu-l confundam. Şi încă pînă azi, dacă într-un mare oraş de provincie sau într-un cartier al Parisului pe care nu-l cunosc bine, vreun trecător, care m-a pus pe „drumul bun", îmi arată în depărtare ca punct de reper cutare turn de spital, cutare clopotniţă de mănăstire care îşi ridică moţul de pe boneta ei ecleziastică la colţul unei străzi pe care urmează s-o apuc, oricît i-ar găsi memoria mea vreo trăsătură de asemănare cu forma scumpă şi dispărută a clopotniţei din Combray, trecătorul, dacă întoarce capul să se asigure că n-o iau greşit, mă poate vedea spre uimirea lui cum, uitînd de plimbarea benevolă sau de cursa obligată, stau locului, în faţa clopotniţei, ceasuri întregi, nemişcat, căutînd să-mi amintesc, simţind în adîncul meu pămînturi smulse din uitare, care se zvîntă şi se reclădesc ; şi fără îndoială că atunci, cu mult mai plin de spaimă decît cînd cerusem trecătorului să-mi lămurească direcţia, eu tot îmi mai caut drumul, fac cotul unei străzi... dar strada aceea... e în inima mea.

Înapoindu-ne de la biserică, ne întîlneam adesea cu domnul Legrandin care, ţinut la Paris de meseria lui de inginer, nu putea niciodată, afară de vacanţa mare, să vină la proprietatea lui din Combray, decît de sîmbătă seara pînă luni dimineaţa. Era unul din acei oameni care, pe lîngă o carieră ştiinţifică, în care au izbutit minunat de altfel, posedă o cultură cu totul diferită, cultură literară, artistică, pe care specialitatea profesiunii lor n-o foloseşte, dar de care le profită conversaţia. Mai literaţi decît mulţi literatori (nu ştiam la acel timp că domnul Legrandin avea o anumită faimă de scriitor şi rămaserăm o dată foarte uimiţi văzînd că un muzician celebru compusese o melodie pe versuri de-ale lui), înzestraţi cu mai multă „îndemînare" decît mulţi pictori, aceşti oameni îşi închipuiesc că viaţa pe care o duc nu este cea care li s-ar fi potrivit şi pun în ocupaţiile lor pozitive fie o nepăsare amestecată cu ceva fantezie, fie o hărnicie neîntreruptă şi mîndră, dispreţuitoare, amară şi conştiincioasă. Voinic, cu o talie frumoasă, cu un chip gînditor şi distins, cu lungi mustăţi blonde, cu privirea albastră şi dezamăgită, de-o politeţe rafinată, plăcut la vorbă cum noi nu mai auzisem vreodată, era în ochii familiei mele, care îl da totdeauna ca exemplu, tipul omului

de elită, luînd viaţa în felul cel mai nobil şi mai gingaş. Bunica îi găsea numai vina că vorbeşte cam prea bine, cam prea ca în cărţi, că nu avea în vorbire naturaleţea pe care o avea în cravatele lui lavaliere veşnic fîlfîitoare sau în haina croită drept, aproape ca de şcolar. Ea se mai mira de tiradele aprinse cu care se pornea adesea împotriva aristocraţiei, a vieţii mondene, a snobismului şi „desigur a păcatului la care se gîndeşte sfîntul Paul vorbind de păcatul pentru care nu există iertare".

Ambiţia mondenă era un sentiment pe care bunică-mea era atît de neînstare să-l simtă şi chiar să-l înţeleagă, încît i se părea cu totul fără rost să se pună atîta aprindere în a-l veşteji. Mai mult, nu i se părea de prea bun gust ca domnul Legrandin, a cărui soră era măritată lîngă Balbec după un gentilom din sudul Normandiei, să se dea la atacuri atît de violente împotriva nobililor, ajungînd pînă la a învinui Revoluţia că nu i-a ghilotinat pe toţi.

— Salut, prieteni! ne spunea el, venind în întîmpinarea noastră. Dumneavoastră sînteţi fericiţi că puteţi sta atît de mult aici; eu, mîine, trebuie să mă întorc la Paris, în ascunzişul meu. Oh! adăuga el, cu acel surîs uşor ironic şi dezamăgit, oarecum neatent, care îi era propriu, în casa mea sînt fără îndoială numai lucruri inutile. Nu lipseşte decît ceea ce este necesar, o mare bucată de cer ca aici. Caută şi păstrează mereu o bucată de cer deasupra vieţii tale, băieţele, adăuga el întorcîndu-se spre mine. Ai un suflet frumos,

de-o rară calitate, ai o fire de artist, vezi să nu-i lipsească ceea ce îi trebuie.

Ajungînd acasă, mătuşă-mea ne întreba dacă doamna Goupil sosise tîrziu la slujbă, iar noi nu eram în stare să-i dăm nici o lămurire. În schimb, îi spoream tulburarea spunîndu-i că un pictor lucra în biserică la copia vitraliului cu Gilbert cel Rău. Françoise, trimisă de îndată la băcan, se întoarse plouată din cauză că lipsea din prăvălie Théodore, căruia dubla lui meserie de cantor, avînd o parte din răspunderea de întreţinere a bisericii, ştiind cîte ceva din ce se vorbea la biserică şi de vînzător în băcănie, cu legături în toate straturile societăţii, îi da o ştiinţă universală.

— Ah! suspina mătuşa-mea, cît aş vrea să fie acum ora Eulaliei. Într-adevăr, numai ea mi-ar putea spune.

Eulalia era o fată şchioapă, harnică şi surdă care, după moartea doamnei de la Bretonnerie, la care fusese în serviciu din copilărie, se „retrăsese" şi luase cu chirie alături de biserică o odaie, din care cobora tot timpul, fie după treburi cît se făceau slujbe religioase, fie după ce se sfîrşiseră, să facă o mică rugăciune sau să-i dea o mînă de ajutor lui Théodore; în restul timpului, se ducea să viziteze persoane bolnave ca mătuşă-mea Léonie, căreia îi povestea tot ce se întîmplase la slujba mare sau la vecernie. Ea nu dispreţuia ca, la mica rentă trimisă cu regularitate de familia foştilor stăpîni, să adauge cîte-un ban întîmplător mai ducîndu-se cînd şi cînd să vadă de rufăria preotului sau a altei personalităţi de seamă a lumii clericale din Com-

bray. Purta peste mantila de postav negru o tichiuţă albă, cam de călugăriţă, iar o boală de piele îi punea pe o parte a obrajilor şi pe nasul coroiat nuanţele aprins-trandafirii ale balsaminei. Vizitele ei erau marea distracţie a mătuşi-mi Léonie, care nu mai primea pe nimeni altcineva decît pe domnul părinte. Mătuşă-mea înlăturase treptat-treptat pe toţi ceilalţi vizitatori, pentru că toţi, în ochii ei, aveau vina că intră într-una din cele două categorii de oameni pe care îi detesta. Unii, cei mai răi şi de care se dezbărase mai întîi, erau aceia care o sfătuiau să nu „se asculte" şi credeau, fie şi negativ, nearătînd aceasta decît prin anumite tăceri de dezaprobare sau prin anumite zîmbete de îndoială, în doctrina subversivă că o scurtă plimbare prin soare sau un biftec zdravăn în sînge (cînd ea, de fapt, ţinea cîte paisprezece ore în stomacul gol două înghiţituri netrebnice de Vichy!) i-ar face mult mai bine decît patul şi doctorii ei. Cealaltă categorie se compunea din oameni care aveau aerul să creadă că era mai grav bolnavă decît îşi închipuia ea, că era în adevăr grav bolnavă cît spunea ea de obicei. Astfel, cei pe care îi lăsase să urce după cîteva şovăieli şi la stăruinţele respectuoase ale Françoisei şi care, în timpul vizitei lor, se arătaseră cu totul nevrednici de hatîrul de a fi fost primiţi, riscînd cu sfială întrebarea: „Nu credeţi că dacă v-aţi mişca puţin pe un timp frumos" sau care, dimpotrivă, cînd ea le spusese: „Sînt prăbuşită, prăbuşită, s-a sfîrşit cu mine, sărmani prieteni", îi răspunseseră: „Ah! dacă nu e sănătate! Dar

tot mai puteţi ţine, un timp, chiar aşa", aceştia, atît unii cît şi alţii, erau siguri că nu vor mai fi primiţi niciodată. Iar dacă Françoise făcea haz de spaima mătuşi-mi, care zărise din pat pe strada Saint-Esprit una din aceste persoane care păreau că vin s-o vadă, sau cînd auzise o ţîrîitură de clopoţel, ea rîdea de-a binelea, ca de-o straşnică abilitate, de şiretlicurile mereu izbutite ale mătuşi-mi, prin care reuşea să le facă să plece, după cum rîdea şi de chipurile lor mofluze, trebuind să se întoarcă fără s-o fi văzut, şi Françoise, de fapt, îşi admira stăpîna, socotind-o superioară tuturor acestor fiinţe, de vreme ce nu voia să le primească. La urma urmei, mătuşă-mea cerea în acelaşi timp să i se aprobe regimul şi să fie compătimită de suferinţele ei, cu asigurări însă nelipsite asupra viitorului.

În privinţa asta, Eulalia era neîntrecută. Putea mătuşă-mea să-i spună de douăzeci de ori pe minut: „S-a sfîrşit cu mine, sărmană Eulalia", tot de douăzeci de ori răspundea şi Eulalia: „Cunoscîndu-vă boala cum v-o cunoaşteţi dumneavoastră, doamnă Octave, o să atingeţi suta de ani, cum îmi spunea nu mai departe decît ieri doamna Sazerin". (Una din cele mai înrădăcinate credinţe ale Eulaliei şi pe care numărul impunător de dezminţiri aduse de experienţa vieţii nu ajunsese s-o clatine, era că doamna Sazerat se numea doamna Sazerin.)

— Nu cer să ating suta de ani, răspundea mătuşă-mea, care prefera să nu vadă că zilelor ei li se fixează astfel un termen precis.

Şi fiindcă Eulalia, ştia pe lîngă asta ca nimeni pe lume s-o distreze fără s-o obosească, vizitele ei regulate de duminică, afară de vreo împiedicare neprevăzută, erau pentru mătuşă-mea o plăcere, a cărei perspectivă în zilele acelea îi întreţineau mai întîi o stare sufletească plăcută, dar apoi numaidecît dureroase, ca o foame cumplită, dacă Eulalia întîrzia cît de puţin. Prelungită peste măsură, această voluptate de a aştepta pe Eulalia se prefăcea în chin şi, tot uitîndu-se la ceas, tot căscînd, o apucau unele slăbiciuni. Ţîrîitura de clopoţel a Eulaliei, dacă venea chiar pe înserate, cînd nu mai spera, aproape că o făcea să se simtă rău. Adevărul este că, duminica, ea nu se gîndea decît la această vizită şi, de cum se sfîrşea masa de prînz, Françoise de-abia aştepta să părăsim noi sufrageria, ca să poată urca la mătuşă-mea să-i „umple timpul“. Dar (mai ales începînd din clipa cînd zilele plăcute se aşezau de-a binelea la Combray) trecuse foarte mult de cînd ora măreaţă a amiezei, scoborîtă din turnul bisericii Saint-Hilaire, pe care îl heraldiza cu douăsprezece motive florale, momentane, ale sonorei ei coroane, răsunase în jurul mesei noastre, lîngă anafura venită şi ea familiar după ieşirea de la liturghie, că noi încă ne mai aflam stînd în faţa farfuriilor cu scene din *O mie şi una de nopţi*, îngreunaţi de căldură şi mai cu seamă de atîta mîncare. Căci, la fondul obişnuit de ouă, de cotlete, de cartofi, de dulceţuri şi biscuiţi, pe care Françoise nici nu ni le mai anunţa, ea adăuga — după timpul muncilor cîmpeneşti sau

pomicole, după darul fluxului mării, după întîmplările tîrguitului, după atenţiile vecinilor şi ale propriului ei geniu, astfel încît alcătuirea prînzului nostru, ca acele fire de trifoi în patru frunze, sculptate în secolul al XIII-lea pe portalul catedralelor, reflecta oarecum ritmul anotimpurilor şi al episoadelor vieţii — la toate acestea ea adăuga: un calcan, fiindcă precupeaţa îi garantase prospeţimea, o curcă, fiindcă văzuse ea una frumoasă în piaţa din Roussainville-le-Pin, nişte anghinarii cu măduvă, fiindcă nu făcuse pînă atunci aşa ceva, o pulpă friptă, fiindcă aerul tare scobeşte în om, avînd deci unde să coboare în cele şapte ore pînă seara, nişte spanac ca variaţie, nişte caise, fiindcă erau încă rare, coacăze, fiindcă peste cincisprezece zile nu se vor mai găsi, smeură, pe care domnul Swann o adusese anume, cireşe, primele de la cireşul din grădină de doi ani încoace, brînză cu smîntînă, care îmi plăcea odinioară, o prăjitură cu migdale, fiindcă o comandase în ajun, un cozonac, fiindcă era şi rîndul nostru să-l aducem din oraş. Cînd toate astea se terminau, combinată anume pentru noi, dar dedicată îndeosebi tatălui meu, mare amator, inspiraţie şi atenţie personală a Françoisei, ni se oferea o cremă cu ciocolată, părelnică şi uşoară ca o operă ocazională, în care ea îşi punea tot talentul. Cine ar fi refuzat să guste din ea spunînd: „Am terminat, nu mai mi-e foame“, s-ar fi scoborît imediat în rîndul mocofanilor care, chiar în faţa operei dăruite de artistul însuşi, se uită la greutate şi la material, în timp ce valoarea operei

stă în intenţie şi semnătură. Fie numai lăsînd o fărîmă din ea pe farfurie, ar fi fost mărturia unei impoliteţi egale cu ridicarea şi ieşirea din sală, sub nasul compozitorului, înainte de sfîrşitul bucăţii.

În cele din urmă, mama îmi zicea: „Hai, nu sta aici la nesfîrşit, urcă în camera ta, dacă ţi-e prea cald afară, dar du-te mai întîi şi ia puţin aer, ca să nu citeşti imediat, după ce te-ai sculat de la masă". Mă duceam de mă aşezam lîngă pompa cu bazinul ei, împodobit adesea ca un fundal gotic de o salamandră, care îşi sculpta relieful curgător al trupului alegoric şi şui în piatra necioplită, mă aşezam pe banca fără spetează, umbrită de un liliac, într-un colţişor al grădinii care, printr-o poartă de serviciu, da în strada Saint-Esprit şi de pe al cărui pămînt prea puţin îngrijit se înălţau dependinţele bucătăriei cu două trepte mai sus decît casa şi ca o clădire deosebită. I se vedeau lespezile roşii şi lucitoare ca porfirul. Mai curînd decît vizuina Françoisei, avea aerul de mic templu al Venerei. Încăperea da pe dinafară de atîtea ofrande ale lăptarului, ale vînzătorului de fructe, ale precupeţei de legume, toţi venind uneori din cătune destul de depărtate să-i dedice roadele dintîi ale pămîntului lor. Iar coama acoperişului era mereu încoronată de uguiala unei porumbiţe.

Altă dată, nu întîrziam în păduricea consacrată care o înconjura, căci, înainte de a urca să citesc, intram în micul cabinet de odihnă, pe care unchiul Adolphe, un frate al bunicului

meu, fost militar retras la pensie cu gradul de maior, îl ocupa jos şi care cabinet, chiar cînd ferestrele deschise lăsau să năvălească zăpuşeala, dacă nu chiar razele soarelui, care rareori ajungeau pînă acolo, slobozea neslăbit acea mireasmă întunecată şi răcoroasă de pădure şi totodată de Vechi Regim, care ne face nările să viseze îndelung, cînd pătrundem în anumite pavilioane de vînătoare părăsite. Dar de un bun număr de ani nu mai intram în odaia unchiului Adolphe, acesta nemaivenind la Combray din cauza unei certi iscate între el şi familie din vina mea, în împrejurările următoare:

O dată sau de două ori pe lună, la Paris, ai mei mă trimiteau să-l vizitez, cam cînd îşi termina prînzul, într-o bluză uşoară, servit de omul său de serviciu, care purta o vestă de lucru, vestă de dril dungată în violet şi alb. Se plîngea mormăind că nu mai venisem de mult, că îl părăsiserăm cu toţii; mă îmbia cu un marţipan sau cu o mandarină, traversam un salon, în care nimeni nu întîrzia, fiindcă niciodată nu se făcea foc în el, cu pereţii împodobiţi de ciubucării aurite, cu tavanul zugrăvit albastru pretinzînd să imite cerul şi cu mobile capitonate cu satin ca la bunicii mei, dar satin galben; apoi treceam în odaia numită de el cabinetul lui de „lucru", pe pereţii căruia erau agăţate gravuri de acelea reprezentînd pe fond negru cîte-o zeiţă dolofană şi trandafirie conducînd un car, suită pe-un glob şi cu o stea în frunte, gravuri care plăceau lumii celui de Al Doilea Imperiu fiindcă li se găsea ceva pompeian, dar care apoi fură detestate, ca iarăşi

să înceapă a plăcea pentru unul și același motiv, cu toate că se mai invocă și altele, avînd adică acel aer de Al Doilea Imperiu. Și stam cu unchiu-meu pînă ce valetul lui de cameră venea să-l întrebe din partea vizitiului la ce oră trebuia să înhame caii. Unchi-meu se afunda atunci într-o meditație, pe care valetul, ca în fața unei minuni, s-ar fi temut s-o tulbure fie numai cu o clintire, așteptîndu-i astfel rezultatul cu o curiozitate totdeauna identică. În sfîrșit, după o nehotărîre supremă, unchiul rostea fără greș cuvintele: „La două și un sfert", pe care valetul le repeta cu uimire, dar fără să discute: „Două și un sfert? bun... voi spune întocmai..."

În acel timp, eram îndrăgostit de teatru, o dragoste platonică, deoarece părinții mei nu-mi îngăduiseră încă să mă duc la teatru și de aceea plăcerile gustate acolo mi le închipuiam atît de inexact, încît nu eram departe de a crede că fiecare spectator privea ca în stereoscop un decor care apărea fiecăruia în parte, deși asemănător cu altele o mie, pe care le privea, fiecare pentru sine, restul spectatorilor.

În fiece dimineață, alergam pînă la coloana Morris să văd spectacolele anunțate pe ea. Nimic nu era mai dezinteresat și mai fericit decît visurile prilejuite închipuirii mele de orice piesă anunțată și care erau hotărîte în același timp atît de imaginile nedespărțite de cuvintele care îi formau titlul, cît și de culoarea afișelor, încă umede și bășicate de cocă, de pe care titlul sărea în ochi. Înafară de vreuna din acele opere stranii ca *Testamentul lui Cesar Girodot* și *Oedip-Rege*,

care își tipăreau titlul nu pe afișul verde al Operei Comice, ci pe acela de culoarea drojdiei de vin al Comediei Franceze, nimic nu mi se părea mai diferit de egreta strălucitoare a *Diamantelor Coroanei* decît satinul lustruit și misterios al *Dominoului Negru* și, cum părinții mei îmi spuseseră că, întîia dată cînd voi merge la teatru, voi avea de ales între aceste două piese, căutînd să le aprofundez succesiv titlul uneia și titlul alteia, pentru că numai atît cunoșteam din ele, cu scopul de a încerca să descopăr în fiecare plăcerea pe care mi-o făgăduia și s-o compar cu cea ascunsă în celălalt, izbuteam să-mi reprezint cu atîta putere de o parte o piesă orbitoare și mareață și pe de altă parte una lunecoasă și catifelată, încît eram tot atît de neînstare să mă hotărăsc pe care aveam s-o prefer, ca la desert, cînd mă lăsau să aleg între orez cu lapte, zis „à l'Impératrice", și cremă cu ciocolată.

Toate convorbirile mele cu camarazii priveau pe acești actori a căror artă, deși fiindu-mi încă necunoscută, era dintre toate cîte le ia Arta prima formă, sub care puteam eu s-o presimt. Între felul unuia și altuia de a rosti, de a nuanța o tiradă, diferențele cele mai neînsemnate mi se păreau a avea o importanță de necalculat. Și, după cît mi se spusese despre ei, îi clasam după gradul de talent, în liste pe care mi le spuneam pe dinafară toată ziua și care ajunseseră să-mi împietrească mintea și să mi-o stînjenească cu neclintirea lor.

Mai tîrziu, aflîndu-mă la liceu, de fiecare dată cînd în timpul orelor schimbam bilețele, de

cum profesorul își întorcea capul de la noi, cu un nou amic, prima mea întrebare era totdeauna să-i cer să-mi spună dacă el se și dusese la teatru și dacă socotea drept cel mai mare actor pe Got, al doilea pe Delaunay etc... Și dacă, după judecata lui, Febvre nu venea decît în urma lui Thiron, sau Delaunay în urma lui Coquelin, atunci neașteptata mișcare pe care Coquelin, pierzîndu-și rigiditatea, o dobîndea în spiritul meu ca să treacă în rangul al doilea și vioiciunea minunată, fecunda însuflețire, cu care se vedea înzestrat Delaunay ca să se retragă la al patrulea, da creierului meu, devenit mlădios și roditor, senzația înfloririi și a vieții depline.

Dar dacă actorii mă preocupau atît de mult, dacă vederea lui Maubant, ieșind într-o după-amiază de la Comedia Franceză, îmi pricinuise strîngerea de inimă și suferințele dragostei, cu cît mai mult numele unei stele flăcărînd la intrarea vreunui teatru, cu cît mai mult, în oglinda unui cupeu care trecea pe stradă tras de cai împodobiți cu trandafiri la căpestre, zărirea obrazului unei femei despre care gîndeam că poate fi vreo artistă, lăsa în mine o tulburare mult mai prelungită, o sforțare neputincioasă și sfîșietoare de a-mi închipui viața ei! Le clasam după talent pe cele mai ilustre: Sarah Bernard, Berma, Bartet, Madeleine Brohan, Jeanne Samary, dar toate mă interesau. Iar unchi-meu cunoștea pe multe dintre ele, cunoștea de asemeni cocote, pe care eu nu le deosebeam prea bine de actrițe. Le și primea la el acasă. Astfel că, dacă noi nu ne duceam să-l vedem decît în anumite

zile, asta se întîmpla fiindcă în celelalte veneau la el femei, cu care familia lui nu trebuia să se întîlnească, cel puțin după părerea ei, căci, în ceea ce îl privea pe unchi-meu, dimpotrivă, scandaloasa lui ușurință cu unele văduve nostime, care poate că nu fuseseră niciodată căsătorite, cu contese avînd titluri umflate, care nu erau decît porecle adoptate, politețea de a le prezenta bunică-mi sau chiar de a le dărui bijuterii de familie, îl stricase de mai multe ori cu bunicul. Adesea, cînd venea vorba în conversație numele vreunei actrițe, auzeam pe tata spunînd mamei, în glumă: „O amică a unchiului tău" ; iar eu mă gîndeam la stagiul pe care poate ani de-a rîndul oameni de seamă îl făceau zadarnic la ușa unei astfel de femei, care nu le răspundea la scrisori și îi îndepărta prin portarul locuinței lor, că unchiul ar fi putut să scutească de acest stagiu pe un băiețandru ca mine, recomandîndu-mă acasă la el actriței care, ținînd la distanță pe atîția alții, pentru el era prietenă intimă.

Așa că — sub pretextul unei lecții amînate, care cădea acum așa de nepotrivit, încît mă împiedicase de mai multe ori și avea încă să mai mă împiedice a vedea pe unchiul — într-o zi, alta decît cea rezervată vizitelor noastre la el, profitînd că părinții mei luaseră masa devreme, plecai de acasă și, în loc să mă duc să văd coloana de afișe teatrale, unde eram lăsat să mă duc singur, alergai pînă la el. Observai în fața porții o trăsură cu doi cai, care aveau la apărătorile de ochi cîte-o garoafă roșie, cum avea și vizitiul pe piept. De pe scară, auzii un rîs și

o voce de femeie, iar de cum sunai, tăcere, apoi trîntituri de uşi închise. Feciorul de casă veni să deschidă şi, văzîndu-mă, îmi păru stînjenit, îmi spuse că unchiul era foarte ocupat, că fără îndoială nu va putea să mă primească şi, în timp ce el se ducea totuşi să-l înştiinţeze, aceeaşi voce, pe care o auzisem, spunea: „Oh! ba da, lasă-l să intre; numai un minut, m-ar amuza atît de mult. După fotografia de pe biroul tău, seamănă aşa de mult cu mama lui, cu nepoata ta, a cărei fotografie e alături de a lui, nu? Aş vrea să-l văd o clipă pe puştiul ăsta."

Auzii pe unchiul mormăind, supărîndu-se; în cele din urmă, feciorul de casă îmi deschise uşa.

Pe masă era aceeaşi farfurie de marţipan ca de obicei, unchiul era îmbrăcat cu bluza lui de toată ziua, dar faţă în faţă cu el, în rochie de mătase trandafirie şi cu un mare şirag de perle la gît, sta aşezată o femeie tînără, care tocmai terminase de mîncat o mandarină. Nesiguranţa de a nu şti cum trebuie să-i spun, doamnă sau domnişoară, mă făcu să roşesc şi, neîndrăznind să mă uit mai înspre ea de teamă să nu trebuiască a-i vorbi, mă dusei să sărut pe unchiu. Ea mă privea surîzînd, cînd unchi-meu îi spuse: „Nepotul meu", fără a-i spune numele meu şi nici mie pe al ei, aceasta fără îndoială pentru că, de cînd cu încurcăturile pe care le avusese cu bunicul, încerca pe cît îi era cu putinţă să înlăture orice semn de unire între familia lui şi acest fel de cunoştinţe.

— Ce mult seamănă cu mama lui! zise ea.

— Dar n-ai văzut niciodată pe nepoată-mea, decît în fotografie, spuse repede unchi-meu, cu glas înciudat.

— Iartă-mă, scumpule, m-am încrucişat cu ea pe stradă acum un an, cînd erai suferind, e adevărat că n-am văzut-o decît ca la lumina unui fulger şi că scara dumitale e foarte întunecoasă, dar mi-a fost de ajuns atît ca s-o pot admira. Tinerelul acesta are ochii ei frumoşi şi de asemenea un *nu ştiu ce* aici, spuse ea, trăgîndu-şi cu degetul o linie în partea de jos a frunţii. Doamna nepoată a dumitale poartă acelaşi nume ca şi dumneata, dragule? întrebă ea pe unchiul.

— Seamănă mai ales cu tatăl lui, mormăi unchiul, care nu se gîndea, spunînd numele mamei, să facă prezentări nici de la distanţă, cum nu se gîndea să le facă de aproape. E leit tată-său şi totodată biata mamă-mea.

— Nu cunosc pe tatăl lui, spuse doamna în roz, cu o uşoară înclinare a capului, şi nici pe biata mamă a dumitale n-am cunoscut-o, dragule. Îţi aminteşti desigur că noi ne-am cunoscut puţin după marea dumitale suferinţă.

Simţeam un fel de dezamăgire, că această tînără doamnă nu se deosebea de alte femei frumoase, pe care le văzusem cîteodată în familia mea, mai cu seamă nu se deosebea de fata unuia dintre verii noştri, la care mă duceam în fiecare an de 1 ianuarie. Doar mai bine îmbrăcată, prietena unchiului meu avea aceeaşi privire vioaie şi bună şi avea aceeaşi înfăţişare deschisă şi iubitoare. Nu-i găseam nimic din aspectul teatral, pe care îl admiram pe fotografiile actriţelor,

nici din expresia diabolică ce ar fi stat în vreo legătură cu viaţa pe care trebuia s-o ducă. Îmi venea greu să cred că era o cocotă şi îndeosebi nu puteam admite că ar fi o cocotă elegantă, dacă n-aş fi văzut trăsura cu doi cai, rochia roz, şiragul de perle, dacă n-aş fi ştiut că unchimeu cunoştea asemenea femei numai de rangul cel mai înalt. Totuşi mă întrebam în mine cum se poate ca milionarul, care îi plătea trăsura, locuinţa şi bijuteriile, să simtă plăcere cheltuindu-şi averea cu o fiinţă care avea înfăţişarea atît de simplă şi cumsecade. Dar, gîndindu-mă la ce trebuia să-i fie viaţa, imoralitatea ei mă tulbura poate mai mult decît dacă s-ar fi concretizat sub ochii mei într-o formă specială, fiind astfel invizibilă ca taina cine ştie cărui roman, a unei poveşti scandaloase care, făcînd-o să plece din casa burgheză a părinţilor ei şi s-o menească tuturora, ar fi dus-o la înflorirea frumuseţii şi ar fi ridicat-o în lumea frivolă şi la faimă, pe ea, ale cărei jocuri de fizionomie, ale cărei mlădieri de glas, întocmai ca ale atîtora altele pe care le ştiam de mai înainte, mă făceau vrînd-nevrînd s-o consider ca pe o tînără de bună familie, deşi nu mai avea nici o familie.

Trecuserăm în „cabinetul de lucru“ şi unchiul, stînjenit oarecum de prezenţa mea, îi oferi o ţigară.

— Nu, scumpule, zise ea, ştii bine că m-am obişnuit cu cele pe care mi le trimite Marele Duce. I-am spus că eşti gelos pe ţigările lui. (Şi scoase dintr-o cutiuţă nişte ţigări acoperite de inscripţii străine aurite.) Ba da, reveni ea deodată, cred că m-am întîlnit la dumneata acasă cu tatăl acestui tînăr. Nu e nepotul dumitale? Cum am putut uita aşa ceva? A fost atît de bun, atît de atent cu mine, spuse ea plină de modestie şi recunoştinţă.

Dar, gîndindu-mă ce aspră va fi fost primirea făcută de tatăl meu, primire pe care ea zicea că o găsise excelentă, eu, care îi cunoşteam reţinerea şi răceala, mă simţeam ruşinat ca de o presupusă grosolănie pe care el ar fi comis-o, de această nepotrivire între prisosul de recunoştinţă care i se arăta şi amabilitatea lui drămuită. Abia mult mai tîrziu mi s-a părut că una din laturile emoţionante ale rostului acestor femei fără ocupaţie şi totuşi harnice era să-şi consacre generozitatea, talentul, un vis disponibil de frumuseţe sentimentală — căci, întocmai ca artiştii, ele nu şi-l realizează, nu-l fac să intre în cadrul existenţei obişnuite — precum şi un aur care nu le costă prea mult, îmbogăţirii cu fine adausuri de preţ a vieţii butucănoase şi necioplite a bărbaţilor. După cum femeia aceasta, în salonul de fumat unde unchiul o primea îmbrăcat cu o simplă bluză, răspîndea peste tot parfumul corpului ei dulce, al rochiei roz, al perlelor, eleganţa care se ridica din prietenia unui Mare Duce, tot astfel reţinînd o vorbă oarecare a tatălui meu, o lucrase cu fineţe, îi dăduse o anume întorsătură, un nume preţios, şi fixînd în ea ca într-o montură una dintre privirile ei atît de limpezi, nuanţată de supunere şi recunoştinţă, o

preschimba într-o bijuterie de artă, în ceva „cu totul şi cu totul minunat".

— Hai, gata, e timpul să te duci, îmi spuse unchiul.

Mă ridicai, aveam o dorinţă nebună să sărut mîna doamnei îmbrăcate în roz, dar mi se părea că ar fi fost ceva prea îndrăzneţ, un fel de rapt. Inima îmi bătea puternic, în timp ce-mi spuneam : „Să i-o sărut, să nu i-o sărut", apoi încetai să mai mă întreb ce trebuia să fac, ca să pot face ceva. Şi cu un gest orb şi nebunesc, desfăcut de toate gîndurile cîte îmi treceau prin cap cu o clipă mai devreme în favoarea lui, dusei la buzele mele mîna pe care ea mi-o întindea.

— Ce drăguţ e ! E de pe acum galant, are oarecare pricepere la femei : seamănă lui unchi-său. Va fi un desăvîrşit gentleman, adăuga ea strîngînd din dinţi, ca să dea cuvîntului accent uşor britanic. N-ar putea veni cîndva să ia *a cup of tea*[1], cum spun vecinii noştri, englezii ? N-ar avea decît să-mi trimeată de dimineaţă un *carton bleu*[2].

Eu nu ştiam ce e aceea *carton bleu.* Nu înţelegeam aproape jumătate din cuvintele rostite de doamna, dar teama ca ele să nu ascundă cumva vreo întrebare, la care ar fi fost nepoliticos să nu răspund, mă împiedica să încetez a

[1] O ceaşcă de ceai.

[2] La Paris, oficiile poştale sînt legate între ele prin tuburi subterane, prin care se expediază, împinsă de aer comprimat, corespondenţa urgentă, căreia pe scurt i se zice un *bleu* sau un *pneumatique.*

le asculta cu atenţie, şi asta îmi da o mare oboseală.

— Cum, dar e imposibil, zise unchiul, ridicînd din umeri, e foarte prins, are mult de lucru. A luat toate premiile la şcoală, adăugă el pe şoptite ca eu să n-aud această minciună şi să nu-l contrazic. Cine ştie ? poate că va fi un mic Victor Hugo, un fel de Vaulabelle, mai ştii.

— Ador artiştii, răspunse doamna în roz, numai ei înţeleg pe femei... Numai ei şi fiinţele de elită ca dumneata. Iartă-mi ignoranţa, dragule. Cine este Vaulabelle ? E acela cu volumele aurite din mica bibliotecă-vitrină a salonului dumitale ? Ştii că mi-ai promis să mi le împrumuţi, voi avea mare grijă de ele.

Unchi-meu, care avea groază să-şi împrumute cărţile, nu răspunse nimic şi mă conduse pînă în anticameră. Nebun de dragoste pentru doamna în roz, acoperii cu sărutări fără socoteală obrajii afumaţi de tutun ai bătrînului meu unchi şi în timp ce, destul de stînjenit, el îmi da să înţeleg, fără a îndrăzni să-mi spună răspicat, că ar ţine mult să nu vorbesc părinţilor mei de această vizită, eu îi spuneam cu lacrimi în ochi că amintirea bunătăţii lui era atît de puternică în mine, încît voi găsi într-o zi mijlocul să-i mărturisesc recunoştinţa mea. Această amintire era atît de puternică, în adevăr, că numai două ore mai tîrziu, după cîteva fraze misterioase şi care nu mi se părură că dau părinţilor mei o idee destul de clară asupra importanţei noi cu care mă simţeam investit, găsii mai explicit să le povestesc în cele mai mici amănunte vizita

pe care tocmai o făcusem. Nu credeam că astfel pricinuiam neplăceri unchiului meu. Cum aş fi crezut aşa ceva, de îndată ce numai asta nu doream? Şi nu puteam presupune că părinţii mei vor găsi ceva de zis împotriva unei vizite căreia eu nu-i obiectam nimic. Nu se întîmplă zilnic ca un prieten să ne ceară a nu uita să-l scuzăm faţă de o femeie, căreia a fost împiedicat să-i scrie, şi noi să scăpăm totuşi din vedere a face aceasta, crezînd că acea persoană nu poate să dea importanţă unei tăceri, care pentru noi nu are nici una? Eu îmi închipuiam, ca toată lumea, creierul celorlalţi oameni ca un recipient inert şi docil, fără vreo putere de reacţie specifică asupra a ceea ce se introduce în el; şi n-aveam nici o îndoială că, depunînd într-al părinţilor mei ştirea cunoştinţei pe care mi-o înlesnise unchiul, nu le-aş transmite în acelaşi timp, aşa cum doream, judecata favorabilă, pe care o făceam eu însumi asupra acestei prezentări. Din nenorocire, părinţii mei, vrînd să aprecieze purtarea lui unchi-meu, se arătară a fi în această privinţă de principii cu totul diferite de cele pe care li le sugeram eu să le adopte. Tata şi bunicul avură cu el explicaţii violente, de care aflai pe ocolite. La cîteva zile după aceea, încrucişîndu-mă pe stradă cu unchiul, care trecea în trăsură deschisă, mă simţii cuprins de durerea, recunoştinţa şi părerea de rău pe care aş fi vrut să i le exprim. Le simţeam atît de nemăsurate, că simpla ridicare a pălăriei mi se păru meschină, putînd face pe unchiul să presupună că nu mă socoteam îndatorat faţă de el decît la o

politeţe banală. Hotărîi deci să mă abţin de la acest gest neîndestulător şi întorsei capul. Unchiul crezu că urmam astfel porunca părinţilor mei, ceea ce nu le-a iertat niciodată, fiindcă a murit după ani şi ani fără ca nimeni dintre noi să-l mai fi văzut cîndva.

Încît nu mai intram în cabinetul de odihnă, acum închis, al unchiului Adolphe, iar după ce a pierdut ceva vreme prin preajma odăii din fund a bucătăriei, cînd Françoise, ivită în prag, îmi spunea: „O să las pe fata de la bucătărie să servească ea cafeaua şi să ducă sus apa caldă, trebuie să fug la doamna Octave", mă hotărîi să intru în casă şi urcai direct la mine să citesc. Fata de la bucătărie era o persoană morală, o instituţie permanentă, căreia atribuţii invariabile îi asigurau un fel de continuitate şi identitate în toată succesiunea de forme trecătoare în care se încarna ea, căci noi n-o aveam niciodată pe aceeaşi doi ani la rînd. Anul cînd mîncarăm atît de mult sparanghel, fata de la bucătărie, care avea datoria să-l „jupoaie", era o biată fiinţă bolnăvicioasă, cu o sarcină de pe atunci destul de înaintată, cînd noi sosirăm de Paşti, şi toţi chiar se mirau că Françoise o lăsa să facă atîtea alergături şi atîta treabă, căci începuse să ducă din greu în faţă acel coş misterios, tot mai plin cu fiece zi, a cărui formă măreaţă se ghicea pe sub fustele ei înfoiate. Acestea aminteau de mantilele care îmbracă anumite personaje simbolice ale lui Giotto, pe care mi le dăduse în fotografii domnul Swann. El însuşi ne făcuse să observăm asta şi, cînd ne întreba

despre sănătatea fetei de la bucătărie, ne spunea: „Cum o mai duce Caritatea lui Giotto?“ De altfel ea însăşi, sărmana fată, îngrăşată de sarcină pînă la chip, pînă la obrajii care îi cădeau drepţi şi patraţi, aducea în adevăr destul de mult cu acele madone voinice şi bărbătoase, mai curînd matroane, în care virtuţile sînt personificate ca în capela Arena. Şi îmi dau seama acum că acele zugrăveli, Virtuţi şi Vicii, din Padova îi semănau şi în altfel. După cum chipul fetei acesteia crescuse datorită adausului simbolic, pe care îl purta în faţa pîntecului, fără aerul de a-i înţelege rostul, fără ca nimic pe faţa ei să-i arate frumuseţea şi spiritul, ducîndu-l ca pe-o simplă şi strivitoare povară, în acelaşi fel, tot fără să pară a se îndoi de starea ei, voinica gospodină care e reprezentată în Arena sub numele de „Caritas“ şi a cărei reproducere era agăţată de peretele odăii mele de studiu, la Combray, încarnează această virtute, fără ca nici un gînd de caritate să pară a se fi putut vreodată exprima pe faţa ei energică şi vulgară. Printr-o frumoasă născocire a pictorului, ea calcă în picioare comori pămînteşti, dar absolut ca şi cum ar zdrobi strugurii, ca să le stoarcă mustul, sau mai curînd ca şi cum s-ar fi suit pe nişte saci ca să se înalţe; şi ea îşi întinde lui Dumnezeu inima înflăcărată, mai bine zis, i-o „înmînează“, cum înmînează o bucătăreasă tirbuşonul, printr-o deschizătură a subsolului ei, cuiva care i-l cere de la fereastra de deasupra. Chipul Invidiei, da, ar fi avut cu mult mai precis o anumită expresie de invidie. Dar şi în această frescă, simbolul ocupă atîta loc şi e reprezentat ca atît de real, şarpele care îi şuieră între buze este atît de gros, îi umple atît de complet gura larg deschisă, că muşchii obrajilor ei sînt întinşi cu totul ca să-l poată cuprinde, ca muşchii unui copil care, suflînd, umflă un balon, iar atenţia Invidiei — şi a noastră totodată — concentrată în întregime asupra acţiunii buzelor ei, n-are timp rezervat gîndurilor invidioase.

Cu toată admiraţia pe care domnul Swann o mărturisea de obicei pentru aceste figuri de Giotto, multă vreme eu nu simţii nici o plăcere uitîndu-mă, în odaia noastră de studii, unde îmi fuseseră agăţate còpiile pe ca re mi le adusese el, la acea Caritate fără caritate, la acea Invidie care avea înfăţişarea de planşă bună numai de ilustrat într-o carte de medicină compresiunea glotei sau a omuşorului printr-o tumoare a limbii sau prin introducerea unui instrument de operaţie chirurgicală, la o Justiţie, al cărei chip cenuşiu şi cu meschinărie regulat era chiar acela care, la Combray, caracteriza pe anumite burgheze frumuşele, evlavioase şi uscăţive, pe care le vedeam la slujba religioasă, şi care cele mai multe erau de mai înainte înrolate în miliţia de rezervă a Injustiţiei. Dar mai tîrziu am înţeles că ciudăţenia impresionantă, frumuseţea particulară a acestor fresce, se datora locului mare pe care îl ocupa în ele simbolul, şi că faptul de a fi fost reprezentat nu ca simbol, deoarece gîndirea simbolizată nu era exprimată, ci ca lucru real, efectiv suferit, şi mînuit materialmente, da semnificaţiei operei un ce mai literal şi mai pre-

cis, iar învăţăturii ei un ce mai concret şi mai izbitor. La biata fată de bucătărie, de asemenea şi la ea, atenţia nu-i era întoarsă fără încetare la pîntec de greutatea care o apăsa? Şi tot de asemenea, adesea gîndul muribunzilor este întors către partea efectivă, dureroasă, nedesluşită, viscerală, către cealaltă faţă a morţii care este chiar partea pe care ea le-o înfăţişează, pe care îi face s-o simtă din greu şi care seamănă mult mai mult cu o povară strivitoare, cu o greutate de a respira, cu o nevoie de a bea, decît cu ceea ce noi numim ideea de moarte.

Desigur că aceste Virtuţi şi Vicii din Padova aveau în ele multă realitate, de îndată ce îmi apăreau tot atît de vii ca şi servitoarea însărcinată, şi că ea însăşi nu mi se părea mai puţin alegorică. Şi poate că această neparticipare (cel puţin aparentă) a sufletului unei fiinţe la virtutea care lucrează prin el, are şi ea, înafară de valoarea ei estetică, o realitate, dacă nu psihologică, cel puţin, aşa zicînd, fiziognomică. Cînd, mult mai tîrziu, am avut prilejul să întîlnesc în curgerea vieţii mele, prin mînăstiri de pildă, incarnaţii cu adevărat sfinte ale carităţii active, acestea aveau toate un aer vioi, pozitiv, indiferent şi brusc, de chirurg grăbit, faţa aceea pe care nu se citeşte nici o milă, nici o înduioşare de suferinţa omenească, nici o teamă de a lovi şi care e faţa fără blîndeţe, faţa antipatică şi sublimă a adevăratei bunătăţi de suflet.

În timp ce fata de la bucătărie — făcînd involuntar să strălucească superioritatea Françoisei, după cum Eroarea dă prin contrast mai multă

putere biruinţei Adevărului — servea cafeaua care, pentru mama, nu era decît apă fiartă, şi ducea sus în camerele noastre apa fierbinte care era abia călduţă, eu mă întinsesem cu o carte în mînă, în patul din camera mea, care îşi ocrotea tremurînd răcoarea străvezie şi fragilă împotriva soarelui după-amiezei după obloanele aproape închise prin care un reflex de lumină îşi găsise totuşi mijlocul să-şi strecoare aripile galbene şi să stea nemişcat între pervaz şi geam, într-un colţ, ca un fluture lăsat din zbor. Abia era destulă lumină pentru citit, şi senzaţia splendoarei zilei nu-mi era dată decît de loviturile din strada Parohiei, pe care Camus (înştiinţat de Françoise că mătuşă-mea nu se „odihnea", putînd deci să facă zgomot) le aplica unor lăzi prăfoase, dar care, răbufnind în văzduhul deosebit de sonor al după-amiezelor fierbinţi, păreau să zboare în depărtări ca nişte aştri roşii; şi de asemenea de muştele care, în micul lor concert, executau în faţa mea un fel de muzică de cameră a verii: ea nu evocă vara în felul ariilor muzicale omeneşti care, auzite din întîmplare pe timp frumos, o reamintesc după aceea; ea face una cu vara printr-o legătură mai necesară: născută din zilele frumoase, nerenăscînd decît din ele, conţinînd ceva din esenţa lor, ea nu le redeşteaptă numai imaginea în memoria noastră, le adevereşte întoarcerea, prezenţa efectivă, ambiantă, imediat accesibilă.

Acea răcoare întunecată a camerei mele era faţă de soarele strălucitor al străzii ceea ce este

umbra față de rază, adică tot așa de luminoasă ca el, și da închipuirii mele întregul spectacol al verii, de care simțurile mele, dacă m-aș fi aflat la plimbare, n-ar fi putut să se bucure decît fragmentar ; și astfel ea se potrivea de minune cu odihna mea care (mulțumită aventurilor povestite de cărțile mele și care îl emoționaseră) îndura, ca repaosul unei mîini nemișcate în mijlocul unei ape curgătoare, izbitura și animația unui torent de activitate.

Dar bunica, chiar dacă timpul prea cald s-ar fi stricat, dacă o furtună sau numai un firicel s-ar fi stîrnit cumva, venea la mine rugîndu-mă să ies afară. Și nevrînd să-mi las lectura, mă duceam s-o continuu cel puțin în grădină, sub castan, într-un mic adăpost de împletituri și pînză, în fundul căruia stam și mă credeam ascuns de ochii persoanelor care puteau veni în vizită la părinții mei.

Și gîndurile mele nu erau și ele ca o altă creșă în fundul căreia simțeam că mă adîncesc, chiar ca să și privesc ceea ce se petrecea afară ? Cînd vedeam un obiect exterior, conștiința că îl văd rămînea între mine și acel obiect, îi punea pe de margini un ușor tiv spiritual care mă împiedica să-i ating vreodată materia proprie ; ea se volatiliza oarecum mai înainte de-a o atinge, ca un corp incandescent care, prin apropierea de ceva umed, nu ia contact cu umiditatea, pentru că totdeauna se face de la sine precedat de o zonă de evaporare. Pe pînza ei multicoloră de stări sufletești deosebite, pe care conștiința mea, în timp ce citeam, le desfășura

în același moment și care cuprindeau de la aspirațiile cele mai profund ascunse în mine însumi pînă la imaginea cu totul exterioară a orizontului de la capătul grădinii, pe care îl aveam sub ochi, ceea ce în primul rînd era în mine mai intim, resortul mișcător fără încetare și guvernînd tot restul, era credința mea în bogăția filozofică, în frumusețea cărții citite, precum și dorința de a-mi însuși toate acestea, indiferent de cartea citită. Căci, chiar de-o cumpărasem la Combray, zărind-o în fața băcăniei Borange, prea departe de casă pentru ca Françoise să și-o procure de la Camus, dar mai bogat prevăzută ca papetărie și librărie, prinsă de sfori în mozaicul broșurilor și fascicolelor care îmbrăcau cele două părți ale ușii lui, aceasta — mai misterioasă, mai semănată cu gînduri decît o ușă de catedrală, o cumpărasem fiindcă o recunoscusem a-mi fi fost citită ca o operă remarcabilă de profesorul sau camaradul care mi se părea că la epoca aceea deține taina adevărului și a frumuseții, pe jumătate presimțite, pe jumătate de neînțeles, a căror cunoaștere era ținta vagă, dar permanentă, a gîndurilor mele.

După această credință centrală care, în timp ce citeam, executa mișcări neîncetate dinăuntru înafară spre descoperirea adevărului, veneau emoțiile care, pentru mine, erau chiar acțiunea la care luam parte, căci acele după-amiezi erau mai pline de evenimente dramatice decît adesea o viață întreagă. Erau evenimentele întîmplate în cartea pe care o citeam ; este adevărat că personajele, pe care aceste evenimente le pri-

veau, nu erau „reale“, cum spunea Françoise. Dar toate sentimentele, care ne fac să simţim bucuria sau nenorocirea unui personaj adevărat, nu se produc în noi decît prin mijlocirea unei imagini a acestei bucurii sau nenorociri ; ingeniozitatea primului romancier a constat în a înţelege că, în aparatul emoţiilor noastre, imaginea fiind singurul element esenţial, simplificarea, care ar consta în suprimarea pur şi simplu a personajelor reale, ar reprezenta o perfecţionare hotărîtoare. O fiinţă reală, oricît de adînc am simpatiza cu ea, e înţeleasă în mare parte de simţurile noastre, adică ne rămîne opacă, avînd o greutate moartă pe care sensibilitatea noastră nu poate s-o ridice. Lovită de o nenorocire, noi nu putem fi emoţionaţi decît într-o mică parte a ideii totale pe care o avem despre ea ; mai mult încă, numai într-o parte a ideii totale pe care ea însăşi o are despre sine va putea chiar ea să se emoţioneze. Descoperirea romancierului a fost ideea de a înlocui aceste părţi impenetrabile pentru suflet printr-o cantitate egală de părţi imateriale, pe care, cu alte cuvinte, sufletul nostru le poate asimila. Ce importanţă mai are din acea clipă că acţiunile, emoţiile acestor făpturi de gen nou ne apar ca adevărate, de îndată ce le-am făcut să devină ale noastre, de îndată ce se nasc în noi înşine şi ţin în atîrnare de ele, în timp ce noi întoarcem cu înfrigurare paginile cărţii, precipitarea respiraţiei şi intensitatea privirii ? Şi o dată ce romancierul ne-a pus în această stare, în care ca în toate stările pur interioare orice emoţie e

înzecită, în care cartea lui ne va tulbura în felul visului, dar vis mai limpede decît cele pe care le avem dormind şi a cărui amintire va dura mai mult, atunci, iată că el dezlănţuie în noi timp de un ceas toate fericirile şi toate nenorocirile posibile, dintre care, ca să putem cunoaşte numai cîteva, ne-ar trebui ani lungi de viaţă şi dintre care cele mai puternice nici nu ne-ar fi vreodată dezvăluite, pentru că încetineala cu care ele se nasc ne ia putinţa de percepţie ; (aşa ni se schimbă şi inima în viaţă, şi aceasta e cea mai mare durere ; dar nu cunoaştem asta decît prin lectură, în imaginaţie : în realitate, după chipul cum se produc anumite fenomene ale naturii, inima ni se schimbă destul de încet, pentru ca, putînd să constatăm succesiv fiece stare diferită, în schimb senzaţia schimbării însăşi să ne fie cruţată).

Ceva mai puţin lăuntric corpului meu decît această viaţă a personajelor, venea apoi, proiectată pe jumătate în faţa mea, priveliştea în care se desfăşura acţiunea şi care exercita asupra gîndirii mele o mult mai mare influenţă decît cealaltă, decît aceea pe care o aveam sub ochi, cînd mi-i ridicam de pe carte. Astfel, timp de două veri, în zăpuşeala grădinii din Combray, am avut, din pricina cărţii citite atunci, nostalgia unui ţinut muntos şi fluviatil, în care aş vedea numeroase instalaţii de fierăstraie şi joagăre şi în care, pe fundul apei limpezi, putrezeau bucăţi de lemn sub stufişuri de iarbă grasă : nu departe, de-a lungul zidurilor joase, se căţărau ciorchini de flori violete şi roşcate. Şi

fiindcă visul unei femei, care m-ar fi iubit, era mereu prezent în gîndul meu, acest vis al verilor de-atunci rămase îmbibat de prospeţimea apelor curgătoare ; şi, oricum ar fi fost femeia pe care-o evocam, ciorchini de flori violete şi roşcate se înălţau pe loc de fiece parte a ei ca nişte culori complementare.

Asta nu numai pentru că o imagine visată rămîne mereu însemnată, se înfrumuseţează şi profită de reflexul culorilor străine care o împresoară din întîmplare în starea noastră de visare ; căci aceste privelişti ale cărţilor pe care le citeam erau pentru mine privelişti mai viu reprezentate în imaginaţia mea decît cele pe care, deşi asemănătoare, Combray mi le punea sub ochi. Prin alegerea pe care o făcuse autorul între ele, prin credinţa cu care gîndirea mea ieşea în întîmpinarea cuvîntului său ca în faţa unei revelaţii, priveliştile acestea mi se păreau — impresie pe care nu prea mi-o da ţinutul în care mă aflam şi îndeosebi grădina noastră, produs fără faimă al corectei fantezii a grădinarului pe care bunica îl dispreţuia — că sînt parte veritabilă a Naturii însăşi, vrednică de a fi studiată şi aprofundată.

Dacă părinţii, terminînd de citit vreo carte, mi-ar fi îngăduit să mă duc să văd regiunea descrisă, aş fi crezut că fac un pas nepreţuit în cucerirea adevărului. Căci, dacă omul are sentimentul de a fi mereu împresurat de sufletul său, nu e împresurarea unei închisori : mai curînd, el se simte dus cu ea într-un avînt perpetuu de a o depăşi, ca să atingă lumea dinafară, cu un fel de descurajare, auzind mereu în jurul lui acea sonoritate identică, nu ca ecou dinafară, ci ca răsunet al unei vibraţii interne. Căutăm să regăsim în lucruri, devenite prin aceasta preţioase, reflexul pe care sufletul nostru l-a proiectat pe ele ; sîntem dezamăgiţi constatînd că ele par lipsite în natură de farmecul pe care, în gîndirea noastră, îl datorau vecinătăţii cu anumite idei ; cîteodată preschimbăm toate puterile acestui suflet în dibăcie, în strălucire, ca să influenţăm unele fiinţe despre care simţim limpede că se află înafară de noi şi că nu le vom ajunge niciodată. Încît, dacă eu închipuiam mereu împrejurul femeii iubite locurile pe care le doream atunci cel mai mult, dacă aş fi dorit ca ea însăşi să fie persoana care să mă facă a le vizita, care să-mi înlesnească intrarea într-o lume necunoscută, aceasta nu se datora întîmplării unei simple asociaţii de idei ; nu, ci pentru că visurile mele de călătorie şi de dragoste erau numai momente — pe care azi le despart artificial ca şi cum, într-un *jet d'eau* irizat şi aparent imobil, aş opera secţionări la diferite niveluri — momente ale aceleiaşi ţîşnituri irezistibile a tuturor puterilor mele de viaţă.

În sfîrşit, continuînd să urmăresc dinlăuntru înafară stările sufleteşti simultan juxtapuse în conştiinţa mea şi mai înainte să ajung pînă la orizontul real care le înconjura, simt plăceri de alt gen, aceea de a fi comod aşezat, de a respira mireasma bună a aerului, de a nu fi tulburat de vreo vizită ; şi cînd bătea ora unu în clopotniţa bisericii Saint-Hilaire, de a vedea căzînd

bucată cu bucată ceea ce se şi consumase din timpul după-amiezii, pînă să fi auzit ultima bătaie, care îmi îngăduia să fac suma totală, şi după care liniştea lungă, ce o urma, părea a face să înceapă, pe cerul albastru, toată partea de timp care mi se mai acorda ca să citesc, pînă la minunata cină pregătită de Françoise, care avea să mă reîntremeze de oboseala îndurată cu lectura cărţii, în urmărirea eroului ei. Şi la fiece oră mi se părea că cea dinainte sunase acum cîteva clipe abia ; cea mai recentă se înscrie la rîndul ei alături de cealaltă pe cer şi nu puteam crede că şaizeci de minute încăpeau în acest mic arc albastru care se cuprindea între cele două semne de aur ale lor. Cîteodată chiar această oră pretimpurie bătea două lovituri mai mult decît ultima ; era deci una pe care n-o auzisem, era ceva care se întîmplase, dar nu se întîmplase pentru mine ; interesul lecturii, magic ca un somn adînc, îmi înşelase urechile halucinate şi ştersese clopotul de aur de pe suprafaţa azurată a tăcerii. O, frumoase după-amiezi de duminică sub castanul grădinii din Combray, deşertate de mine cu mare grijă de întîmplările mediocre ale existenţei mele personale, pe care le înlocuisem cu o viaţă de aventuri şi aspiraţii ciudate în cuprinsul unui ţinut udat de izvoare, voi îmi evocaţi încă acea viaţă cînd mă gîndesc la voi, şi o conţineţi în adevăr, fiindcă aţi împresurat-o încetul cu încetul — pe cînd eu înaintam în lectură şi se lăsa zăpuşeala zilei — şi aţi închis-o în cristalul succesiv, schimbat pe

nesimţite şi străbătut de frunzişuri, al orelor voastre tăcute, sonore, înmiresmate şi limpezi.

Cîteodată, chiar în mijlocul după-amiezii, eram trezit din lectura mea de fata grădinarului, care alerga ca o nebună, răsturnînd în trecere cîte un portocal, tăindu-şi un deget, rupîndu-şi un dinte şi strigînd : „Uite-i, uite-i !", pentru ca Françoise şi cu mine să dăm fuga şi să nu pierdem nimic din spectacol. Era în zilele cînd, pentru manevrele de garnizoană, trupa străbătea Combray, luînd-o de obicei pe strada Sainte-Hildegarde. În timp ce servitorii noştri, aşezaţi la rînd pe scaune dincolo de grilaj, priveau pe plimbăreţii duminicali din Combray şi se lăsau văzuţi de ei, fata grădinarului, prin deschiderea dintre două case depărtate de pe Calea Gării, zărise strălucirea căştilor. Servitorii îşi băgaseră scaunele în curte, cu mare grabă, deoarece cuirasierii, cînd defilau pe strada Sainte-Hildegarde, umpleau toată lărgimea străzii, şi galopul cailor se ştergea pe lîngă case, acoperind trotuarele înecate ca malurile care fac o albie prea strîmtă pentru un torent năvălitor.

— Bieţii copii, zicea Françoise abia ajunsă la grilaj şi deja cu lacrimile în ochi ; sărmană tinereţe care va fi secerată ca un lan ; numai gîndindu-mă la asta mă şi simt lovită, adăuga ea punîndu-şi mîna pe inimă, acolo unde primise această „lovitură".

— E frumos, nu e aşa, madam Françoise, să vezi oameni tineri, care nu ţin la viaţă ? zicea grădinarul ca s-o „aprindă".

Nu vorbise în zadar :

— Să nu ţie la viaţă ? Dar la ce să ţie atunci, dacă nu la viaţă, singurul dar pe care bunul Dumnezeu nu-l face niciodată omului de două ori. Vai ! Dumnezeule ! E totuşi adevărat că ei nu ţin la viaţă ! I-am văzut în '70 ; nu le mai e teamă de moarte, în ticăloasele astea de războaie ; sînt nici mai mult nici mai puţin decît nişte nebuni ; şi apoi, nu mai fac nici cît funia cu care să-i spînzuri, nu e oameni, e lei. (Pentru Françoise comparaţia omului cu un leu, cuvînt pe care ea îl pronunţa *le-u,* n-avea nimic măgulitor.)

Strada Sainte-Hildegarde o cotea prea brusc ca să se poată vedea venind ceva din zare şi numai prin acea deschizătură dintre cele două case de pe Calea Gării se zăreau mereu noi căşti alergînd şi strălucind în soare. Grădinarul ar fi dorit să ştie cîţi mai aveau să treacă, şi îi era sete, fiindcă soarele ardea cumplit. Atunci deodată fiică-sa sărea ca dintr-o redută asaltată, năvălea pe neaşteptate, ajungea la colţul străzii şi, după ce înfruntase de o sută de ori moartea, se întorcea să ne aducă, pe lîngă o sticlă de băutură răcoritoare, ştirea că erau pe puţin o mie venind fără oprire dinspre Thiberzy şi Méséglise. Neîmpăcaţi, Françoise şi grădinarul discutau despre conduita de păstrat în caz de război:

— Vezi, Françoise, spunea grădinarul, revoluţia ar fi mai bună, fiindcă, atunci cînd se declară ea, nu se duc decît cei care vor să se ducă.

— Ah ! da, asta cel puţin înţeleg şi eu, e mai cinstit.

Grădinarul credea că la declararea războiului nu se mai circulă pe calea ferată.

„Zău că aşa, ca să nu fugă careva", zicea Françoise. Iar grădinarul : „Ah ! sînt şireţi !", căci el nu admitea războiul decît ca un fel de festă pe care statul o juca poporului şi că, dacă ar fi cu putinţă, n-ar fi fost om să n-o şteargă.

Dar Françoise se grăbea să se întoarcă din nou la mătuşă-mea, eu mă întorceam iar la cartea mea, servitorii se aşezau încă o dată în faţa porţii, să vadă cum se risipeşte praful şi emoţia, pe care le răscoliseră soldaţii. Multă vreme după ce se aşternuse liniştea, un val neobişnuit de lume ieşită la plimbare înnegrea încă străzile din Combray. Şi în faţa fiecărei case, chiar la cele care n-aveau acest obicei, servitorii sau înşişi stăpînii, stînd jos să privească, tiveau pragul cu o panglicuţă întunecată şi capricioasă ca aceea de alge şi cochilii, a cărei ţesătură creaţă şi brodată o lasă pe ţărm o maree puternică după retragere.

Înafară de asemenea zile, puteam mai totdeauna, dimpotrivă, să citesc liniştit. Dar întreruperea şi comentariul pe care o vizită a lui Swann le aduse odată lecturii ce făceam dintr-o carte de un autor cu totul nou pentru mine, Bergotte, au avut drept urmare că, pentru un bun timp, chipul femeii la care visam se desprinse de atunci înainte de zidul împodobit cu flori violete ca nişte furci de tors şi se asocie,

pe-un alt fond, cu portretul unei catedrale gotice.

Auzisem vorbind despre Bergotte pentru întîia oară pe unul din camarazii mei mai în vîrstă și pentru care eu aveam mare admirație, anume Bloch. Auzindu-mă cum îi mărturiseam admirația mea pentru *Noaptea de Octombrie*, el izbucnise într-un rîs zgomotos ca o trompetă și îmi spusese : „Sfidează-ți predilecția destul de joasă pentru jupîn Musset. E un individ dintre cei mai răufăcători și o brută îndeajuns de sinistră. Trebuie să mărturisesc, de altfel, că el și chiar numitul Racine au făcut, fiecare în viața lui, cîte un vers destul de bine ritmat și care are meritul, după mine — suprem, de a nu însemna absolut nimic. Așa sînt : *La blanche Oloossone et la blanche Camyre* și *La fille de Minos et de Pasiphaé.* Amîndouă aceste versuri mi-au fost semnalate spre dezvinovățirea celor doi derbedei de un articol al foarte scumpului meu maestru, părintele Leconte, spirit agreat de zeii imortali. Dar să nu uit, iată o carte pe care acum n-am timp s-o citesc și care e recomandată, se pare, de acest colosal omuleț. Îl socotește, mi s-a spus, pe autor, pe jupîn Bergotte, drept un individ dintre cei mai subtili ; și cu toate că uneori el însuși dă dovadă de mansuetedini destul de greu explicabile, vorba lui e pentru mine oracol delfic. Citește așadar aceste proze lirice și, dacă giganticul potrivitor de ritmuri, care a scris *Bhagavat* și *Le Lévrier de Magnus,* a spus adevărat, jur pe Apollon, scumpe maestre, că vei gusta din bucuriile nectareene de pe Olympos." Pe un ton sarcastic, el îmi ceruse să-i zic „scumpe maestre" și tot astfel îmi zicea și el. Dar, de fapt, jocul acesta ne da o anumită plăcere, fiind încă amîndoi aproape de vîrsta la care credeam că și creem ceea ce numeam.

Din nenorocire, vorbind cu Bloch și cerîndu-i lămuriri, nu putui să-mi liniștesc tulburarea în care mă aruncase, cînd îmi spusese (mie, care n-așteptam de la versuri nimic mai puțin decît să-mi reveleze adevărul), că versurile frumoase erau cu atît mai frumoase cu cît ele nu însemnau nimic. În adevăr, Bloch nu mai fu invitat pe la noi. La început, fusese bine primit. Dar bunicul, e adevărat, pretindea că ori de cîte ori mă legam mai strîns cu un camarad decît cu ceilalți și îl aduceam acasă, era totdeauna vorba de un evreu, ceea ce nu i-ar fi displăcut în principiu — chiar prietenul său Swann era de origină evreu — dacă n-ar fi băgat de seamă că de obicei nu mi-l alegeam dintre cei mai buni. Astfel, cînd aduceam un nou prieten, rar se întîmpla să nu îngîne : „O, Dumnezeul Părinților noștri" din *Evreica,* sau tot așa „Israele, scutură-ți lanțul", necîntînd bineînțeles decît aria (Ti la lam talam, talim), dar mă temeam ca nu cumva camaradul meu să cunoască melodia, restabilindu-i cuvintele.

Mai înainte să-i vadă, numai auzindu-le numele, care n-avea, cele mai adesea, nimic deosebit de evreiesc, el ghicea nu numai originea izraelită a acelor dintre prietenii mei care aveau

această origină în adevăr, dar chiar și ceea ce exista cîteodată supărător în familia lor.

— Și cum se numește prietenul tău, care-ți vine astă-seară ?

— Dumont, bunicule.

— Dumont ! Oh ! n-am nici o încredere.

Și cînta :

Arcași, puneți-vă de strajă !
Vegheați mereu, fără cuvînt.

Și după cîteva întrebări mai precise, puse cu dibăcie, el izbucnea : „La post ! La post !“ sau, dacă pacientul însuși sosise de mai înainte și, printr-un interogatoriu ascuns, îl silise să-și mărturisească fără voie originea, atunci, ca să ne arate că nu mai avea nici o îndoială, se mulțumea să ne privească, îngînînd abia deslușit :

Ăstui sfios izraelit,
Cum, îi îndrepți pașii aici !

sau :

Cîmpuri străbune, Hebron, o ! dulce vale

sau încă :

Da, sînt din neamu-ales.

Aceste mici manii ale bunicului nu conțineau nici un sentiment răuvoitor față de camarazii mei. Dar Bloch displăcuse părinților mei din alte motive. Începuse să-l plictisească pe tata care, văzîndu-l o dată ud leoarcă, îi spusese cu grijă :

— Dar, domnule Bloch, ce timp e afară ? Oare a plouat ? Nu mai înțeleg nimic, barometrul era excelent.

Nu scosese de la el decît acest răspuns :

— Domnule, nu pot în mod absolut să vă spun dacă a plouat sau nu. Eu trăiesc atît de definitiv înafară de orice contingențe fizice, încît simțurile mele nu-și dau oboseala să mi le notifice.

— Dar, sărmane copil al meu, prietenul tău e idiot, îmi spusese tata după plecarea lui Bloch. Cum ? Să nu poată să-mi spună nici cum e timpul afară ! Dar timpul e tot ce poate fi mai interesant ! E un imbecil.

Apoi Bloch displăcuse bunică-mi pentru că, după masa de prînz, spunînd ea că se simțea oarecum suferindă, el înăbușise un suspin și își ștersese lacrimile.

— Cum vreai tu să fie sincer, îmi spuse ea, de îndată ce nu mă cunoaște ; sau atunci e nebun de-a binelea.

Și în sfîrșit, el nemulțumise pe toată lumea pentru că, venind o dată pentru prînz cu o oră și jumătate întîrziere și plin de noroi, în loc să-și ceară iertare, spusese :

— Eu nu mă las niciodată influențat de perturbațiile atmosferice, nici de diviziunile convenționale ale timpului. Aș reabilita bucuros uzul pipei de opiu și a Kriss-ului malaez, dar ignor uzul acestor instrumente infinit mai periculoase și de altfel plat burgheze, ceasul și umbrela.

El ar fi mai venit la Combray, cu toate acestea. Nu era însă prietenul pe care părinții mei

să-l fi dorit pentru mine ; ajunseseră să creadă că lacrimile pe care indispoziția bunică-mi îl făcuse să le verse, nu erau prefăcute ; dar ei știau din instinct sau din experiență că elanurile sensibilității noastre au prea puțină putere asupra desfășurării faptelor noastre și asupra conduitei vieții noastre și că respectul obligațiilor morale, ca fidelitatea în prietenie, ducerea la bun sfîrșit a unei opere, ținerea unui regim, au temelii mai sigure în obișnuințele oarbe decît în aceste porniri momentane, arzătoare și sterile. Pentru mine, ei ar fi preferat în locul lui Bloch tovarăși care să nu-mi dea nimic mai mult decît este convenit să se acorde prietenilor, după regulile morale burgheze ; care să nu-mi trimeată pe neașteptate un coș de fructe, fiindcă s-au gîndit cu duioșie în acea zi la mine, dar care, nefiind capabili să încline în favoarea mea exacta balanță a îndatoririlor și cuvintelor prieteniei printr-o simplă mișcare a imaginației și a sensibilității lor, să n-o falsifice cu atît mai mult în paguba mea. Chiar greșelile noastre cu greu despart de îndatoririle lor față de noi asemenea naturi, pentru care bunica era modelul reprezentativ, ea care, certată de ani de zile cu o nepoată, căreia nu i-a mai vorbit niciodată, nu-și schimbă totuși testamentul prin care îi lăsa întreaga avere, numai pentru că era ruda ei cea mai apropiată și că așa „se cuvenea".

Dar eu țineam la Bloch, părinții voiau să-mi facă plăcere, problemele insolubile pe care mi le puneam în legătură cu frumusețea fără înțeles a fetei lui Minos și a Pasiphaéi mă oboseau tot

mai mult și mă făceau să sufăr peste cît m-ar fi făcut noi conversații cu el, deși mama le socotea dăunătoare. Și ar mai fi fost primit la Combray dacă, după acea masă de seară, cînd mă încunoștiințase — noutate care mai tîrziu avu mare influență asupra vieții mele, dîndu-i mai multă fericire, iar apoi mai multă suferință — că toate femeile nu se gîndesc decît la dragoste și că nu e una căreia să nu i se poată înfrînge opunerile, nu m-ar fi asigurat, după spusele cele mai neîndoielnice ale lumii, că mătușă-mea avusese o tinerețe furtunoasă și fusese public o întreținută. Neputîndu-mă opri să nu repet aceste vorbe față de părinții mei, fu dat afară cînd mai veni, și apoi, întîlnindu-l eu pe stradă, el se purtă extrem de rece cu mine.

Dar în legătură cu Bergotte spusese adevărul. În primele zile, ca o arie muzicală, care numai cu timpul ajunge să placă la nebunie, dar care nu reține încă, ceea ce urma să-mi placă atît de mult în stilul lui, nu-mi apăru dintr-o dată. Nu-i puteam lăsa din mînă romanul, pe care îl citeam, dar mă credeam interesat doar de subiect, ca în acele prime momente ale iubirii, cînd mergem în fiece zi să ne mai vedem iubita la vreo reuniune, la vreo petrecere, unde credem că ne atrag alte plăceri. Mai tîrziu, observai expresiile rare, aproape arhaice, pe care le întrebuința cu predilecție în anumite momente, cînd un val ascuns de armonie, un preludiu lăuntric, îi înălța stilul ; și tot în aceste momente, începea el să vorbească de „zadarnicul vis al vieții", de „nesleitul torent al frumoaselor speranțe", de „cazna sterilă și de-

licioasă de a înţelege şi iubi", de „emoţionantele efigii care înnobilează veşnic faţada venerabilă şi fermecătoare a catedralelor", exprima o întreagă filozofie, nouă pentru mine, în imagini minunate, despre care s-ar fi zis că chiar ele deşteptaseră în mine acel cîntec de harpe care se ridica atunci şi acompanierii căruia imaginile îi împrumutau ceva sublim. Unul din aceste pasaje ale lui Bergotte, al treilea sau al patrulea, pe care îl izolasem de tot restul, îmi dădu o bucurie incomparabilă faţă de cea pe care o găsisem în primul, o bucurie pe care simţii că o trăiesc într-o regiune mai profundă a eului meu, mai identică, mai întinsă, din care obstacolele şi despărţiturile păreau a fi fost înlăturate. Aceasta pentru că, recunoscîndu-mi atunci chiar acel gust pentru expresiile rare, chiar acea efuziune muzicală, chiar acea filozofie idealistă, care în alte dăţi fuseseră, fără să-mi dau seama de ele, cauza plăcerii mele, de data aceasta nu mai avui impresia că mă aflu în prezenţa unui fragment dintr-o anumită carte de Bergotte, care desemna pe suprafaţa conştiinţei mele o figură pur liniară, ci mai degrabă în prezenţa „fragmentului ideal" al lui Bergotte, comun tuturor cărţilor lui şi căruia toate pasajele analoge, care se contopeau cu ea, i-ar fi dat un fel de densitate, de volum, prin care spiritul meu părea sporit.

Nu numai eu eram admiratorul lui Bergotte ; el era de asemeni scriitorul preferat al unei prietene foarte cultivate a mamei mele ; în sfîrşit, ca să-i citească ultima carte apărută, medicul Boulbon îşi lăsa bolnavii să-l aştepte ; şi chiar

din cabinetul lui de consultaţii, şi dintr-un parc vecin din Combray, îşi luară zborul cîteva din primele seminţe ale acestei predilecţii pentru Bergotte, varietate foarte rară pe-atunci, azi universal răspîndită, căreia i se găseşte pretutindeni în Europa, în America, pînă în cel mai mărunt sat, floarea ideală şi comună. Ceea ce plăcea mai cu seamă prietenei mamei mele şi, pare-se, medicului Boulbon în cărţile lui Bergotte, era, ca şi mie, însuşi acel flux melodic, acele expresii vechi, cîteva altele foarte simple şi cunoscute, dar pentru care locul unde le punea el în lumină părea să dezvăluie la el un gust particular ; în sfîrşit, în pasajele triste era o anumită bruscheţe, un accent zgrunţuros. Şi, fără îndoială, el însuşi trebuie să fi simţit că aci se afla farmecul lui cel mai puternic. Căci în cărţile care urmară, dacă da cumva peste un mare adevăr sau peste numele unei catedrale celebre, el îşi întrerupea povestea şi, într-o invocaţie, o apostrofă sau o lungă rugăciune, da frîu liber acelor efluvii, care în primele lui opere rămîneau interioare prozei sale, destăinuite numai atunci prin vălurirea suprafeţei, poate chiar mai dulci, mai armonioase, fiindcă erau astfel învăluite neputîndu-se arăta în vreun fel precis, cînd se năştea şi cînd expira murmurul lor. Aceste părţi, în care el se complăcea, erau bucăţile noastre preferate. Întrucît mă priveşte pe mine, le ştiam pe dinafară. Eram dezamăgit cînd el îşi relua firul povestirii. De fiece dată, cînd vorbea el de un anume lucru, a cărui frumuseţe îmi rămăsese pînă atunci ascunsă, despre păduri de pini, de-

spre grindină, despre Notre-Dame din Paris, despre *Athalie* sau de *Phedra*, el reuşea ca această frumuseţe să explodeze pînă la mine într-o imagine. Simţind aşadar cît de multe erau părţile universului pe care percepţia mea infirmă nu le-ar fi observat fără ca el să mi le apropie, aş fi dorit să am o opinie de-a lui, o metaforă de-a lui, despre toate lucrurile, mai ales despre cele pe care aş fi avut ocazia să le văd eu însumi şi, dintre acestea, îndeosebi despre vechi monumente franceze şi anumite privelişti maritime, pentru că stăruinţa, cu care le pomenea el în cărţile sale, dovedea că le socoteşte bogate în semnificaţii şi frumuseţe. Din nenorocire, eu-i cunoşteam părerea asupra mai nici unui lucru. N-aveam nici o îndoială că părerea lui se deosebea în întregime de ale mele, fiindcă scobora dintr-o lume necunoscută, către care eu căutam să mă înalţ: convins că gîndurile mele ar fi părut inepţie curată acestui spirit desăvîrşit, atît de complet ştersesem cu buretele tabla lor că dacă din întîmplare mi se întîmpla să întîlnesc, în cutare din părţile lui, vreunul pe care îl avusesem şi eu mai de mult, inima îmi creştea ca şi cum mi l-ar fi dăruit, în marea lui bunătate, un Dumnezeu, declarîndu-mi-l legiuit şi frumos. Se întîmpla uneori ca o pagină de el să-mi spună aceleaşi lucruri, pe care adesea le scriam noaptea bunică-mi şi mamei cînd nu puteam dormi, astfel că pagina aceea de Bergotte avea înfăţişarea unei culegeri de epigrafe, bune de aşezat în fruntea scrisorilor mele. Chiar mai tîrziu, cînd mă apucai să compun o carte, anumitor fraze,

a căror calitate nu fu de-ajuns ca să mă hotărască a o duce mai departe, le descoperii echivalentul în Bergotte. Dar numai cînd le citeam în opera lui, eram în stare să mă bucur de ele; cînd le compuneam eu, preocupat să reflectez amănunţit ceea ce zăream în mintea mea, temîndu-mă nu cumva „să fac ca alţii", aveam destul timp să mă întreb dacă ceea ce scriam era plăcut! Dar în realitate numai acest gen de fraze, acest gen de idei îmi plăcea cu adevărat. Sforţările mele neliniştite şi nemulţumite erau ele însele un semn de iubire, de iubire fără plăcere, dar adîncă. Astfel, cînd pe neaşteptate dam peste asemenea fraze în scrierea altuia, adică fără a mai avea scrupule, severitate, fără a mă mai chinui, mă lăsam în sfîrşit cu delicii dus de gustul pentru ele, ca un bucătar care, aflîndu-se în împrejurarea rară că nu mai trebuie să gătească el, găseşte în sfîrşit răgazul să fie lacom. Într-o zi, întîlnind într-o carte de Bergotte, cu privire la o bătrînă servitoare, o glumă pe care magnificul şi solemnul limbaj al scriitorului o făcea şi mai ironică, dar care era aceeaşi pe care o făcuse adesea în faţa bunică-mi cu privire la Françoise, iar altă dată, cînd văzui că el nu considera nedemn să figureze într-una din acele oglinzi ale adevărului care erau operele sale, o observaţie asemănătoare cu aceea pe care avusesem ocazia s-o fac despre prietenul nostru domnul Legrandin (observaţii despre Françoise şi domnul Legrandin care erau bineînţeles dintre acelea pe care cu bună ştire le-aş fi sacrificat

lui Bergotte, convins că el le-ar socoti fără interes), mi se păru deodată că umila mea viață și regatele adevărului nu erau așa de despărțite cum crezusem, că în unele privințe chiar coincideau și, de atîta încredere și bucurie, plînsei pe paginile scriitorului ca în brațele unui părinte regăsit.

După cărțile lui, îmi închipuiam pe Bergotte ca pe un bătrîn slab și dezamăgit, care își pierduse copiii și rămăsese mereu nemîngîiat. Astfel îi citeam eu, îi cîntam interior proza, mai *dolce*, mai *lento* poate decît fusese scrisă, și fraza cea mai simplă mi se adresa personal cu o intonație înduioșată. Mai mult decît orice îmi plăcea filozofia lui, eram al ei pentru veci. Ea mă făcea nerăbdător să ajung la vîrsta cînd aveam să intru la liceu în clasa numită de Filozofie. Dar nu voiam să am de făcut acolo altceva decît să trăiesc exclusiv în gîndirea lui Bergotte, și dacă mi s-ar fi spus că metafizicienii, de care aveam atunci să prind slăbiciune, nu-i vor semăna întru nimic, m-ar fi cuprins disperarea îndrăgostitului care vrea ca dragostea lui să țină toată viața și căruia i se vorbește de celelalte iubite, pe care le va avea mai tîrziu.

Într-o duminică, în timpul lecturii mele în grădină, fui stîrnit de Swann care venea să-i vadă pe părinții mei.

— Se poate vedea ce citești ? Ia te uită, ceva de Bergotte ? Cine oare ți-a indicat operele lui ?

Îi spusei că Bloch.

— A ! da, băiatu-acela, pe care l-am văzut o dată pe-aici, care seamănă atît de mult cu

Mohamed al II-lea de Bellini. Oh ! e izbitor, are aceleași sprîncene circumflexe, același nas coroiat, aceiași umeri de obraji teșiți. Cînd va avea o bărbuță, va fi aceeași făptură. În orice caz, are gust, fiindcă Bergotte este un spirit încîntător. Și, văzînd după înfățișarea mea cît de mult îl admiram pe Bergotte, Swann, care nu vorbea niciodată despre lumea pe care-o cunoștea, făcu din bunătate o excepție și îmi spuse : Îl cunosc foarte bine, dacă ar putea să-ți facă plăcere să-ți scrie o dedicație pe volumul dumitale, asta aș putea să-i cer.

Nu îndrăznii să primesc, dar pusei lui Swann unele întrebări despre Bergotte.

— Ați putea să-mi spuneți ce actor preferă ?

— Actor, nu știu. Dar știu că pe nici un artist bărbat nu-l socotește deopotrivă cu Berma, pe care o pune mai presus de orice. Ai ascultat-o ?

— Nu, domnule, părinții mei nu-mi dau voie să mă duc la teatru.

— E foarte rău. Ar trebui să le ceri voie. Berma în *Phedra*, în *Cidul*, nu e decît o actriță, dacă vrei, dar știi, eu nu prea cred în „ierarhia“ artelor ; (și observai ceea ce mă izbise adesea în convorbirile lui cu surorile bunică-mi, că vorbind de lucruri serioase și întrebuințînd o expresie care părea că ascunde o opinie despre vreun subiect de seamă, el avea grija s-o izoleze printr-o intonație specială, automată și ironică, de parcă o punea între ghilimele, părînd a nu vrea s-o ia pe seama lui și zicînd : *„ierarhia*, știi, cum spun oamenii ridicoli“. Dar atunci, dacă era ridicol, de ce spunea și el ierarhie ?) După

o clipă, adăugă : Asta ţi-ar da o viziune tot atît de nobilă ca orice capodoperă, ştiu eu... ca — şi începu să rîdă — *Les Reines de Chartres !*

Pînă atunci această spaimă de a-şi exprima opinia cu seriozitate mi se păruse ceva care trebuia probabil să fie elegant şi parizian şi care se opunea dogmatismului provincial al surorilor bunică-mi ; îmi închipuiam de asemenea că era una din formele inteligenţei pentru cercul în care trăia Swann şi unde, ca reacţiune împotriva lirismului generaţiilor anterioare, se reabilitau peste măsură măruntele fapte precise, reputate altădată ca vulgare, şi se proscriau „frazele". Dar acum găseam ceva nepotrivit în această atitudine a lui Swann faţă de realitate. Avea aerul că nu îndrăzneşte să aibă o opinie şi că nu era liniştit decît cînd putea să dea meticulos informaţii exacte. Dar el nu-şi da deci seama că, de îndată ce pleca de la ideea că exactitatea acestor amănunte avea importanţă, asta însemna că mărturisea totuşi o opinie. Mă gîndii atunci încă o dată la acea masă de seară, cînd eu eram atît de trist că mama n-avea să urce în camera mea şi cînd el spusese că balurile de la prinţesa Léon n-aveau nici o importanţă. Dar totuşi pentru acest fel de plăceri îşi întrebuinţa el viaţa. Socotii toate acestea contradictorii. Pentru care altă viaţă se rezerva el, cînd va spune în sfîrşit serios ceea ce gîndea despre lucruri, va formula judecăţi pe care va putea să nu le mai pună între ghilimele şi să nu se mai consacre, într-un fel pedant politicos, acelor ocupaţiuni, despre care mărturisea în acelaşi timp că sînt ridicole ?

Observai de asemenea, în modul cu care Swann îmi vorbi despre Bergotte, ceva care în schimb nu-i era propriu, dimpotrivă, ceva comun pe acea vreme tuturor admiratorilor scriitorului, prietenei mamei, ca şi doctorului Boulbon. Ca Swann, ei spuneau despre Bergotte : „E un spirit încîntător, atît de deosebit, are un fel al lui oarecum căutat de a spune lucrurile, dar un fel atît de plăcut. Nu e nevoie să-i vezi semnătura, recunoşti de îndată că e el." Dar nimeni n-ar fi mers pînă la a spune : „E un mare scriitor, are un mare talent". Nu spuneau nici că ar avea talent. Nu spuneau asta, fiindcă nu-l ştiau. Oamenii sînt foarte înceţi să recunoască în fizionomia proprie a unui nou scriitor modelul care, în muzeul lor de idei generale, poartă numele de „mare talent". Tocmai fiindcă această fizionomie e nouă, ea nu ni se pare asemănătoare în totul cu ceea ce numim noi talent. Zicem mai curînd originalitate, farmec, gingăşie, vigoare ; şi apoi, într-o bună zi, ne dăm seama că toate acestea înseamnează talent.

— Există oare scrieri de Bergotte în care el să fi vorbit de Berma ? întrebai eu pe domnul Swann.

— Cred că în mica lui plachetă despre Racine, dar trebuie să fie epuizată. Poate să se fi făcut între timp vreo retipărire. Mă voi informa. Pot, de altfel, să-l întreb pe Bergotte tot ce vrei, nu e săptămînă pe an să nu cineze la mine. E marele prieten al fetei mele. Merg împreună să viziteze oraşe vechi, catedrale, castele.

Cum eu nu aveam nici o idee despre ierarhia socială, de multă vreme imposibilitatea, pe care tata o găsea în faptul ca noi să frecventăm pe doamna și domnișoara Swann, avusese mai curînd rezultatul, făcîndu-mă să-mi închipui între ele și noi distanțe mari, de-a le da prestigiu în ochii mei. Îmi părea rău că mama nu-și vopsea părul și nu punea roșu pe buze, cum auzisem spunîndu-se de către vecina noastră, doamna Sazerat, că doamna Swann făcea asta ca să placă, nu bărbatului ei, ci domnului de Charlus, și credeam că noi trebuie să fim pentru ea ceva de disprețuit, ceea ce mă făcea să sufăr mai ales din pricina domnișoarei Swann, care mi se spusese că e o fetiță foarte frumușică și la care visam adesea, împrumutîndu-i de fiece dată același chip arbitrar și fermecător. Dar cînd aflai în acea zi că domnișoara Swann era o ființă de o condiție atît de rară, încît se scălda ca în elementul ei firesc în atîtea privilegii, fie că, întrebîndu-și părinții dacă aveau pe cineva invitat la cină, i se răspundea prin acele silabe pline de lumină, prin numele de aur al acestui musafir, care pentru ea nu era decît un vechi prieten de familie : Bergotte, fie că, întrucît o privea, întreținerea intimă din timpul mesei, ceea ce corespundea la mine cu conversația mătușă-mi, era făcută din vorbele lui Bergotte despre toate subiectele, pe care nu le putuse atinge în cărțile lui și asupra cărora aș fi dorit să-l ascult și eu rostindu-și oracolele, fie că, în sfîrșit, cînd se ducea cu el să viziteze orașe, el mergea pe drum alături de ea, necunoscut și glorios ca zeii scoborîți printre muritori, aflînd toate acestea, simții atunci, în același timp cu prețul unei ființe ca domnișoara Swann, cît i-aș părea de grosolan și ignorant și mă pătrunse atît de viu dulceața și imposibilitatea, pentru mine, de a-i fi prieten, încît mă umplui totodată de dorință și disperare. Acum, de cele mai multe ori, cînd mă gîndeam la ea, o vedeam în fața portalului unei catedrale, explicîndu-mi semnificația statuilor, și, cu un surîs care era semn că îi plăceam, prezentîndu-mă ca prietenul ei lui Bergotte. Și totdeauna farmecul ideilor, pe care le stîrneau în mine catedralele, farmecul costișelor din Ile-de-France și cîmpiilor Normandiei își revărsa strălucirile asupra imaginii pe care mi-o formam despre domnișoara Swann : eram cu totul gata s-o iubesc. Credința că o ființă participă la o viață necunoscută, în care dragostea ei ne-ar face să pătrundem, este, din tot ce cere iubirea ca să se nască, lucrul cel mai de preț și care o face să nu-i mai pese de nimic altceva. Chiar femeile, care pretind că judecă un bărbat numai după fizic, văd în acest fizic iradiația unei vieți speciale. De aceea le plac militarii, pompierii ; uniforma le fac mai puțin mofturoase în privința chipului ; ele cred că sărută sub cuirasă o inimă deosebită, aventuroasă și dulce ; și un tînăr suveran, un prinț moștenitor, ca să facă cele mai măgulitoare cuceriri în țările străine, pe care le vizitează, n-are nevoie de profilul regulat, care ar fi poate neapărat trebuincios unui samsar.

12—1593

În timp ce eu citeam în grădină, ceea ce mătușă-mea n-ar fi înțeles să fac afară de duminică, zi în care e oprită orice ocupație serioasă și cînd ea nu cosea (în altă zi a săptămînii, mi-ar fi zis „cum, tu te *distrezi* încă citind, nu e totuși duminică", dînd cuvîntului „distracție" înțelesul de copilărie și pierdere de vreme), mătușa Léonie tăifăsuia cu Françoise, așteptînd ora Eulaliei. Îi da de știre că tocmai văzuse trecînd pe doamna Goupil „fără umbrelă, cu rochia de mătase, pe care și-o comandase la Châteaudur". Dacă are cumva mult de umblat pînă în vecernie, o s-o mureze de-a binelea.

— Poate, poate (ceea ce însemna poate că nu), zicea Françoise, ca să nu înlăture cu totul posibilitatea unei alternative mai favorabile.

— Ia te uită, zicea mătușa, plesnindu-se pe frunte, asta mă face să cred că n-am știut dacă sosise la biserică după ieșirea cu sfintele daruri. Să țin minte s-o întreb pe Eulalia... Françoise, ia mi te uită la norul ăsta negru din spatele clopotniței și la soarele ăsta cumplit de pe olane, cu siguranță că ziua nu va trece fără să plouă. Era imposibil să rămînă așa, prea era cald. Și cu cît mai repede, cu atît mai bine, căci cîtă vreme furtuna nu va izbucni, apa mea de Vichy n-o să coboare, adăuga mătușă-mea, în mintea căreia dorința de a grăbi coborîrea apei de Vichy o lua nemăsurat înaintea temerii de a vedea pe doamna Goupil că-și strică rochia.

— Poate, poate.

— Și fapt este, cînd plouă, că în piață nu prea e unde să te adăpostești. Cum, ora trei ?

striga deodată mătușă-mea împalidîndu-se, dar a și început vecernia, mi-am uitat pepsina ! Acum înțeleg de ce apa mea de Vichy mă apăsa pe stomac.

Și, repezindu-se la o carte de rugăciuni legată în catifea violetă, ferecată în aur, și din care, în graba ei, împrăștia cîteva imagini tivite cu o bandă de hîrtie dantelată și îngălbenită, care înseamnă zilele de sărbătoare, mătușa-mea, înghițindu-și picăturile, începea să citească foarte iute textele sfinte, a căror înțelegere îi era oarecum întunecată de nesiguranța de a ști dacă pepsina, luată așa de tîrziu, după apa de Vichy, mai era în stare s-o ajungă din urmă și s-o facă să coboare. „Ora trei, e nemaipomenit cum trece timpul !"

Un mic zgomot la geam, ca și cum l-ar fi izbit ceva, urmat de o largă cernere ușoară ca de fire de nisip lăsate să cadă de la o fereastră de deasupra, apoi cernerea întinzîndu-se, uniformizîndu-se, adoptînd un ritm, devenind fluidă, sonoră, muzicală, inumerabilă, universală : ploua.

— Vezi, Françoise, ce-ți spuneam eu ? Ce mai toarnă ! Dar mi se pare că am auzit clopotul de la poarta grădinii, ia du-te și vezi cine poate fi afară pe-un timp ca ăsta.

Françoise se înapoia :

— Doamna Amédée (bunică-mea), care a spus că se duce să facă o plimbare. Dar plouă zdravăn.

— Nu mă miră de loc, zicea mătușă-mea ridicînd ochii la cer. Totdeauna am spus că n-are capul făcut ca toată lumea. Prefer să fie ea afară în clipa asta, nu eu.

— Doamna Amédée e mereu de-a-ndoaselea decît alţii, zicea Françoise cu blîndeţe, amînînd pentru clipa cînd va fi numai ea, împreună cu ceilalţi servitori, să spună că pe bunica o credea cam „ţicnită".

— S-a terminat şi slujba de seară! Eulalia nu mai vine, suspina mătuşă-mea ; o fi înfricoşat-o vremea.

— Dar nu e nici cinci ceasul, doamnă Octave, e doar patru şi jumătate. .

— Doar patru şi jumătate? şi eu a trebuit să ridic perdeluţele ca să am un pic de lumină chioară. La patru şi jumătate! Cu opt zile înaintea Rogaţiilor [1] ! Ah! sărmană Françoise! Bunul Dumnezeu trebuie să fie foarte mîniat pe noi. Că şi lumea de azi prea şi-a făcut de cap! Cum spunea bietul meu Octave, prea a uitat lumea asta de Dumnezeu, şi el se răzbună.

O roşeaţă aprinsă însufleţea obrajii mătuşi-mi : sosea Eulalia. Din nenorocire, abia o adusese înăuntru, că Françoise venea din nou şi, cu un zîmbet care avea ca scop s-o pună şi pe ea însăşi la unisonul bucuriei pe care nu se îndoia că vorbele ei aveau să i-o pricinuiască mătuşă-mi, rostind silabele una cîte una ca să arate că, deşi întrebuinţa stilul indirect, ea îi aducea la cunoştinţă, ca bună servitoare, chiar vorbele de care binevoise să se folosească vizitatorul :

[1] Procesiuni religioase, în cele trei zile dinaintea Înălţării, avînd scopul, după credinţa populară, să atragă binecuvîntarea cerului asupra lanurilor.

— Domnul părinte ar fi încîntat, fericit, dacă doamna Octave nu s-ar odihni şi l-ar putea primi. Domnul părinte nu vrea să deranjeze. Domnul părinte e jos, i-am spus să intre în sală.

În realitate, vizitele preotului nu-i făceau mătuşă-mi o plăcere atît de mare, cum presupunea Françoise, şi aerul de jubilaţie, cu care aceasta credea că trebuie să-şi pavoazeze chipul de fiece dată cînd avea să-l anunţe, nu se potrivea în întregime cu sentimentul bolnavei. Preotul (om excelent de care regret că n-am vorbit mai mult, căci, dacă e adevărat că nu se pricepea de loc în artă, cunoştea însă multe etimologii), obişnuit să dea vizitatorilor mai de seamă informaţii despre biserică (avea chiar gîndul să scrie o carte asupra parohiei din Combray), o obosea cu explicaţii fără sfîrşit şi de altfel mereu aceleaşi. Dar vizita lui, cînd se nimerea exact în acelaşi timp cu a Eulaliei, devenea de-a dreptul neplăcută mătuşă-mi. Ea ar fi preferat să profite din plin de Eulalia şi să nu-i aibă pe toţi deodată. Dar n-avea curajul să nu-l primească pe preot şi făcea numai semn Eulaliei să nu plece o dată cu el, că o s-o ţină puţin după plecarea lui.

— Domnule părinte, ce-am auzit, că e un pictor care şi-a instalat şevaletul în biserica dumitale, ca să copieze un vitraliu? Pot zice că am ajuns la vîrsta mea fără să fi auzit vreodată vorbindu-se de-o treabă ca asta! După ce-o fi umblînd lumea de azi! Şi tocmai ce e mai urît în biserică!

— N-aş putea zice chiar tot ce e mai urît, căci dacă sînt la Saint-Hilaire părţi care merită să fie vizitate, sînt şi altele foarte vechi în sărmana mea biserică, singura din toată dioceza care nici măcar n-a fost restaurată ! Dumnezeule ! Portalul e murdar şi străvechi, dar, în sfîrşit, are o înfăţişare maiestuoasă ; treacă-meargă chiar tapiseriile Estherei, pe care personal n-aş da nici două parale, dar care sînt puse de cunoscători numaidecît după cele din Sens. Recunosc, de altfel, că alături de anumite detalii cam realiste, înfăţişează şi altele care fac dovada unui adevărat spirit de observaţie. Dar despre vitralii să nu mi se vorbească ! Au vreun rost să se lase ferestre care nu dau lumină şi înşeală chiar ochiul cu acele reflexe de o culoare, pe care n-aş putea-o defini, într-o biserică în care nu sînt două lespezi la acelaşi nivel şi pe care nimeni nu vrea să mi le aşeze din nou, sub cuvînt că sînt mormintele stareţilor din Combray şi ale seniorilor de Guermantes, vechi conţi de Brabant ? strămoşii direcţi ai Ducelui de Guermantes de azi şi de asemenea ai Ducesei, de vreme ce ea este o domnişoară de Guermantes care a luat pe văru-său. (Bunica, din cauza dezinteresării de oameni, ajungea să confunde toate numele, de cîte ori îl rostea pe acela al Ducesei de Guermantes, pretindea că trebuie să fie o rudă de-a doamnei de Villeparisis. Toată lumea izbucnea în rîs ; ea încerca să se apere, pretextînd o anumită scrisoare de *faire part* ; „Mi s-a părut a-mi aminti că era ceva din Guermantes în ea". Şi eram şi eu, singura dată, alături de ceilalţi împotriva ei, neputînd admite să fi

fost vreo legătură între prietena ei de pension şi descendenta Genovevei de Brabant.) Uite Roussainville, nu mai e azi decît o parohie de fermieri, cu toate că în vechime această localitate şi-a datorat marea prosperitate comerţului cu pălării de fetru şi cu pendule. (Nu sînt sigur de etimologia cuvîntului Roussainville. Îmi place să cred că numele dintîi a fost Rouville *(Radulfi villa)* ca Châteauroux *(Castrum Radulfi)*, dar de asta vă voi vorbi altă dată.) Ei bine ! biserica are vitralii superbe, aproape toate moderne, plus acea impunătoare *Intrare a lui Ludovic-Filip în Combray*, care ar fi mai la locul ei chiar în Combray şi care valorează, zice-se, cît vestitele ferestre pictate din Chartes. L-am văzut chiar ieri pe fratele doctorului Percepied, care este mare amator, şi le consideră de o mult mai frumoasă lucrătură. Dar, cum îi spuneam lui, acestui artist care pare de altfel foarte politicos, care este, pare-se, un adevărat virtuoz al penelului, ce-i găsiţi oare extraordinar acestui vitraliu, care întrucîtva este şi mai întunecat decît celelalte ?

— Sînt sigură că dacă aţi cere asta domnieisale domnului episcop, zise într-o doară mătuşămea, care începea să creadă că o să se cam obosească, nu v-ar refuza un vitraliu nou.

— Fiţi sigură, doamnă Octave, răspundea preotul. Dar chiar domnia-sa domnul episcop a bătut clopotul pentru această nenorocită sticlărie, dovedind că ea reprezintă pe Gilbert cel Rău, senior de Guermantes, descendentul direct din Genoveva de Brabant, care era o domnişoară de

Guermantes, primind absoluţia de la sfîntul Hilaire.

— Dar nu văd unde e sfîntul Hilaire ?

— Ba da, este, în colţul vitraliului, n-aţi observat niciodată o doamnă în rochie galbenă ? Ei bine ! este sfîntul Hilaire, care mai e numit, ştiţi, în anumite provincii, sfîntul Illiers, sfîntul Hélier şi chiar, în partea munţilor Jura, sfîntul Ylie. Aceste corupţii felurite ale lui *sanctus Hilarius* nu sînt, de altfel, cele mai curioase din cîte s-a produs în privinţa numelor preafericiţilor. Astfel, patroana dumitale, buna mea Eulalia, *sancta Eulalia,* ştii dumneata ce a devenit în Burgogne ? *sfîntul Eloa* pur şi simplu : s-a preschimbat în sfînt. Vezi, Eulalia, cum după moarte o să se facă din dumneata un bărbat ?

— Domnul părinte găseşte mereu cîte un cuvînt glumeţ.

— Fratele lui Gilbert, Carol Bîlbîitul, prinţ evlavios dar care, pierzîndu-şi de cu vreme tatăl, Pépin Nebunul, mort ca urmare a bolii lui mintale, exercita puterea supremă cu toată închipuirea de sine a unei tinereţi, căreia i-a lipsit disciplina, de îndată ce figura unei persoane dintr-un oraş îi displăcea, punea să se masacreze în acel oraş pînă la ultimul locuitor. Gilbert, vrînd să se răzbune pe Carol, puse să se dea foc bisericii din Combray, pe-atunci biserica primitivă, cea pe care Théodebert, părăsind cu toată Curtea reşedinţa de ţară de pe-aici pe-aproape, de la Thiberzy *(Théodeberciacus),* ca să se ducă să lupte cu burgunzii, făgăduise s-o clădească peste mormîntul sfîntului Hilaire, dacă Preafericitul i-ar procura victoria. Din tot n-a mai rămas decît cripta, în care Théodore trebuie să vă fi condus, fiindcă Gilbert a ars restul. Apoi el nimici pe nefericitul Carol cu ajutorul lui Guilaume Cuceritorul (preotul pronunţa Guilôme), ceea ce face pe mulţi englezi să vină să viziteze locul. Dar nu pare să fi ştiut a-şi atrage simpatia locuitorilor din Combray, căci aceştia năvăliră asupra lui la ieşirea de la slujbă şi îi tăiară capul. De altfel, Théodore dă cu împrumut o cărţulie în care se află toate explicaţiile. Dar ceea ce este incontestabil cel mai curios lucru în biserica noastră e perspectiva grandioasă din clopotniţă. Desigur, pe dumneavoastră, care nu sînteţi foarte voinică, nu v-aş sfătui să cercaţi cele nouăzeci şi şapte de trepte ale noastre, exact jumătatea celebrului Dom din Milano. E obositor chiar pentru un om sănătos, cu atît mai mult cu cît trebuie să urce aplecat de-a binelea dacă ţine să nu-şi spargă capul, şi pe lîngă asta adună în urcuş toate pînzele de păianjeni ale scării. În orice caz, ar trebui să vă îmbrăcaţi gros, adăuga el (fără să bage de seamă indignarea pe care i-o pricinuia mătuşă-mi ideea că ar fi în stare să se suie în clopotniţă), fiindcă, ajungînd sus, e un curent nemaipomenit ! Unele persoane afirmă că au simţit acolo răceala morţii. N-are a face, în fiece duminică grupuri întregi vin chiar de foarte departe ca să admire frumuseţea panoramei, înapoindu-se încîntaţi. Uite, duminica viitoare, dacă timpul nu se schimbă, veţi găsi cu siguranţă lume multă, fiindcă sînt Rogaţiile. De altfel, trebuie să mărturisească oricine că e o vedere feeri-

că de acolo, cu unele deschideri adînci asupra cîmpiei, care are ceva cu totul deosebit. Pe vreme senină, ochiul bate pînă la Verneuil. Mai cu seamă se poate cuprinde dintr-o privire lucruri ce nu pot fi văzute de obicei decît unul cîte unul, cum sînt cursul Vivonnei și șanțurile de la Saint-Assise-les-Combray, de care o desparte o perdea de copaci înalți, sau cum sînt de asemenea feluritele canale de la Jouy-le-Vicomte *(Gaudiacus vice comitis,* după cum bine știți). De cîte ori m-am dus la Jouy-le-Vicomte, am văzut clar un capăt de canal, apoi, după ce făcusem un colț de stradă, vedeam altul, dar atunci nu-l mai vedeam pe cel dinainte. Zadarnic mi le compuneam eu pe toate în minte, că nu mi se păreau de mare efect. Din clopotnița Saint-Hilaire e altceva, e o întreagă rețea în care localitatea se află prinsă. Numai că nu se deosebește apa, s-ar zice că sînt niște crăpături mari, care împart atît de exact orașul în cartiere, încît e ca un cozonac ale cărui părți țin unele de altele, dar sînt tăiate totuși. Bine ar fi pentru cineva să fie în același timp în clopotnița Saint-Hilaire și la Jouy-le-Vicomte."

Preotul o obosise atît de mult pe mătușă-mea încît, abia plecat, ea se vedea silită să dea drumul Eulaliei.

— Ține, sărmana mea Eulalie, zicea ea cu o voce slăbită, scoțînd o monedă dintr-o pungulița, pe care o avea la îndemînă, iată ca să nu mă uiți în rugăciunile dumitale.

— Ah ! dar, doamnă Octave, nu știu dacă trebuie să primesc, știți bine că nu pentru asta vin !

spunea Eulalia cu aceeași șovăială și aceeași stînjenire, de fiece dată ca și cum ar fi fost întîia oară, și cu o înfățișare de nemulțumire, care o înveselea pe mătușă-mea, dar nu-i displăcea, căci dacă într-o zi Eulalia, luînd moneda, avea un aer ceva mai puțin contrariat ca de obicei, mătușa zicea :

— Nu știu ce avea Eulalia ; doar i-am dat tot atît ca de obicei și nu părea mulțumită.

— Oricît, cred că n-are de ce se plînge, suspină Françoise, care avea o pornire să considere ca mărunțiș tot ceea ce îi da ei mătușă-mea pentru ea și pentru copiii ei, dar ca adevărate comori, risipite nebunește cu o ingrată, gologanii puși în fiece duminică în mîna Eulaliei, cu atîta discreție că Françoise nu reușea niciodată să-i vadă. Nu doar că Françoise ar fi rîvnit la banul dat de mătușă-mea Eulaliei. Ea se bucura îndeajuns de averea pe care o avea mătușă-mea, știind că în același timp bogățiile stăpînei îi înalță și îi înfrumusețează servitoarea în ochii tuturor ; și că ea, Françoise, pentru numeroasele ferme ale mătușă-mi, pentru vizitele dese și prelungite ale preotului, pentru numărul neobișnuit de sticle cu apă de Vichy consumate, era privită cu respect și glorificată în Combray, în Jouy-le-Vicomte și împrejurimi. Ea nu era avară decît pentru mătușă-mea ; dacă i-ar fi îngrijit ea de avere, ceea ce ar fi fost visul ei, i-ar fi ferit-o de profitori cu o ferocitate maternă. Cu toate acestea, ea n-ar fi găsit că e mare neajuns dacă mătușă-mea, pe care o știa fără leac de generoasă, s-ar fi lăsat în voia firii ei darnice față de oameni măcar bo-

gaţi. Poate, credea ea, că aceştia, neavînd nevoie de daruri, nu puteau fi bănuiţi că o iubesc pentru ele. De altfel, oferite unor persoane foarte avute, doamnei Sazerat, domnului Swann, domnului Legrandin, doamnei Goupil, unor persoane „de același rang" cu mătuşă-mea şi care „se potriveau", aceste daruri i se înfăţişau ca făcînd parte din practicile vieţii ciudate şi strălucite ale oamenilor bogaţi, care merg la vînătoare, îşi dau baluri, îşi fac vizite şi pe care ea, surîzînd, îi admira. Dar nu mai putea fi acelaşi lucru, cînd beneficiarii generozităţii mătuşă-mi erau dintre cei pe care Françoise îi numea „oameni ca mine, oameni care nu sînt cu nimic mai mult decît mine" şi pe care, dintre toţi, îi dispreţuia cel mai mult, afară de cazul că ei i-ar fi zis „madam Françoise" şi s-ar fi socotit ca fiind „mai prejos decît ea". Iar cînd văzu că, împotriva sfaturilor ei, mătuşă-mea nu făcea decît după mintea ei, aruncînd banii — aşa credea cel puţin Françoise — unor fiinţe nedemne, ea începu să observe că daniile, pe care i le făcea mătuşă-mea, erau foarte mici faţă de sumele imaginare risipite cu Eulalia. În împrejurimile Combray-ului, nu era fermă mai de seamă, pe care Françoise să nu presupună că Eulalia ar fi putut-o uşor cumpăra cu ceea ce îi aduceau vizitele ei. E drept că Eulalia, la rîndul ei, făcea aceeaşi preţuire a bogăţiilor imense şi ascunse ale Françoisei. De obicei, după plecarea Eulaliei, Françoise prorocea fără bunăvoinţă pe seama Eulaliei. O ura, dar se şi temea de ea, crezîndu-se obligată, cînd era de faţă, să i se arate „surîzătoare". Îşi venea însă în fire după plecarea ei, nenumind-o

niciodată de-a dreptul, ci rostind oracole sibiline sau dictoane generale ca ale Ecleziastului, a căror ţintă nu putea însă scăpa mătuşă-mi. După ce se uita să vadă de la un colţ al perdelei dacă Eulalia închisese poarta: „Fiinţele linguşitoare se pricep să se facă binevenite şi să-şi adune părăluţele; dar, răbdare, că bunul Dumnezeu le pedepseşte zdravăn într-o bună zi", zicea ea, cu privirea laterală şi insinuarea lui Joes cînd, gîndindu-se numai la Athalie, zice:

Le bonheur des méchants comme un torrent s'ecoule.
(Norocul celor răi ca un şuvoi se scurge.)

Dar, după ce venise de asemenea preotul şi după ce vizita lui fără sfîrşit istovise puterile mătuşă-mi, Françoise ieşea din cameră în urma Eulaliei şi zicea:

— Doamnă Octave, vă las să vă odihniţi, păreţi foarte obosită.

Şi mătuşă-mea nici nu răspundea, răsuflînd într-un suspin, care părea că trebuie să fie ultimul, cu ochii închişi ca moartă. Dar abia coborîse Françoise, că şi răsunau în casă patru lovituri date cu cea mai mare violenţă, şi mătuşă-mea, ridicată în pat, striga:

— A şi plecat Eulalia? Închipuieşte-ţi că am uitat s-o întreb dacă doamna Goupil venise la slujbă înainte de ieşirea cu sfintele daruri! Aleargă repede după ea!

Dar Françoise se întorcea, fără să mai fi putut prinde pe Eulalia.

— Ce neplăcut, zicea mătuşa-mea, ridicînd capul de pe pernă. Era singurul lucru important despre care aveam s-o întreb !

Aşa trecea viaţa pentru mătuşa Léonie, mereu identică, avînd plăcuta uniformitate a ceea ce ea numea, cu un dispreţ prefăcut şi cu o profundă duioşie, „micul tîrîş-grăpiş al vieţii" ei. Respectat de toată lumea, nu numai în casă, unde toţi, încercînd inutilitatea de a-i recomanda o igienă mai prielnică, se resemnaseră încetul cu încetul să i-l respecte, dar chiar în sat, la trei străzi de noi, împachetatorul, înainte să-şi bată în cuie lăzile, trimitea să întrebe pe Françoise dacă mătuşă-mea nu „se odihnea" — acest tîrîş-grăpiş fu o dată, cu toate acestea, tulburat în acel an. Ca un fruct ascuns, care s-ar fi copt fără să se bage de seamă, căzînd de la sine, se produse pe neaşteptate într-o noapte uşurarea de sarcină a fetei de la bucătărie. Dar durerile îi erau intolerabile şi, cum nu exista moaşă în Combray, Françoise trebui să plece înainte de revărsatul zorilor la Thiberzy, ca să caute una. Mătuşă-mea, din cauza ţipetelor fetei de la bucătărie, nu se putu odihni, şi Françoise, cu toate că distanţa era scurtă, neînapoindu-se decît foarte tîrziu, îi lipsi nespus de mult. Aşa că mamă-mea îmi spuse de dimineaţă : „Urcă şi vezi dacă mătuşă-ta nu are nevoie de ceva". Intrai în prima odaie şi, prin uşa deschisă, văzui pe mătuşa că dormea culcată pe o parte ; o auzii sforăind uşor, eram gata să mă înapoiez, dar fără îndoială că zgomotul, pe care totuşi îl făcusem, intervenise în somnul ei şi, cum se zice

pentru automobile, îi „schimbase viteza", căci muzica sforăitului se întrerupse o clipă şi, reîncepînd cu un ton mai jos, ea se deşteptă şi întoarse pe jumătate faţa, pe care atunci i-o putui vedea ; faţa ei exprima un fel de groază ; tocmai avusese, evident, un vis cumplit ; ea nu mă putea vedea, aşa cum era aşezată, şi rămăsei locului, neştiind dacă trebuia să înaintez sau să mă retrag ; dar părea că îşi revenise la sentimentul realităţii, recunoscînd neadevărul vedeniilor care o înspăimîntaseră ; un surîs de bucurie, de recunoştinţă evlavioasă faţă de Dumnezeu, care îngăduie ca viaţa să fie mai puţin neîndurătoare decît visele, îi lumină uşor obrazul, şi cu acea obişnuinţă pe care o dobîndise de a-şi vorbi în şoaptă ei înseşi, cînd se credea singură, murmură : „Domnul fie lăudat ! N-avem altă neplăcere decît că fata de la bucătărie naşte. Şi eu care visam că bietul meu Octave înviase din morţi şi că voia să mă scoată la plimbare în fiece zi !" Mîna i se întinse spre şiragul de mătănii de pe măsuţă, dar somnul, cuprinzînd-o din nou, îi luă puterea să-l atingă : adormi iarăşi, liniştită, iar eu ieşii cu paşi de lup din cameră, fără ca nici ea şi nici nimenea să fi aflat vreodată ceea ce auzisem eu.

Cînd spun că, înafară de întîmplări cu totul rare, ca această naştere, mersul vieţii mătuşă-mi nu era niciodată supus la vreo variaţie, nu vorbesc de acele schimbări care, repetîndu-se mereu identice la intervale fixe, nu introduc în sînul uniformităţii decît un fel de uniformitate secundară. Astfel, în toate sîmbetele, cînd Françoise

se ducea după-amiaza la tîrgul din Roussainville-le-Pin, prînzul era pentru toată lumea cu un ceas mai devreme. Şi mătuşă-mea căpătase atît de exact obişnuinţa acestei abateri săptămînale de la obişnuinţele ei, că ţinea la ea ca şi la celelalte. Atît de mult „se rutinizase", cum zicea Françoise, că, dacă i s-ar fi întîmplat în vreo sîmbătă să aştepte ora zilnică a meselor de prînz, asta ar fi „deranjat-o" tot atît de mult ca şi cum ar fi trebuit, în altă zi, să ia masa mai înainte, la ora de sîmbătă. Această mutare mai devreme a dejunului da, de altfel pentru noi toţi, sîmbetei un chip particular, indulgent şi destul de plăcut. Cînd de obicei mai era încă o oră pînă la începerea mesei, se ştia că în cîteva clipe aveau să se vadă sosind andive timpurii, o omletă specială, un biftec nemeritat. Revenirea acestei sîmbete asimetrice era unul din acele mici evenimente interne, locale, aproape civice, care, în vieţile liniştite şi în societăţile închise, creează un fel de legătură naţională, devenind tema de predilecţie a conversaţiilor, a glumelor, a poveştilor exagerate după bunul plac ; ar fi fost nucleul gata să se dezvolte într-un ciclu legendar, dacă vreunul dintre noi ar fi avut capul croit epic. De cu dimineaţă, înainte să ne îmbrăcăm, fără motiv, numai din plăcerea de a simţi puterea solidarităţii, ne ziceam unii altora cu voioşie, cu cordialitate, cu patriotism : „Nu e timp de pierdut, să nu uităm că azi e sîmbătă !", în timp ce mătuşă-mea, stînd de vorbă cu Françoise şi gîndindu-se că ziua avea să fie mai lungă ca de obicei, zicea : „Fiindcă e sîmbătă, fă-le o

bună pulpă de viţel". Dacă la ora zece şi jumătate vreun distrat îşi scotea ceasul, spunînd : „Eh, încă o oră şi jumătate pînă la prînz", fiecare era încîntat să-i poată spune : „Dar cum, la ce te gîndeşti, uiţi că e sîmbătă !" ; toţi rîdeau încă un sfert de oră după întîmplare şi îşi promiteau să urce la mătuşă-mea, să-i povestească şi ei, ca petrecere, această scăpare din vedere. Chiar faţa cerului părea schimbată. După-prînz, soarele, conştient că era sîmbătă, pierdea o oră mai mult în înaltul cerului, iar cînd cîte unul dintre ai casei, crezînd că s-a întîrziat de la plimbare, zicea : „Cum, numai ora două ?", toată lumea, văzînd cum trec cele două bătăi ale clopotniţei Saint-Hilaire (care au obiceiul să nu întîlnească încă pe nimeni pe drumurile pustii din cauza mesei de prînz sau a siestei, de-a lungul rîului curgător şi alb pe care chiar pescarul l-a lăsat în urmă, şi trec singuratice pe cerul vacant, pe care nu se află decît cîţiva nori leneveşi), toată lumea în cor îi răspundea : „Dar te înşeală faptul că am prînzit cu o oră mai devreme, ştii bine că e sîmbătă !" Mirarea cîte unui barbar (aşa numeam pe toţi care nu ştiau ce avea deosebit ziua de sîmbătă) care, venit la unsprezece să stea de vorbă cu tata, ne găsea la masă, era ceva care, în viaţa ei, distra cel mai mult pe Françoise. Dar dacă găsea plăcut ca vizitatorul uimit să nu ştie că noi, sîmbăta, mîncam de prînz mai devreme, ei i se părea mult mai comic (simpatizînd din toată inima cu acest şovinism strîmt) că tata, în ceea ce îl privea, nu concepea ideea ca acest barbar să nu fi putut cunoaşte situaţia şi, fără altă expli-

cație, răspundea uimirii lui de a ne și vedea în sufragerie: „Dar cum se poate, e sîmbătă!" Ajunsă la acest punct al povestirii ei, Françoise își ștergea lacrimile de rîs și, ca să-și sporească plăcerea pe care o simțea, prelungea dialogul, inventa ce răspunsese vizitatorul, pentru care această „sîmbătă" nu explica nimic. Și nu numai că nu ne plîngeam de adăugirile ei, dar nici nu ni se păreau de ajuns și ziceam: „Dar parcă a mai spus ceva. Era ceva mai mult, cînd ai povestit prima oară." Mătușă-mea ea însăși își lăsa lucrul de mînă, își ridica fruntea și privea pe deasupra ochelarilor.

Sîmbăta mai avea și particularitatea că în acea zi, în cursul lunii mai, noi ieșeam cu toții după masa de seară ca să mergem la „luna Mariei"[1].

Acolo, fiindcă întîlneam cîteodată pe domnul Vinteuil, acesta foarte sever față de „genul deplorabil al tinerilor nesupravegheați, conform ideilor epocii actuale", mama lua seama ca nimic în îmbrăcămintea mea să nu fie în neregulă, apoi plecam spre biserică. Îmi aduc aminte că în luna Mariei am început eu să iubesc florile de răsură. În biserica atît de sfîntă, dar în care aveam dreptul să intrăm, răsurile, nefiind puse numai pe altar, lipite de tainele la a căror celebrare luau parte, își răspîndeau peste tot cununile prinse orizontal unele de altele, ca pentru o serbare, și un spor de frumusețe le venea de la festonarea în frunzișul lor pe care, ca în trena unei mirese,

[1] Lună consacrată Fecioarei Maria.

buchete mici de boboci de-un alb strălucitor erau semănați în risipă. Dar, fără a îndrăzni să le privesc decît pe furiș, simțeam că aceste pregătiri pompoase erau vii și că natura însăși, afundînd acele contururi în frunze și adăugînd podoaba supremă a bobocilor albi, le făcuse decorația vrednică de ceea ce era, în același timp, o bucurie populară și o solemnitate rustică. Cu cît corolele lor, din loc în loc, se deschideau mai sus, pline de o grație neștiutoare, reținînd atît de întîmplător, ca ultimă și vaporoasă podoabă, buchețelul de stamine, subțiri ca firele de păianjen, care le învăluia în întregime, cu atît mai mult, urmărindu-le eu însumi modelul, încercînd să le refac în mine mișcarea eflorescenței lor, mi-o închipuiam ca și cum ar fi fost clătinarea capului încurcată și iute, cu privirea cochetă, cu pupilele micșorate, a unei alte fetișcane, distrată și plină de viață. Domnul Vinteuil venise însoțit de fiică-sa și luase loc alături de noi. Aparținînd unei bune familii, el fusese profesorul de pian al surorilor bunică-mi și cînd, după moartea nevestei lui și după obținerea unei moșteniri, se retrăsese în apropiere de Combray, era deseori primit acasă la noi. Fiind însă excesiv de rușinos, încetă să mai vină, ca să nu se mai întîlnească cu Swann, care făcuse, după cum spunea el, „un mariaj nelalocul lui, în gustul vremii". Mama, aflînd că se îndeletnicea cu compuneri muzicale, îi spusese cu amabilitate că, ducîndu-se cîndva să-l vadă, ar trebui să-i dea prilejul să asculte ceva de el. Domnul Vinteuil s-ar fi bucurat de asta nespus de mult, dar el mergea cu politețea și bunătatea

pînă la scrupule atît de mari că, punîndu-se totdeauna în locul celorlalţi, se temea să nu-i plictisească şi să nu le pară egoist, urmîndu-şi sau numai lăsînd să i se ghicească dorinţa. În ziua cînd părinţii mei se duseseră la el în vizită, îi însoţisem şi eu, dar mi se îngăduise numai să rămîn afară şi, cum casa domnului Vinteuil, numită Montjouvain, se afla la poalele unei coline acoperite de stufişuri, în care mă ascunsesem, m-am văzut la înălţimea salonului de la etajul al doilea, ca la cincizeci de centimetri de fereastră. Venind cineva să-i anunţe vizita părinţilor mei, am văzut pe domnul Vinteuil cum se grăbea să pună mai la vedere, pe pian, o bucată de muzică. Dar, de îndată ce părinţii mei intrară, el o retrăsese, punînd-o într-un colţ. Fără îndoială, se temuse a nu-i face să presupună că, văzîndu-i, nu era fericit decît ca să le cînte compunerile lui. Şi de fiece dată, în timpul vizitei, cînd mama revenise asupra cererii ei, el repetase de mai multe ori : „Dar nici nu ştiu cine a pus bucata asta pe pian, că nu aci e locul ei“ şi adusese conversaţia la alte subiecte, tocmai pentru că îl interesau mai puţin. Singura lui patimă era fata, iar aceasta, avînd înfăţişare de băieţoi, părea aşa de voinică, încît nimeni nu putea să-şi ascundă surîsul, văzînd grijile pe care şi le lua tatăl ei pentru ea, avînd mereu la îndemînă şaluri suplimentare, pe care i le arunca pe umeri. Bunica atrăgea atenţia asupra expresiei dulci, delicate, aproape timide, care trecea adesea prin privirile acestei copile aspre, ai cărei obraji erau presăraţi cu pistrui ca tărîţele. Dacă se întîmpla

să rostească vreo vorbă, ea o auzea cu mintea celor pentru care o spusese, se alarma de posibile înţelegeri greşite, iar pe chipul bărbătos al acestui „drac bun“ vedea oricine luminîndu-se, apărînd ca într-o transparenţă, trăsăturile mai fine ale unei fetiţe triste.

În clipa cînd să ies din biserică, îngenunchind în faţa altarului, simţii deodată, ridicîndu-mă, cum din florile de răsură ţîşnea un parfum dulce-amărui de migdale şi observai atunci pe ele locşoare mai blonde, unde îmi închipuii că trebuia să stea ascunsă acea mireasmă, ca sub părţile rumenite mirosul de prăjitură numită frangipan sau acela al obrajilor domnişoarei Vinteuil, sub petele de roşeaţă. Cu toată tăcuta nemişcare a răsurilor, această mireasmă intermitentă era ca şoapta vieţii lor intense, de care altarul vibra ca un gard agrest de stamine aproape roşcate, care păreau să fi păstrat virulenţa primăvăratică, puterea iritantă, de insecte metamorfozate acum în flori.

Ieşind din biserică, noi stam o clipă de vorbă cu domnul Vinteuil, în faţa portalului. El intervenea în ceata băieţandrilor, care se certau în piaţă, luînd apărarea celor mici şi dojenind pe cei mari. Dacă fiică-sa ne spunea, cu glasul ei gros, cît era de fericită că ne văzuse, părea că pe loc în ea însăşi, o soră mai sensibilă roşea de-o asemenea vorbă de băieţoi cumsecade, dar care nu-şi dă seama de ce vorbeşte, fiindcă puteam crede că ea cerea astfel să fie invitată pe la noi. Tată-său îi arunca o mantilă pe umeri, se suiau într-o cariolă englezească,

o *buggy*, pe care-o conducea ea, şi amîndoi se întorceau din nou la Montjouvain. Cît despre noi, fiindcă a doua zi era duminică şi nu ne sculam din pat decît pentru slujba liturghiei, dacă era clar de lună şi atmosferă caldă, în loc să ne întoarcem acasă de-a dreptul, tată-meu, mai mult de dragul gloriei, ne ducea pe dealul calvarului într-o lungă plimbare, pe care puţina aptitudine a mamei de-a se orienta şi de a-şi recunoaşte drumul, o făcea s-o considere drept ispravă a unui geniu strategic. Cîteodată mergeam pînă la viaduct, ai cărui stîlpi de piatră începeau la gară şi îmi reprezentau exilul şi disperarea de dincolo de lumea civilizată, pentru că, în fiece an, venind de la Paris, ni se recomanda să fim foarte atenţi, ajungînd la Combray, să nu cumva să nu observăm staţia, să fim gata de mai înainte, căci trenul pornea din nou după două minute şi o lua pe viaduct, care duce dincolo de ţările creştine, a căror limită extremă era pentru mine Combray. Ne întoarcem apoi pe Bulevardul Gării, pe care se aflau cele mai plăcute vile ale comunei. În fiece grădină, clarul de lună, ca un Hubert Robert, îşi semăna treptele crăpate de marmura albă, jedourile şi grilajurile întredeschise. Lumina lunii distrusese Palatul Telegrafului. Nu mai rămînea din el decît o columnă sfărîmată pe jumătate, care păstra frumuseţea unei ruini nemuritoare. Îmi tîram picioarele copleşit de somn, mireasma teilor îmbătători mi se părea o răsplată, ce nu se putea dobîndi decît cu preţul celor mai mari oboseli, care însă nu le răscumpăra. De după garduri de fier, foarte depărtate unele de

altele, cîinii treziţi de paşii noştri singuratici îşi alternau lătraturile, pe care se mai întîmpla cîteodată să le aud seara, şi între care (cînd se construi pe locul ei grădina publică din Combray) se refugie Bulevardul Gării, căci oriunde m-aş afla, de îndată ce cîinii încep să se cheme şi să-şi răspundă, îl zăresc cu teii lui şi trotuarul luminat de lună.

Dar deodată tata ne oprea şi întreba pe mama: „Unde sîntem?“ Istovită de atîta umblet, însă mîndră de el, ea îi mărturisea cu duioşie că nu-şi da seama de loc. El ridica din umeri şi rîdea. Atunci, ca şi cum ne-ar fi scos-o din buzunarul vestonului său dimpreună cu cheia ei, el ne arăta chiar în faţa noastră portiţa din spatele grădinii noastre, care ieşise cu colţul străzii Saint-Esprit să ne aştepte la capătul acestor căi necunoscute. Mama îi zicea cu admiraţie: „Eşti extraordinar“. Şi din această clipă, eu nu mai aveam nici un pas de făcut, fiindcă parcă pămîntul, nu eu, mergea în această grădină, în care de atîta vreme mişcările mele încetaseră să mai fie însoţite de atenţie voluntară: Obişnuinţa venea şi mă lua în braţe, ducîndu-mă pînă la pat ca pe un copilaş.

Dacă ziua de sîmbătă, care începea cu o oră mai devreme, trecea mai încet decît celelalte pentru mătuşă-mea, căreia îi lipsea Françoise, ea aştepta totuşi sosirea acestei zile cu nerăbdare de la începutul săptămînii, de parcă i-ar fi adus toată noutatea şi distracţia, pe care trupul ei slăbit şi maniac mai era în stare să le suporte. Aceasta, nu pentru că ea nu aspira, totuşi, cîteodată la vreo schimbare mai adîncă, nu pentru

că nu avea anumite ceasuri rare, cînd oricărui om cînd îi e sete de altceva decît ce știe, și cînd acei, pe care lipsa de energie sau imaginație îi împiedică să tragă din ei înșiși un principiu de înnoire, cer clipei care vine, factorului poștal care sună, să le aducă ceva nou, fie chiar o neplăcere, o emoție sau o durere ; cînd sensibilitatea, pe care mulțumirea a amuțit-o ca pe o harpă leneșă, vrea să răsune sub o mînă, fie și brutală pînă la a o sfărîma ; cînd voința, care și-a cucerit cu atîta greutate dreptul să se dedea fără împotriviri dorințelor și suferințelor ei, ar vrea să arunce hățurile în mîinile evenimentelor năvalnice și oricît de neînduratoare. Fără îndoială că, puterile mătușă-mi, sleite la cea mai mică oboseală, nerevenindu-i decît picătură cu picătură în odihnă deplină, rezervorul lor era greu de umplut din nou și treceau luni întregi pînă să-și simtă acel plăcut prea-plin, pe care altă lume și-l derivă în activitate și de care ea nu putea nici ști, nici hotărî, cum să se folosească. Nu mă îndoiesc că atunci — fiindcă dorința de a-l înlocui cu cartofi „béchamel“ ajungea după cîtva timp să-i dea chiar o plăcere oarecare, datorită revenirii zilnice a piureului de care nu se „obosea“ — ea trăgea din acumularea acelor zile monotone, la care ținea atît de mult, așteptarea unei catastrofe domestice, limitată la durata unei clipe, dar care s-o silească să-și realizeze în sfîrșit una din acele schimbări, pe care le recunoștea ca fiindu-i salutare și la care nu putea să se hotărască singură. Ea ne iubea cu adevărat și, la ocazie, ne-ar fi bocit cu reală plăcere ; venită pe neașteptate într-un moment cînd s-ar fi simțit bine și n-ar fi fost transpirată, vestea că locuința ne-ar fi căzut pradă unui incendiu, în care am fi pierit cu toții și în curînd nici piatră n-avea să mai rămînă din zidurile casei, dar de care ea să fi avut tot timpul să scape fără mare grabă, cu condiția de a se ridica din pat numaidecît, îi va fi obsedat de multe ori speranțele, fiindcă astfel, la beneficiile secundare de a-și putea gusta într-un lung regret toată duioșia ei pentru noi și de a fi cauza de stupefacție a satului, conducîndu-ne singură procesiunea de doliu, curajoasă și copleșită, muribundă de-a-n-picioarele, ea își adăuga pe acela, cu mult mai de preț, de a fi constrînsă la momentul potrivit, fără să mai întîrzie, fără posibilitate de ezitație enervantă, să se ducă a-și petrece vara la frumoasa ei fermă din Mirougrain, unde se afla o cascadă. Cum însă niciodată nu s-a întîmplat vreun eveniment asemănător, căruia ea îi medita negreșit reușita, în timp ce sta singură, absorbită în nenumăratele ei jocuri de pasiență (eveniment, care ar fi disperat-o la primul început de realizare, la cel dintîi mic fapt neprevăzut, la prima vorbă de anunț al unei știri rele, căreia nu i se poate uita niciodată accentul, al unei știri despre orice împrejurare care poartă pecetea morții reale, cu totul deosebită de posibilitatea ei logică și abstractă), ea se mulțumea, voind a-și face din cînd în cînd viața mai interesantă, să introducă în ea peripeții imaginare, pe care le urmărea cu pasiune. Se simțea bine presupunînd deodată că Françoise o fură, că re-

curgea la șiretlicuri, ca să se asigure că o fură, că o prindea asupra faptului ; obișnuită de la cărți, cînd juca de una singură și pentru ea și pentru adversar, își rostea singură sieși scuzele bîlbîite ale Françoisei, răspunzîndu-le cu atîta indignată înfocare încît, dacă cineva dintre noi intra la ea în asemenea momente, o găsea lac de nădușeală, cu ochii scăpărători, cu peruca strîmbă lăsînd să i se vadă fruntea cheală. Françoise poate auzi de multe ori, din camera vecină, sarcasmele mușcătoare ce-i erau adresate și a căror născocire n-ar fi ușurat îndeajuns pe mătușă-mea, dacă ar fi rămas în starea lor pur imaterială și dacă, rostite cu vocea pe jumătate, nu le-ar fi dat mai multă realitate. Cîteodată, acest „spectacol într-un pat" nu-i era suficient și mătușă-mea ținea să-și și joace piesele. Atunci, în cîte o duminică, cu toate ușile misterios încuiate, își încredința Eulaliei îndoielile asupra probității Françoisei, intenția de a se descotorosi de ea, iar altă dată încredința Françoisei bănuielile ei despre infidelitatea Eulaliei, căreia în curînd îi va închide ușa în nas ; după cîteva zile, era dezgustată de confidența din ajun și încîrduită cu trădătorii care de altfel, pentru reprezentația următoare, aveau să-și schimbe rolurile. Dar bănuielile, pe care Eulalia putea să i le inspire cîteodată, nu erau decît un foc de paie, pierind repede, fiindcă nu avea cu ce să și-l întrețină, de îndată ce Eulalia nu locuia în casă. Nu tot așa se întîmpla cu cele privind pe Françoise, pe care o simțea neîntrerupt sub același acoperiș cu ea, fără ca, fiindu-i teamă să nu

răcească ieșind din pat, să îndrăznească a coborî la bucătărie, ca să-și dea seama dacă sînt sau nu întemeiate. Încetul cu încetul, spiritul ei nu mai avu altă ocupație decît să caute a ghici ce anume putea face Françoise în fiece moment, încercînd să-i ascundă. Îi observa cele mai furișe mișcări ale fizionomiei, cîte o contrazicere în cuvinte, cîte o dorință, pe care părea că și-o acoperă. Și îi arăta că a prins-o, dintr-un singur cuvînt, care pe Françoise o împalida, cuvînt pe care mătușă-mea îl înfigea în inima nenorocitei, părînd că găsește în asta o plăcere sîngeroasă. Și duminica următoare, o destăinuire a Eulaliei — ca descoperirile care deschid deodată un cîmp nebănuit unei științe noi, ce se tîra pînă atunci pe făgașul obișnuinței — dovedea mătușă-mi că, în presupunerile ei, fusese cu mult mai prejos de adevăr. „Dar Françoise trebuie să afle asta, acum cînd i-ați dat o trăsură. — I-am dat eu o trăsură ! izbucnea mătușă-mea. — Ah ! dar știu și eu, așa credeam, că am văzut-o trecînd adineauri în caleașcă, mîndră ca un Artaban, se ducea la Roussainville, la tîrg. Am crezut că doamna Octave i-a dat-o." Încetul cu încetul, Françoise și mătușă-mea, ca fiara și vînătorul, nu mai încetau cu încercările lor de a o lua fiecare înaintea șiretlicurilor celeilalte. Mamei îi era teamă să nu se dezvolte în Françoise o adevărată ură împotriva mătușă-mi, care o jignea cît putea mai brutal. În orice caz, Françoise da celor mai neînsemnate vorbe sau gesturi ale mătușă-mi o atenție neobișnuită. Avînd să ceară ceva, ea ezita multă vreme asu-

pra felului cum trebuia să-i ceară. Şi după ce îşi rostea rugămintea, observa pe mătuşă-mea pe furiş, încercînd să desluşească după înfăţişarea ei ceea ce gîndea şi avea să hotărască. Şi astfel — întocmai ca un artist, care, citind Memoriile secolului al XVII-lea şi dorind să se apropie de marele Rege, crede că se află chiar pe calea cea bună, fabricîndu-şi o genealogie, care îl face descendent al unei familii istorice, sau întreţinînd o corespondenţă cu unul din suveranii actuali ai Europei, întoarce spatele exact lucrului pe care face greşeala să-l caute sub forme identice şi prin urmare moarte — o bătrînă cucoană de provincie, care nu făcea decît să asculte sincer de manii irezistibile şi de o răutate născută din lenevie, vedea, fără să se fi gîndit vreodată la Ludovic al XIV-lea, cum ocupaţiile ei zilnice cele mai neînsemnate, privitoare la trezire, la masa de prînz sau la repaos, dobîndeau prin ciudăţenia lor despotică ceva din interesul a ceea ce Saint-Simon numea „mecanica" vieţii de la Versailles, putînd crede de asemenea că tăcerile ei, că o nuanţă de bună dispoziţie sau de semeţie pe fizionomia ei, erau pentru Françoise obiect de comentat cu aceeaşi pasiune, cu aceeaşi teamă, cum erau tăcerea, buna dispoziţie şi semeţia Regelui, cînd cîte un curtezan, sau chiar cei mai iluştri seniori, îi înaintase o suplică, la cotitura unei alei, în parcul Versailles.

Într-o duminică, în care mătuşă-mea primise vizita simultană a preotului şi a Eulaliei şi apoi se odihnise, ne urcaserăm toţi la ea să-i spunem bună seara, şi mama îi adresa condoleanţe pen-

tru ghinionul care îi aducea mereu la aceeaşi oră mai mulţi vizitatori :

— Ştiu că lucrurile au fost iar prost aranjate, Léonie, îi spuse ea cu blîndeţe, ţi-a venit toată lumea deodată.

Ceea ce mătuşă-mea întrerupse cu : „Belşug de bunuri..." căci, de cînd fiica ei era bolnavă, ea se credea datoare să-i ţină curajul, înfăţişîndu-i totdeauna numai partea favorabilă a lucrurilor. Dar tata, luînd cuvîntul :

— Vreau să profit, zise el, de faptul că toată familia e la un loc, povestindu-vă ceva tuturor, fără nevoia să încep din nou pentru fiecare. Mă tem să nu ne fi stricat cu Legrandin : abia mi-a spus bună ziua azi-dimineaţă.

Nu stătui să ascult povestea tatii, căci tocmai mă aflam cu el după liturghie, cînd întîlnisem pe domnul Legrandin, aşa că scobori la bucătărie să întreb de meniul cinei, care în fiece zi mă distra ca ştirile citite într-un ziar şi mă interesa în felul programului unei serbări. Fiindcă domnul Legrandin, ieşind din biserică, trecuse pe lîngă noi, mergînd alături de o castelană din vecinătăţi, pe care noi n-o cunoşteam decît din vedere, tata salutase prieteneşte şi totodată reţinut, fără să ne oprim ; domnul Legrandin abia răspunsese, cu un aer mirat, ca şi cum nu ne recunoştea, şi cu acea perspectivă în privire caracteristică persoanelor care nu vor să fie amabile şi care, din adîncul ochilor prelungit pe neaşteptate, au înfăţişarea că te zăresc la capătul unui drum interminabil, la o atît de mare dis-

tanță că se mulțumesc să-ți adreseze, din cap, un semn minuscul ca pentru a-l proporționa după dimensiunile tale de marionetă.

Doamna, care însoțea pe Legrandin, èra însă o persoană virtuoasă și respectată, nu putea fi vorba că s-ar afla într-o situație amoroasă și deci stînjenit de a fi surprins, încît tata se întreba cu ce putuse să-l nemulțumească pe Legrandin. „Aș regreta cu atît mai mult să-l știu supărat, zise tata, cu cît, față de toată lumea asta scrobită anume pentru ziua de duminică, el are, în micul lui veston drept, în cravata moale, ceva atît de puțin scorțos, atît de cu adevărat simplu și un aer aproape ingenuu, care e foarte simpatic." Dar consiliul de familie fu unanim de părere că tata își făcuse cine știe ce idei sau că Legrandin, în acel moment, fusese absorbit de vreun gînd. De altfel, temerile tatii fuseră risipite chiar de a doua zi seara. Pe cînd ne înapoiam dintr-o lungă plimbare, zărirăm lîngă Podul-Vechi pe Legrandin, care din cauza sărbătorilor sta cîteva zile la Combray. Veni la noi, cu mîna întinsă : „Cunoști dumneata, domnule cititor, mă întrebă el, acest vers al lui Paul Desjardins :

Les bois sont déjà noirs, le ciel est encore bleu...
(S-a și-nnegrit pădurea, iar ceru-i încă-albastru...)

Nu e chiar fina notație a ceasului de față ? Poate că nici n-ai citit vreodată pe Paul Desjardins. Citește-l, dragul meu ; mi se spune că acum se face călugăr misionar, dar a fost multă vreme un acuarelist strălucit...

Les bois sont déjà noirs, le ciel est encore bleu...
(S-a și-nnegrit pădurea, iar ceru-i încă-albastru...)

Rămîie cerul mereu albastru pentru dumneata, tînărul meu prieten ; și chiar în ceasul, care vine acum pentru mine, ceas cînd pădurile s-au și întunecat, cînd noaptea cade repede, te vei consola cum mă consolez eu, privind în partea cerului." Scoase din buzunar o țigaretă, rămase îndelung cu ochii în zare. „Adio, camarazi", ne spuse deodată și ne părăsi.

La ora aceasta, cînd coboram să aflu meniul, cina se și începuse, iar Françoise, poruncind forțelor naturii devenite ajutoarele sale, ca în basmele în care uriașii se bagă bucătari, scormonea cărbunii, da repede cartofii să fiarbă înăbușit și avea grijă să se rumenească, atît cît trebuie, capodoperele culinare, pregătite mai întîi în recipiente de ceramiști, începînd de la mari vase, oale de fier, căldări și tăvi pentru pește pînă la castroane de pămînt pentru vînat, forme de patiserie și bărdace mici de smîntînă, trecînd printr-o colecție completă de tigăi de toate mărimile. Stam să văd boabele de mazăre aliniate și socotite ca niște bile verzi de joc pe masa pe care fata de la bucătărie le dezghiocase ; dar încîntat eram numai în fața sparanghelului, muiat în ultramarin și roz, ale cărui vîrfuri, ușor punctate cu mov și azuriu, se degradează pierdut pînă la cotoare — totuși încă murdare de solul răsadului — în irizări care nu sînt însă pămîntii. Mi se părea că aceste nuanțe cerești trădau minu-

nate ființe, care se jucaseră metamorfozîndu-se în legume și care, din deghizamentul cărnii lor comestibile și ferme, lăsau să se zărească în aceste culori născînde, aurorale, în aceste schițări de curcubee, în acest amurg de seri albastre, esența de preț pe care, cînd mîncam sparanghel la cină, o recunoșteam încă peste noapte tot timpul, căci sparanghelul, în farsele lui poetice și grosolane ca o feerie de Shakespeare, se juca preschimbîndu-mi oala de noapte într-un vas cu parfum.

Sărmana Caritate a lui Giotto, cum o numea Swann, pusă de Françoise să-l „jupoaie", îl avea lîngă ea într-un coș, înfățișarea ei fiind suferindă ca și cum resimțea toate nenorocirile de pe pămînt ; și ușoarele cununi de azur care încingeau sparanghelul deasupra tunicilor roze erau desenate fin, stea cu stea, cum sînt, în fresce, florile împletite în jurul frunții sau punctate ca în coșul Virtuții din Padova. Iar în acest timp, Françoise învîrtea la frigare unul din acei pui, cum numai ea știa să-i frigă, încît îi răspîndiseră pînă departe în Combray mireasma meritelor ei, pui care, în timp ce ea îi servea la masă, făceau ca în concepția mea despre firea ei să domine blîndețea, deoarece aroma acestei cărni, pe care știa s-o facă atît de onctuoasă și fragedă, nu era pentru mine decît parfumul propriu al uneia din virtuțile sale.

Dar în acea zi cînd, în timp ce tatăl meu consulta consiliul de familie asupra întîlnirii cu Legrandin, coborîi la bucătărie, Caritatea lui Giotto, foarte bolnavă de pe urma nașterii recente, nu se putuse scula din pat ; Françoise, nemaifiind ajutată, era în întîrziere. Cînd ajunsei jos, ea se afla în odaia din spatele bucătăriei, care da în curte, pe cale să ucidă un pui care, cu împotrivirea lui disperată și foarte naturală, dar însoțită de către Françoise furioasă, în timp ce încerca să-i spintece gîtul sub ureche, cu țipete de „bestie ticăloasă ! bestie ticăloasă !", punea sfînta blîndețe și oncțiunea servitoarei noastre oarecum în mai puțină lumină decît ar fi pus-o, la cina de a doua zi, cu pielea lui brodată în aur ca un epitrahil și cu mustul lui prețios scurs dintr-un sfînt potir. Văzînd că murise, Françoise îi strînse sîngele, care curgea fără să-i înece ciuda, mai avu o tresărire de mînie și, privind cadavrul dușmanului său, spuse ultima dată : „Bestie ticăloasă !" Mă urcai înapoi, tremurînd tot ; aș fi vrut ca Françoise să fie imediat dată afară. Dar cine să-mi mai facă gogoși așa de calde, cafea așa de aromată și chiar... acești pui ?... Și în realitate, acest calcul laș, fuseseră în situația să și-l facă toți ai casei. Căci mătușa Léonie știa — ceea ce eu unul ignorasem — că Françoise care, pentru fiică-sa, pentru nepoții ei, și-ar fi dat viața fără să plîngă, era pentru alte ființe de o neîndurare rară. Totuși mătușă-mea o ținuse mai departe pe lîngă ea, fiindcă, dacă îi cunoștea cruzimea, îi aprecia și serviciile. Îmi dădui seama încet-încet că blîndețea, compuncțiunea, adică virtuțile Françoisei ascundeau în odaia din spatele bucătăriei tragedii, cum istoria arată că domniile Regilor și Reginelor, reprezentați cu mîinile împreunate pe vi-

traliile bisericilor, au fost mînjite de fapte sîngeroase. Îmi dădui socoteala că, în afară de rubedeniile ei, oamenii ceilalți îi excitau, prin nenorocirile lor, cu atît mai mult mila, cu cît trăiau mai departe de ea. Torentele de lacrimi, pe care le vărsa citind în ziar despre soarta cumplită a unor necunoscuți, se curmau repede, dacă putea să-și înfățișeze, cît de puțin precis, persoana despre care era vorba. Într-una din nopțile acestea, care urmară după ce fata de la bucătărie născu, aceasta fu apucată de colici atroce : mama o auzi văitîndu-se, se sculă și trezi pe Françoise care, cu totul insensibilă, declară că toate țipetele astea erau o comedie, că voia astfel să „facă pe stăpîna". Doctorul, temîndu-se de asemenea crize, pusese într-o carte de medicină, pe care o aveam noi, un semn la pagina unde erau descrise și unde ne spusese să căutăm indicația primelor îngrijiri. Mama trimisese pe Françoise să caute cartea, atrăgîndu-i atenția să nu lase semnul să cadă. Peste un ceas, Françoise încă nu se înapoiase ; mama, indignată, crezu că se culcase din nou și îmi spuse să mă duc eu însumi în bibliotecă, să văd ce e. Găsii acolo pe Françoise care, vrînd să știe ce anume marca semnul, citea descrierea clinică a crizei și scotea suspine adevărate acum, cînd era vorba de un tip de bolnavă pe care n-o cunoștea. La fiecare simptom de durere menționat de autorul tratatului, ea se pomenea spunînd : „Vai mie ! Sfîntă Fecioară, e cu putință ca bunul Dumnezeu să supuie la așa suferință pe o biată făptură omenească ? Vai ! sărmana !"

Dar, de îndată ce o chemai și ea se întoarse lîngă patul Carității lui Giotto, lacrimile încetară pe loc să-i mai curgă ; stăpînită de necazul și iritația de-a se fi sculat în miez de noapte pentru fata de la bucătărie, nu-și putu recunoaște nici acea plăcută senzație de milă și duioșie, pe care o cunoștea așa de bine și pe care lectura ziarelor i-o dăduse adesea ; și, la vederea acelorași suferințe, a căror descripție o făcuseră să plîngă, ea nu mai avu decît mormăieli de îmbufnare, chiar de sarcasme groaznice, zicînd, după ce crezu că noi plecasem și nu mai puteam s-o auzim : „N-avea decît să nu facă pentru asta, ce-a făcut ! Dar așa i-a plăcut ! Să nu facă mofturi, acum ! Trebuie să fie părăsit cu totul de bunul Dumnezeu, un tînăr, ca să meargă cu ***asta.*** Ah ! e chiar cum spunea în graiul ei de țară biata mama :

Qui du cul d'un chien s'amourose,
il lui parait une rose."

(Dos de cîine cui îi cade cu amoare
i se pare că e floare.)

Cînd nepotu-său se întîmpla să aibă doar un fleac de guturai, ea, chiar bolnavă, în loc să se culce, pleca în toiul nopții să vadă nu cumva să-i lipsească cine știe ce, și bătea patru leghe cu piciorul pînă la revărsatul zorilor trebuind să fie înapoi la treaba ei, pentru ca în schimb chiar această dragoste de ai săi și dorința de a asigura măreția viitoare a casei ei să se traducă, în politica față de alți servitori, printr-o

maximă constantă, care era să nu lase pe nimeni să prindă rădăcini în casa mătuşă-mi pe care, ca să nu îngăduie pe nimeni să se apropie de ea, punea în această grijă un fel de orgoliu personal, preferînd, în caz că era ea însăşi bolnavă, să se scoale pentru a-i da apa de Vichy, dar să nu admită nicicum accesul fetei de la bucătărie în camera stăpînei. Şi întocmai ca acea himenopteră studiată de Fabre, zisă viespea săpătoare, care, vrînd ca puii ei, după ce ea va muri, să aibă carne proaspătă de mîncat, cheamă anatomia în ajutorul cruzimii şi, gărgăriţelor sau păianjenilor prinşi, le înţeapă, cu o pricepere şi îndemînare miraculoasă, centrul nervos, de care depinde mişcarea picioarelor, nu însă şi a celorlalte organe ale vieţii, în aşa fel că insecta paralizată, lîngă care îşi depune ea ouăle, să procure larvelor ieşite la timpul lor din ouă un vînat supus, inofensiv, incapabil de fugă sau rezistenţă, dar de loc fezandat, în acelaşi chip, Françoise, ca să-şi servească voinţa statornică de a face casa nesuferită oricărei alte servitoare, găsea viclenii atît de savante şi neîndurătoare că, abia după mulţi ani, aflarăm că, dacă în vara aceea noi mîncasem în fiecare zi sparanghel care, fetei de la bucătărie, însărcinată să-l cureţe, îi da crize de astm atît de violente, încît ea se văzu silită pînă la urmă să plece.

Vai ! trebuia să ne schimbăm părerea definitiv despre Legrandin. Într-una din duminicile, care urmară întîlnirii de pe Podul-Vechi, după care tata fusese nevoit să-şi mărturisească eroa-

rea, cum slujba liturghiei se termina şi, o dată cu soarele şi zgomotul de afară, pătrundea în biserică ceva atît de puţin sfînt, că doamna Goupil, doamna Percepied (şi toate persoanele care, cu puţin mai înainte, la sosirea mea nu prea tîrzie, rămăseseră cu privirile pierdute în rugăciune, putîndu-le prea bine crede că nici nu mă văzuseră intrînd, dacă în acelaşi timp n-ar fi împins uşor cu picioarele banca scundă, ca să nu-mi pot lua locul) începeau să converseze cu noi, în gura mare, despre subiecte cu totul profane, ca şi cum ar fi ajuns în piaţă, văzurăm în pragul dogoritor al portalului, dominînd tumultul pestriţ al tîrgului, pe Legrandin, pe care bărbatul acelei doamne, cu care îl întîlnisem ultima dată, îl prezenta soţiei unui alt mare proprietar de ţară din împrejurimi. Chipul lui Legrandin exprima o însufleţire, un zel extraordinar ; salută, înclinîndu-se profund, cu o răsturnare secundară pe spate, care îi aduse iarăşi dosul dincolo de poziţia de plecare, ceea ce trebuise să-l fi învăţat bărbatul surorii lui, doamna de Cambremer. Această redresare rapidă făcu coapsa lui Legrandin, pe care n-o bănuisem atît de plină, să reflueze în chip de val repezit şi muşchiulos ; şi nu ştiu cum, dar această ondulaţie de materie şi nimic altceva, acest reflux cu totul carnal, fără expresie de spiritualitate şi pe care o grabă plină de josnicie îl biciuia furtunos, îmi deşteptă deodată în minte posibilitatea unui Legrandin deosebit cu totul de cel cunoscut de noi. Doamna îl rugă să spună ceva vizitiului ei şi, în timp ce el mergea spre trăsură,

urma bucuriei timide și devotate, pe care prezentarea i-o lăsase pe obraz, stăruia încă. Răpit ca într-un fel de vis, surîdea mereu, apoi reveni la doamna grăbindu-se și, cum mergea mai iute decît îi era obiceiul, amîndoi umerii i se legănau ridicol la dreapta și la stînga, avînd înfățișarea că nu mai știa de nimic altceva decît de mișcarea, căreia i se abandona întreg, de a fi jucăria inertă și mecanică a fericirii. În acest timp, noi ieșeam de sub portal, aveam să trecem pe lîngă el, era prea bine crescut ca să fi întors capul, dar fixă cu privirea, care i se încărcă pe loc de îngîndurare profundă, un punct așa de îndepărtat al orizontului, că nu ne mai putu vedea și nu avu deci cum să ne salute. Chipul îi arăta tot ingenuitate, deasupra unui veston mlădios și drept, care părea că se simte rătăcit fără voie în mijlocul unui lux detestat. Și o lavalieră cu picățele, pe care o agita vîntul din Piață, continua să fîlfîie pe pieptul lui Legrandin ca stindardul mîndrei sale singurătăți și a nobilei lui independențe. În clipa sosirii noastre acasă, mama își dădu seama că uitaseră la biserică prăjitura zisă *le saint-honoré* și ceru tatii să se înapoieze cu mine, spunîndu-ne să o aducem. Lîngă biserică, ne încrucișarăm cu Legrandin care, venind din direcție opusă, conducea pe aceeași doamnă la trăsura ei. El se șterse pe lîngă noi, neîntrerupîndu-se din vorbă cu vecina lui, dar cu coada ochiului său albastru ne făcu un semn, rămas mai mult acolo între pleoape, interior, și care, cum nu interesa mușchii feței, putu trece perfect neobservat de con-

vorbitoare ; căutînd însă ca prin intensitatea sentimentului să compenseze spațiul cam strîmt, în care îi circumscrise expresia, în acel colțișor de azur, care ne era destinat, el făcu să scînteieze întreaga lui pornire de amiciție binevoitoare, cu care, depășind obișnuința, atinse maliția ; el subtiliza nuanțele amabilității pînă la clipirile conivenței, pînă la cuvintele spuse pe jumătate, pînă la subînțelesurile, la misterele complicității ; și, în cele din urmă, exalta asigurările de prietenie pînă la mărturisiri sentimentale, pînă la declarația de dragoste, aprinzîndu-și atunci numai pentru noi, cu o langoare secretă și invizibilă pentru castelană, o privire amorezată pe un chip de gheață.

Tocmai ceruse în ajun părinților mei să mă trimită în acea seară să iau cina cu el : „Vino și ține de urît bătrînului dumitale prieten, îmi spusese el. Ca buchetul, pe care un călător mi-l trimite dintr-o țară, în care nu ne vom mai întoarce, lasă-mă să respir, din depărtata dumitale adolescență, aceste flori ale acelor primăveri, străbătute de mine însumi acum mulți ani. Vino cu primula, cu cicoarea sălbatică, cu piciorul-cocoșului, vino cu iarba grasă, din care e făcut buchetul preferat al florei balzaciene, cu floarea zilei Învierii, cu floarea-paștelui și cu acel *boule de neige* al grădinilor care începe să îmbălsămeze aleile mătușii-mari a dumitale, cînd încă nu s-au topit ultimii bulgări de zăpadă ai ninsorilor de Paști. Vino cu luminoasa mătase călugărească a crinului vrednic de Solomon și cu smalțul policrom al gîndurilor, dar vino

îndeosebi cu suflarea proaspătă încă a ultimelor îngheţuri, care va întredeschide, pentru cei doi fluturi care de azi-dimineaţă aşteaptă la poartă, prima portulacă."

Ai mei întrebau acasă dacă trebuia, orişicît, să mă trimită la cina cu domnul Legrandin. Dar bunica refuză să creadă că el fusese nepoliticos. „Recunoaşteţi voi înşivă că vine acolo îmbrăcat simplu, cum nu prea este îmbrăcămintea unui monden." Ea declara că în orice caz, punînd răul înainte, dacă fusese nepoliticos, era mai bine să ne facem că n-am băgat de seamă. La drept vorbind, însuşi tata, care era totuşi cel mai pornit împotriva atitudinii pe care o avusese Legrandin, păstra poate o ultimă îndoială asupra înţelesului ei eventual. Ca orice atitudine sau acţiune, prin care ni se destăinuie caracterul profund şi ascuns al cuiva, atitudine ce nu se leagă de vorbe anterioare şi pe care nu ne-o putem confirma prin mărturia vinovatului, care n-o va da pe faţă, fiind astfel reduşi la mărturia simţurilor noastre, despre care ne întrebăm, surprinşi de această amintire izolată şi incoerentă, dacă simţurile nu ne-au fost jucăria unei iluzii, asemenea atitudini, singurele însemnate, ne lasă adesea unele îndoieli.

Cinai cu Legrandin pe terasa lui ; era clar de lună. „E aici o frumoasă calitate de linişte, nu e aşa, îmi zise el ; pentru inimi rănite, cum este a mea, un romancier, pe care îl vei citi mai tîrziu, pretinde că numai umbra şi liniştea li se potrivesc. Şi vezi, dragul meu, vine în viaţă un ceas, de care dumneata eşti încă foarte departe,

cînd ochii obosiţi nu mai sufăr decît o anumită lumină, aceea pe care o noapte frumoasă ca aceasta o prepară şi o distilează din întunecime, cînd urechile nu mai pot asculta decît muzica pe care clarul de lună o cîntă din flautul tăcerii." Ascultînd vorbele domnului Legrandin, care mi se păreau totodată atît de plăcute ; dar tulburat de amintirea unei femei, pe care o zărisem de curînd pentru întîia oară, şi crezînd, cum ştiam pe Legrandin legat cu mai multe personalităţi aristocratice din împrejurimi, că poate o cunoaşte, luîndu-mi inima în dinţi, îi zisei : „Cunoaşteţi poate, domnule, pe castelana... pe castelanele de Guermantes ?", simţindu-mă fericit totodată că, rostind acest nume, căpătam asupra lui un fel de putere, de îndată ce socoteam numele acesta făcînd parte din visul meu şi îi dam o existenţă obiectivă şi sonoră.

Dar la auzul numelui de Guermantes, văzui cum în lumina ochilor albaştri ai prietenului nostru i se înfige un ic întunecos, ca şi cum lumina ochilor i-ar fi fost perforată de un invizibil vîrf, în timp ce restul pupilei revărsa dimpotrivă valuri de azur. Marginea pleoapelor i se înnegri, căzîndu-i. Iar gura însemnată cu o cută amară, revenindu-şi mai repede, surîse, privirea rămînîndu-i dureroasă ca privirea unui martir frumos, al cărui trup este aricit de săgeţi : „Nu, nu le cunosc", spuse el, dar în loc să dea unui amănunt atît de simplu, unui răspuns atît de puţin surprinzător, tonul firesc şi obişnuit care convenea, el rosti totul apăsînd pe cuvinte, în-

clinîndu-se, salutînd cu capul, dintr-o dată, cu insistenţa care se pune, spre a fi crezut, într-o afirmaţie neconvingătoare — ca şi cum faptul acesta de a nu fi cunoscut familia Guermantes era rezultatul numai al unei întîmplări ciudate — şi de asemenea cu emfaza cuiva care, neputînd ascunde o situaţie penibilă, preferă s-o proclame, ca să dea celorlalţi ideea că mărturisirea făcută nu i-ar cauza nici o neplăcere, că e uşoară, agreabilă, spontană, că situaţia ea însăşi — absenţa de relaţii cu familia Guermantes — ar putea prea bine să nu-i fi fost impusă, ci dorită de el, ca rezultînd din vreo tradiţie de familie, dintr-un principiu de morală sau dintr-un jurămînt mistic, prin care şi-ar fi interzis anume frecventarea familiei Guermantes. „Nu, reluă el, explicînd prin cuvintele lui propria intonaţie, nu, nu cunosc familia Guermantes, n-am vrut niciodată s-o cunosc, am ţinut totdeauna să-mi păstrez neatinsă deplina mea independenţă ; în fond, eu sînt, cum ştii, un cap iacobin. M-au sfătuit mulţi de nenumărate ori, mi se spunea că greşesc nevrînd să vizitez familia Guermantes, că apar în ochii lumii ca un om morocănos, un urs bătrîn. Dar asta e o faimă care nu mă înspăimîntă, este atît de adevărată ! În fond, eu nu ţin pe lume decît la cîteva biserici, la două-trei cărţi, la numai unul sau două tablouri mai mult decît cărţile şi la clarul de lună, cînd suflul tinereţii dumitale aduce pînă la mine mireasma straturilor de flori, pe care luminile ochilor mei îmbătrîniţi nu le mai deosebeşte." Eu nu prea înţelegeam bine că, pentru a

nu te duce la lume necunoscută, era necesar ca cineva să-şi afirme independenţa şi întrucît aşa ceva putea să-i dea înfăţişarea de sălbatic sau de urs. Dar ceea ce înţelegeam e că Legrandin nu era cu totul sincer spunînd că nu-i plac decît bisericile, clarul de lună şi tinereţea ; îi plăcea mult lumea castelelor şi, în faţa acestei lumi, se simţea apucat de o teamă atît de mare la gîndul că i-ar putea displace, încît nici nu îndrăznea să-şi descopere în faţa ei prietenii pe care îi avea printre burghezi, fii de notari sau agenţi de bursă, preferînd, dacă adevărul ieşea la iveală, să spună că l-au căutat în lipsa lui, că el nu era acolo şi că veniseră „din greşeală" ; era un snob. Fără îndoială, nu spunea niciodată nimic din toate acestea în stilul care plăcea atît de mult părinţilor mei şi mie însumi. Şi dacă întrebam : „Cunoaşteţi familia Guermantes ?", Legrandin, conversativul, răspundea : „Nu, n-am vrut niciodată s-o cunosc". Din nenorocire, el nu răspundea aşa decît absent, ca prin gura altuia, căci alt Legrandin, pe care-l ţinea ascuns în adîncul lui, pe care nu-l arăta deoarece acel Legrandin ştia despre cel cunoscut de noi, despre snobismul lui, fapte compromiţătoare, alt Legrandin răspunsese de mai înainte prin rana privirii, prin cuta gurii, prin gravitatea excesivă a tonului, prin nenumăratele săgeţi de care Legrandin cel cunoscut de noi se văzuse dintr-o dată străpuns şi îndurerat ca un sfînt Sebastian al snobismului : „Vai ! cît rău îmi faci cu întrebarea dumitale ! nu, nu cunosc familia Guermantes, de ce trezeşti marea durere a vieţii mele ?" Şi

fiindcă acest Legrandin copil-teribil, acest Legrandin-şantajist, căruia îi lipsea limbajul plăcut al celuilalt, dar avea cuvîntul infinit mai spontan, compus din aşa-zise „reflexe“, cînd Legrandin, conversativul, voia să-i impună tăcere, el şi vorbise, zadarnic se mai dezola prietenul nostru de proasta impresie produsă de destăinuirile *alter-ego*-ului său, că nu-i mai rămînea decît să o îndulcească.

Şi desigur aceasta nu înseamnează că domnul Legrandin, cînd se pornea împotriva snobilor, nu era sincer. Cel puţin el prin el însuşi nu putea şti că e sincer, pentru că noi, oamenii, nu cunoaştem niciodată decît stările sufleteşti ale altora şi, ceea ce ajungem să ştim în privinţa alor noastre, n-am putut afla decît de la alţii. Pasiunile noastre nu lucrează asupra noastră înşine decît pe un plan secund, prin imaginaţie, care înlocuieşte primele mobiluri prin mobiluri intermediare, de releu, ca mai decente. Niciodată snobismul lui Legrandin nu-l sfătuia să viziteze prea des o ducesă. Snobismul îi îndemna imaginaţia să-i înfăţişeze această ducesă ca fiind împodobită cu toate farmecele. Legrandin se apropia atunci de ducesă, apreciind că cedează unei atracţii a spiritului şi a virtuţii, pe care infamii de snobi o ignoră. Numai ceilalţi ştiau că şi el face parte dintre ei ; căci, datorită incapacităţii lor de a înţelege rostul intermediar al imaginaţiei lui, ei vedeau, una în faţa alteia, activitatea mondenă a lui Legrandin şi cauza ei adîncă.

De data aceasta, acasă la noi, nu-şi mai făcea nimeni nici o iluzie asupra domnului Legrandin, aşa că relaţiile noastre cu el se răriseră. Mama se distra nemaipomenit, de fiece dată cînd îl prindea în flagrant delict asupra păcatului, pe care nu şi-l mărturisea şi pe care continua să-l numească la alţii păcatul fără iertare, snobismul. Cît priveşte pe tata, lui îi venea greu să considere cu aceeaşi nepăsare şi veselie cuvintele de dispreţ ale lui Legrandin ; şi cînd, într-un an, ai mei se gîndiră să mă trimită să-mi petrec vacanţa mare cu bunica la Balbec, el spuse : „Trebuie neapărat să anunţ pe Legrandin că veţi merge la Balbec, ca să văd dacă el se va oferi să vă pună în legătură cu sora lui. Desigur, nu-şi mai aminteşte să ne fi spus că soră-sa locuieşte acolo.“ Bunica, pentru care băile de mare impuneau rămînerea pe plajă de dimineaţă pînă seara, respirîndu-se astfel tot timpul sarea mării, mai era de părere că acolo nu trebuie să cunoşti pe nimeni, pentru că vizitele şi plimbările sînt tot atîtea pierderi de aer marin, încît cerea dimpotrivă să nu se vorbească lui Legrandin despre planurile noastre, ea şi văzînd pe soră-sa, doamna Cambremer, cum ajunge la hotel chiar în momentul cînd noi am fi pe punctul să ieşim la pescuit, silindu-ne să stăm închişi ca s-o primim pe ea. Dar mama făcea haz de temerile ei, gîndind în sine că primejdia nu era atît de ameninţătoare, că Legrandin nu va fi atît de grăbit să ne pună în relaţii cu sora lui. De altfel, nici nu fu nevoie să-i vorbim despre Balbec, fiindcă netrecîndu-i prin cap că

am avea în vreun fel intenţia să mergem prin acele părţi, căzu de la sine în capcană, într-o seară, cînd îl întîlnirăm pe malul Vivonnei.

— În norii acestui amurg sînt violete şi viorele foarte frumoase, nu e aşa, prietene, spuse el tatălui meu, e un albastru mai curînd floral decît aerian, un albastru de cinerarie, care e de mirare pe cer. Şi acel norişor roz nu are şi el o nuanţă de floare, de garoafă sau de hydrangelă zisă hortensie ? Numai pe ţărmul Mînecii, între Normandia şi Bretania, am putut face observaţii mai bogate asupra acestui fel de regn vegetal al atmosferei. Acolo, lîngă Balbec, lîngă acele locuri sălbatice, e un mic golf de o linişte încîntătoare, unde apusul soarelui din ţinutul Ange, apus de sînge şi aur, pe care de altfel sînt departe de a-l dispreţui, e fără putere şi neînsemnat ; dar în acea atmosferă umedă şi plăcută se învoaltă pe înserate, în cîteva clipe, asemenea buchete celeste, albastre şi roze, care sînt incomparabile şi cărora le trebuie ceasuri întregi ca să se ofilească. Altele se scutură numaidecît şi atunci cerul întreg, acoperit de dispersiunea nenumăratelor petale sulfurate sau roze, e mai frumos de văzut. În acest golf, zis de opal, plăjile de aur par mult mai blajine, fiind legate, ca nişte blonde Andromede, de stîncile cumplite ale munţilor vecini, de ţărmul funebru vestit prin multe naufragii, în care pe timp de iarnă corăbii nenumărate pier, înfruntînd primejdia mării. Balbec ! cea mai antică osatură a geologiei solului nostru, în adevăr Ar-mor, Marea, capătul pămîntului, regiunea blestemată pe care Anatole France — magicianul pe care ar trebui să-l citească micul meu prieten — a zugrăvit-o atît de minunat, sub ceţurile ei eterne, ca veritabilă ţară a cimerienilor din *Odissea*. De la Balbec mai cu seamă, unde au şi început să se ridice hoteluri, suprapuse solului antic şi încîntător, pe care nu-l alterează, ce deliciu este să faci primprejur cîţiva paşi, în aceste regiuni primitive şi atît de frumoase !

— A ! cunoaşteţi pe cineva la Balbec ? spuse tată-meu. Tocmai că micuţul ăsta va pleca să petreacă acolo două luni dimpreună cu bunică-sa şi poate şi cu nevastă-mea.

Legrandin, luat pe neaşteptate cu această întrebare chiar în momentul cînd îşi ţinea ochii aţintiţi la tată-meu, nu mai putu să şi-i mute, dar şi-i fixă tot mai adînc cu mai multă intensitate — şi totodată surîzînd cu tristeţe — în ochii interlocutorului său — cu un aer de prietenie şi de francheţe, de curaj a-l privi drept în faţă, încît păru că i-a străbătut chipul ca şi cum i-ar fi devenit transparent şi că vede în acel moment, cu mult dincolo de chipul convorbitorului, un nor viu colorat, care îi crea un alibi mental şi care îi îngăduia să se stabilească limpede că în clipa cînd fusese întrebat, dacă cunoaşte pe cineva la Balbec, el se gîndea la altceva şi nu auzise nimic. De obicei, asemenea priviri fac pe convorbitor să spună : „La ce vă gîndiţi tocmai acum ?“ Dar tata. curios, iritat şi crud, întrebă din nou :

— Aveţi prieteni prin părţile acelea, de cunoaşteţi Balbecul atît de bine ?

Cu un ultim efort al disperării, privirea surîzătoare a lui Legrandin atinse maximum de duioşie, de sinceritate şi de împrăştiere, dar, crezînd fără îndoială că nu mai avea nimic de făcut decît să răspundă, ne spuse :

— Am prieteni peste tot unde se află pîlcuri de copaci răniţi, nu însă învinşi, care s-au strîns la un loc pentru ca împreună, cu o obstinaţie patetică, să implore un cer inclement, căruia nu-i e milă de ei.

— Nu asta vream să spun, îl întrerupse tata, tot atît de obstinat ca arborii şi de fără milă ca bolta cerului. Întrebam dacă nu cumva cunoaşteţi pe-acolo lume, pentru împrejurarea că s-ar întîmpla cine ştie ce soacră-mi şi ar avea nevoie să nu se simtă acolo ca într-o ţară pierdută ?

— Acolo, ca şi pretutindeni, cunosc pe toată lumea şi nu cunosc pe nimeni, răspunse Legrandin, care nu se dădea bătut cu una cu două ; cunosc foarte mult lucrurile şi foarte puţin persoanele. Dar lucrurile ele înşile par acolo persoane, persoane rare, de o esenţă delicată şi pe care viaţa parcă le-ar fi dezamăgit. Din loc în loc, e cîte-un castel pe care-l veţi vedea pe faleză, la marginea drumului, unde s-a oprit ca să-şi confrunte tristeţea cu aceea a serii încă roze, în care se înalţă luna de aur, pe cînd corăbiile, care se întorc încreţind apa multicoloră, ridică steguleţe în vîrful catargelor şi arborează drapelul ; altundeva, e o casă simplă, singuratică, mai curînd urîtă, cu aerul sfios, dar poetic, care ascunde tuturor privirilor cine ştie ce taină nepieritoare de viaţă fericită sau înfrîntă. Acest ţinut lipsit de adevăr, adăugă el cu o delicateţe machiavelică, acest ţinut al ficţiunii pure nu e o carte bună de citit pentru un copil şi fără îndoială nu pe acesta l-aş alege şi l-aş recomanda tînărului meu prieten, destul de înclinat în inima lui la tristeţe. Climaturile de şoaptă erotică şi de regret inutil pot conveni unui bătrîn dezabuzat ca mine, fiind totdeauna nesănătoase pentru temperamente neformate. Credeţi-mă, reluă el cu insistenţă, apele acestui golf, ca şi breton pe jumătate, pot exercita o acţiune sedativă, de altfel discutabilă, asupra unei inimi care nu mai este intactă ca a mea, asupra unei inimi, ale cărei suferinţe nu se mai compensează. Dar sînt contraindicate vîrstei dumitale, drăguţă. „Noapte bună, vecini", adăugă el, părăsindu-ne cu acea bruscheţe evazivă obişnuită la el, şi întorcîndu-se spre noi, cu un deget indicator de medic, îşi rezumă consultaţia : „Nici vorbă de Balbec înainte de cincizeci de ani şi chiar atunci depinde totul de starea inimii", strigă el către noi.

Tata îi mai vorbi de Balbec la întîlniri ulterioare, îl tortură cu întrebări, dar fu muncă inutilă. Ca acel escroc erudit care, ca să fabrice palimpseste false, depunea o sforţare şi o ştiinţă din care numai a suta parte ar fi fost de ajuns ca să-i asigure o situaţie mai lucrativă, dar onorabilă, domnul Legrandin, dacă am fi stăruit totuşi mai mult, ar fi ajuns să construiască o etică a peisajului şi o geografie celestă a Normandiei maritime mai curînd decît să ne facă mărturisirea că, la doi kilometri de Balbec, lo-

cuia propria lui soră şi decît să fie obligat să ne dea o scrisoare de recomandaţie, care n-ar fi fost pentru el chiar un subiect de atîta spaimă, dacă ar fi fost absolut sigur — cum ar fi trebuit să fie în adevăr pe baza experienţei pe care o avea despre firea bunică-mi — că noi n-am fi profitat de scrisoarea lui.

Din plimbările noastre, ne întorceam totdeauna devreme ca să putem face o vizită înainte de cină mătuşă-mi Léonie. La începutul anotimpului, cînd ziua se sfîrşeşte repede, ajungînd în strada Saint-Esprit, mai era încă pe geamurile casei o răsfrîngere de amurg şi în adîncul pădurii Calvarului o dungă de purpură, care se reflecta mai departe în lac, roşeaţă care, însoţită adesea de un frig destul de ascuţit, se asocia în mintea mea cu roşeaţa focului la care se rumenea puiul de găină, acesta aducîndu-mi, după plăcerea poetică a plimbării, plăcerea lăcomiei, a căldurii şi a odihnei. Vara, dimpotrivă, ne întorceam cînd soarele nu apunea încă ; şi în timpul vizitei la mătuşa Léonie, lumina lui scoborîtă şi atingînd fereastra, sta între marile draperii şi cordoanele care le ţineau în părţi, sta oprită acolo, divizată, ramificată, filtrată şi punînd mici incrustaţii de aur pe lemnul de lămîie al consolei, lumina pieziş camera cu aceeaşi atingere uşoară pe care o are în afund de păduri. Dar, în anumite zile foarte rare, la întoarcerea noastră, comoda îşi pierduse de mult incrustaţiile momentane ; nici un reflex de

amurg lipit de geamuri nu mai exista cînd soseam în strada Saint-Esprit, iar lacul de sub colina Calvarului îşi pierduse roşeaţa, căpătînd chiar cîteodată culoarea opalului, şi o rază lungă de lună, care cădea lăţindu-se şi spărgîndu-se mărunt pe încreţiturile apei, îl străbătea pînă la fund. Atunci, ajungînd în preajma casei, zăream o formă omenească în pragul porţii şi mama îmi spunea :

— Doamne ! uite pe Françoise că ne aşteaptă, e neliniştită mătuşă-ta ; într-adevăr, ne întoarcem prea tîrziu.

Şi fără să ne dăm timp de dezbrăcat, urcam repede la mătuşa Léonie, ca s-o liniştim şi să-i arătăm că, împotriva a ceea ce ea îşi închipuise, nu ni se întîmplase nimic, dar că mersesem „în partea dinspre Guermantes“ şi, zău-aşa, cînd făceam plimbarea într-acolo, mătuşă-mea ştia totuşi foarte bine că nimeni nu putea fi sigur de ora întoarcerii noastre.

— Vezi, Françoise, ţi-am spus că se vor fi dus înspre Guermantes ! Doamne ! trebuie să le fie o foame ! şi friptura ni s-o fi uscat de atîta aşteptare. Dacă e asta oră de întoarcere ! cum, v-aţi dus înspre Guermantes !

— Dar credeam că ştii asta, Léonie, zicea mama. Credeam că Françoise ne va fi văzut ieşind pe portiţa grădinii de zarzavat.

Căci, în jurul Combray-ului, erau două „părţi“ pentru plimbări, atît de opuse încît în adevăr, vrînd să mergem într-o parte sau alta, nu ieşeam

de acasă pe aceeaşi poartă : partea dinspre Méséglise-la-Vineuse, care se mai numea partea dinspre Swann, fiindcă treceam prin faţa proprietăţii domnului Swann, ca să mergem într-acolo, şi partea dinspre Guermantes. Din Méséglise-la-Vineuse, drept vorbind, eu n-am cunoscut niciodată mai mult decît „partea" aceea şi lumea străină care venea duminica să se plimbe în Combray, lume pe care, în împrejurarea aceasta, nici mătuşă-mea şi nici noi cu adevărat că n-o „cunoşteam de loc" şi pe care, numind-o astfel, o socoteam ca „lume venită poate din Méséglise". Cît despre Guermantes, aveam într-o zi să ştiu mai mult, dar asta doar mult mai tîrziu ; şi în tot timpul adolescenţei mele, dacă Méséglise era pentru mine ceva cu totul inaccesibil, ca orizontul, ferit de vedere, oricît s-ar fi mers într-acolo printre unduirile pămîntului, care şi începuse să nu mai semene cu cel din Combray, Guermantes, ca loc, nu mi-a apărut decît în chip de hotar, mai mult ideal decît real, al propriei lui „părţi", un fel de expresie geografică abstractă ca linia ecuatorului, ca polul, ca Orientul. Încît, „a o lua prin Guermantes", ca să se ajungă la Méséglise, sau contrariul, mi s-ar fi părut o expresie tot atît de fără sens ca a o lua prin Est ca să se ajungă în Vest. Cum tata vorbea mereu de partea dinspre Méséglise ca despre partea cea mai frumoasă de cîmpie pe care o cunoştea, iar de partea dinspre Guermantes ca de tipul peisajului de rîu, eu le dam, concepîndu-le astfel ca două entităţi, acea coeziune, acea unitate care

nu aparţine decît creaţiilor spiritului nostru ; cea mai neînsemnată părticică din fiecare mi se părea nepreţuită, manifestîndu-şi excelenţa proprie, în timp ce alături de ele, pînă a nu se fi ajuns pe solul sfînt al uneia sau alteia, drumurile pur materiale între care se aflau ele situate în chip de ideal al priveliştii de cîmpie şi de ideal al peisajului de rîu, nu mai meritau oboseala de a fi privite, cum nu merită, pentru spectatorul îndrăgostit de arta dramatică, micile străzi vecine cu un teatru. Dar mai cu seamă eu puneam între ele, cu mult mai mult decît distanţele kilometrice, distanţa care era între cele două părţi din creierul meu, cînd mă gîndeam la ele, o distanţă spirituală care nu numai că le îndepărtează, dar le separă şi le aşază pe planuri deosebite. Şi această demarcaţie devenise încă mai absolută, pentru că obiceiul nostru de a nu merge niciodată în aceeaşi zi în ambele părţi, într-o singură plimbare, ci cînd în partea dinspre Méséglise şi cînd în cea dinspre Guermantes, le izola oarecum la mare depărtare una faţă de alta, în vasele închise şi fără comunicare între ele ale unor după-amiezi neasemenea.

Cînd ai mei voiau să mergem în partea dinspre Méséglise, ieşeam (nu prea devreme, şi chiar dacă cerul era înnorat, pentru că plimbarea nu era prea lungă şi nici nu prea entuziasma) ca şi cum ne-am fi dus oriunde, ieşind pe poarta mare a casei mătuşă-mi, de pe strada Saint-Esprit. Ne saluta armurierul, aruncam scrisori în

cutia de poştă, ai mei spuneau în trecere lui Théodore, din partea Françoisei, că nu mai avea untdelemn sau cafea, şi ieşeam din oraş pe drumul care ducea de-a lungul gardului alb al parcului domnului Swann. Pînă să sosim acolo, ne întîlneam cu mireasma liliecilor lui, care întîmpina pe străini. Liliecii înşişi, dintre inimioarele verzi şi fragede ale frunzelor, îşi înălţau curioşi peste gardul parcului buchetele lor mov şi albe, pe care, chiar la umbră, le poleia încă soarele în care se scăldaseră. Unele buchete, ascunse pe jumătate de căsuţa cu olane, numită Casa Arcaşilor, în care locuia paznicul, îi întreceau ca înălţime, cu minaretul lor roz, ascuţişul gotic al faţadei. Nimfele primăverii ar fi părut vulgare pe lîngă aceste tinere frumuseţi de paradis musulman, care păstrau, într-o grădină franceză, nuanţele vii şi pure ale miniaturilor de Persia. Cu toată dorinţa mea de a le înlănţui talia mlădioasă şi a le atrage spre mine buclele înstelate ale capului lor înmiresmat, treceam cu toţii fără să ne oprim, părinţii mei nemaimergînd la Tansonville de cînd cu căsătoria lui Swann şi, ca să nu aibă aerul că se uită în parc, în loc s-o luăm pe drumul care ducea de-a lungul gardului sau la cîmp deschis, o luam pe altul care ne scotea tot acolo, dar pieziş, făcîndu-ne să ieşim prea departe. Într-o zi, bunicul spuse tatălui meu :

— Îţi aminteşti că Swann a spus ieri că, nevasta şi fiică-sa plecînd la Reims, el va profita ducîndu-se să petreacă douăzeci şi patru de ore la Paris ? Am putea s-o luăm de-a lungul par-

cului, fiindcă ele nu sînt acasă şi aşa ne-am scurta drumul. Ne oprirăm o clipă în faţa ulucilor. Timpul liliacului era pe trecute ; unele tufe îşi ramificau încă băşicuţele fragede ale florilor în chip de înalte lustre mov, dar în destule părţi ale frunzişului, unde cu o săptămînă mai devreme se revărsa spuma lor îmbălsămată, se vestejea un clăbuc scăzut şi negricios, uscat şi fără parfum. Bunicul arăta tatei întrucît înfăţişarea locurilor rămăsese aceeaşi şi în acelaşi timp se schimbase, după plimbarea pe care o făcuse cu domnul Swann în ziua morţii soţiei acestuia, şi nu scăpa prilejul să povestească acea plimbare încă o dată.

În faţa noastră, o alee mărginită de călţunaşi, urca în plin soare spre castel. La dreapta, dimpotrivă, parcul se întindea şes. Întunecată de umbra marilor copaci, care o înconjurau, o întindere de apă fusese săpată de părinţii lui Swann ; dar omul, chiar în creaţiile lui cele mai artificiale, lucrează tot asupra naturii ; anumite locuri fac să domnească jur împrejur puterea lor particulară, îşi arborează însemnele imemoriale în mijlocul unui parc, cum şi le-ar fi arborat oriunde, departe de orice intervenţie omenească, în singurătăţi care, crescute din nevoile aşezărilor şi suprapuse operei omului, le înconjoară de pretutindeni. Aşa se face că în josul aleii, care domina lacul artificial, se formase pe două rînduri, împletite în flori de nu-mă-uita şi de brebenel, cununa naturală, fragedă şi albăstruie, care încinge fruntea clarobscură a apelor, şi că gladiola, lăsînd să i se frîngă spadele

frunzelor cu o nepăsare regală, își întindea asupra eupatoriului și renonculei, cu lujerul umed, florile de crin sfîșiate, violete și galbene, ale stindardului ei lacustru.

Plecarea domnișoarei Swann care — răpindu-mi norocul teribil de a o vedea apărînd pe o alee, de a fi cunoscut și disprețuit de acea fetișcană privilegiată, care avea ca prieteni pe Bergotte și vizita dimpreună cu el catedrale — îmi făcea indiferentă contemplarea, îngăduită prima dată, a Tonsonville-ului, părea dimpotrivă, pentru bunicul și tatăl meu, să adauge acestei proprietăți anumite comodități, un agrement trecător și, cum se întîmpla cu excursiile în ținuturi muntoase pe vreme senină, să facă ziua excepțional de prielnică pentru o plimbare în partea locului ; aș fi vrut ceva care să le dea peste cap calculele, un miracol care să aducă pe domnișoara Swann cu tatăl ei atît de aproape, încît noi să nu fi mai avut timp s-o evităm, fiind astfel obligați s-o cunoaștem. Așa că, zărind deodată pe iarbă, ca semn al prezenței ei posibile, un coșuleț uitat lîngă o undiță, al cărei dop plutea pe apă, mă grăbii să abat privirile bunicului și ale tatii în altă parte. De altfel, cum Swann ne spusese că nu era prea potrivit să lipsească de acasă, avînd la el pe unii membri ai familiei, undița putea aparține vreunui invitat. Nu se auzea nici un zgomot de pași pe alei. Tăind înălțimea unui copac neidentificat, o pasăre invizibilă își punea toată iscusința să i se pară ziua scurtă, răscolea cu o notă prelungită singurătatea împrejmuitoare, dar pri-

mea o replică atît de unanimă, un ecou puternic atît de căptușit cu liniște și nemișcare, încît s-ar fi crezut că glasul ei oprise pentru totdeauna clipa pe care căutase s-o alunge mai repede. Lumina cădea atît de neîmblînzit din cerul nemișcat, că ai fi dorit să te sustragi atenției lui, iar apa dormind ea însăși, căreia insecte de seară îi iritau neîntrerupt somnul, visînd fără îndoială cine știe ce Maelstrom imaginar, sporea tulburarea, în care mă aruncase vederea dopului de plută, părînd a-l duce cu toată viteza pe întinderile tăcute ale cerului răsfrînt în ea ; crezîndu-l gata să fie tras vertical la fund, mă și întrebam dacă, nemailuînd în seamă dorința și teama de a cunoaște pe domnișoara Swann, nu aveam datoria să fac ceva să o previn că peștele se prinsese în cîrligul undiței — dar trebuii, în goană, să ajung din urmă pe tata și pe bunicul, care mă strigau, uimiți că nu mă ținusem de ei pe drumeagul care urcă spre cîmp și pe care o apucaseră ei. Drumeagul zumzăia puternic de mireasma răsurilor. Gardul lor viu forma ca un șir de bisericuțe care dispăreau sub maldăre de flori îngrămădite în chip de troițe ; sub ele, soarele așternea pe pămînt un cadrilaj de lumină, ca și cum ar fi trecut printr-o fereastră de biserică ; parfumul li se răspîndea tot mai onctuos, tot atît de mărginit la o formă a lui, de parcă m-aș fi aflat în fața altarului Fecioarei, iar florile, deopotrivă împodobite, își țineau fiecare, cu un aer visător, strălucitorul buchețel de stamine, raze subțiri și nervuri în stil flamboaiant, cum

sînt acelea care la biserică ajurau marginea amvonului sau cercevelele vitraliului, deschizîndu-şi incarnatul alb de floare de fragi. Cît de naive şi ţărănoase ar părea pe lîngă ele florile de trandafir sălbatic care, peste cîteva săptămîni, se vor înălţa şi ele în plin soare, pe acelaşi drum rustic, cu mătasea de o singură culoare a corsajului lor, pe care îl scutură un zefir !

Dar zadarnic stătusem în faţa răsurilor să le respir, să le plimb prin gîndirea mea, să le pierd, să le regăsesc invizibila lor mireasmă fixă, cu care gîndul meu nu ştia ce să facă, să mă identific cu ritmul care le azvîrlea florile ici şi colo într-o veselie juvenilă şi la intervale neaşteptate ca anumite intervale muzicale, că ele mă îmbiau indefinit cu acelaşi farmec răspîndit fără încetare, dar fără să-mi lase timp să-l aprofundez mai mult, ca acele melodii cîntate de sute de ori în şir, fără putinţă de a scoborî mai adînc în taina lor. Mă abăteam o clipă de la ele, pentru ca apoi să mă întorc cu noi forţe. Urmăream, pînă pe povîrnişul care, în dosul gardului viu, urca în pantă dreaptă spre deschiderea cîmpului, cîţiva maci rătăciţi, cîteva albăstrele rămase alene în urmă, care îl împodobeau din loc în loc cu florile lor ca pe o margine de covor, pe care se vede, semănat rar, motivul agrest care va triumfa în mijloc ; puţini încă, distanţaţi ca nişte case singuratice care vestesc apropierea unui sat, macii mă înştiinţau de necuprinsa întindere, pe care se revarsă lanurile

de grîu, pe care norii se îmbulzesc spumoşi, că vederea unui singur mac, înălţîndu-şi în vîrful lujerului ca pe-un catarg şi fîlfîindu-şi în vînt steguleţul roşu, deasupra colacului său de salvare unsuros şi negru, mă făcea să-mi bată inima, cum îi bate călătorului care, zărind pe un ţărm o primă barcă eşuată, pe care o repară calfatorul, strigă : „Marea", înainte de a o vedea.

Apoi mă întorceam la răsuri ca la acele capodopere despre care credeam că le-am putea vedea mai bine, încetînd un moment să le privim, dar degeaba îmi acoperisem ochii cu mîinile, ca să nu le văd decît pe ele, că sentimentul pe care îl trezeau în mine rămînea nedesluşit şi vag, căutînd zadarnic să se desfacă, să ajungă a se lipi de flori. Ele nu mă ajutau să mi-l lămuresc şi nu puteam cere altor flori să mi-l satisfacă. În timp ce îmi procuram astfel bucuria pe care o simţim, văzînd din pictorul nostru preferat o operă care diferă de cele cunoscute, sau fiind aduşi în faţa unui tablou pe care nu l-am mai văzut decît ca schiţă în creion, sau ascultînd doar la pian o bucată muzicală care ni se înfăţişează apoi auzului sub culorile orchestrei, bunicul mă chemă şi, arătîndu-mi gardul viu al Tonsonville-ului, îmi spuse : „Tu, care ţii atîta la trandafirii sălbatici, ia uită-te puţin la acest măceş roz ; e frumos, nu glumă !" În adevăr, era un măceş, dar roz, mult mai frumos decît cei albi. Era şi acesta împodobit ca de sărbătoare — ca pentru acele sărbători religioase, singurele adevărate, fiindcă nici un capriciu al

întîmplării nu le pune ca pe sărbătorile lumeşti într-o zi oarecare, anume destinată, deşi neavînd nimic esenţial sărbătoresc — dar era împodobit cu mult mai scump, căci florile, ţinînd cîte o ramură, unele peste altele, în aşa fel că nu lăsau nici un locşor neîmpodobit, şi părînd nişte pompoane care înghirlandează o măciucă de stil rococo, erau „colorate“, prin urmare de calitate superioară, după estetica de la Combray, unde calitatea se judecă după scara preţurilor de la „magazinul“ Pieţei sau de la Camus, care vînd mai scump biscuiţii roz. Eu însumi apreciam mai mult brînza cu smîntînă roz, în care mi se îngăduie să strivesc fragi. Şi florile de măceş aleseseră chiar una din acele nuanţe ale lucrurilor comestibile sau ale dulcii gingăşii a unei îmbrăcăminţi de mari sărbători, nuanţe care, înfăţişînd copiilor temeiul superiorităţii lor, li se par cu mult mai evident frumoase şi, din această cauză, au totdeauna pentru ei ceva mai viu şi mai natural decît alte nuanţe, chiar dacă au înţeles că ele nu făgăduiesc nimic lăcomiei lor şi nu sînt alese pentru croitoreasă. Şi desigur, simţisem aceasta numaidecît, ca în faţa răsurilor albe, dar cu mai multă uimire, simţisem că intenţia festivă a florilor nu se traducea factice, prin vreun artificiu de fabricaţie omenească, ci natura însăşi, copleşind arbustul cu acei trandafiraşi de o prea fragilă culoare şi de un pompadur provincial, o exprimase spontan, cu naivitatea unei vînzătoare de ţară, care ar fi lucrat totul pentru un altar. În vîrful crenguţelor, ca tot atîţia măceşi mărunţi dintre cei care, cu glas-

trele înfăşurate în dantele de hîrtie, erau puşi la mari sărbători pe altar să-şi aprindă exploziile lor minuscule, mişunau mii de boboci de o nuanţă mai ştearsă, care, deschizîndu-se, lăsau să se vadă, ca pe fundul unei cupe de marmură roz, roşuri sîngerii şi scoteau la iveală mai mult decît florile esenţa particulară, irezistibilă, a măceşului, care oriunde înmugurea, oriunde avea să înflorească, nu putea înflori decît roz. Gătit ca pentru luna Fecioarei Maria, la care părea că şi participă din mijlocul gardului viu, dar tot atît de deosebit ca o fetiţă îmbrăcată de sărbătoare în mijlocul familiei, care rămîne acasă, în haine de interior, aşa strălucea surîzător proaspăta lui toaletă roz, arbustul catolic şi minunat.

Peste gardul viu, se vedea în parc o alee, tivită pe de margini cu brazde de iasomie, de pansele şi verbine, printre care micşunelele îşi deschideau punga fragedă de roz înmiresmat şi potolit al unei vechi piei de Cordoba, în timp ce, pe pietriş, un lung furtun de udat, vopsit verde, desfăcîndu-şi încolăcirile, îşi înălţa dintr-un grup de găurele, peste florile ale căror parfumuri le îmbiba, evantaiul vertical şi prismatic al stropilor lui multicolori. Deodată însă mă oprii, nu mă mai putui clinti, cum se întîmplă cînd ceea ce vedem nu se adresează numai privirilor noastre, ci solicită percepţii mai adînci, punînd stăpînire pe fiinţa noastră întreagă. O fetişcană roşcat-blondă, care părea că se întoarce de la plimbare, avînd în mînă o săpăligă de grădinărit, se uita la noi, în sus, cu chipul presărat de pistrui roz. Îi străluceau ochii negri şi, cum atunci nu ştiam,

nici mai tîrziu nu am învățat, să reduc impresiile puternice la elementele lor obiective, cum nu aveam, după vorba cunoscută, destul „simț de observație" ca să-mi limpezesc noțiunea despre culoarea lor, multă vreme de atunci, cînd mă gîndeam din nou la ea, amintirea strălucirii acelor ochi mi se înfățișa de îndată ca fiind viu azurie, numai fiindcă ea era blondă ; astfel că, dacă poate n-ar fi avut ochii atît de negri, care m-au izbit atît de mult văzînd-o prima dată, n-aș fi fost, cum mi s-a întîmplat să fiu, îndrăgostit mai cu seamă de ochii ei albaștri.

O privii, mai întîi cu acea uitătură care este numai reprezentanta ochilor, dar pe fereastra căreia se pleacă toate simțurile, neliniștite și pietrificate, uitătură care ar vrea să atingă, să captureze, să ia cu sine corpul pe care îl privește, ca și sufletul din el ; apoi, temîndu-mă cumplit ca de la o clipă la alta bunicul și tata, zărind și ei fetișcana, să nu mă îndepărteze de ea, spunîndu-mi să alerg puțin și s-o iau înaintea lor, o privii încă o dată, fără să-mi dau seama, adînc rugător, ca o încercare de a o sili să-mi dea atenție și să mă cunoască. Ea își aruncă înainte și în părți luminile ochilor ca să ia cunoștință de bunicul și de tata, încît ideea obținută astfel fu aceea că, fără îndoială, noi eram ridicoli, fiindcă se întoarse și, părînd oarecum indiferentă și disprețuitoare, se trase în lături ca să-și ferească fața de cîmpul vizual ; dar cum bunicul și tata, urmîndu-și drumul fără s-o zărească, trecuseră înaintea mea, ea își lăsă privirile să alunece în toată lungimea lor spre mine, priviri

lipsite de orice expresie particulară, ca și cum nu mă vedeau, însă fine și prefăcut surîzătoare, ceea ce nu puteam interpreta, după noțiunile ce mi se dăduse asupra bunei creșteri, decît ca o dovadă de dispreț jignitor ; iar cu mîna schiță în același timp un gest indecent, căruia, dacă era adresat în public unei persoane necunoscute, micul dicționar al politeței, pe care îl aveam în mintea mea, nu-i da decît un singur sens, acela de intenție insolentă.

— Hai, Gilberte, vino ; ce faci acolo ? țipă cu o voce ascuțită și poruncitoare o doamnă îmbrăcată în alb, pe care n-o văzusem încă și în apropierea căreia un domn necunoscut, în costum de dril subțire, fixa asupra mea niște ochi bulbucați ; iar fetița, încetînd brusc să mai surîdă, își luă săpăliga și, fără să se mai întoarcă spre mine, se depărtă cu un aer docil, impenetrabil și prefăcut.

Astfel trecu pe lîngă mine acest nume de fată, Gilberte, dăruit ca un talisman care îmi va îngădui poate să regăsesc cîndva pe aceea din care el făcuse o persoană și care, cu o clipă mai înainte, nu era decît o imagine nesigură. Astfel trecu el rostit pe deasupra iasomiilor și al micșunelelor, înțepător și proaspăt ca țîșniturile furtunului verde ; impregnînd, irizînd zona de aer pur pe care o străbătuse — și pe care o și izola — a misterului de viață al aceleia pe care o designa în ochii fericitelor ființe care trăiau sau călătoreau alături de ea ; desfășurînd pe sub măceșul înflorit, la înălțimea umerilor mei, chintesența familiarității lor atît de dureroasă pentru mine, cu ea, cu necunoscutul vieții ei în care

eu nu voi pătrunde. O clipă (în timp ce ne îndepărtam şi bunicul şoptea : „Bietul ăsta de Swann, ce rol i se dă să joace : îl porneşte la drum, ca să rămînă singură cu Charlus al ei, pentru că el este, l-am recunoscut ! Şi fetiţa asta, amestecată în toată această infamie !“), impresia pe care mi-o lăsase mie tonul despotic cu care mama Gilbertei îi vorbise fără ca ea să crîcnească, arătîndu-mi-o aproape silită să se supună cuiva ca şi cum n-ar fi fost superioară oricui, cum mi-o închipuisem eu, îmi domoli oarecum suferinţa, îmi dădu oarecari speranţe şi îmi micşoră dragostea. Dar foarte repede această dragoste se ridică din nou în mine cu o reacţiune prin care inima mea umilită voia să se pună la acelaşi nivel cu Gilberte sau s-o înjosească pe Gilberte pînă la ea. O iubeam, regretam că nu avusesem timpul şi inspiraţia s-o ofensez, să-i fac rău, s-o constrîng să-şi amintească de mine. Mi se părea aşa de frumoasă, că aş fi făcut calea întoarsă, ca să-i strig, ridicînd din umeri cu dispreţ : „Ce urîtă îmi pari, ce pocită, mi-e silă !“ Totuşi mă depărtam, ducînd cu mine pe veci, ca prim tip de fericire interzisă copiilor de felul meu de puterea unor legi naturale imposibil de înfrînt, imaginea unei fetiţe roşcovane, cu obrajii semănaţi cu pistrui roz, cu o săpăligă în mînă şi rîzînd şi lăsînd să alunece spre mine nişte priviri lungi, prefăcute şi inexpresive. Şi farmecul, cu care numele ei îmbălsămase acest loc de sub măceşii roz, unde fusese auzit în acelaşi timp de ea şi de mine, începuse să şi cuprindă, să înmoaie şi să înmires-

meze tot ceea ce se afla în preajma ei, pe bunicii ei pe care ai mei avuseseră fericirea de nespus să-i cunoască, sublima profesiune de agent de bursă şi durerosul cartier Champs-Elysées, în care locuia ea la Paris.

„Léonie, spuse bunicul, la întoarcere, aş fi vrut să fi fost cu noi adineauri. N-ai mai recunoaşte Tansonville. Dacă aş fi fost mai îndrăzneţ, ţi-aş fi tăiat o creangă din măceşii aceia roz care îţi plăceau atît de mult.“ Bunicul povestea astfel plimbarea noastră mătuşii Léonie, fie ca s-o distreze, fie că nu se pierduse încă orice speranţă de a ajunge cîndva s-o scoată la plimbare. Mai ales că ei îi plăcea mult altădată această proprietate, şi vizitele lui Swann fuseseră de altfel ultimele pe care ea le primise, în timp ce, de pe atunci, îşi închidea uşa pentru oricine. Şi după cum, cînd venea el să întrebe ce mai face (mătuşă-mea era singura persoană dintr-ai casei pe care dorea s-o vadă), ea îi transmitea răspunsul că e obosită, dar că data următoare îl va lăsa să intre, în acelaşi fel spuse în seara aceea : „Da, într-o zi, cînd va fi timp frumos, mă voi duce cu trăsura pînă la poarta parcului“. Şi era sinceră spunînd aşa. I-ar fi plăcut să revadă pe Swann şi Tansonville ; dar simpla dorinţă era de ajuns pentru puterile care îi mai rămăseseră ; realizarea i le-ar fi copleşit. Cîteodată, timpul frumos îi da ceva vigoare, se scula din pat, se îmbrăca ; dar oboseala începea mai înainte să fi trecut în camera vecină şi ea cerea să fie readusă la pat. Ceea ce începuse pentru ea — bine că nu se

16—1593

întîmpla prea des — era marea renunţare a bătrînilor, care se pregătesc de moarte, se înfăşoară în crisalida lor şi această renunţare se poate vedea, la sfîrşit de vieţi care se prelungesc pînă tîrziu, chiar la bătrînii, bărbat şi femeie, care s-au iubit mult, chiar la prieteni uniţi prin legăturile cele mai spirituale şi care, începînd de la un anumit an, încetează să mai întreprindă călătoria sau numai ieşirea din casă spre a se vedea, încetează să-şi mai scrie şi ştiu bine că nu-şi mai vor împărtăşi nimic unul altuia pe lumea aceasta. Mătuşă-mea va fi ştiut perfect că nu va mai vedea pe Swann, că nu va mai ieşi niciodată din casă, dar această recluziune definitivă i se va fi părut uşurată de chiar motivul care, după părerea noastră, ar fi trebuit să i-o facă mai dureroasă : şi anume că această recluziune îi era impusă de diminuarea, simţită zi cu zi, a puterilor ei, care, făcînd din fiece acţiune, din fiece mişcare, o oboseală, dacă nu o suferinţă, da pentru ea inacţiunii, izolării, tăcerii, dulceaţa întremătoare şi binecuvîntată a odihnei.

Mătuşă-mea nu se duse să vadă gardul de măceş roz, dar tot mereu eu întrebam pe părinţii mei, cînd o să se ducă, încercînd astfel să-i fac să vorbească despre părinţii şi bunicii domnişoarei Swann, care mi se păreau măreţi ca zeii. Numele de Swann, devenit pentru mine aproape mitologic, vorbind cu părinţii mei, tînjeam de nevoia să-i aud rostindu-l, nu îndrăzneam să-l pronunţ eu însumi, dar îi trăgeam spre subiecte care se învecinau cu Gilberte şi cu

familia ei, care o priveau, şi prin care nu mă simţeam exilat prea departe de ea ; şi constrîngeam deodată pe tata, prefăcîndu-mă a crede de exemplu că funcţia bunicului meu fusese dinainte de el a familiei noastre, sau că gardul de măceş roz, pe care voia să-l vadă mătuşă-mea Léonie, făcea parte din terenul comunal, sileam pe tata să-mi rectifice afirmaţia, să-mi spună, ca nedorind eu, ca de la el : „A, nu, această funcţie era a tatălui lui *Swann*, gardul viu face parte din parcul lui *Swann*". Abia atunci eram obligat să-mi reiau respiraţia, atît de mult, pe locul unde mereu sta scris în inima mea, apăsa să mă înăbuşe acest nume, care, în clipa cînd îl auzeam, mi se părea mai plin decît oricare altul, pentru că era greu de toate împrejurările anterioare, cînd îl proferasem în gîndul meu. Îmi făcea o plăcere că nici nu puteam înţelege cum îndrăznisem să o cer părinţilor mei, căci era atît de mare, încît trebuise să-i coste, ca să mi-o procure, multă osteneală şi încă fără compensaţie, fiindcă pentru ei nu era o plăcere. Aşa că abăteam conversaţia din discreţie. Dar şi din scrupul. Toate farmecele rare, pe care le puneam eu în acest nume de Swann, le regăseam în el, de îndată ce ei îl pronunţau. Mi se părea atunci deodată că părinţii mei nu puteau să nu simtă ca mine, că priveau din acelaşi punct de vedere ca mine, că întrevedeau la rîndul lor, iertau, îşi însuşeau visurile mele, şi mă simţeam nenorocit ca şi cum i-aş fi învins şi i-aş fi depravat.

În acel an, cînd părinţii mei fixaseră, ceva mai curînd ca de obicei, ziua întoarcerii la Paris, în dimineaţa plecării, după ce fusesem frizat ca să mi se facă o fotografie, după ce mi se pusese pe cap cu mare grijă o pălărie pe care n-o mai purtasem altă dată şi fusesem îmbrăcat cu o hăinuţă de mătase vătuită, după ce mă căutară toţi pretutindeni, mama mă găsi plîngînd pe poteca povîrnită de lîngă Tansonville, unde îmi luam adio de la măceşii înfloriţi, strîngînd în braţe ramurile lor ghimpate şi — ca o prinţesă de tragedie pe care ar apăsa-o asemenea podoabe zadarnice, şi plin de nerecunoştinţă faţă de mîna plictisitoare care, potrivind nodurile, avusese grija de a-mi aduna părul pe frunte — călcîndu-mi în picioare fundulițele smulse şi pălăria nouă. Mama trecu uşor peste plînsul meu, dar nu-şi putu opri un ţipăt la vederea pălăriei desfundate şi a hăinuţei distruse. Eu însă nu auzii nimic: „O, sărmanii mei măceşi, spuneam plîngînd, voi n-aţi vrea să sufăr, să mă siliţi să plec. Voi niciodată nu mi-aţi făcut nici un rău! De aceea totdeauna vă voi iubi." Şi, ştergîndu-mi lacrimile, le promiteam, pentru cînd voi fi mare, să nu imit viaţa nebunească a celorlalţi bărbaţi şi, chiar la Paris fiind, în loc să mă duc primăvara să fac vizite şi să ascult fleacuri, să plec la ţară ca să văd primele răsuri.

De îndată ce ajungeam în plin cîmp, măceşii nu mai puteau fi părăsiţi în tot restul plimbării, pe care o făceam spre Méséglise. Şi erau mereu străbătuţi, ca de un vagabond invizibil, de vîntul care pentru mine era geniul particular al Combray-ului. În fiece an, de ziua sosirii noastre, ca să simt că mă aflu în adevăr la Combray, urcam coasta să-l întîlnesc iarăşi alergînd, cu veşmîntul fluturîndu-i pe umeri, şi să alerg după el. Aveam mereu vîntul alături cînd mergeam spre Méséglise, pe acea cîmpie bombată, pe care nici un accident de teren nu-l opreşte leghe întregi. Ştiam că domnişoara Swann se ducea adesea să petreacă două-trei zile la Laon şi, cu toate că Laon se afla la multe leghe depărtare, distanţa fiind compensată de lipsa oricărui obstacol, cînd vedeam în după-amiezele călduroase cum aceeaşi adiere, sosind de la extremitatea orizontului, apleca lanurile de grîu cele mai îndepărtate, cum se propaga, pe toată acea imensă întindere, ca un val, venind să se culce, murmurător şi încropit la picioarele mele, în fîneţuri şi trifoiuri, cîmpia aceasta, comună amîndurora, părea că ne apropie, ne uneşte, credeam că adierea aceasta trecuse pe lîngă ea, că era un fel de mesaj al ei, pe care mi-l şoptea fără să-l pot înţelege, şi eu o îmbrăţişam din fugă. La stînga era un sat care se chema Champien (*Campus Pagani*, după părerea preotului). La dreapta, se zăreau dincolo de lanuri cele două turle cizelate şi rustice din Saint-André-des-Champs, ele înşile subţiratice, solzoase, alveolate, rîurite, galbene şi grunjoase ca două spice.

La intervale simetrice, merii, în mijlocul inimitabilei lor podoabe de frunze, ce nu pot fi confundate cu frunza nici unui alt pom, îşi

deschideau marile lor petale de satin alb sau își înălțau sfioasele buchețele îmbobocite. Aci, spre Méséglise, am observat eu prima dată umbra rotundă, pe care merii o lasă pe pămîntul însorit și de asemenea acea mătăsărie de aur impalpabil, pe care amurgul o țese pieziș pe sub frunze și la care mă uitam cum bunicul o întrerupea cu bastonul, fără a o abate vreodată.

Cîteodată, pe cerul după-amiezii, trecea luna albicioasă ca un nor, furișă, fără strălucire, ca o actriță căreia nu i-a venit încă ceasul să intre în scenă și care, în toaletă de oraș, își privește o clipă din sala de spectacol camaradele, ștergîndu-se, nevoind să atragă atenția publicului. Îmi plăcea să regăsesc imaginea în tablouri și în cărți, dar asemenea opere de artă — cel puțin în primii ani, cît Bloch nu-mi obișnuise ochii și mintea cu armonii mai subtile — erau foarte diferite de acelea în care luna mi s-ar părea frumoasă azi, și în care n-aș fi recunoscut-o atunci. Așa era, de exemplu, în cîte un roman de Saintine, în cîte un peisaj de Gleyre, în care se desemnează net pe cer ca o seceră de argint, opere naiv incomplete ca propriile mele impresii și de care surorile bunicii se scandalizau văzînd că-mi plăceau. Ele credeau că trebuie să se pună în fața copiilor opere pe care la maturitate le vor admira definitiv și pe care, iubindu-le de mici, dau astfel dovadă de bun gust. Fără îndoială că ele își închipuiau meritele estetice ca obiecte materiale, pe care un ochi limpede nu se poate decît să le observe, fără ne-

voia de a le fi copt pe îndelete anumite echivalențe în conștiința proprie.

Spre Méséglise, la Montjouvain, într-o casă de pe marginea unei mari bălți și aproape rezemată de un povîrniș plin de stufișuri, locuia domnul Vinteuil. Încît adesea ne încrucișam pe drum cu fiica lui, conducînd în goana mare o cariolă. De la un anumit an, n-o mai întîlnirăm singură, ci însoțită de o prietenă mai în vîrstă, care avea în ținut o reputație proastă și care într-o bună zi se instală definitiv la Montjouvain. Se zicea : „Orb trebuie să mai fie acest biet domn Vinteuil, orbit de dragoste pentru fata lui, ca să nu ia în seamă ce se spune și ca să îngăduie, el care se scandalizează de orice vorbă *nelalocul ei*, ca o asemenea femeie să trăiască sub acoperișul casei lui ! Zice că e o femeie superioară, un suflet mare și că ar fi avut înclinări extraordinare pentru muzică, dacă și le-ar fi cultivat. Fie el sigur că numai de muzică nu se ocupă ea cu fiică-sa." Dar așa spunea domnul Vinteuil ; și e, în adevăr, remarcabil cîtă admirație aprinde totdeauna o persoană, pentru calitățile ei morale, în ochii părinților alteia, cu care ea întreține relații trupești. Dragostea fizică, atît de pe nedrept desconsiderată, constrînge așa de puternic orice ființă să-și manifeste pînă și cele mai mici fărîme de bunătate, de uitare de sine, încît acestea strălucesc chiar în ochi celor dimprejur. Doctorul Percepied, căruia vocea groasă și sprîncenele stufoase îi permiteau, atît cît voia el, deși lipsit de fizicul corespunzător, să joace rolul de om perfid,

fără să-şi compromită întru nimic reputaţia solidă şi nemeritată de om ursuz, dar cu inima bună, putea face pe preot şi pe toată lumea să rîdă cu lacrimi, spunînd pe ton aspru : „Ei, da ! se pare că face muzică cu prietena ei, domnişoara Vinteuil. De ce să vă mire ? Eu nu ştiu. Vinteuil-tatăl mi-a spus asta încă o dată ieri. La urma urmelor, are tot dreptul să-i placă muzica, fetiţii-ăsteia. Eu nu sînt de părere să se împiedice vocaţiile artistice la copii. Nici Vinteuil nu e de părere, după cît se pare. Şi-apoi face şi el muzică cu prietena fetei lui. Ah ! zău că da, se face muzică nu glumă în căsuţa-aia. Dar ce-aveţi de rîdeţi ? că doar fac destulă muzică. Zilele trecute, am întîlnit pe Vinteuil-tatăl la cimitir. Abia se mai ţinea pe picioare."

Pentru lumea care, ca noi, văzu în acest timp, cum domnul Vinteuil evita persoanele cunoscute, întorcînd capul cînd le zărea, cum îmbătrînea de la lună la lună, cum se pierdea în suferinţa lui, devenind incapabil de orice efort, care n-avea ca scop direct decît fericirea fetei lui, cum îşi petrecea zile întregi lîngă mormîntul soţiei, ar fi fost greu să nu înţeleagă că el era pe cale să moară de tristeţe, neţinînd seamă de flecăreala lumii. Cunoştea această flecăreală, poate că îi şi da crezare. Nu e poate om pe lume, oricît de virtuos, pe care complexitatea împrejurărilor să nu-l poată aduce într-o zi să trăiască familiar cu viciul pe care îl condamnă categoric — fără să-l recunoască prea bine sub deghizarea faptelor particulare cu care viciul se acoperă ca să vină în contact cu omul virtuos, făcîndu-l să sufere : vorbe ciudate, atitudine inexplicabilă, o anumită seară, a cutărei fiinţe, pe care el are de altfel nenumărate motive s-o iubească. Dar un om ca domnul Vinteuil va fi simţit mult mai multă suferinţă decît altul, resemnîndu-se la una din acele situaţii, despre care se crede pe nedrept că ar fi apanajul numai al boemei : ele se produc totdeauna cînd un viciu are nevoie să-şi rezerve locul şi securitatea indispensabile, viciu pe care natura însă-şi îl sădeşte şi dezvoltă în cîte un copil, uneori doar amestecînd între ele virtuţile tatălui şi ale mamei, ca şi culoarea ochilor lui. Dar, din faptul că domnul Vinteuil cunoştea poate purtarea fetei lui, nu urmează că din această cauză marele lui cult pentru ea i s-ar fi micşorat. Faptele nu pătrund în lumea convingerilor noastre adînci, pe care nici nu le-au născut, nici nu le distrug ; pot să le aducă cele mai stăruitoare dezminţiri, fără să le slăbească, după cum o avalanşă de nenorociri sau boli, căzînd neîntrerupt pe capul unei familii, nu o va aduce să se îndoiască de bunătatea lui Dumnezeu sau de priceperea medicului ei. Dar cînd domnul Vinteuil se gîndea la fata lui şi la el însuşi din punctul de vedere al lumii, adică din punctul de vedere al reputaţiei, cînd căuta să se situeze dimpreună cu ea la rangul pe care îl aveau în stima publică, atunci el îndura această judecată de ordin social exact cum ar fi îndurat-o locuitorul din Combray care i-ar fi fost cel mai duşmănos, se vedea dimpreună cu fiica-sa pe ultima treaptă a decăderii, iar purta-

rea lui luase de cîtva timp ceva din umilința, din respectul față de cei ce se aflau mai sus decît el și pe care îi vedea de jos (oricît de sub el ar fi fost pînă atunci), ceva din mișcarea de a încerca să se înalțe pînă la ei, care e rezultat aproape mecanic al tuturor decăderilor. Într-o zi, cînd noi mergeam dimpreună cu Swann pe o stradă din Combray, domnul Vinteuil, ieșind de pe altă stradă, se văzuse prea neașteptat în fața noastră ca să mai aibă timp să ne ocolească și Swann, cu bunătatea orgolioasă a omului de lume care, în mijlocul disoluției tuturor prejudecăților morale, nu găsește în infamia altuia decît motive ca să-și arate față de acesta o bunăvoință a cărei mărturie gîdilă cu atît mai mult amorul propriu al celui care o arată cu cît el o simte mai prețioasă pentru cel care o primește, stătuse îndelung de vorbă cu domnul Vinteuil, căruia pînă atunci nu-i adresa nici un cuvînt, și îl întrebase, pînă să nu se despartă de noi, dacă va trimite într-o zi pe fiică-sa să se joace la Tansonville. Era de fapt o invitație, care acum doi ani ar fi indignat pe domnul Vinteuil, dar care acum îl umplea de sentimente atît de recunoscătoare, încît se credea obligat să nu aibă indiscreția de a o primi. Amabilitatea lui Swann față de fiică-sa i se părea în ea însăși un sprijin atît de onorabil și plăcut, că socotea mai bine să nu se servească de el, ca să rămîie cu plăcerea pur platonică de a-l păstra.

— Ce om ales, ne spuse el, după plecarea lui Swann, cu aceeași venerație entuziastă care,

pe burghezele spirituale și frumoase, le ține la respect și sub farmecul unei ducese, chiar urîte și proaste. Ce om ales! Păcat că a făcut o căsătorie cu totul nelalocul ei!

Și atunci, fiindcă cei mai sinceri oameni sînt împletiți din atîta ipocrizie că, după ce au vorbit cu cineva, își dau pe față opinia, de îndată ce acela a plecat, părinții mei deopotrivă cu Vinteuil deplînseră căsătoria lui Swann în numele principiilor și convenientelor la care (prin faptul că le invocau în cor cu el, ca admirabili oameni de aceeași calitate) aveau aerul de a subînțelege că nu se contravenise față de Montjouvain. Domnul Vinteuil nu-și trimise fata la Swann. Și acesta, cel dintîi, regretă faptul. Căci, de fiece dată cînd se despărțea de domnul Vinteuil, el își amintea că are de cîtva timp să-i ceară o informație despre cineva care purta același nume, vreo rudă de-a lui, credea el. Și de data aceasta își promitea cu hotărîre să nu mai uite ceea ce avea să-i spună, cînd domnul Vinteuil își va trimite fata la Tansonville.

Fiindcă plimbarea spre Méséglise era cea mai puțin lungă dintre cele două pe care noi le făceam în preajma Combray-ului și din această cauză era rezervată pentru timp îndoielnic, climatul dinspre Méséglise fiind destul de ploios, de aceea nu pierdeam niciodată din vedere marginea pădurilor de la Roussainville, în desișul cărora puteam la nevoie să ne adăpostim.

Adesea soarele se ascundea după cîte un nor care îi deforma rotunjimea și îi îngălbenea mar-

ginile. Strălucirea, dar nu şi lumina, era răpită cîmpiei, pe care viaţa părea suspendată, în timp ce micul sat Roussainville îşi sculpta pe cer, cu o precizie desăvîrşită şi copleşitoare, relieful în zigzag al acoperişurilor lui albe. Un vînt uşor stîrnea cîte un corb să-şi ia zborul, lăsîndu-se iarăşi departe pe pămînt, iar depărtarea pădurilor, pe cerul albicios, părea mai albastră, pictată ca în acele *camaieuri* care decorează spaţiul dintre ferestrele locuinţelor de altădată.

Dar alteori începea să cadă ploaia, cu care ne ameninţase călugăraşul pe care îl avea opticianul în vitrină ; picăturile de apă, ca păsări migratoare care îşi iau zborul în stol, cădeau în rînduri dese din cer. Ele nu se depărtează una de alta cîtuşi de puţin, nu vin la întîmplare în călătoria lor repede, ci fiecare păstrîndu-şi locul, atrage pe cea care o urmează şi astfel cerul e mai întunecat decît la plecarea rîndunelelor. Ne refugiam în pădure. Cînd părea că li se terminase călătoria, cîteva, mai debile, mai încete, soseau încă. Totuşi ieşeam iar din adăpostul nostru, căci stropilor le place să stea pe frunze, iar pămîntul aproape că se şi zvîntase, cînd destui întîrziau să se joace pe nervurile frunzelor şi, suspendaţi de vîrfurile lor, odihniţi strălucind în soare, deodată îşi dădeau drumul să alunece de la înălţimea ramurii, căzîndu-ne pe nas.

Adesea, ne duceam de asemenea să ne adăpostim, de-a valma cu sfinţii şi patriarhii de piatră, sub portalul bisericii Saint-André-des-Champs. Cît de franceză era biserica asta ! Deasupra uşii, sfinţii, regii-cavaleri cu cîte o floare de crin în mînă, scene de nuntă şi de înmormîntare, totul era reprezentat ca în sufletul Françoisei. Sculptorul povestise şi unele anecdote privitoare la Aristot şi Virgil, în acelaşi fel cum Françoise la bucătărie vorbea bucuroasă despre sfîntul Ludovic, ca şi cum ea l-ar fi cunoscut personal, dar mai cu seamă ca să-i ruşineze prin comparaţie pe bunicii mei mai puţin „drepţi". Se vedea că noţiunile pe care artistul medieval şi ţăranca medievală (supravieţuind în secolul XIX) le aveau despre istoria antică sau creştină şi care se deosebeau prin tot atîta inexactitate cît şi bunătate de suflet, ei le luau nu din cărţi, ci dintr-o tradiţie directă şi totodată străveche, neîntreruptă, orală, deformată, uitată şi vie. Altă personalitate din Combray pe care o recunoşteam de asemeni, virtuală şi profetizată, în sculptura gotică de la Saint-André-des-Champs, era tînărul Théodore, băiatul de prăvălie de la Camus. Françoise simţea de altfel în el atît de mult o patrie şi un contemporan, că dacă mătuşa Léonie era prea bolnavă pentru ca Françoise s-o poată singură întoarce în pat sau s-o ducă în fotoliu, mai curînd decît să îngăduie fetei de la bucătărie să „se arate" bunică-mi, ea chema pe Théodore. Căci acest tînăr, care trecea, şi nu fără motiv, drept un deocheat, era atît de plin de sufletul care decorase Saint-André-des-Champs şi mai cu seamă de sentimentele respectuoase pe care Françoise le socotea datorate „sărmanilor bolnavi", „sărmanei sale stăpîne", încît el, cînd ri-

dica pe pernă capul mătuşă-mi, avea chipul naiv şi devotat al îngeraşilor din basoreliefuri, grăbindu-se, cu cîte o lumînare în mînă, pe lîngă Fecioara cu ochii închişi, de parcă chipurile de piatră sculptată, cenuşii şi goale, cum sînt arborii iarna, nu erau decît o insomnorare, o rezervă, gata să reînflorească în viaţă cu chipuri populare nenumărate, cucernice şi spăsite, ca al lui Théodore, colorate cu roşeaţa de măr copt. Nelipită de piatră ca acei îngeraşi, ci desfăcută de portal, de o statură mai mult decît omenească, stînd în picioare pe un soclu ca pe un scăunaş care o ferea să-şi pună tălpile pe pămîntul umed, o sfîntă avea obrajii bucălaţi, sînii tari care îi umflau veşmîntul ca un ciorchine copt într-o pungă, fruntea îngustă, nasul scurt şi energic, pupilele în fundul capului, aerul sănătos, insensibil şi plin de curaj al ţărăncilor din împrejurimi. Această asemănare, care insinua în statuie o dulceaţă pe care eu n-o căutam în ea, era deseori certificată de cîte o fată de ţară, venită ca şi noi să se adăpostească şi a cărei prezenţă, asemenea prezenţei acelor frunzişuri de pereţi care crescuseră alături de frunzişurile sculptate, părea destinată să îngăduie, printr-o confruntare cu natura, judecarea adevărului în opera de artă. Departe, în faţa noastră, ţară a făgăduinţei sau ţară blestemată, Roussainville continua, în timp ce ploaia şi încetase pentru noi, cînd să fie pedepsită, ca un sat biblic, cu toate lăncile furtunii, care loveau pieziş casele locuitorilor lui, cînd în adevăr pe

neaşteptate să fie iertat de Dumnezeu-tatăl, care lăsa să cadă asupra lui, inegal de lungi, ca razele unui chivot de altar, săgeţile de aur ale soarelui său reapărut.

Cîteodată timpul se strica de-a binelea, trebuind să ne întoarcem şi să stăm închişi în casă. Ici şi colo, departe, pe cîmpia care se asemăna cu marea din cauza întunecimii şi a umezelii, case singuratice, agăţate de coasta unei coline cufundate în noapte şi apăraie, străluceau vaporaşe, care îşi strînseseră pînzele, stînd nemişcate în larg toată noaptea. Dar ce însemna ploaia, ce însemna furtuna ! Vremea rea, în timp de vară nu e decît o toană trecătoare, superficială, a timpului frumos, acoperit şi statornic, cu totul deosebit faţă de timpul frumos instabil şi fluid al iernii, care dimpotrivă, de îndată ce s-a instalat pe pămînt, de cum s-a solidificat în dense frunzişuri, pe care ploaia poate să se scurgă fără să le ameninţe bucuria permanentă, şi-a înălţat pentru anotimpul întreg, pînă pe străzile satului, pe zidurile caselor şi ale grădinilor, stindardele lui de mătase violetă sau albă. Stînd pe un fotoliu în micul salon, unde citind aşteptam ora mesei de seară, auzeam apa picurînd din castanii noştri, dar ştiam că ploaia de vară nu putea decît să lustruiască frunzele şi că ei promiteau să rămînă acolo, ca zăloguri ale verii, toată acea noapte ploioasă, ca să asigure continuitatea timpului frumos ; că degeaba ploua, că mîine, pe deasupra gardului alb de la Tansonville, avea să se unduiască, tot atît de numeroase ca de obicei, frunzuliţele în formă de

inimi ; şi, fără nici o tristeţe, vedeam plopul din strada Perchamps cum îndreaptă furtunii rugi şi saluturi disperate, fără nici o tristeţe, auzeam în fundul grădinii ultimele rostogoliri de tunet pierzîndu-se ca un gîngurit printre lilieci.

Dacă vremea se strica de cu dimineaţă, părinţii mei renunţau la plimbare şi nu ieşeam din casă. Dar mai tîrziu căpătai obiceiul, în astfel de zile, de a mă duce singur spre Méséglise-la-Vineuse, în toamna cînd trebui să venim la Combray pentru moştenirea mătuşă-mi Léonie, căci în sfîrşit murise, dînd prilej să triumfe atît cei care pretindeau că regimul ei debilitant va ajunge s-o ucidă, cît şi nu mai puţin ceilalţi care susţinuseră într-una că ea suferea nu de o boală imaginară, ci de una organică, faţă de care scepticii vor fi siliţi să cedeze, după ce bolnava avea să-i sucombe ; dar nepricinuind prin moartea ei o mare durere decît unei singure fiinţe, dar durere cumplită aceleia. Timp de cincisprezece zile cît ţinu ultima boală a mătuşă-mi, Françoise n-o părăsi nici o clipă, nu se mai dezbrăca, nu lăsă pe nimeni să-i poarte de grijă şi nu se despărţi de trupul bolnavei decît după înmormîntare. Abia atunci înţeleserăm noi că acel fel de teamă, în care trăise Françoise din cauza vorbelor răutăcioase, a bănuielilor şi a mîniilor mătuşă-mi, dezvoltase în ea un sentiment, pe care noi îl luasem drept ură, fiind însă veneraţie şi iubire. Adevărata ei stăpînă, cu hotărîri imposibil de prevăzut, cu viclenii dificil de dezvăluit, dar şi cu inimă bună uşor de

înmuiat, suverana ei, misteriosul şi atotputernicul ei monarh pierise de pe lume. Pe lîngă ea, noi nu însemnam mare lucru. Era mult de cînd, începînd să venim la Combray ca să ne petrecem vacanţa, aveam şi noi în ochii Françoisei acelaşi prestigiu ca mătuşă-mea. În toamna aceea, ocupaţi cu formalităţile de îndeplinit, tot vorbind cu notarii şi cu arendaşii, părinţii mei, fără nici un răgaz de a mai ieşi la plimbări, pe care de altfel chiar timpul le stînjenea, se obişnuiră să mă lase să mă plimb fără ei spre Méséglise, înfăşurat într-un pled mare, care mă ferea de ploaie şi pe care îl puneam cu atît mai bucuros pe umeri, cu cît simţeam că dungile lui scoţiene scandalizau pe Françoise, căreia nimeni n-ar fi putut să-i bage în cap ideea că îmbrăcămintea colorată n-are nici o legătură cu doliul şi căreia de altfel suferinţa noastră din cauza morţii mătuşă-mi nu-i prea plăcea, pentru că nu dădusem un mare praznic funebru, pentru că nu vorbeam despre moartă cu un anume accent în glas, pentru că chiar din cînd în cînd eu mai şi fredonam. Sînt sigur că, citind-o în vreo carte — şi în privinţa asta eram eu însumi tot ca Françoise — această concepţie despre doliu, în *Chanson de Roland* sau pe portalul bisericii Saint-André-des-Champs, mi-ar fi plăcut. Dar, de îndată ce simţeam pe Françoise lîngă mine, un demon mă împingea să doresc s-o văd mînioasă, mă agăţam de cel mai neînsemnat pretext, ca să-i spun că regretam pe mătuşă-mea pentru că era o femeie cumsecade, cu toate părţile ei ridicole, dar nicidecum

fiindcă îmi era mătuşă, că s-ar fi putut prea bine să-mi fie mătuşă şi să mi se pară totuşi odioasă, şi moartea ei să nu-mi pricinuiască nici o durere, vorbe care mi s-ar fi părut inepte într-o carte.

Dacă atunci Françoise, plină ca poeţii de un val de gînduri confuze asupra durerii, asupra amintirilor de familie, se scuza că nu poate răspunde teoriilor mele şi zicea : „Nu ştiu să mă exprim", mărturisirea ei era pentru mine prilej să triumf cu un bun-simţ, ironic şi brutal, demn de doctorul Percepied ; şi dacă mai adăuga : „Făcea, orişicît, parte din neam, e un respect pe care oricînd îl datorăm neamului" (zicînd *parentèse* pentru *parentage*), eu ridicam din umeri şi îmi spuneam : „Sînt prea îngăduitor că discut cu o incultă, care face asemenea greşeli de vorbire", adoptînd astfel, în judecarea Françoisei, punctul de vedere meschin al oamenilor ; dintre care cei care îi dispreţuiesc cel mai mult în imparţialitatea meditaţiei sînt foarte capabili să le ţină rolul, cînd ei înşişi joacă o scenă vulgară de viaţă.

Plimbările mele din toamna aceea se dovediră cu atît mai plăcute, cu cît le făceam după lungi ceasuri petrecute cu cîte o carte. Cînd mă simţeam obosit fiindcă citisem toată dimineaţa în sală, ieşeam, aruncîndu-mi pledul pe umeri : corpul meu silit de multă vreme să stea în nemişcare, dar care se încărcase pe loc de însufleţire şi viteză necheltuite, simţea prin urmare nevoia, ca un titirez căruia i se dă drumul, să le risipească în toate direcţiile. Zidurilor caselor, gardul viu de la Tansonville, copacii pădurii de la Roussainville, stufişurile din spatele Montjouvain-ului, totul primea lovituri de umbrelă sau de baston, îmi auzea chiotele de bucurie, care nu erau, atît unele cît şi altele, decît idei confuze, care mă exaltau şi care n-au atins starea de repaos în lumină, fiindcă preferaseră, în loc de o lentă şi dificilă clarificare, plăcerea unei derivări mai simple prin descărcări imediate. Cele mai multe dintre pretinsele traduceri în acte ale sentimentelor noastre nu au decît rostul să ne scape de ele, silindu-le să iasă din noi într-un fel neclar care nu ne ajută să le cunoaştem. Cînd încerc să-mi dau seama de tot ceea ce datoresc laturei dinspre Méséglise, de măruntele descoperiri, cărora peisajul acela le-au fost cadrul întîmplător sau izvorul necesar de inspiraţie, îmi amintesc că în toamna aceea, într-una din aceste plimbări, pe lîngă povîrnişul mărăcinos, care adăposteşte Montjouvain, am fost izbit prima oară de acest dezacord dintre impresiile noastre şi expresia lor obişnuită. După un ceas de ploaie şi vînt, împotriva cărora luptasem cu mare voioşie, ajungînd la marginea bălţii de la Montjouvain, în faţa unei cabane mici, acoperită cu olane, în care grădinarul domnului Vinteuil îşi strîngea uneltele de grădinărit, soarele tocmai se ivea din nou şi aurăriile lui spălate de ruperea de nori străluceau ca noi pe cer, pe copaci, pe zidul cabanei, pe acoperişul ei de ardezie încă ud, pe coama căruia se plimba o găină. Vîntul sufla, întinzînd orizontal buruienile crescute din zidul

cabanei şi penele de puf ale găinii, care şi unele şi altele se lăsau întinse după voia suflului pînă la extremitatea lungimii lor, cu nepăsarea lucrurilor uşoare şi inerte. Acoperişul de ţiglă se răsfrîngea în balta pe care soarele o făcuse iarăşi oglindă, ca o iluzie de marmură roz, căreia încă nu-i dădusem niciodată atenţie. Şi văzînd cum, pe apă şi pe zid, un surîs palid răspundea la surîsul de pe cer, cuprins de entuziasm, strigai ameninţînd totodată cu umbrela închisă : „Hei, hei, hei, hei". Dar în acelaşi timp simţii că datoria mea era să nu fi spus numai aceste cuvinte opace şi să fi încercat să văd mai limpede în sentimentul meu de încîntare.

Şi tot în acel moment — datorită unui ţăran care trecea pe acolo, cu aerul destul de supărat, cu atît mai supărat cu cît era cît pe-aci să-l lovesc cu umbrela în obraz, şi care răspunse fără nici o căldură vorbelor mele „frumos timp, nu e aşa, bun de mers" — aflai că aceleaşi emoţii nu se produc simultan, într-o ordine prestabilită, la toţi oamenii. Mai tîrziu, de cîte ori vreo lectură mai prelungită îmi da gustul de a conversa, camaradul, căruia ardeam de nerăbdare să-i adresez un cuvînt, terminase chiar atunci cu plăcerea de a sta de vorbă, dorind să fie lăsat în pace ca să poată citi. Dacă uneori se întîmpla ca tocmai să mă gîndesc cu mare dor la părinţii mei şi să iau hotărîrile cele mai cuminţi şi mai proprii a le face plăcere, ei folosiseră acelaşi timp ca să-mi descopere cine ştie ce vină neînsemnată de care uitasem, şi mi-o

aruncau cu asprime în faţă chiar cînd alergam la ei să-i sărut.

Cîteodată, exaltării pe care mi-o da singurătatea i se adăuga alta, de care nu o puteam deosebi prea bine, pricinuită de dorinţa de a vedea ieşindu-mi în faţă o ţărancă pe care s-o pot strînge în braţe. Plăcerea de care această dorinţă era însoţită se năştea brusc, fără să am timp, copleşit de gînduri care de care mai felurite, s-o leg exact de cauza ei şi mi se părea ca grad de intensitate superioară aceleia pe care mi-o dădea orice alt gînd. Tot ceea ce atunci se afla în conştiinţa mea, reflexul roz al acoperişului de ţiglă, ierburile sălbatice, satul Roussainville, unde doream de-atîta timp să mă duc, copacii pădurii lui, clopotniţa bisericii, devenea deosebit de preţios prin această emoţie nouă, care mă făcea ca toate aceste imagini să mi se pară mai de dorit întrucît credeam că ele îmi stîrneau acea emoţie şi care mi se părea că nu urmărea altceva decît să mă poarte spre ele, cînd îmi umfla pînzele cu suflarea ei puternică, necunoscută şi prielnică. Dar dacă dorinţa de a vedea apărînd o femeie sporea pentru mine farmecele naturii cu un ce mult mai aţîţător, farmecele naturii, la rîndul lor, mărea atracţia apariţiei. Mi se părea că frumuseţea copacilor era tot a femeii dorite şi că un sărut de la ea mi-ar dărui însuşi sufletul acelor zări, al satului Roussainville ca şi al cărţilor citite în acel an ; şi imaginaţia, căpătînd noi puteri în contact cu senzualitatea mea, aceasta împingîndu-mă în toate domeniile închipuirii, dorinţa mea nu mai

avea limite. Tot astfel, cum se întîmplă în unele momente de reverie în natură cînd, acţiunea obişnuinţei fiind suspendată şi noţiunile abstracte lăsate deoparte, simţim profund originalitatea sau viaţa particulară a locului, unde ne aflăm, trecătoarea chemată de dorinţa mea mi se părea că e nu un exemplar oarecare al tipului general : tipul de femeie, ci un produs necesar şi firesc al solului. Căci pe vremea aceea tot ceea ce nu eram eu însumi, pămîntul şi fiinţele, mi se părea mai de preţ, mai însemnat, înzestrat cu o existenţă mai reală decît poate părea oamenilor în vîrstă. Şi eu nu despărţeam pămîntul de fiinţele lui. Doream o ţărancă din Méséglise sau din Roussainville, o pescăriţă din Balbec, fiindcă doream locurile de la Méséglise şi Balbec. Plăcerea, pe care puteau ele să mi-o dea, mi s-ar fi părut mai puţin adevărată, dacă n-aş mai fi crezut în ea, dacă i-aş fi modificat condiţiile obiective după placul meu. Să fi cunoscut la Paris o pescăriţă din Balbec sau o ţărancă din Méséglise, ar fi însemnat să primesc cochilii de scoici pe care nu le-aş fi văzut pe plajă, sau o ferigă pe care n-aş fi găsit-o prin păduri, ar fi însemnat să reduc din plăcerea dată de acea femeie toate celelalte plăceri în care o înfăşurasem cu imaginaţia mea. Dar a rătăci astfel prin pădurile de la Roussainville fără ţăranca pe care s-o îmbrăţişez, însemna să nu cunosc comoara tainică, frumuseţea profundă a acestor păduri. Fata, pe care n-o vedeam decît printre frunzişuri, era pentru mine ea însăşi o plantă a locului, fiind însă de o varietate mai rară faţă

de celelalte şi de o alcătuire mai înrudită decît ele cu savoarea profundă a ţinutului. Cu atît mai uşor puteam crede aceasta (şi de asemeni că mîngîierile prin care ea m-ar ajuta să realizez aşa ceva ar fi tot locale, neputînd să le cunosc gustul prin altă fiinţă decît prin ea), cu cît mă aflam pentru multă vreme încă la vîrsta cînd această plăcere nu s-a izolat încă de posesia altor femei, care au prilejuit-o, şi cînd n-a fost redusă la o noţiune generală, care duce la considerarea femeilor ca instrumente ce pot fi schimbate între ele, ale unei plăceri mereu identice. Ea nici nu există izolată, separată şi formulată mental ca scop urmărit anume prin apropierea de o femeie sau cauză a tulburării resimţite de mai înainte. Abia ne gîndim la ea ca la o plăcere pe care o vom avea ; mai curînd, o numim farmec propriu al femeii, căci nu ne gîndim la noi, nu ne gîndim decît să ieşim din noi. Aşteptată vag, neîntreruptă şi ascunsă, plăcerea, în clipa realizării ei, doar duce la un astfel de paroxism celelalte plăceri pe care ni le dau ochii dulci şi sărutările celei care este lîngă noi, încît ni se înfăţişează mai cu seamă nouă înşine ca un fel de avînt al recunoştinţei faţă de bunătatea de inimă a tovarăşei noastre şi de emoţionanta predilecţie a ei pentru noi, pe care o măsurăm după binefacerile, după fericirile, sub care ea ne copleşeşte.

Vai ! zadarnic imploram turnul din Roussainville, zadarnic îi ceream să-mi trimită vreo copilă din satul lui, ca singurului confident al primelor mele dorinţi, cînd de la înălţimea casei noas-

tre din Combray, din micul cabinet plin de mirosul irişilor, nu-i vedeam decît turnul în mijlocul geamului de la fereastra întredeschisă, în timp ce, ezitînd eroic ca un călător care întreprinde o explorare sau ca un disperat ce se sinucide, sleit de puteri, îmi deschideam în mine însumi o cale necunoscută şi pe care o credeam fără moarte, pînă ce o dîră naturală ca de melc se adăuga frunzelor de afini sălbatici, care se aplecau pînă la mine. Zadarnic îl mai rugam acum. Zadarnic, pe întinderea cuprinsă de vederea mea, îmi aşterneam privirile ca poteci care aş fi dorit să-mi aducă o femeie. Puteam merge pînă la portalul bisericii Saint-André-des-Champs ; niciodată nu dam acolo peste ţăranca pe care aş fi întîlnit-o cu siguranţă, dacă aş fi fost cu bunicul şi în imposibilitate de a intra în vorbă cu ea. Priveam îndelung un trunchi de copac în depărtare, de după care avea să se ivească, venind spre mine ; zarea scrutată astfel rămînea însă goală, noaptea cădea, atenţia mi se fixa fără speranţă pe acel sol sterp, pe acel pămînt secătuit, căruia eu voiam zadarnic să-i aspir creaturile ţinute în ascuns ; şi nu de bucurie, ci ca turbat, loveam copacii pădurii de lîngă Roussainville, dintre care nu se mai iveau făpturi vii, ca şi cum ar fi fost arbori zugrăviţi pe pînza unei panorame, în timp ce, neputîndu-mă resemna să mă întorc acasă fără să fi strîns în braţe femeia pe care o dorisem atît, mă vedeam totuşi silit să apuc iarăşi drumul spre Combray, recunoscînd în mine însumi că întîmplarea, care

mi-ar fi scos-o în cale, era din ce în ce mai puţin probabilă. Şi, de altfel, dacă în adevăr mi-ar fi ieşit în faţă, aş fi îndrăznit să-i vorbesc ? Mi se părea că m-ar fi socotit nebun ; dorinţele înfiripate în timpul plimbărilor, care nu se realizau, încetam să mi le cred împărtăşite de alte fiinţe, existînd cu adevărat în afară de mine. Îmi apăreau numai ca nişte creaţiuni subiective, neputincioase şi iluzorii ale temperamentului meu. Nu mai aveau nici o legătură cu natura, cu realitatea care pierdea pe loc orice farmec şi orice semnificaţie, nemaifiind pentru viaţa mea decît un cadru convenţional, cum e pentru ficţiunea unui roman vagonul pe bancheta căruia călătorul îl citeşte ca să-şi omoare timpul. Poate că dintr-o impresie avută de asemenea pe lîngă Montjouvain, peste cîţiva ani, impresie rămasă atunci neînţeleasă, a ieşit mult mai tîrziu ideea pe care mi-am făcut-o despre sadism. Se va vedea mai departe că, pentru motive cu totul deosebite, amintirea acestei impresii avea să joace în viaţa mea un rol important. Era pe un timp foarte călduros ; părinţii mei, care trebuiseră să lipsească de acasă toată ziua, îmi spuseseră să mă întorc cît voiam de tîrziu şi, ajungînd pînă la balta de la Montjouvain, unde îmi plăcea să revăd răsfrîngerile în apă ale acoperişului de olane, mă întinsesem la umbră şi adormisem în tufişurile povîrnişului care domină casa, chiar unde aşteptasem altă dată pe tata într-o zi cînd el se dusese să-l vadă pe domnul Vinteuil. Aproape că se întunecase, cînd mă trezii, vrui să mă ridic, dar văzui pe

domnişoara Vinteuil (pe cît putui s-o mai recunosc, pentru că n-o văzusem prea des pe la Combray şi numai cît era încă o copilă, nu fată mare cum şi începuse să fie acum), care probabil se întorcea chiar atunci, drept în faţa mea, la cîţiva centimetri de mine, în camera aceea în care tatăl ei primise pe tata şi din care ea îşi făcuse un mic salonaş al ei. Fereastra era întredeschisă şi lampa aprinsă, îi vedeam toate mişcările fără să mă vadă, dar, plecînd, aş fi făcut zgomot prin tufişuri, ea m-ar fi auzit şi ar fi putut crede că mă ascunsesem acolo ca s-o spionez.

Era în mare doliu, pentru că tată-său murise de curînd. Noi nu fusesem s-o vedem, nu voise mama din cauza unei virtuţi care, singură, limita la ea efectele bunătăţii : pudoarea ; dar o compătimea profund. Mama îşi amintea tristul sfîrşit de viaţă al domnului Vinteuil, absorbită cu totul mai întîi de grijile de mamă şi de dădacă pe care el le avea faţă de fiică-sa, apoi de suferinţele pe care aceasta i le pricinuise ; îşi amintea chipul torturat, pe care îl avea bătrînul tot mereu în vremea din urmă ; ştia că el renunţase pentru totdeauna să termine de transcris pe curat întreaga lui operă din ultimii ani, biete compuneri ale unui bătrîn profesor de pian, fost organist de sat, despre care noi ne închipuiam bineînţeles că n-aveau în ele înşile nici o valoare, dar pe care nu le dispreţuiam, pentru că aveau mare valoare în ochii lui, fiind pentru el singura raţiune de a trăi pînă a nu le fi sacrificat fiică-si, compuneri care, nici cel puţin no-

tate în cea mai mare parte, păstrate de el doar în memorie, unele scrise pe foi risipite, ilizibile, aveau să rămînă necunoscute ; mama se gîndea la cealaltă renunţare, mai crudă încă, la care domnul Vinteuil fusese constrîns, renunţarea la un viitor de fericire cinstită şi respectată pentru fata lui ; cînd mama evoca toată această dezamăgire supremă a fostului profesor de pian al mătuşilor mele, simţea o adevărată suferinţă şi se gîndea cu spaimă la aceea, amară într-altfel, pe care trebuia s-o simtă domnişoara Vinteuil, amestecată cu remuşcarea că aproape îşi ucisese tatăl. „Bietul domnul Vinteuil, zicea mama, a trăit şi a murit pentru fiică-sa, fără să fi primit nici o răsplată. Va primi-o oare după moarte şi sub ce formă ? Numai de la ea ar putea să-i vină."

În fundul salonului domnişoarei Vinteuil, pe cămin, se afla un mic portret al tatălui ei, pe care repede se duse să-l caute în clipa cînd auzi huruitul unei trăsuri pe stradă, apoi se aruncă pe o canapea şi trase lîngă ea o măsuţă pe care puse portretul, cum pusese altădată domnul Vinteuil lîngă el compunerea pe care dorea s-o cînte părinţilor mei. Peste puţin, intră prietena ei. Domnişoara Vinteuil o primi fără să se ridice, cu mîinile sub cap, retrăgîndu-se spre marginea cealaltă a sofalei ca pentru a-i face loc. Dar simţi numaidecît că astfel părea a-i impune o atitudine care poate nu-i era atunci pe plac. Gîndi că poate prietena ei ar prefera să stea mai departe de ea pe un scaun, se socoti indiscretă, inima ei simţitoare i se alarmă ;

reocupînd locul întreg pe sofa, închise ochii și începu să caște ca să arate că pofta de a dormi era singurul motiv pentru care se întinsese astfel. Cu toată familiaritatea aspră și dominatoare față de prietena ei, recunoșteam la ea gesturile de supunere și de rezervă, ca și complicațiile neașteptate ale tatălui ei. În curînd se sculă, se prefăcu că vrea să închidă obloanele ferestrelor și că nu izbutește.

— Lasă totul deschis, mi-e cald, zise prietena.

— Dar este cumplit, ne vede cineva, răspunse domnișoara Vinteuil.

Dar bănui fără îndoială că prietena ei va crede că nu spusese aceste cuvinte decît ca s-o provoace să-i răspundă prin anume altele, pe care dorea în adevăr să le audă, dar că din discreție voia să-i lase ei inițiativa de a le rosti. De aceea, privirea ei, pe care nu puteam s-o deosebesc, va fi luat expresia aceea care îi plăcea atît de mult bunică-mi, cînd adăugă deodată :

— Cînd spun că ne vede cineva, înțeleg că ne vede citind ; e cumplit, chiar nefăcînd cine știe ce, să ne vadă ochi străini.

Dintr-o generozitate instinctivă și din politețe involuntară, ea trecea peste cuvintele premeditate, pe care le socotise indispensabile realizării depline a dorinței sale. Și, în orice clipă, în adîncul inimii ei, o fecioară sfioasă și rugătoare, implora și totodată respingea pe un soldățoi necioplit și biruitor.

— Da, bineînțeles că la ora asta se uită cineva la noi, mai cu seamă în cîmpia asta așa de umblată, zise ironic prietena ei. Și la urma urmei ce ? adăugă ea (crezînd că se cuvine a însoți cu o clipire din ochi răutăcioasă și caldă aceste vorbe pe care le rosti din bunătate, ca un text care știa că place domnișoarei Vinteuil, pe un ton voit anume cinic) „chiar dacă ne-ar vedea, e cu atît mai bine“.

Domnișoara Vinteuil tremură și se ridică, inima ei scrupuloasă și sensibilă nu știa ce anume vorbe trebuiau să-i vină spontan ca să se adapteze scenei pe care simțurile ei o cereau. Ea căuta, cît mai departe cu putință în adevărata ei natură morală, să găsească limbajul propriu fetei vicioase, ce dorea să fie, dar cuvintele pe care credea că o asemenea fată le-ar fi rostit sincer i se păreau false în gura ei. Și puținul pe care și-l îngăduia era spus cu un glas afectat, în care deprinderile sfielii îi paralizau veleitățile curajului, și se împletea cu : „Nu ți-e frig, nu ți-e prea cald, nu vrei să fii singură și să citești ?“

— Mi se pare că domnișoara are gînduri foarte lubrice astă-seară, izbuti ea să zică pînă la urmă, repetînd fără îndoială o frază pe care o auzise altădată din gura prietenei.

Pe deschizătura corsajului de crep, domnișoara Vinteuil simți că prietena îi ciupește un sărut, scoase un mic țipăt, fugi și ele se urmăriră în sărituri, fîlfîindu-le mînecile largi ca niște aripi și gîngurind și ciripind ca păsările în toiul dragostei. Apoi domnișoara Vinteuil încetă să mai alerge, căzînd pe canapeaua pe care corpul prietenei sale o acoperi. Dar prietena se afla astfel cu spatele la măsuța pe care era pus portretul

fostului profesor de pian. Domnişoara Vinteuil înţelese că prietena ei nu putea să-l vadă, fără să-i atragă atenţia şi îi zise, ca şi cum ea însăşi abia acum observa :

— Oh ! portretul ăsta al tatii, care se uită la noi, nici nu ştiu cine l-o fi pus aici şi totuşi am spus de zeci de ori că nu aci îi e locul.

Mi-adusei aminte că acestea erau chiar cuvintele pe care le spusese domnul Vinteuil tatălui meu în legătură cu bucata sa de muzică. Portretul le servea fără îndoială, în chip obişnuit, la profanări rituale, căci prietena îi răspunse cu aceste vorbe care făceau desigur parte din răspunsurile ei liturgice :

— Dar lasă-l unde e, că doar nu mai trăieşte ca să ne plictisească. Crezi poate că s-ar smiorcăi, că ar vrea să-ţi puie mantoul pe umeri, văzîndu-te aci, cu fereastra deschisă, netrebnicul de maimuţoi.

Domnişoara Vinteuil răspunse cu vorbe de blîndă dojană : „Te rog, te rog", care dovedeau bunătatea firii ei, nu doar că-i fuseseră dictate de indignarea pe care acest fel de a vorbi despre tată-său i-ar fi putut-o pricinui (evident, era un sentiment pe care ea se obişnuise — cu ajutorul căror sofisme ? — să-l reducă în ea la tăcere în asemenea momente), ci pentru că vorbele acestea erau ca o frînă pe care, ca să nu se arate egoistă, o punea ea însăşi plăcerii pe care prietena ei căuta să i-o procure. Şi apoi moderaţia surîzătoare, cu care răspundea unor asemenea pîngăriri, dojana ipocrită şi drăgăstoasă, păreau naturii ei bune şi deschise o formă

deosebit de infamă, o formă dulceagă a acelei purtări scelerate pe care umbla să şi-o asimileze. Dar nu putu rezista atracţiei plăcerii pe care ar simţi-o, fiind tratată cu blîndeţe de o fiinţă atît de neîndurată faţă de un mort fără apărare ; sări pe genunchii prietenei ei şi îi întinse cast fruntea să i-o sărute ca şi cum ar fi fost fiica ei, simţind amîndouă cu delicii că mergeau pînă la capătul cruzimii dacă răpesc domnului Vinteuil, chiar din mormînt, sentimentul paternităţii. Prietena îi prinse capul cu mîinile şi îi puse pe frunte un sărut, cu acea docilitate pe care i-o înlesnea marea afecţiune ce purta domnişoarei Vinteuil şi cu dorinţa de a introduce o distracţie oarecare în viaţa, aşa de tristă acum, a orfanei.

— Ştii ce-mi vine să-i fac scîrbei ăsteia de bătrîn ? spuse ea luînd portretul.

Şi şopti domnişoarei Vinteuil la ureche ceva, ce nu putui auzi.

— Oh, cred că n-ai îndrăzni.

— Să nu îndrăznesc să-l scuip ? pe *ăsta ?* spuse prietena cu voită brutalitate.

Nu mai auzii nimic, căci domnişoara Vinteuil, părînd obosită, stîngace, preocupată, cinstită şi tristă, închise obloanele şi fereastra, dar acum ştiam bine, în schimbul tuturor suferinţelor pe care domnul Vinteuil le îndurase în viaţă din cauza fiică-si, ce anume primise de la ea după moarte ca răsplată.

Şi totuşi m-am gîndit atunci că dacă domnul Vinteuil ar fi putut asista la această scenă, el tot nu şi-ar fi pierdut credinţa despre inima

bună a fiicei lui și poate că n-ar fi greșit chiar în totul. Desigur, semnele viciului erau așa de complete în deprinderile domnișoarei Vinteuil, încît ar fi fost greu să se vadă apărînd în acest grad de perfecțiune la altcineva decît la o sadică ; mai degrabă la lumina de scenă a teatrelor de bulevard decît sub lampa unei case cu adevărat de țară, se poate vedea o fată purtîndu-se în așa fel ca prietena să scuipe portretul tatălui ei, tată care n-a trăit decît pentru ea ; și numai sadismul dă esteticii melodramei un temei de viață. În realitate, exceptînd unele cazuri de sadism, o fată ar avea poate abateri tot așa de crude ca ale domnișoarei Vinteuil față de memoria și de ultimele dorințe ale tatălui ei mort, dar ea nu le-ar rezuma intenționat într-un act de un atît de rudimentar și naiv simbolism ; ceea ce ar avea criminal conduita ei ar fi mai acoperit în ochii celorlalți și chiar în ochii ei înseși, făcînd răul fără să și-l mărturisească. Dar, dincolo de aparențe, în inima domnișoarei Vinteuil, răul nu fusese fără îndoială în stare pură, cel puțin la început. O sadică, cum era ea, este o artistă a viciului, ceea ce o creatură pe de-a întregul rea n-ar fi putut fi, căci viciul nu i-ar fi exterior, i s-ar părea natural, nedeosebindu-se de ea însăși ; și virtutea, memoria morților, duioșia filială, fiind sentimente al căror cult nu l-ar avea, ea n-ar simți plăcerea pîngăritoare să le profaneze. Sadicii de felul domnișoarei Vinteuil sînt ființe atît de pur sentimentale, atît de natural virtuoase, că însăși plăcerea senzuală li se pare

ceva spurcat, un privilegiu al depravaților. Și cînd își îngăduie lor înșiși cîte un moment de depravare, ei încearcă să intre și să-și vîre și complicele în pielea vicioșilor, astfel încît să fi avut o clipă iluzia că au evadat din sufletul lor scrupulos și bun, pătrunzînd în lumea inumană a plăcerii. Și eu înțelegeam, după cît de imposibil îi era să reușească așa ceva, cît de mult ar fi dorit aceasta. În clipa cînd se dorea atît de deosebită de tatăl ei, ea îmi amintea felul de a gîndi și de a vorbi al bătrînului profesor de pian. Cu mult mai mult decît fotografia lui, ceea ce profana ea, ceea ce punea să-i servească plăcerile, rămînînd însă între ele și ființa ei, împiedicînd-o să le guste direct, era asemănarea ei la chip cu tată-său, erau ochii albaștri ai mamei lui, pe care i-i transmisese ca pe-o bijuterie de familie, erau gesturile de amabilitate care așezau între viciul domnișoarei Vinteuil și ea însăși o frazeologie, o mentalitate improprie viciului, care o împiedica să ia cunoștință de el ca de ceva foarte diferit de numeroasele datorii de politețe, cărora ea li se consacra de obicei. Nu viciul îi da ideea de plăcere, care îi era agreabilă ; plăcerea însăși i se părea diabolică. Și fiindcă, de cîte ori i se deda, faptul era însoțit pentru ea de acele gînduri ticăloase, care în restul timpului lipseau din sufletul ei virtuos, ea găsea pînă la urmă în plăcere ceva drăcesc, identificînd-o cu Viciul. Domnișoara Vinteuil simțea poate că prietena ei nu era funciar ticăloasă și nu era sinceră, cînd îi spunea acele vorbe profanatoare. Cel puțin așa părea, fiindcă

îi plăcea să sărute pe obrajii ei unele surîsuri, unele priviri, prefăcute poate, dar asemănătoare în expresia lor vicioasă şi josnică cu acelea pe care le-ar fi avut nu o fiinţă plină de bunătate şi îndurare, ci una crudă şi dedată numai plăcerii. Ea îşi putea închipui un moment că juca în adevăr jocurile pe care, cu o complice tot atît de denaturată, le-ar fi jucat o tînără care ar fi resimţit adînc aceste sentimente barbare faţă de memoria tatălui ei. Poate nu s-ar fi gîndit că viciul e o privelişte atît de rară, de extraordinară şi de buimăcitoare, în care era atît de odihnitor să emigreze, dacă ar fi putut desluşi în ea, ca în toţi ceilalţi, acea indiferenţă la suferinţele pe care le cauza şi care, oricum i s-ar spune, este forma cumplită şi statornică a cruzimii.

Dacă era destul de simplu de mers în partea dinspre Méséglise, plimbarea înspre Guermantes era cu totul altceva, căci drumul era lung şi voiam să fim siguri de timp. Cînd mi se părea că am intrat într-o serie de zile frumoase ; cînd Françoise, disperată că nu cădea nici o picătură de apă pentru „bietele lanuri" şi nevăzînd decît rari nori albi, plutitori pe suprafaţa liniştită şi albastră a cerului, striga gemînd : „N-ai zice, nici mai mult, nici mai puţin, că parcă se văd nişte cîini de mare, jucîndu-se şi arătîndu-şi boturile pe boltă ?" Ah ! ei se gîndesc cu adevărat la o ploaie pentru sărmanii plugari ! Şi apoi, după ce vor creşte semănăturile, atunci ploaia va începe să cadă mărunt, pic-pic, fără încetare,

fără să mai ştie unde cade ca pe mare ; după ce tatăl meu primea invariabil aceleaşi răspunsuri favorabile de la grădinar şi de la barometru, atunci auzeam spunîndu-se la cină : „Mîine, dacă timpul nu se schimbă, vom merge în partea dinspre Guermantes". Plecam de îndată după prînz pe poarta mică a grădinii şi dam în strada Perchamps, strîmtă şi formînd un unghi ascuţit, plină de buruieni înspicate prin care două sau trei albine îşi petreceau ziua erborizînd, stradă ciudată ca şi numele ei, din care mi se părea că-i derivă particularităţile curioase şi personalitatea ei îndărătnică, şi pe care zadarnic ar mai căuta-o cineva în Combray-ul de azi, unde, pe vechiul ei făgaş, se înalţă o şcoală. Dar reveria mea (asemănătoare cu acei arhitecţi, elevi ai lui Viollet-le-Duc, care, crezînd că vor redescoperi sub un amvon de Renaştere sau sub un altar din secolul al XVII-lea urmele vreunui cor roman, readuc întregul edificiu la starea în care va fi fost în secolul al XII-lea) nu lasă nici o piatră din clădirea nouă, dărîmă tot, ca să „restituie" strada Perchamps. Pentru asemenea reconstituiri, ea are date mai precise decît au în general restauratorii : cîteva imagini păstrate de memoria mea, ultimele poate, care mai există azi, sortite să fie în curînd nimicite, din ceea ce era Combray-ul copilăriei mele ; şi, pentru că oraşul însuşi, pînă să nu dispară, le-a crestat în mintea mea, emoţionante — dacă se poate compara un portret obscur cu acele efigii glorioase, care erau plăcerea bunică-mi să mi le dea în reproduceri — ca gravurile vechi ale

Cinei de taină sau tabloul de Gentile Bellini, în care capodopera lui Da Vinci și portalul bisericii San-Marc se văd într-o stare care nu mai există azi.

Pe strada Păsării, treceam prin fața vechii ostelerii a Păsării cărnoase, în marea curte a căreia intrară uneori, în secolul al XVII-lea, trăsurile aurite ale duceselor de Montpensier, de Guermantes și de Montmorency, cînd trebuiau să vină la Combray pentru cine știe ce discuție cu arendașii lor, în vreo chestiune de datorată ploconeală. Ajungeam la aleea dintre arborii căreia se ivea clopotnița bisericii Saint-Hilaire. Și aș fi vrut să mă pot așeza acolo și să stau toată ziua să citesc, ascultînd clopotele ; căci timpul era atît de frumos și de liniștit încît, la bătaia orelor, s-ar fi zis că nu întrerupeau calmul zilei, ci dimpotrivă, că îl ușurau de ceea ce conținea și că turla, cu exactitatea înceată și grijulie a unei ființe, care n-are nimic altceva de făcut — ca să exprime și să dea drumul celor cîteva picături de aur, pe care căldura le adunase acolo pe îndelete și în chip firesc — doar apăsa, la momentul potrivit, pe plenitudinea tăcerii.

Cel mai mare farmec al părții dinspre Guermantes e că aveam aproape tot timpul lîngă noi albia Vivonnei. O treceam întîia dată, la zece minute după plecarea de acasă, pe o punte zisă Podul-Vechi. Chiar a doua zi după sosirea noastră la Combray, după predica de Paști, dacă era vreme bună, eu dam o fugă pînă acolo, să văd în dezordinea acestei dimineți de mare sărbătoare, cînd unele preparative somptuoase dau ustensilelor casnice, aruncate ici și colo, o înfățișare mult mai sordidă, să văd rîul care se și plimba sub cerul albastru printre întinderi de pămînt încă negre și golașe, însoțit numai de un stol de cuci veniți prea de timpuriu și de primule grăbite, în timp ce cîte-o viorea din loc în loc, cu ciocul albastru, își apleca lujerul sub greutatea picăturii de parfum din pîlniuța ei. Podul-Vechi da într-o potecă a trăgătorilor de bacuri, care în acel loc, vara, se ascundea sub covorul albăstrui de frunze ale unui alun, sub care un pescar cu pălărie de paie prinsese rădăcini. Din Combray, unde eu știam ce individualitate de potcovar sau de băiat de băcănie se disimula sub uniforma de paracliser sau sub veșmîntul alb al copiilor de cor, acest pescar era singura persoană căreia nu i-am descoperit niciodată identitatea. El va fi cunoscut pe părinții mei, întrucît își ridica pălăria cînd treceam ; vream atunci să-l întreb de nume, dar mi se făcea semn să tac ca să nu sperii peștele. O luam pe poteca trăgătorilor de bacuri, care domina albia de pe un mal de cîteva picioare înălțime ; pe partea cealaltă, malul era scund și se întindea pe pajiști largi pînă în sat și pînă la gară, care era și mai departe. Pajiștile acestea erau presărate cu rămășițele, pe jumătate scufundate în ierburi, ale castelului străvechilor conți de Combray, care în evul mediu aveau în partea aceasta albia Vivonnei ca apărare împotriva atacurilor seniorilor de Guermantes și ale abaților de Martinville. Nu mai erau decît niște fragmente de

turnuri care, abia vizibile, puneau pe cîmp un fel de cocoaşe, cîteva creneluri, de unde odinioară arbaletierii aruncau pietre, de unde paznicul supraveghea Novepont, Clairefontaine, Martinville-le-Sec, Boilleau-l'Exempt, toate pămînturi vasale ale familiei Guermantes, între care era cuprins şi Combray, pămînturi rămase azi la nivelul ierbii, stăpînite de copiii de la Şcoala Călugărilor, care veneau aci să-şi înveţe lecţiile sau să-şi petreacă recreaţiile — un trecut aproape înghiţit de pămînt, culcat pe marginea apei ca un drumeţ care se răcoreşte, dar dîndu-mi mult de gîndit, hotărîndu-mă să adaug orăşelului de azi, cu numele de Combray, o cetate cu totul diferită, fixîndu-mi gîndurile cu neînţeleasa şi vechea ei înfăţişare, pe care şi-o ascundea pe jumătate sub aurul gălbioarelor de cîmp. În locul acesta, ales parcă anume pentru jocurile lor pe iarbă, florile erau nenumărate, singuratice, perechi, în pîlcuri, galbene ca gălbenuşul de ou şi cu atît mai strălucitoare cu cît, neputînd să le deriv plăcerea ce mi-o făceau spre nici o veleitate gustativă, o îngrămădeam pe chipul lor aurit, pînă ce devenea destul de puternică, producînd ideea de frumuseţe inutilă ; şi aceasta, din copilăria mea cea mai fragedă, cînd de pe poteca trăgătorilor de bacuri întindeam braţele spre ele, fără să pot silabisi complet frumosul lor nume de Prinţi din poveştile franceze cu zîne, veniţi poate de multe secole din Asia, dar împămînteniţi pentru totdeauna în sat, mulţumiţi cu acest orizont modest, plăcîndu-le soarele şi malul apei, fideli micii privelişti a gării, deşi mai păstrînd în simplitatea lor populară, ca unele vechi picturi de pe la noi, o strălucire poetică de Orient.

Îmi plăcea să privesc pe ştrengarii, care băgau sticle în Vivonne ca să prindă peşti mărunţi, şi care, umplute de rîul în care erau cuprinse la rîndul lor, „conţinător" de apă ca şi îngheţată cu pereţi străvezii şi totodată „conţinut" afundat într-un mai mare conţinător de cristal lichid şi curgător, evocau imaginea prospeţimii în chip mai delicios şi mai aţîţător decît de pe o masă întinsă, nearătînd-o decît în fugă prin acea alteraţie perpetuă dintre apa fără consistenţă, din care nu putea fi captată în mîini şi pereţii de sticlă fără fluiditate din care cerul gurii n-ar putea s-o guste. Puneam de gînd să vin aici mai tîrziu cu undiţele ; mi se făcea voia să se scoată puţină pîine din proviziile gustării, azvîrleam în Vivonne mici gogoloaşe care păreau a fi de ajuns ca să provoace un fenomen de saturaţie, căci apa se solidifica de îndată în jurul lor ca nişte ciorchini ovoizi de mormoloci străvezii pe care îi ţinuse pînă atunci fără îndoială în stare de disoluţie, nevăzuţi, mai-mai pe cale de cristalizare.

Nu departe, curgerea Vivonnei se acoperă cu plante acvative. Sînt mai întîi unele singuratice, cum e cutare nufăr, căruia curentul, de-a curmezişul căruia crescuse în chip nefericit, îi lăsa atît de puţin repaus încît, ca un bac pus mecanic în mişcare, nu atingea un mal decît ca să se întoarcă la cel de unde venise, refăcînd etern

dubla traversare. Împins spre mal, lujerul i se desfăşura, se alungea, se subţia, atingînd limita extremă a lungirii lui pînă la marginea de unde curentul apei îl lua iar, cordajul verde se retrăgea îndoindu-se şi aducea din nou sărmana plantă la ceea ce cu atît mai nimerit se poate numi punctul ei de plecare, cu cît nu sta acolo nici o clipă fără să plece iarăşi, repetînd mereu aceeaşi mişcare. O găseam de la o plimbare la alta totdeauna în aceeaşi situaţie, dînd de gîndit la anumiţi neurastenici, printre care bunicul socotea pe mătuşa Léonie, şi care, în cursul anilor, ne oferă neschimbat spectacolul lor de obiceiuri bizare, de care ei se cred de fiece dată în ajun să se scuture, dar le păstrează mereu ; prinşi în angrenajul lor de simptome şi manii, sforţările prin care ei se zbuciumă inutil să iasă din aceste obiceiuri nu fac decît să asigure funcţionarea şi să pună în mişcare mecanismul dieteticei lor stranii, ineluctabile şi funeste. Aşa era acest nufăr, asemănător în acelaşi timp cu unul dintre acei osîndiţi, ale căror munci de neînchipuit, repetate la nesfîrşit în eternitate, aţîţau curiozitatea lui Dante, care ar fi făcut pe însuşi osîndiţi să-i povestească mai în amănunt particularităţile şi cauza lor, dacă Virgil, depărtîndu-se cu paşi mari, nu l-ar fi silit să-l ajungă mai repede din urmă, cum mă sileau părinţii mei pe mine.

Dar mai încolo curentul se încetineşte, străbate o proprietate, al cărei acces era îngăduit publicului de cel căruia îi aparţinea şi căruia îi plăcuse să facă pe ea lucrări de horticultură

acvatică, reuşind să aducă la înflorire, pe micile lacuri de pe marginea Vivonnei, adevărate grădini de nuferi albi. Cum, în acest loc, malurile erau foarte împădurite, umbra deasă a copacilor dădeau apei o culoare de fond, care de obicei era verde-întunecat, dar pe care, la întoarcerea noastră în unele seri limpezi urmînd cîte unei după-amiezi furtunoase, am văzut-o bătînd în albastru-deschis şi crud cu nuanţe spre violet, de aparenţă cloazonată şi în stil japonez. Din loc în loc, roşea ca o căpşună cîte o floare de nufăr cu inima aprinsă şi, de pe margini, albă. Mai departe, florile erau din ce în ce mai numeroase, dar mai palide, mai puţin netede, mai grăunţate, mai cutate şi aşezate la întîmplare în ghirlande atît de graţioase, încît credeam că vedem plutind în voia apei, ca după desfacerea melancolică a unei serbări galante, cununi rupte de trandafiri catifelaţi. În altă parte, un colţ părea rezervat speciilor comune, care arătau albul şi trandafiriul curăţel al viorelei de noapte, culori spălate ca porţelanurile de o grijă gospodărească, în timp ce puţin mai încolo, înghesuite unele în altele pe o adevărată şuviţă ornamentală de apă, s-ar fi zis că pansele de grădină îşi puseseră chiar ca nişte fluturi aripile lor albăstrii şi lucitoare pe oblicitatea transparentă a acestui ochi de apă ; dar şi ochi de cer : fiindcă el da florilor un pămînt de o culoare mai de preţ, mai uimitoare decît culoarea florilor înseşi ; şi, fie că în timpul după-amiezii aprindea sub nuferi caleidoscopul unei fericiri atente, tăcute şi mobile, fie că spre seară se umplea, ca

cine știe ce port depărtat, de trandafiriul și de reveria amurgului, schimbînd neîncetat ca să rămînă mereu de acord, în jurul corolelor de nuanțe mai statornice, cu ceea ce e mai profund, mai fugitiv, mai misterios, cu ceea ce e infinit — într-un anume ceas, apa le făcea să pară înflorite în plin cer.

La ieșirea din acest parc, Vivonne redevine curgătoare. De cîte ori n-am văzut, n-am dorit să imit, cînd aveam să fiu liber să trăiesc după gustul meu, pe un vîslaș care, după ce dăduse drumul vîslei, se culcase întins pe spate, cu capul în jos, în fundul bărcii sale și lăsînd-o să plutească în voia apei, neputînd să vadă decît cerul care luneca încet pe deasupra lui, avea pe chip ca o presimțire a fericirii și a păcii.

Ne așezam între irişi pe malul apei. Pe cerul sărbătoresc rătăcea îndelung un nor lenevos. Din cînd în cînd, cîte un crap, asuprit de atîta plictiseală, țîșnea din apă, respirînd anxios. Era ora gustării. Înainte s-o pornim din nou, stam mult timp și mîncam fructe, pîine și șocolată pe iarba unde ajungeau pînă la noi, orizontale, slăbite, dar dense și metalice totuși, sunete de la clopotul bisericii Saint-Hilaire, care, fără să se confunde cu văzduhul pe care îl străbăteau atît de departe și, dungate de palpitația succesivă a rîndurilor lor sonore, vibrau pe deasupra florilor, la picioarele noastre.

Uneori, pe malul împădurit al apei, dam peste cîte o casă, zisă de vară, casă izolată, pierdută, care nu vedea din lumea toată decît rîul care îi spăla temeliile. O femeie tînără, al că-

rei chip gînditor și ale cărui văluri elegante nu erau din ținut și care venise fără îndoială, după expresia populară, „să se înmormînteze" aci, să guste amara plăcere de a-și simți numele necunoscut, numele ei ca și mai cu seamă numele celui a cărui inimă nu o putuse păstra, apărea în pervazul ferestrei, de unde nu izbutea să vadă mai departe de barca trasă la ușa casei. Ea își ridica visătoare ochii, auzind de dincolo de copacii de pe mal glasul trecătorilor de care, mai înainte de a-i fi văzut la chip, putea fi sigură că nu cunoscuseră și nici nu vor cunoaște vreodată ce este o infidelă, că nimic din trecutul lor nu-i păstra urma, că nimic din viitorul lor nu va avea ocazia s-o primească. În renunțarea femeii, se simțea că părăsise de bunăvoie locuri unde ar fi putut cel puțin zări pe acela pe care îl iubea, în schimbul acestora care nu-l cunoscuseră niciodată. Și eu o priveam, revenind de la vreo plimbare pe un drum, pe care știa că el nu va trece, o priveam scoțîndu-și din mîinile resemnate lungi mănuși cu o grație inutilă.

Plimbîndu-ne în partea dinspre Guermantes, niciodată nu puturăm ajunge pînă la izvoarele Vivonnei, la care eu mă gîndisem adesea și care aveau pentru mine o existență atît de abstractă, atît de ideală încît, spunîndu-mi-se că se aflau în ținut, la o anumită distanță kilometrică de Combray, fusesem tot atît de surprins ca în ziua cînd aflasem că era pe pămînt un alt loc precis unde, în antichitate, se deschidea gura Infernului. Tot astfel, niciodată nu puturăm merge pînă la capătul pe care eu doream atît de mult

să-l atingem, pînă la Guermantes. Ştiam că îşi aveau acolo reşedinţa nişte castelani, ducele şi ducesa de Guermantes, ştiam că sînt personaje reale, existînd în adevăr, dar, de cîte ori mă gîndeam la ei, mi-i închipuiam cînd ca imagini de tapiserie, aşa cum era contesa de Guermantes în *Încoronarea Esterei* din biserica noastră, cînd cu nuanţe schimbătoare, cum era Gilbert-cel-Rău de pe vitraliul care juca între un verde ca varza şi un albastru ca pruna, după cum mă aflam încă unde luam apă sfinţită sau ajungeam la scaunele noastre, cînd cu totul impalpabili ca imaginea Genovevei de Brabant, străbunică a familiei de Guermantes, pe care lanterna magică o plimba pe perdelele camerei mele sau o urca pe tavan — personaje în sfîrşit totdeauna învăluite de misterul vremilor merovingiene şi scăldîndu-se, ca într-un apus de soare, în lumina portocalie care iradiază din aceste silabe : „antes“ [1]. Dar dacă, pentru mine, ei erau totuşi, în calitatea lor de duce şi ducesă, fiinţe reale, deşi stranii, în schimb persoana lor ducală se destindea fără măsură, se imaterializa, ca să poată cuprinde în ea acest domeniu zis Guermantes, unde ei erau duce şi ducesă, această întreagă „parte dinspre Guermantes“ însorită, albia Vivonnei, nuferii şi copacii bătrîni, şi atîtea minunate după-amiezi. Şi ştiam că ei nu purtau numai titlu de duce şi ducesă de Guermantes, dar că, din secolul al XIV-lea cînd,

[1] Terminaţia numelui de familie Guer*mantes*.

după ce încercaseră zadarnic să-şi înfrîngă pe foştii seniori, se aliaseră cu aceştia prin căsătorii, ei erau conţi de Combray, prin urmare cei dintîi cetăţeni ai Combray-ului şi totuşi singurii care nu locuiseră acolo. Conţi de Combray, avînd cuvîntul Combray cuprins în numele lor, în fiinţa lor, şi fără îndoială avînd efectiv în ei acea stranie şi evlavioasă tristeţe, care era specială localităţii Combray ; proprietari ai oraşului, nu însă ai unei case particulare, locuind fără îndoială afară, între cer şi pămînt, ca acel Gilbert de Guermantes căruia, dacă înălţam capul, cînd mă duceam să cumpăr sare de la Camus, nu-i vedeam pe vitraliile altarului bisericii Saint-Hilaire decît imaginea pe dos, de lac negru.

Apoi avui prilejul ca, în partea dinspre Guermantes, să trec uneori prin dreptul unor mici locuri împrejmuite de ziduri umede, pe care se căţărau ciorchini de flori sumbre, mă opream, crezînd că dobîndesc o idee de preţ, căci mi se părea că am sub ochi un fragment din această regiune fluvială, pe care doream atît de mult s-o cunosc, de cînd o văzusem descrisă de unul dintre scriitorii mei preferaţi. Cu regiunea, cu solul ei imaginar străbătut de ape clocotitoare se identifică Guermantes, schimbîndu-şi aspectul în mintea mea, după ce auzisem pe doctorul Percepied vorbindu-ne despre florile şi despre frumoasele ape curgătoare, care se aflau în parcul castelului. Visam că doamna de Guermantes, aprinzîndu-se pentru mine dintr-un capriciu neaşteptat, mă aducea la ea, că toată ziua pescuia cu mine în parc păstrăvi. Iar seara, ţinîndu-mă

de mînă, în timp ce am fi trecut prin fața micilor grădini ale vasalilor ei, mi-ar arăta, de-a lungul zidurilor scunde, florile, care își prind de pereți cerceluşii violeți și roșii, învățîndu-mă numele lor. Îmi cerea să-i spun subiectul poemelor, pe care aveam de gînd să le compun. Și visurile acestea mă avertizau că, de îndată ce vream să fiu un scriitor într-o bună zi, era și timpul să știu ce anume intenționam să scriu. Dar, de îndată ce mă întrebam despre aceasta, încercînd să găsesc un subiect, în care să pot cuprinde o semnificație filozofică infinită, spiritul înceta să-mi funcționeze, nu mai vedeam decît vid în fața atenției mele, simțeam că nu am geniu sau că o boală a creierului îl împiedică să se nască. Uneori, contam pe tata să-mi aranjeze chestia asta. Era atît de puternic, atît de bine văzut de oamenii sus-puși, încît situația lui ne da uneori dreptul să încălcăm legile, pe care Françoise mă învățase să le consider mai ineluctabile decît acelea ale vieții și ale morții, putea obține amînarea cu un an, pentru casa noastră, singura din tot cartierul, a lucrărilor de „curățire", putea obține de la ministru, pentru fiul doamnei Sazerat care voia să meargă la băi, autorizația de depunere a bacalaureatului cu două luni mai înainte, în seria candidaților al căror nume începea cu A, în loc să aștepte rîndul celor cu S. Dacă eu aş fi căzut grav bolnav sau aş fi fost capturat de briganzi, convins fiind că tata era pe deplin înțeles cu puterile supreme, că era întărit cu irezistibile scrisori de recomandație pe lîngă bunul Dumnezeu, pentru

ca boala sau captivitatea mea să poată fi altceva decît zadarnice simulacre neprimejdioase pentru mine, aş fi aşteptat cu calm ora inevitabilă a revenirii la buna realitate, ora liberării sau a vindecării ; poate că acea lipsă de geniu, acea prăpastie întunecată care se căsca în spiritul meu cînd îmi căutam subiectul scrierilor viitoare, nu era nici ea decît o iluzie fără consistență și că va dispărea ea însăşi prin intervenția tatălui meu, care trebuia să fi fost înțeles cu guvernul și cu Providența că eu aveam să fiu cel mai însemnat scriitor al epocii. Dar alteori, în timp ce părinții mei se impacientau, văzîndu-mă că rămîn îndărăt și nu-i urmam, viața mea actuală, în loc să mi se pară creațiune artificială a tatei, pe care el o putea modifica după voie, îmi apărea, dimpotrivă, ca fiind cuprinsă într-o realitate care nu era făcută pentru mine, împotriva căreia nimeni nu putea lupta, în miezul căreia eu nu aveam nici un aliat, realitate care dincolo de ea însăşi nu ascundea nimic. Mi se părea atunci că trăiesc la fel ca toți oamenii, că voi îmbătrîni, că voi muri ca ei și că întocmai ca ei făceam parte din numărul celor care n-au dispoziție pentru scris. Aşa că, descurajat, renunțam pentru totdeauna la literatură, cu toate încurajările pe care mi le dăduse Bloch. Acest sentiment intim, imediat, al neantului gîndirii mele făcea mai mult decît toate vorbele măgulitoare ce mi se puteau dărui cu generozitate, după cum fac mai mult pentru un netrebnic, căruia i se laudă faptele bune, remuşcările lui de cuget.

Într-o zi mama îmi spuse: „Fiindcă vorbeşti într-una despre doamna de Guermantes, iată că va veni la Combray să asiste la cununia fiicei doctorului Percepied, care a îngrijit-o foarte bine, cînd cu boala ei de acum patru ani. Vei putea-o zări la ceremonie." E drept că cel mai mult auzisem vorbind despre doamna de Guermantes pe doctorul Percepied, care chiar ne arătase numărul unei reviste ilustrate, în care ea era reprezentată în costumul purtat la un bal de travestiuri de la prinţesa de Léon. În timpul slujbei de cununie, paracliserul făcînd o mişcare spre a-şi schimba locul, putui vedea deodată, pe scaun, într-o parte a bisericii, o doamnă blondă cu nasul mare, cu ochi albaştri şi pătrunzători, cu o cravată înfoiată de mătase mov, netedă, nouă şi strălucitoare, şi cu un mic coş lîngă nas. Şi, pentru că pe obrajii roşii, ca şi cum i-ar fi fost foarte cald, distingeam unele amănunte diluate şi abia perceptibile de analogie cu portretul care mi se arătase, pentru că mai cu seamă trăsăturile particulare pe care le observam la ea, dacă aş fi încercat să le enunţ, se formulau exact în aceiaşi termeni: nas mare, ochi albaştri, termeni de care se servise doctorul Percepied, cînd descrisese în faţa mea pe ducesa de Guermantes, îmi zisei: „Această doamnă seamănă cu doamna de Guermantes"; însă biserica, în care ea urmărea slujba, era aceea a lui Gilbert-cel-Rău, sub lespezile de morminte ale căreia, aurite şi îngroşate ca alveolele unui fagure de miere, repauzau foştii conţi de Brabant şi, după cît îmi aminteam din ceea ce mi se spusese, biserica era rezervată familiei de Guermantes cînd cîte un membru al ei venea la Combray pentru vreo ceremonie; pe drept cuvînt, nu putea să existe decît o singură femeie care, venind în ziua aceea, zi cînd trebuia să vină chiar ea în această biserică, să semene cu portretul doamnei de Guermantes; ea era! Dezamăgirea mi-era imensă. Şi provenea din faptul că, de cîte ori mă gîndisem la doamna de Guermantes, niciodată nu-mi dădusem seama că mi-o reprezentam în culorile unei tapiserii sau ale unui vitraliu, în alt secol, din altă materie decît restul muritorilor în viaţă. Niciodată nu mi-a putut trece prin cap ca ea să fi avut faţă roşie, o cravată mov ca doamna de Sazerat, iar ovalul obrajilor ei îmi aminti cu atîta putere de anumite persoane, pe care le văzusem acasă, încît mă adie o bănuială, care se risipi de altfel numaidecît, că această cucoană, în principiul ei generator, în toate moleculele ei, că poate nu era, substanţial vorbind, ducesa de Guermantes, ci numai corpul său care, ignorînd numele ce i se da, aparţinea unui anumit tip feminin, care conţinea şi neveste de doctori şi de negustori. „Asta e şi nimic altceva, doamna de Guermantes!" spuneau privirile mele atente şi uimite, cu care contemplam acea imagine, care bineînţeles că n-avea nici o legătură cu cele ce, sub acelaşi nume de doamna de Guermantes, îmi apăruseră de atîtea ori în visurile mele, pentru că, întrucît o priveşte pe ea, ea nu fusese ca celelalte create arbitrar de mine însumi, ci îmi sărise în ochi

pentru întîia dată, abia acum o clipă, în biserică ; imagine care nu era de aceeaşi natură, nu era colorabilă după voie, cum erau celelalte, care se lăsau îmbibate de nuanţa portocalie a cîtorva silabe, ci era atît de reală, încît totul, chiar şi acel mic coş roşu, care se înroşea lîngă nas, îşi certifica supunerea la legile vieţii, după cum cuta rochiei unei zîne sau tremuratul degetului ei mic denunţă, într-o apoteoză scenică, prezenţa corporală a unei actriţe adevărate, nu ceea ce am fi fost aproape siguri că avem sub ochi, o simplă proiecţie luminoasă.

Dar în acelaşi timp, pe această imagine, pe care nasul proeminent şi ochii pătrunzători o fixau în cîmpul vederii mele, poate pentru că nasul şi ochii îmi impresionaseră mai întîi vederea, făcîndu-i o primă întipăritură cînd n-avusesem încă timp să mă gîndesc că femeia, care apărea în faţa mea, putea fi doamna de Guermantes, pe această imagine cu totul recentă, de neschimbat, eu încercam să potrivesc ideea : „Este doamna de Guermantes“, fără să reuşesc însă decît s-o mişc în faţa imaginii, ca două discuri despărţite printr-un interval. Dar această doamnă de Guermantes, la care visasem eu atît de adesea, văzînd acum că exista cu adevărat în afară de mine, căpătă şi mai multă putere asupra imaginaţiei mele care, fiindu-mi paralizată un moment de contactul cu o realitate atît de diferită faţă de ce aştepta ea, începu să reacţioneze şi să-mi zică : „Glorioşi chiar dinainte de Carol cel Mare, seniorii de Guermantes aveau drept de viaţă şi de moarte asupra vasalilor ;

ducesa de Guermantes scoboară din Genoveva de Brabant. Ea nu cunoaşte şi nici n-ar consimţi să cunoască vreo persoană dintre cîte sînt aici.“

Şi — o ! miraculoasă independenţă a privirilor omeneşti, prinse de chip cu o legătură atît de largă, atît de lungă, atît de extensibilă, încît se pot plimba singure departe de el ! — în timp ce doamna de Guermantes sta pe scaun în biserică deasupra mormintelor morţilor ei, privirile îi hoinăreau din loc în loc, i se urcau de-a lungul pilaştrilor, i se opreau chiar asupra mea ca o rază de soare rătăcită în naos, dar rază de soare care, în clipa cînd îi primii mîngîierea, mi se păru conştientă. Cît despre doamna de Guermantes, ea însăşi, cum sta imobilă, aşezată ca o mamă, care pare a nu vedea îndrăznelile ştrengăreşti şi pornirile indiscrete ale copiilor ei, ce se joacă şi interpelează persoane necunoscute, îmi fu cu neputinţă să ştiu dacă ea îşi aproba sau îşi blama, în vacanţa sufletului ei, hoinăreala privirilor.

Socotii important să nu plece pînă a n-o fi putut privi îndeajuns, căci îmi amintii cum de ani de zile îi consideram chipul ca fiind foarte de dorit, aşa că nu-mi luai ochii de la ea, ca şi cum fiece privire a mea ar fi putut materialmente să ia cu sine şi să pună deoparte în sufletul meu amintirea nasului proeminent, a obrajilor roşii, a tuturor acestor particularităţi care mi se păreau tot atîtea informaţii preţioase, autentice şi unice despre fizionomia ei. Acum cînd toate gîndurile, cu care o înconjuram, mă hotărau să mi se pară frumoasă — şi poate, dintre

ele, mai cu seamă acea formă a instinctului de a conserva ce e mai bun în noi înşine, adică dorinţa pe care o au toţi oamenii de a nu fi fost dezamăgiţi — aşezînd-o din nou (pentru că ea şi acea ducesă de Guermantes pe care o evocasem pînă atunci era una şi aceeaşi fiinţă) în afara celorlalţi muritori, cu care vederea pur şi simplu a corpului ei mă îndemnase un moment s-o confund, mă iritam auzind spunîndu-se în jurul meu: „E mai bine decît doamna Sazerat, decît domnişoara Vinteuil", ca şi cum puteau acestea să se compare cu ea. Iar privirile, oprindu-mi-se la părul ei blond, la ochii albaştri, la felul cum gîtul i se lega de corp şi trecînd peste trăsăturile care ar fi putut să-mi amintească alte fizionomii, strigam în faţa acestui crochiu dinadins incomplet: „Ce frumoasă e! Ce nobleţe! Cît de adevărat că e o mîndră Guermantes, descendenta Genovevei de Brabant, pe care o am în faţa mea!" Şi atenţia, cu care îi luminam chipul, îl izola pînă într-atît că azi, dacă mă gîndesc din nou la acea ceremonie, îmi este cu neputinţă să mai văd vreo altă persoană dintre cele care asistau acolo, în afară de ea şi paracliserul care răspunse afirmativ la întrebarea mea dacă acea doamnă era în adevăr doamna de Guermantes. Dar pe ea o revăd mai cu seamă în clipa defilării prin sacristia pe care o lumina soarele intermitent şi călduros al unei zile cu vînt şi furtună, şi cînd doamna de Guermantes se afla printre toţi aceşti oameni din Combray, al căror nume ea nici nu-l ştia, dar a căror inferioritate îi proclama supremaţia prea

mult pentru ca ea să nu resimtă faţă de ei o bunăvoinţă sinceră, şi cărora de altfel spera să le insufle respect cu atît mai mult prin graţia şi simplitatea ei. Încît, neputînd arunca priviri voluntare, pline de o semnificaţie precisă, care se îndreaptă numai spre oameni cunoscuţi, neputînd decît doar să-şi lase gîndurile visătoare să i se reverse neîncetat în faţă ca un val de lumină albastră pe care nu-l putea stăvili, ea nu voia ca acest val să fi putut stînjeni pe cineva, nu voia să pară că dispreţuieşte această lume măruntă, pe care o întîlnea în treacăt, de care se lovea în orice clipă. Revăd încă, deasupra cravatei mov, mătăsoasă şi învoaltă, blînda uimire a ochilor, cărora le adăugase, fără a îndrăzni să-l destineze nimănui, pentru ca toţi să se poată împărtăşi din el, un zîmbet oarecum timid de suzerană, care pare că se scuză faţă de vasalii ei şi că-i iubeşte. Zîmbetul acesta căzu pe mine, care n-o pierdeam din ochi. Atunci, amintindu-mi acea privire, pe care ea o lăsase să întîrzie asupra mea, în timpul slujbei, albastră ca o rază de soare, care ar fi traversat vitraliul lui Gilbert cel Rău, îmi spusei: „Dar fără nici o îndoială că se uită anume la mine". Crezui că îi plăceam, că avea să se gîndească încă la mine după ce va fi părăsit biserica şi că din cauza mea o să fie poate chiar tristă, seara, la Guermantes. Şi de îndată o iubii, căci dacă poate fi uneori de ajuns, spre a iubi o femeie, ca ea să ne privească dispreţuitor, cum crezusem că se uitase la mine domnişoara Swann, şi să gîndim că niciodată ea nu ne va putea aparţine,

alteori de asemeni e de ajuns să ne privească cu bunătate, cum privise doamna de Guermantes, ca să credem că va putea să ne aparţină. Ochii ei albăstreau ca un brebenel imposibil de cules, dar pe care mi l-ar fi dedicat ; şi soarele, ameninţat de un nor, dar săgetînd încă din toată puterea lui piaţa şi sacristia, da o carnaţie de muşcată covoarelor roşii, ce se întinseseră pe pămînt pentru solemnitate şi pe care doamna Guermantes înainta surîzătoare, şi adăuga lînăriei lor o părere de catifea roz, o epidermă de lumină, acel fel de duioşie, de serioasă blîndeţe în solemnitate ca şi în bucurie, care caracterizează anumite pagini din *Lohengrin,* anumite pînze de Carpaccio, şi care ne ajută să înţelegem de ce a putut Baudelaire să aplice sunetului de trompetă epitetul de delicios.

Din această zi, în plimbările mele în partea dinspre Guermantes, cu cît mai întristător decît pînă atunci îmi păru că nu aveam dispoziţii literare şi că trebuia deci să renunţ a fi cîndva un scriitor celebru ! Regretele, care mă rodeau din cauza aceasta, în timp ce rămîneam singur să visez mai departe, îmi provocau atîta suferinţă, încît, ca să nu o mai simt, spiritul meu, printr-un fel de inhibiţie faţă de durere, se oprea de la sine şi în întregime să mai gîndească la versuri, la romane, la un viitor literar, pe care lipsa de talent îmi interzicea să mă bizui. Atunci, cu mult în afară de toate aceste preocupări literare şi în nici o legătură cu ele, cîte un acoperiş de casă, un reflex de soare pe vreo piatră, mireasma drumului, mă opreau deodată în loc prin plăcerea particulară pe care mi-o dădeau, dar şi pentru că ascundeau parcă, dincolo de ceea ce vedeam, o taină, care mă invita să pun mîna pe ea şi pe care, cu toate sforţările mele, nu izbuteam s-o descopăr. Simţind-o însă că se ascunde în ele, stam acolo nemişcat să privesc, să respir, să încerc a pătrunde cu gîndul dincolo de ceea ce vedeam sau miroseam. Şi dacă trebuia să ajung din urmă pe bunicul, să-mi urmez drumul mai departe, căutam să revăd totul închizînd ochii ; ţineam să-mi amintesc exact linia acoperişului, nuanţa pietrei, care, fără să înţeleg pentru ce, mi se păruseră pline de taine, gata să se întredeschidă, gata să-mi dea ceea ce ele acopereau ca un capac. Bineînţeles că nu asemenea impresii puteau să-mi redea speranţa pierdută de a putea fi într-o bună zi scriitor şi poet, căci ele erau mereu legate de un obiect particular lipsit de valoare intelectuală, neraportîndu-se la nici un adevăr abstract. Totuşi ele îmi dădeau cel puţin o plăcere neraţionată, iluzia unui fel de fecunditate, şi prin acest fapt mă scoteau din suferinţă, din sentimentul neputinţei, pe care le simţisem de fiece dată cînd căutasem un subiect filozofic pentru o mare operă literară. Dar datoria de conştiinţă, pe care mi-o impuneau aceste impresii de formă, parfum sau culoare, era atît de aprigă, tot încercînd să văd ce se ascundea în dosul lor, încît nu întîrziam nici o clipă să nu-mi caut mie însumi justificări care să-mi îngăduie ocolirea acestor eforturi şi cruţarea acestei osteneli. Din fericire mă chemau părinţii, simţeam că deo-

camdată nu am liniştea necesară să-mi urmăresc util cercetarea şi că era mai bine să nu mă mai gîndesc pînă ce nu mă voi fi înapoiat acasă, să nu mă obosesc de mai înainte fără rezultat. Aşa că nu mă mai ocupam de acel ceva necunoscut, tăinuit în forme şi în parfumuri, prea liniştit de a-l aduce acasă, sub ocrotirea veşmîntului de imagini sub care aveam să-l regăsesc viu, ca peştii pe care, în zilele cînd mi se dăduse voie să pescuiesc, îi aduceam într-un coş, acoperiţi de un strat de iarbă, care le păstra prospeţimea. Ajuns acasă, mă gîndeam la altele şi astfel în spiritul meu (ca în cameră florile culese în timpul plimbărilor mele sau lucrurile primite în dar) se îngrămădeau pietre, pe care jucau reflexele soarelui, acoperişuri de case, un dangăt de clopot, mireasma unei frunze, sumedenie de imagini felurite, sub care murise de mult acea realitate presimţită, pe care n-avusesem destulă voinţă să izbutesc a o descoperi. O dată totuşi — cînd plimbarea prelungindu-mi-se cu mult peste durata ei obişnuită, fusesem prea fericiţi că ne întîlneam la jumătatea drumului spre casă, către sfîrşitul după-amiezii, cu doctorul Percepied, care trecea cu trăsura în goana cailor şi care, recunoscîndu-ne, ne-a luat cu el — avui o impresie de acest fel şi nu o abandonai fără s-o aprofundez oarecum. Mă suiseră pe capră lîngă vizitiu şi zburam ca vîntul, fiindcă doctorul, înainte de a se întoarce la Combray, mai trebuia să se oprească în Martinville-le-Sec la un bolnav, la poarta căruia rămăsese stabilit să-l aş-

teptăm. La cotitura unui drum, eu simţii această plăcere specială, fără seamăn cu nici una alta, zărind cele două clopotniţe din Martinville, pe care cădeau apusul soarelui şi pe care iuţeala trăsurii şi zigzagul drumului părea că le fac să-şi schimbe locul, iar apoi clopotniţa din Vieuxvicq care, deşi despărţită de celelalte printr-o colină şi o vale şi aşezată pe un podiş mai înalt în depărtare, părea totuşi imediat vecină cu ele.

Constatînd, reţinînd forma săgeţii lor, mişcarea liniilor, strălucirea în soare a suprafeţei lor, îmi dădui seama că nu ajung să am despre ele o impresie completă, că mai era ceva în dosul acestei mişcări, în dosul acestei lumini, ceva pe care ele îl conţineau şi totodată îl fereau de vedere.

Clopotniţele păreau atît de îndepărtate, iar noi aveam impresia de a ne apropia de ele atît de puţin, încît fusei mirat cînd, după cîteva clipe, ne oprirăm în faţa bisericii din Martinville. Nu-mi dam seama de motivul plăcerii, cînd le zărisem la orizont, şi obligaţia de a căuta să descopăr acest motiv mi se părea prea grea ; îmi venea să pun deoparte, ca rezervă, în capul meu aceste linii agitîndu-se în soare şi să nu mă mai gîndesc deocamdată la ele. Şi e probabil că, dacă aş fi făcut aceasta, cele două clopotniţe s-ar fi dus pentru totdeauna să se alăture atîtor copaci, acoperişuri de case, parfumuri, sunete, cîte reţinusem ca deosebite de altele din cauza acelei plăceri obscure pe care mi-o procuraseră şi pe care niciodată n-am aprofundat-o. Coborîi de pe capră să stau de vorbă cu părinţii mei, în

așteptarea doctorului. Apoi plecarăm din nou, eu îmi reluai locul pe capră, întorsei capul să mai văd clopotnițele, pe care, puțin mai tîrziu, le zării ultima dată la o cotitură de drum. Cum vizitiul nu părea dispus să stea de vorbă cu mine, abia răspunzîndu-mi la întrebări, mă văzui silit, în lipsa altui convorbitor, să mă mulțumesc cu cel din mine însumi, încercînd să-mi amintesc clopotnițele mele. Curînd, liniile și suprafețele lor însorite, ca și cum ar fi fost un fel de scoarță, se sfîrtecară, îmi apăru parcă ceva din ceea ce ele îmi ascundeau, îmi trecu prin cap un gînd care, cu o clipă mai înainte, nu exista pentru mine și care mi se formulă mental în cuvinte, iar plăcerea pe care vederea lor îmi dăduse prilejul s-o simt mai adineauri spori prin cuvintele formulării atît de mult, încît, cuprins de o beție, nu mai putui să mă gîndesc la altceva. În acest moment, cum și ajunsesem departe de Martinville, întorcînd capul, le zării din nou, negre de data aceasta, căci soarele apusese de-a binelea. Din cînd în cînd, cotiturile drumului mi le ascundeau, apoi se arătară o ultimă dată și, în sfîrșit, nu le mai văzui.

Fără să-mi spun că ceea ce sta ascuns în spatele clopotnițelor din Martinville trebuia să fie ceva analog cu o frază frumoasă, pentru că în adevăr sub formă de cuvinte îmi făcea plăcere tot ceea ce mi se destăinuise, cerînd doctorului un creion și un petic de hîrtie, ca să-mi descarc conștiința și să mă supun entuziasmului meu, compusei cu toate hurducăielile trăsurii mica bucată următoare pe care, regăsind-o după aceea,

n-am avut de introdus în ea decît prea puține schimbări :

„Singure, ridicîndu-se de la nivelul cîmpiei și ca pierdute pe șesul întins, suiau spre cer cele două clopotnițe din Martinville. Curînd, văzurăm trei : așezîndu-li-se în față, printr-o săritură îndrăzneață, o clopotniță rămasă în urmă, cea din Vieuxvicq, ajunsese la ele. Minutele treceau, noi zburam și totuși cele trei clopotnițe erau mereu departe înaintea noastră, ca trei păsări lăsate din zbor pe cîmpie, imobile și luminate de soare. Apoi clopotnița din Vieuxvicq se trase deoparte, își recăpătă depărtarea față de celelalte două din Martinville, care rămaseră singure, strălucind în lumina amurgului, pe care chiar de la această distanță o vedeam jucînd și surîzînd pe pantele lor. Era așa de mult de cînd ne tot apropiam de ele, că mă gîndeam cît timp încă ne va mai trebui ca să le ajungem, cînd trăsura, după o cotitură, ne depuse pe neașteptate lîngă temelia lor : și ele se aruncară atît de orbește în fața trăsurii, încît vizitiului nu-i mai fu cu putință decît să o oprească spre a nu se lovi de portal. Ne urmarăm drumul ; lăsasem în urmă Martinville de puțin timp, iar satul, după ce ne însoțise cîteva clipe, dispăruse, doar turlele lui și cea din Vieuxvicq, rămase singure să ne privească de pe orizont, cum ne depărtam în goană, își agitau încă în semn de adio creștetele însorite. Cîteodată, pierea una, pentru ca celelalte două să poată ele să ne mai vadă încă o clipă ; dar drumul își schimbă direcția, turlele virară în lumină ca trei stîlpi de aur și îmi dispărură

toate trei din ochi. Dar, ceva mai tîrziu, cînd ne şi aflam aproape de Combray, soarele apunînd cu totul, le zării ultima dată de foarte departe, nemaifiind decît ca trei flori pictate pe cer, deasupra liniei joase a cîmpiei. Ele mă duceau cu gîndul de asemenea la cele trei fete dintr-o legendă, părăsite într-o singurătate, peste care începuse să se lase întunecimea ; şi în vreme ce noi ne depărtam în galop, le văzui căutîndu-şi cu timiditate drumul şi, după cîteva şovăiri stîngace ale nobilei lor siluete, strîngîndu-se toate la un loc, alunecînd una în spatele alteia, nemaifăcînd pe cerul încă trandafiriu decît o singură formă neagră, fermecătoare şi resemnată, şi pierzîndu-se în noapte."

Nu mai mă gîndii niciodată la pagina aceasta, dar atunci cînd în colţul caprei, unde vizitiul doctorului punea de obicei un coş de păsări cumpărate la tîrgul din Martinville, sfîrşii s-o scriu, mă descoperii atît de fericit, simţeam că mă uşurasem atît de perfect de acele clopotniţe şi de ceea ce ele ţineau ascuns îndărătul lor, încît, ca şi cum aş fi fost eu însumi o găină şi aş fi făcut chiar atunci un ou, începui să cînt în gura mare.

Tot timpul zilei, în aceste plimbări, putusem visa la plăcerea de a fi prietenul ducesei de Guermantes, de a pescui păstrăvi, de a mă plimba cu barca pe Vivonne şi, lacom de fericire, de a nu cere în aceste momente nimic altceva vieţii decît să se alcătuiască într-una dintr-un lanţ de după-amiezi fericite. Dar cînd, la întoarcere, găsisem pe partea stîngă o fermă,

destul de depărtată de altele două care erau dimpotrivă foarte apropiate, fermă de la care începînd, ca să intrăm în Combray, nu mai era nevoie decît s-o luăm pe o alee de stejari mărginită pe o latură de livezi aparţinînd fiecare cîte unui mic spaţiu îngrădit şi plantat la distanţe egale cu meri care îşi aşterneau pe pămînt, în lumina soarelui-apune, desenul japonez al umbrelor, inima mea începea deodată să pîlpîie, ştiam că într-o jumătate de oră ne vom fi întors acasă şi că, după regula zilelor cînd mersesem în partea dinspre Guermantes şi cînd cina se servise mai tîrziu, mă vor trimite la culcare numaidecît după supă, încît mama, reţinută la masă ca şi cum ar fi avut lume străină la masă, nu se va sui să-mi spună bună seara la patul meu. Zona de tristeţe în care intram atunci era tot aşa de deosebită de zona în care mă avîntam cu bucurie mai adineauri, după cum o fîşie trandafirie, pe anumite ceruri pictate, e separată ca printr-o dungă de altă fîşie verde sau de una neagră. Pe cea trandafirie se vede o pasăre în zbor, îi va atinge marginea, mai-mai că atinge pe cea neagră, apoi s-a şi pierdut în ea. De dorinţele care mai adineauri mă împresurau, de a merge la Guermantes, de a călători, de a fi fericit, mă simţeam acum atît de în afara lor, încît, dacă ele mi s-ar fi împlinit, nu mi-ar fi mai făcut nici o plăcere. Cum aş fi dat toate acestea în schimbul fericirii de a putea plînge toată noaptea în braţele mamei ! Mă înfioram, nu-mi luam ochii speriaţi de pe chipul mamei, care nu va apărea astă-seară în camera în care

mă şi vedeam în gînd, aş fi vrut să mor. Şi starea asta avea să ţină pînă a doua zi, cînd razele dimineţii, sprijinindu-şi, ca grădinarul, vergile lor de zidul acoperit de călţunaşii care se agăţau pînă sub fereastra mea, voi sări jos din pat, ca să mă cobor repede în grădină, fără să-mi mai amintesc că seara va mai aduce cîndva ora despărţirii de mama. Şi astfel, plimbîndu-mă în partea dinspre Guermantes, am învăţat eu să disting aceste stări sufleteşti care se succed în mine, în anumite perioade, ajungînd să-şi împartă fiece zi, gonindu-se una pe alta la anumit timp, cu punctualitatea frigurilor ; stări contigui, dar atît de exterioare una de alta, atît de lipsite de posibilitatea comunicării între ele, încît nu mai pot înţelege, nici chiar să-mi închipui, ce anume am dorit printr-una sau ce am împlinit, sau de ce m-am temut prin alta.

Astfel, partea dinspre Méséglise şi partea dinspre Guermantes rămîn pentru mine legate de multe mici evenimente ale uneia dintre vieţile diferite pe care omul le duce paralel, ale acelei vieţi care este cea mai plină de peripeţii, cea mai bogată în episoade, vreau să spun viaţa intelectuală. Fără îndoială, această viaţă se dezvoltă în noi pe nesimţite şi adevărurilor, care i-au schimbat pentru noi sensul şi aspectul, care ne-au deschis noi drumuri, le pregătea de multă vreme descoperirea ; numai că nu ştiam ; şi ele nu datează pentru noi decît din ziua, din minutul, cînd ne-au devenit vizibile. Florile care îşi jucau atunci culorile pe iarbă, rîul care trecea

în soare, priveliştea ţinutului întreg care înconjoară apariţia lor continuă să le însoţească amintirea cu înfăţişarea ei inconştientă sau distrată ; şi desigur, fiind contemplate îndelung de acest trecător umil, de acest copil visător — cum e contemplat un rege de către un memorialist pierdut în mulţime — acest colţ de natură, acest crîmpei de grădină n-ar fi putut crede că mulţumită lui vor fi chemate să supravieţuiască în particularităţile lor cele mai efemere ; şi totuşi parfumul acela de răsură, care umblă de colo-colo de-a lungul gardului viu, pe care trandafirii sălbatici îl vor înlocui curînd, un zgomot de pas fără ecou pe pietrişul unei alei, o băşică ivită din apa rîului lîngă o plantă acvatică şi care plesneşte de îndată, pe toate exaltarea mea le-a dus şi a izbutit să le dea puterea de a străbate atîţia ani în şir, în timp ce drumurile de pe-acolo s-au şters şi au murit cei care le călcară, ca şi amintirea celor care le călcară. Uneori acest crîmpei de peisaj, adus astfel pînă azi, se desprinde atît de izolat de tot restul, că pluteşte nesigur ca o insulă Delos înflorită, fără să pot spune din ce ţară, din ce timp — poate numai şi numai din ce vis — vine. Dar mai cu seamă ca la nişte zăcăminte profunde ale solului meu mental, ca la terenuri solide, pe care mă sprijin încă, trebuie să mă gîndesc la partea dinspre Méséglise şi la partea dinspre Guermantes. Numai pentru că aveam credinţă în lucrurile, în fiinţele, pe lîngă care treceam, lucrurile şi fiinţele cunoscute în acele locuri sînt singurele

pe care le iau încă în serios şi care mă umplu de bucurie. Fie că s-a sleit în mine credinţa care creează, fie că realitatea nu se formează decît în memorie, florile ce mi se arată azi întîia oară nu mi se par flori adevărate. Partea dinspre Méséglise cu liliecii ei, cu răsurile, cu albăstrelele, cu macii, cu merii ei, partea dinspre Guermantes cu rîul plin de mormoloci, cu nuferii şi gălbioarele ei de aur, au constituit pentru mine în veci de veci configuraţia ţinutului, în care mi-ar plăcea să trăiesc, în care cer mai înainte de orice să pot merge la pescuit, să mă plimb cu barca, să văd ruini de întărituri gotice şi să găsesc în mijlocul semănăturilor, cum era Saint-André-des-Champs, o biserică monumentală, rustică şi aurie ca un stog ; şi albăstrelele, răsurile, merii peste care se întîmplă să mai dau încă pe-acolo, cînd mă aflu în călătorie, se pun imediat în comunicare cu inima mea, fiindcă totul acolo e situat la aceeaşi profunzime, la nivelul trecutului meu. Şi totuşi, pentru că e ceva individual în peisaje, cînd mă apucă dorinţa să mai văd partea dinspre Guermantes, nu m-ar mulţumi să fiu dus pe malul unui rîu, pe care ar fi nuferi tot aşa de frumoşi, ca pe Vivonne, după cum, întorcîndu-mă seara acasă — la ceasul cînd se deşteaptă în mine acea nelinişte, care mai tîrziu emigrează în iubire, putînd deveni inseparabilă de ea pentru totdeauna — n-aş fi dorit să vină la mine ca să-mi zică bună seara o mamă mai frumoasă şi mai inteligentă decît a mea. Nu ; aşa cum ceea ce îmi trebuia ca să pot

adormi fericit, în pacea limpede pe care nici o iubită nu mi-a mai putut-o da de atunci, fiindcă de iubite ne îndoim chiar în momentul cînd credem în ele, ne îndoim că am putea poseda vreodată inima lor, cum primeam eu într-o sărutare pe aceea a mamei mele, inimă întreagă, fără rezerva vreunui gînd ascuns, fără relicvatul nici unei intenţii care să nu mă fi privit pe mine — cum ceea ce îmi trebuia era numai ea, era chipul pe care îl înclina ea spre mine, cu acel ceva de sub ochi care era, se pare, un defect, dar pe care îl iubeam deopotrivă ca restul ; tot astfel azi pot revedea numai partea dinspre Guermantes, cu ferma aceea mai deoparte de cele două următoare strînse una într-alta, la intrarea în aleea de stejar ; numai fîneţurile pe care, cînd soarele care le dă străluciri ca de baltă, se desemnează frunzele merilor, numai acest peisaj, a cărui individualitate uneori, noaptea în vis, mă stăpîneşte cu o putere fantastică şi pe care nu pot s-o mai regăsesc la deşteptare. Fără îndoială, fiindcă uniseră în mine indisolubil şi pentru totdeauna impresii felurite, numai din cauză că îmi dăduseră prilejul să le simt în acelaşi timp, partea dinspre Méséglise şi partea dinspre Guermantes m-au expus, cît priveşte viitorul, la numeroase decepţii şi chiar la numeroase greşeli. Căci adesea am vrut de atunci să revăd cîte o persoană, fără să-mi dau seama că doream aceasta, numai şi numai fiindcă acea fiinţă îmi amintea de un gard de răsuri, şi de asemenea am fost deseori adus să cred, înduplecînd

şi pe altcineva să creadă, într-o revenire de afecţiune, datorită unei simple dorinţi de călătorie. Dar prin faptul acesta de asemenea, locurile dinspre Méséglise şi cele dinspre Guermantes, rămînînd prezente în impresiile mele de azi cu care mă pot asocia, le dau o întemeiere, o adîncime, o dimensiune în plus faţă de altele. Le adaugă de asemenea un farmec, o semnificaţie, care este numai a mea. Cînd în serile de vară cerul armonios mugeşte ca o fiară şi cînd fiece om se întunecă din cauza furtunii, eu singur, datorită părţii dinspre Méséglise, rămîn în extaz, respirînd, prin răpăiala ploii care cade, mireasma unor lilieci invizibili şi persistenţi.

Aşa stam adesea pînă dimineaţa, gîndindu-mă la vremurile de la Combray, la serile mele triste fără somn, ca şi la atîtea zile, a căror imagine îmi fusese de curînd deşteptată de savoarea — la Combray i s-ar fi zis „parfumul" — unei ceşti de ceai şi, prin asociaţii de amintiri, la tot ceea ce, după mulţi ani de la plecarea mea din acest orăşel, aflasem despre o iubire, pe care Swann o avusese pînă să mă nasc eu, cu acea precizie de amănunt, mai uşor de obţinut cîteodată cu privire la viaţa persoanelor moarte de secole întregi decît la viaţa celor mai apropiaţi prieteni ai noştri, iubire ce pare imposibilă, cum părea imposibil să se vorbească de la un oraş la altul — atît timp cît nu se ştie felul pieziş cum această imposibilitate s-a realizat. Toate aceste

amintiri adăugate una la alta nu mai formau decît un tot, nu însă fără să se poată distinge între ele — între cele mai vechi şi cele mai de curînd, născute dintr-un parfum, apoi cele care nu erau decît amintirile unei alte persoane de la care le aflasem — dacă nu crăpături, adevărate ruperi de teren, cel puţin acea întretăiere de vine, acea coloraţie variată care, la anumite roci, la anumite marmuri, destăinuiesc deosebiri de origină, de vîrstă şi de „formaţie".

Cînd începea să se lumineze de ziuă, bineînţeles că scurta incertitudine a deşteptării mele din somn se risipise de mult. Ştiam în ce cameră mă găseam într-adevăr, o reconstruisem pe întuneric în jurul meu şi — fie orientîndu-mă numai cu memoria, fie ajutîndu-mă, drept indicaţie, de o slabă lumină întrevăzută, în jurul căreia fixam perdelele ferestrei — o reconstruisem pe de-a întregul şi o mobilasem ca un arhitect şi ca un tapiţer care lasă ferestrelor şi uşilor deschiderea lor primitivă, reaşezasem oglinzile şi pusesem din nou scrinul la locul lor obişnuit. Dar abia lumina — şi nu reflexul unui rest de jeratic pe vreo vergea de aramă a perdelelor cu care o confundasem — îşi desena în obscuritate ca din cretă prima ei cărare albă şi rectificativă, că fereastra cu perdelele ei părăsea pervazul uşii, unde o situasem din eroare, în timp ce, ca să-i facă loc, biroul, pe care memoria mea îl instalase nepotrivit acolo, o lua la goană, împingînd în faţa lui căminul şi dînd la o parte

peretele dintre cameră şi culoar ; o curticică se întindea pe locul unde, numai cu o clipă mai înainte, se afla cabinetul de toaletă, iar locuinţa, pe care o reclădisem pe întuneric, plecase să prindă din urmă locuinţele întrezărite în vîrtejul trezirii, pusă pe fugă de acel palid semn tras deasupra perdelelor de degetul ridicat al zilei.

PARTEA A DOUA

O iubire a lui Swann

Spre a face parte din „micul nucleu", din „micul grup", din „micul clan" al societăţii familiei Verdurin, era suficientă o condiţie, dar indispensabilă : trebuia să se adere tacit la un Credo, în care un articol prevedea că tînărul pianist protejat în acest an de doamna Verdurin şi despre care ea zicea : „N-ar trebui să se îngăduie atîta ştiinţă de a interpreta pe Wagner", „înfunda" dintr-o dată pe Planté şi pe Rubinstein, precum şi că doctorul Cottard era mai bun diagnostician decît Potain. Orice „nouvenită", pe care soţii Verdurin nu puteau s-o convingă că seratele lumii, care nu venea la ei, erau plicticoase ca zilele ploioase, se vedea imediat exclusă. În această privinţă, femeile fiind mai rebele decît bărbaţii, nevrînd să renunţe la orice curiozitate mondenă şi la dorinţa de a se informa direct despre petrecerile din alte saloane, iar soţii Verdurin simţind, pe de altă parte, că acest spirit de cercetare şi acest demon al frivolităţii ar putea, prin contagiune, să devină fa-

tal ortodoxiei bisericuţei lor, fuseseră aduşi să înlăture unul după altul pe toţi „fidelii" de sex feminin.

În afară de tînăra soţie a doctorului, ei erau reduşi anul acesta aproape numai (cu toate că doamna Verdurin era ea însăşi virtuoasă şi dintr-o respectabilă familie burgheză, excesiv de bogată, dar obscură pe de-a întregul, cu care ea încetase dinadins, încetul cu încetul, orice legătură) la o singură fiinţă, aparţinînd aproape lumii femeilor uşoare, doamna de Crecy, căreia doamna Verdurin îi zicea pe numele ei mic, Odette, şi despre care spunea că e „un amor", şi la mătuşa pianistului, care trebuie să fi fost portăreasă de casă mare ; făpturi ignorante într-ale lumii bune şi pe care, în naivitatea lor, fusese uşor a le aduce să creadă că prinţesa de Sagan şi ducesa de Guermantes erau obligate să plătească pe unii nenorociţi ca să aibă lume la mesele lor de seară, încît, dacă li s-ar fi oferit să fie invitate la aceste două mari doamne, fosta portăreasă şi cocota ar fi refuzat dispreţuitor.

Soţii Verdurin nu invitau la cină ; fiecare îşi avea la ei „tacîmul pus". Pentru seară nu era program. Tînărul pianist cînta, dar numai dacă „îi venea lui o toană", căci nimeni nu era silit şi cum spunea doamna Verdurin : „Totul pentru prieteni, vivat camaraderia !" Dacă pianistul voia să cînte cavalcada *Walkyriei* sau preludiul din *Tristan*, doamna Verdurin protesta, nu doar că muzica asta nu i-ar fi plăcut, dar dimpotrivă, fiindcă o impresiona prea mult. „Va să zică ţineţi cu tot dinadinsul să mă apuce iar migrena ? Ştiţi bine că mi se întîmplă mereu acelaşi lucru cînd cîntă asta. Ştiu ce mă aşteaptă ! Mîine, cînd voi vrea să mă scol, adio, nimeni pe lîngă mine !" Dacă pianistul nu cînta, se făcea conversaţie, şi unul dintre prieteni, cel mai adesea pictorul favorit al momentului, „da drumul", cum zicea domnul Verdurin, „unei mari frivolităţi care făcea pe toţi să leşine de rîs", mai ales pe doamna Verdurin, căreia — atît de obişnuită era ea să înţeleagă la propriu expresiile figurate ale emoţiilor pe care le avea — doctorul Cottard (un tînăr debutant în acea vreme) trebui într-o zi să-i refixeze falca, sărită din încheietură de-atîta rîs.

Fracul era interzis, pentru că se socoteau între „camarazi" şi ca să nu semene cu „plicticoşii", de care se fereau ca de ciumă şi care nu erau invitaţi decît la marile serate, date cît mai rar cu putinţă şi numai dacă ele puteau să amuze pe pictor sau dacă erau prilej de a-l face cunoscut pe muzician. În rest, se mulţumea să deslege şarade, să ia masa în costume fanteziste, dar între ei, neamestecînd pe nici un străin în micul lor „nucleu".

Dar pe măsură ce „camarazii" luaseră tot mai mult loc în viaţa doamnei Verdurin, plicticoşii, neadmişii, deveniră toţi cei ce începură să-i ţină amicii departe de ea, ceea ce îi împiedica uneori să fie liberi, fie mama cîte unuia, fie profesiunea altuia, casa de la ţară sau proasta sănătate a unui al treilea. Dacă doctorul Cottard credea că trebuie să plece după masă, ca să se înapoieze lîngă un pacient în primejdie : „Cine

știe, îi spunea doamna Verdurin, poate că i-ar face mult mai bine dacă nu te-ai duce să-l deranjezi astă-seară : ar avea o noapte bună fără dumneata ; te vei duce mîine dis-de-dimineață și-l vei găsi vindecat". De cum începea luna decembrie, ea era bolnavă la gîndul că cei credincioși o vor părăsi în ziua de Crăciun și de întîi ianuarie. Mătușa pianistului cerea acestuia să vină în acea zi la mama ei, în familie, pentru masa de seară.

— Și crezi că mama dumitale ar muri, strigă aspru doamna Verdurin, dacă n-ai cina la ea de Anul Nou, ca *în provincie !*

În Săptămîna Mare neliniștile o frămîntau din nou :

— Dumneata, doctore, ca savant, ca spirit liber, vei veni firește în Vinerea Mare ca în orice altă zi ? spuse ea lui Cottard, din primul an, pe un ton sigur, ca și cum ea nici nu se putea îndoi de răspuns.

Dar tremura așteptînd pînă ce el să-l fi rostit, căci dacă nu venea doctorul, risca să se pomenească singură.

— Voi veni în Vinerea Mare... să-mi iau rămas-bun, fiindcă noi vom petrece sărbătorile Paștelui în Auvergne.

— În Auvergne ? Ca să vă mănînce puricii și mizeria, să vă fie de bine !

Și după o tăcere :

— Cel puțin dacă ne-ai fi spus asta mai dinainte, am fi încercat să organizăm totul, făcînd călătoria împreună, în condiții confortabile.

Tot astfel, dacă un „fidel" avea un prieten sau dacă o „obișnuită" avea un flirt care putea face ca uneori soții Verdurin să fie „părăsiți", ei nu se speriau ca o femeie să aibă un amant, numai să-l aibă acasă la ei, să-l iubească prin ei, să nu li-l prefere, ziceau : „Ei bine ! adu-ți prietenul aici". Și prietenul era pus la încercare, ca să vadă dacă era în stare să nu aibă nici un secret față de doamna Verdurin, dacă era susceptibil să fie adăugat la „micul clan". Dacă nu era, fidelul care îl prezentase era luat deoparte și i se făcea binele de a-l strica cu prietenul sau cu iubita. În cazul contrar, „noul" venit devenea el însuși la rîndul lui un fidel. Astfel, în acest an, femeia ușoară, demimondena, povesti domnului Verdurin că făcuse cunoștință cu un bărbat încîntător, domnul Swann, care, insinuă ea, ar fi fericit să fie primit de ei, ceea ce domnul Verdurin transmise pe loc soției sale. (El n-avea niciodată o părere înainte de a ști pe-a nevesti-si, al cărei rol particular era să aducă la îndeplinire, cu mari mijloace de ingenuozitate, dorințele oricui, ca și dorințele fidelilor.)

— Iată, doamna de Crecy are ceva să-ți ceară. Ar dori să-ți prezinte pe unul dintre prietenii ei, domnul Swann. Ce zici ?

— Dar ce să mai vorbim, se poate refuza ceva acestei mici perfecțiuni ? Lasă, lasă, nu ți se cere părerea, îți spun eu că ești o perfecțiune.

— Dacă așa vrei dumneata, răspunse Odette pe un ton de glumă galantă și adăugă : știi că

eu nu umblu după complimente, spunînd însă aceasta pe englezeşte, *fishing for compliments*.

— Ei bine! adu-ţi prietenul, dacă e agreabil.

Desigur, „micul nucleu“ n-avea nici o asemănare cu societatea frecventată de Swann şi mondenii cei mai exigenţi ar fi opinat că nu era nevoie să aibă cineva, cum avea el, o situaţie excepţională pentru a putea fi prezentat soţilor Verdurin. Dar lui Swann îi plăceau atît de mult femeile că, începînd din ziua cînd le cunoscuse mai pe toate din lumea aristocratică şi de cînd acestea nu-i mai spuneau nimic interesant, el nu mai ţinuse la acele scrisori de naturalizare, aproape titluri de nobleţe, pe care i le acordase cartierul Saint-Germain, decît ca la un fel de valoare de schimb, ca la o scrisoare de credit, lipsită de preţ în ea însăşi, dar înlesnindu-i să-şi improvizeze o situaţie în cutare fund de provincie sau în cutare mediu obscur din Paris, unde fata proprietarului de ţară sau a grefierului i se păruse drăguţă. Căci dorinţa sau iubirea îi provoca atunci un sentiment de vanitate de care acum era scutit în viaţa lui obişnuită (cu toate că acest sentiment şi nu altul îl îndreptase fără îndoială spre această carieră mondenă, prin care îşi cheltuise în plăceri frivole darurile spiritului său, punîndu-şi erudiţia în materie de artă să fie consiliera doamnelor din societate în ceea ce priveşte cumpărarea de tablouri şi mobilarea reşedinţelor acestora), dar care îi da dorinţa de a străluci în ochii cîte unei necunoscute, de care se îndrăgostea, printr-o eleganţă, pe care numele de Swann, el singur,

nu o împiedica. Dorea aceasta mai cu seamă dacă necunoscuta era de condiţie modestă. După cum unui om inteligent nu îi va fi frică să pară prost în ochii altui om inteligent, tot astfel un om elegant se va teme să nu-i rămînă eleganţa nerecunoscută nu de un mare senior, ci de un bădăran. Trei sferturi din sforţările spiritului şi din minciunile vanităţii care, de cînd există lumea, au fost cheltuite de oamenii pe care aceste apucături îi tot micşorează, s-au risipit faţă de inferiori. Şi Swann, care era simplu şi neatent cu o ducesă, tremura să nu fie dispreţuit şi poza cînd se afla în faţa unei cameriste.

El nu era ca atîţia care, din lene sau din sentiment resemnat de obligaţie, pe care îl creează mîndria socială de a rămîne legat de un anumit ţărm, se abţine de la plăcerile pe care realitatea li le prezintă în afara poziţiei mondene, în care trăiesc cantonaţi pînă la moarte, mulţumindu-se în cele din urmă să numească plăceri, în lipsă de altceva mai bun, şi de îndată ce s-au putut obişnui cu ele, distracţiile mediocre sau neajunsurile suportabile, pe care realitatea le conţine. El, Swann, nu căuta să găsească frumoase femeile cu care îşi petrecea tot timpul, ci căuta să-şi petreacă tot timpul cu femei pe care mai întîi le socotise frumoase. Şi adesea erau femei de o frumuseţe destul de vulgară, căci calităţile fizice, pe care le căuta fără să-şi dea seama, erau în opoziţie completă cu cele care dădeau strălucire femeilor sculptate sau pictate de maeştrii preferaţi. Profunzimea, melancolia expresiei îi îngheţau simţurile, pe care, dimpo-

trivă, ca să i le trezească, era de ajuns o carnație sănătoasă, planturoasă și trandafirie.

Dacă în călătorie întîlnea o familie, pe care ar fi fost mai elegant a nu căuta s-o cunoască, dar din care o femeie se înfățișa ochilor lui împodobită cu un farmec necunoscut încă, a se menține față de ea într-o mîndră rezervă socială și a-și înșela dorința, pe care i-o născuse această femeie, a substitui plăcerea, pe care ar fi putut să i-o dea ea, cu alta diferită, scriind unei foste iubite să vină la el, i s-ar fi părut o abdicare în fața vieții tot atît de lașă, o renunțare la fericirea nouă tot atît de stupidă, ca și, în loc să viziteze ținutul, să se fi închis în camera lui uitîndu-se la ilustrații cu vederi din Paris. El nu se închidea în edificiul relațiilor lui, ci făcuse din el, ca să-l poată reconstrui în apropiere, cu noi cheltuieli, oriunde îi plăcuse o femeie, un fel de cort demontabil, cum iau exploratorii cu ei. Cît despre ceea ce nu era în el de transportat sau de schimbat pe o plăcere nouă, Swann ar fi dat aceasta pe nimic, oricît de rîvnit ar fi fost așa ceva în ochii altora. De cîte ori, de creditul lui pe lîngă o ducesă, credit făcut din credința acumulată de ani, pe care ducesa i-o păstrase, ca să-i fie pe plac, fără să găsească prilejul, de cîte ori nu se scuturase de un astfel de credit dintr-o dată, cerîndu-i printr-o depeșă indiscretă recomandația telegrafică prin care să intre în relație, de îndată cu unul dintre intendenții ei, pe a cărui fiică o remarcase la țară, făcînd aceasta ca un înfometat, care ar da un diamant pe o bucată de pîine! După o astfel

de ispravă chiar se amuza, căci era în el, răscumpărată de mari gingășii, o anumită grosolănie. Apoi, el aparținea acelei categorii de bărbați inteligenți care au trăit în lenevie și care caută o consolare și poate o scuză în ideea că această lenevie oferă inteligenței lor obiecte tot atît de vrednice de interes ca arta sau ca studiul, că „viața" conține situații mai interesante, mai romanești decît toate romanele. Cel puțin așa spunea el, asigurînd și convingînd ușor pe cei mai subțiri dintre prietenii lui din lumea bună, mai cu seamă pe baronul de Charlus, pe care se amuza să-l înveselească cu povestirea aventurilor picante ce i se întîmplau, fie că era vorba de o femeie întîlnită în tren și apoi adusă acasă la el, unde ar fi descoperit că era sora unui suveran, ale cărui mîini, în acel moment, încurca și descurca toate firele politicii europene, cu care era astfel ținut în curent foarte agreabil, fie că, prin jocul complex al împrejurărilor, depindea de alegerea pe care avea s-o facă conclavul, dacă va putea sau nu să devină amantul unei bucătărese.

De altfel, nu numai strălucita falangă de virtuoase văduve latifundiare, de generali, de academicieni, cu care el era strîns legat, nu numai pe aceștia Swann îi silea cu mult cinism să-i fie mijlocitori în afaceri de amor. Toți prietenii lui se obișnuiseră să primească din cînd în cînd scrisori de la el, prin care li se cerea un cuvînt de recomandație sau de introducere cu o abilitate de diplomat care, persistînd de-a lungul amorurilor succesive și a pretextelor felurite,

îi accentua, mai mult decît stîngăciile, o fire neschimbată şi scopuri identice. Ani de zile mai tîrziu, cînd începui să mă interesez de firea lui din cauza unor asemănări, în cu totul alte privinţe, cu firea mea, am făcut în aşa fel încît să mi se povestească cum, scriind el bunicului meu (care nu-mi era încă bunic, fiindcă marea legătură a lui Swann începu abia cam cînd mă năşteam eu, şi ea întrerupse acele obiceiuri pentru multă vreme), bunicul, recunoscînd pe plic scrisul prietenului său, spunea tare : „Iată că Swann iar îmi va cere ceva : în gardă !“ Şi, fie din neîncredere, fie din sentimentul inconştient diabolic care ne împinge să nu oferim un lucru decît celor care nu-l doresc, bunicii mei opuneau un fine de neprimire absolută la rugămintile cele mai uşor de satisfăcut pe care li le adresa el, ca de pildă să-l prezinte unei tinere care cina în toate duminicile la noi, şi se sileau, de cîte ori Swann mai aducea vorba de aceasta, să se prefacă a nu o mai vedea, deşi toată săptămîna nu se întrebau decît pe cine să invite cu ea, ajungînd deseori să nu găsească pe nimeni, în loc să-i facă doar un semn aceluia care ar fi fost prea fericit de invitaţie.

Cîteodată, cutare pereche prietenă a bunicilor mei care plînsese pînă atunci a nu mai fi văzut niciodată pe Swann, le anunţa cu satisfacţie, şi poate şi cu ceva dorinţă de a aţîţa invidia, că Swann devenise tot ceea ce se poate închipui mai încîntător pentru ei, că nu-i mai părăsea. Bunicul nu voia să le strice plăcerea, dar privea la bunica şi fredona :

Quel est donc ce mystère ?
Je n'y puis rien comprendre.
(Ce taină-i oare aceasta ?
Nimic nu pot pricepe.)

sau :

Vision fugitive...
(Vedenie de-o clipă...)

sau :

Dans ces affaires
Le mieux est de ne rien voir.
(În treburi de acestea
Mai bine-i să nu vezi.)

După cîteva luni, dacă bunicul întreba pe noul prieten al lui Swann : „Şi, pe Swann, îl vedeţi tot atît de des ?“, figura interlocutorului se alungea : „Nu-i mai rostiţi niciodată numele în faţa mea ! — Bine, dar credeam că sînteţi foarte legaţi...“ El fusese astfel timp de cîteva luni prietenul intim al verilor bunicii mele, cinînd aproape în fiecare zi la ei. Deodată, încetă să se mai ducă, fără nici o înştiinţare. Crezură că e bolnav şi vara bunică-mi tocmai trimitea la el după ştiri, cînd ea găsi prin cămară o scrisoare de la el, aruncată din nebăgare de seamă în caietul de socoteli al bucătăresei. Anunţa prin ea pe bucătăreasă că va pleca din Paris, că nu va mai putea să vină. Era iubita lui şi, în momentul rupturii, numai pe ea considerase util s-o înştiinţeze.

Cînd iubita din acel moment era, dimpotrivă, o persoană de condiţie aleasă sau cel puţin o persoană pe care extracţia umilă sau situaţia prea neregulată nu-l împiedica s-o aducă şi să fie primită în lumea mare, atunci pentru ea revenea şi el în această lume, dar numai în orbita particulară în care se mişca ea sau, mai bine zis, în care el o antrenase. „Inutil să contăm astăseară pe Swann, se spunea, după cum ştiţi, e ziua de Operă a americancei sale.“ Stăruia să fie invitată chiar în saloanele deosebit de închise, prin care îşi ducea el viaţa obişnuită, cinînd săptămînal sau făcînd cîte un poker ; seară de seară, după ce o uşoară ondulaţie adăugată părului său roşu crescut ca peria îi domolise cu oarecare dulceaţă vivacitatea ochilor verzi, el alegea o floare pentru butonieră şi pleca să-şi întîlnească din nou iubita la cina cîte unei femei din grupul său ; şi atunci, gîndindu-se la admiraţia şi la prietenia cu care acea lume la modă, pentru care el, găsind-o acolo, trecea drept atoatefăcător, îl va copleşi în faţa femeii iubite, găsea din nou farmec acestei vieţi mondene de care se blazase, însă a cărei materie, pătrunsă şi colorată cu căldură de o flacără subtilă, insinuată jucăuş în ea, i se părea preţioasă şi minunată, de cînd încorporase noua lui iubire.

Dar în timp ce toate aceste legături sau flirturi fuseseră fiecare în parte realizarea mai mult sau mai puţin completă a unui vis născut din simpla vedere a unui chip sau a unui corp pe care Swann, cu spontaneitate, fără nici o sforţare, le socotise încîntătoare, în schimb, odată

la teatru, unde fu prezentat într-o zi Odettei de Crécy de un fost prieten, care îi vorbise de ea ca de o femeie fermecătoare cu care nu era exclus să poată ajunge la ceva, dar descriindu-i-o ca mai dificilă decît era în realitate şi aceasta numai ca prietenul să pară el însuşi a-i fi făcut, înlesnindu-i s-o cunoască, un serviciu de deosebită amabilitate, ea îi apăruse lui Swann desigur nu fără frumuseţe, dar cu un gen de frumuseţe care îi era indiferent, care nu-i inspira nici o dorinţă, îi cauza chiar un fel de repulsie fizică, făcînd parte dintre acele femei care se află în orice cerc omenesc, deosebite pentru fiecare şi opuse tipului de femeie reclamat de simţurile noastre. Ca să-i placă, ea avea un profil prea precis, pielea prea fragilă, umerii obrajilor prea reliefaţi, trăsăturile prea obosite. Ochii îi erau frumoşi, dar atît de mari că păreau copleşiţi sub propriul lor volum, obosindu-i restul feţei şi dîndu-i mereu aerul istovit sau supărat. La cîtva timp după această prezentare de la teatru, ea îi scrisese, cerînd să-i vadă colecţiile sale care o interesau mult, pe „ea, o ignorantă cu gustul lucrurilor frumoase“, şi spunînd că i se părea a-l putea cunoaşte mai bine, după ce îl va fi văzut în propriul „lui *home*“ în care ea îl imagina instalat „aşa de confortabil cu ceaiul şi cu cărţile lui“, nu-i ţinuse ascunsă surpriza de a-l şti că locuieşte în acest cartier care trebuia să fie atît de trist şi care „era atît de puţin *smart* pentru el, cel atît de *smart*“. Şi după ce o lăsase să vină, ea „îi mărturisise la plecare marele ei regret de a

fi stat atît de puţin în această locuinţă, în care se simţise fericită că pătrunsese, vorbind despre el ca şi cum ar fi fost pentru ea ceva mai mult decît celelalte fiinţe pe care le cunoştea, şi părînd că stabileşte între persoanele lor, a ei şi a lui, un fel de trăsătură de unire romanţioasă, care îl făcuse să zîmbească. De la vîrsta de pe acum dezabuzată de care Swann se apropia şi la care omul ştie să se mulţumească a fi îndrăgostit pentru plăcerea de a fi îndrăgostit, fără să pretindă prea multă reciprocitate, această apropiere a inimilor, dacă nu mai e ca în prima tinereţe scopul către care iubirea tinde necesar, îi rămîne totuşi legată printr-o asociaţie de idei atît de puternică, încît poate deveni cauza ei, în caz că o precedează. În tinereţe, visăm că posedăm inima femeii de care sîntem îndrăgostiţi; mai tîrziu sentimentul că posedăm inima unei femei poate fi de ajuns ca să ne îndrăgostim de ea. Astfel, la vîrsta la care, fiindcă în iubire căutăm cu toţii mai cu seamă o plăcere subiectivă, s-ar părea că gustul pentru frumuseţea unei femei trebuie să fie partea cea mai însemnată a iubirii, dragostea chiar cea mai trupească, se poate naşte fără să fi avut ca temei o dorinţă prealabilă. În această perioadă a vieţii, am şi fost atinşi de iubire, în repetate rînduri; ea nu mai evoluează singură, urmîndu-şi propriile-i legi necunoscute şi fatale, în faţa inimii noastre uimite şi supuse. Îi venim în ajutor, o falsificăm prin memorie, prin sugestie. Recunoscîndu-i un simptom, ne amintim de celelalte, pe care le provocăm noi înşine. Fiindcă

îi posedăm cîntecul, gravat întreg în firea noastră, nu avem nevoie ca o femeie să ne îngîne începutul — plin de admiraţia pe care o inspiră frumuseţea — pentru ca apoi să-i găsim continuarea. Iar dacă femeia începe cu partea de mijloc — aceea care însoţeşte apropierea inimilor, spunîndu-ne că nu mai existăm decît unul pentru altul — sîntem destul de obişnuiţi cu această muzică spre a ne prinde de îndată partenerul din urmă la fragmentul la care ne aşteaptă.

Odette de Crécy trecu să-l mai vadă pe Swann, apoi îşi îndesi vizitele ; şi, bineînţeles, fiece vizită, lui, îi reînnoia decepţia de a simţi că se află din nou în faţa acestui chip, ale cărui particularităţi le cam uitase între timp şi pe care nu şi-l reamintise nici atît de expresiv, nici, în ciuda tinereţii, atît de ofilit ; în timp ce ea vorbea cu el, el regreta că marea ei frumuseţe n-avea mai nimic din genul frumuseţilor pe care le-ar fi preferat cu spontaneitate. Trebuie spus de altfel că faţa Odettei părea mai slabă şi mai proeminentă pentru că fruntea şi umerii obrajilor, acea suprafaţă netedă şi mai plană a figurii, erau acoperite de belşugul părului, care se purta atunci prelungit în „bretoane“ pe frunte, ridicat pe cap, în „crepeuri“ şi răspîndit în şuviţe nebunatice de-a lungul urechilor ; iar cît despre corp, care îi era admirabil făcut, era dificil să i se vadă linia continuă (din cauza modelor epocii, deşi ea era una dintre femeile Parisului, care se îmbrăcau mai cu gust), atît de mult corsajul, ieşind în relief ca de pe un pîn-

tec imaginar şi sfîrşind deodată ascuţit, în timp ce pe dedesubt începea să se umfle balonul fustelor duble, da femeii înfăţişarea de a fi făcută din bucăţi diferite, rău îmbinate unele cu altele ; şi tot atît de mult cutele gofrate mărunt, volanele şi bluza fără mîneci urmau în toată voia, după fantezia desenului sau după consistenţa stofei, linia care le ducea la noduri, la învolburări de dantele, la franjuri de cristale negre perpendiculare, sau le îndrepta de-a lungul balenelor corsetului, dar fără să ţină în nici un fel de fiinţa vie care, după cum arhitectura acestor zorzoane se apropia sau se depărta de a ei, se înfunda sau se pierdea cu desăvîrşire în ele.

Dar, după plecarea Odettei, Swann zîmbea gîndindu-se că ea îi spusese cît de lung i se va părea timpul pînă ce el îi va îngădui să mai vină ; îşi amintea aerul neliniştit, sfios, cu care îl rugase o dată să nu treacă pînă atunci mult timp, şi privirile pe care, în acel moment, le fixase asupra lui cu o imploraţie temătoare, şi care o făceau emoţionantă sub buchetul de panseluţe artificiale de pe marginea din faţă a pălăriei ei rotunde, de pai alb, cu bride de catifea neagră. „Şi dumneata, spusese ea, n-ai vrea să vii cîndva pe la mine să luăm ceaiul ?“ El pretextase unele lucrări în curs, un studiu — de fapt părăsit de ani de zile — despre Ver Meer din Delft. „Înţeleg că nu pot face nimic eu, fiinţă firavă, pe lîngă mari savanţi de felul dumitale, îi răspunsese ea. Aş fi ca broasca în faţa areopagului. Şi totuşi mi-ar plăcea atît de mult să învăţ, să ştiu, să fiu iniţiată. Ce minunat

lucru trebuie să fie a răsfoi cărţi şi a sta cu nasul în documente vechi !“ adăugase ea cu înfăţişarea mulţumită de sine pe care o ia femeia elegantă ca să afirme că bucuria ei cea mai mare este să se dedea, fără teamă că s-ar murdări, la o treabă îngălată, ca a face bucătărie, „vîrîndu-şi ea însăşi mîinile în cocă“ [1]. „O să rîzi de mine, dar de pictorul ăsta, care te împiedică să mă vezi (voia să vorbească despre Ver Meer), eu n-am auzit vorbindu-se niciodată : mai trăieşte ? Se poate vedea ceva din operele lui la Paris, ca să-mi pot da seama ce anume îţi place, să ghicesc cît de cît ce e sub această frunte, care lucrează atît de mult, ce e în acest cap, pe care îl simt mereu gata să cadă pe gînduri, ca să-mi pot spune : iată, la asta e pe cale să se gîndească. Ce vis ar fi pentru mine să fiu amestecată în lucrul dumitale !“ El se scuzase cu teama lui de prietenii noi, ceea ce din galanterie numise teama lui de a fi nefericit. „Cum, ţi-e frică de o afecţiune ? ce curios, şi eu care nu caut decît asta, care mi-aş da viaţa să găsesc o afecţiune, spusese ea cu un glas atît de firesc, atît de convins, că îl răscolise, cu siguranţă că ai suferit de pe urma unei femei. Şi acum crezi că toate celelalte sînt la fel. Aceea n-a putut să te înţeleagă ; eşti o fiinţă atît de deosebită. Asta mi-a plăcut mai întîi la dumneata, mi-am dat seama în adevăr că nu eşti ca toată lumea. — Şi apoi, de altfel, cred că şi

[1] Expresie franceză cu sensul de „a face de toate“.

dumneata, îi spusese el, ştiu eu prea bine cum sînt femeile, vei fi avînd sumedenie de ocupaţii, fiind prea puţin liberă. — Eu, eu nu am niciodată nimic de făcut! sînt mereu liberă, voi fi liberă oricînd pentru dumneata. La orice oră din zi sau din noapte, cînd ţi-ar putea fi comod să mă vezi, caută-mă ţî voi fi fericită să alerg la dumneata. Ai să mă cauţi? Nici nu ştii ce drăguţ ar fi să te prezint eu doamnei Verdurin, la care merg seară de seară. Gîndeşte-te! să ne revedem la ea şi eu să cred că oarecum pentru mine eşti acolo!"

Şi fără îndoială, amintindu-şi astfel conversaţiile lor, gîndindu-se la ea cînd era singur, el îi vedea doar chipul jucînd printre multe alte chipuri de femei, în lungi reverii romaneşti, dar dacă datorită unei împrejurări oarecare (sau poate chiar fără să i se fi datorit ei, împrejurarea care se prezintă în clipa cînd o stare, ascunsă pînă atunci, se declară, putînd să n-o fi influenţat de loc) chipul Odettei de Crécy îi şi absorbea toate reveriile, dacă acestea deveneau inseparabile de amintirea ei, atunci imperfecţia corpului ei îşi pierdea orice însemnătate, chiar dacă ar fi fost, mai mult sau mai puţin decît alt corp, după gustul lui Swann, fiindcă, ajungînd corpul aceleia pe care el o iubea, avea să fie singurul, de atunci încolo, capabil să-i pricinuiască bucurii şi chinuri.

Bunicul cunoscuse foarte bine ceea ce nu s-ar putea spune despre nici unul dintre prietenii lor actuali, familia acestor Verdurin. Dar întrerupsese, fără să ştie cum, orice relaţie cu cel

pe care el îl numea „tînărul Verdurin" şi pe care îl considera, cam prea în totul, oarecum căzut — deşi păstrînd încă multe milioane — în boemă şi nemernicie. Într-o zi, bunicul primi o scrisoare de la Swann, care îl întreba dacă n-ar putea să-l pună în legătură cu soţii Verdurin: „În gardă! în gardă! striga bunicul, asta nu mă miră de loc, chiar aci trebuia să ajungă Swann. Frumos mediu! Mai întîi nu pot face ceea ce îmi cere, pentru că nu mai cunosc pe acest domn. Şi apoi asta trebuie să ascundă o poveste cu vreo femeie şi în treburi de-astea nu mă amestec. Ce bine! Ne vom distra de minune, dacă Swann se împopoţonează cu neînsemnaţii de Verdurin." Şi la răspunsul negativ al bunicului, Odette, ea însăşi, aduse pe Swann la soţii Verdurin.

Soţii Verdurin avuseseră la cină, în ziua cînd Swann îşi făcu intrarea la ei, pe doctorul şi pe doamna Cottard, pe tînărul pianist cu mătuşă-sa şi pe pictorul, aflat acum în favoare, cărora li se adăugaseră, seara tîrziu, cîţiva alţi fideli.

Doctorul Cottard nu ştia niciodată sigur pe ce ton se cădea să răspundă cuiva, nedeosebind dintr-o dată dacă interlocutorul voia să rîdă sau era serios. Aşa că adăuga la întîmplare tuturor expresiilor lui de fizionomie un surîs îmbietor, condiţional şi provizoriu, a cărui viclenie în expectativă urma să-l disculpe de eventualul reproş de naivitate, dacă vorba care îi fusese adresată se întîmpla să fi fost glumeaţă. Dar cum nu îndrăznea să-şi lase surîsul să i se afirme clar

pe figură, pentru ca astfel să poată face față ipotezei contrare, se vedea plutind în ochii lui o incertitudine perpetuă, în care oricine citea întrebarea pe care el nu avea curajul s-o pună: „Vorbești serios?“ Ca și în saloane, mai sigur nu era nici de felul cum trebuia să se comporte pe stradă și în general chiar în viață, încît era văzut opunînd trecătorilor, trăsurilor și evenimentelor un zîmbet malițios, care răpea de mai înainte atitudinii lui orice impropríetate, pentru că dovedea astfel, dacă atitudinea era nepotrivită, că știa asta prea bine și că o adoptase numai așa în glumă.

Totuși, în toate privințele asupra cărora i se părea permis să pună o întrebare limpede, doctorul nu scăpa ocazia de a se sforța să restrîngă cîmpul îndoielilor lui și să-și completeze cunoștințele. Așa se face că, urmînd sfaturile pe care o mamă prevăzătoare i le dase la plecare din provincia lui, el nu se lăsa să nu încerce a fi bine lămurit asupra unei locuțiuni, fie asupra unui nume propriu, cînd acestea îi erau necunoscute. În privința locuțiunilor, era insațiabil de cunoștințe, fiindcă, presupunîndu-le uneori sensuri mai precise decît le aveau, ar fi vrut să știe ce se înțelegea exact prin cele pe care le auzea întrebuințate cel mai des: frumusețea diavolului, sînge albastru, o viață de cîine [1], sfertul de ceas al lui Rabelais, a fi prințul eleganțelor, a da *carte blanche* [1], a fi constrîns la *quia* [2] etc., și în ce anume cazuri putea, la rîndul lui, să le folosească în propria-i vorbire. În lipsa acestora, venea din cînd în cînd cu jocuri de cuvinte pe care le învățase. Cît despre numele persoanelor necunoscute, ce se rosteau în convorbirea cu el, se mulțumea numai să le repete cu ton interogativ, acest ton părîndu-i-se îndestulător spre a-i aduce explicații, pe care să nu aibă aerul că le-ar cere.

Cum simțul critic, pe care socotea că și-l exercita cu privire la orice, îi lipsea cu desăvîrșire, rafinamentele politeții, care consistă în a afirma unei persoane, pe care o îndatorăm, deși fără dorința de a ne crede că ne îndatorează, erau cu el caznă zadarnică, fiindcă el lua totul întocmai cum i se spunea. Oricare ar fi fost orbirea doamnei Verdurin față de el, ea însăși ajunsese, deși continua să-l considere ca foarte fin, să se simtă plictisită văzînd cum, dacă îl invita într-o avanscenă să asculte pe Sarah Bernhardt și îi spunea, arătîndu-i o și mai mare bunăvoință: „Ești prea amabil că ai venit, doctore, cu atît mai mult cu cît sînt sigură că ai mai ascultat-o de atîtea ori pe Sarah Bernhardt, și apoi sîntem poate și prea aproape de scenă“, doctorul Cottard, intrat în lojă cu un zîmbet

[1] Expresie franceză, galicism: *une vie de bâton de chaise* — viață agitată (chiar scandaloasă).

[1] Expresie tot franceză: *carte blanche* — depline puteri.

[2] Latinescul *quia* — pentru că, în expresie franceză, *être réduit à quia* — a nu mai avea ce răspunde, nici o resursă, a fi sărac lipit.

care, ca să se precizeze sau să dispară, aştepta pe cineva autorizat să-l informeze despre valoarea spectacolului, îi răspundea : „În adevăr, sîntem mult prea aproape şi am început să ne cam obosim de Sarah Bernhardt. Dar mi-aţi exprimat dorinţa să vin. Pentru mine, dorinţele dumneavoastră sînt ordine. Sînt prea fericit că vă pot face acest mic serviciu. Ce n-ar face oricine ca să vă fie agreabil, sînteţi atît de bună !" Şi adăuga : „Sarah Bernhardt e doar Vocea de Aur, nu e aşa ? Se scrie adesea despre ea că incendiază scena. E o expresie bizară, nu ?", în speranţa unor comentarii care nu veneau de fel.

„Ştii, spuse doamna Verdurin soţului ei, cred că ne aflăm pe un drum greşit, depreciind din modestie ceea ce oferim doctorului. El e un savant care trăieşte în afara vieţii practice, nu cunoaşte valoarea lucrurilor prin el însuşi, şi se bizuie pe ceea ce îi spunem noi despre ele.

— Nu îndrăznisem să-ţi spun, dar am observat şi eu, răspunse domnul Verdurin. Şi de Anul Nou viitor, în loc să mai trimită doctorului Cottard un rubin de trei mii de franci spunîndu-i că era o nimica toată, domnul Verdurin cumpără cu trei sute de franci o piatră reconstituită, dînd să se înţeleagă că greu s-ar mai găsi una tot atît de frumoasă.

Cînd doamna Verdurin anunţase că vor avea după cină pe domnul Swann ca musafir : „Swann ?" strigase doctorul cu un accent devenit brutal de surpriză, deoarece ştirea cea mai neînsemnată îl lua mai pe neaşteptate decît pe

oricare altul, deşi se credea mereu pregătit pentru orice. Şi văzînd că nu i se răspundea : „Swann ? Cine e ăsta, Swann !" urlă el în culmea anxietăţii, care se potoli deodată, după ce doamna Verdurin îi spuse : „Dar, prietenul despre care ne-a vorbit Odette. — Ah ! bun, bun, aşa da", răspunse doctorul domolit. Cît despre pictor, acesta se bucura de introducerea lui Swann în casa doamnei Verdurin, fiindcă îl presupunea îndrăgostit de Odette şi lui îi plăcea să favorizeze asemenea legături. „Nimic nu mă amuză ca a face căsătorii, încredinţă el la urechea doctorului Cottard, am şi reuşit multe pînă acum, chiar între femei !"

Spunînd soţilor Verdurin că Swann era foarte *smart*, Odette le dăduse de bănuit să nu fie un tip „plicticos". Swann le făcu dimpotrivă o impresie excelentă, care, fără ştirea lor, se datora indirect faptului că frecventa lumea elegantă. El avea în adevăr, asupra oamenilor chiar inteligenţi, care n-au mers niciodată în lumea mare, o superioritate de om trăit cît de cît în acest mediu, superioritate care stă în a nu o mai transfigura din dorinţa sau din groaza pe care o inspiră imaginaţiei, ci a o considera ca fără nici o importanţă. Amabilitatea unuia ca el, desfăcută de orice snobism şi de teama de a nu părea totuşi prea amabil, ajungînd independentă, are uşurinţa, graţia de mişcare a acelora ale căror membre mlădioase execută exact ceea ce vor ei, fără ca restul corpului să participe indiscret şi stîngaci. Simpla gimnastică a omului de lume, întinzînd mîna cu prietenie tî-

nărului necunoscut care îi este prezentat, dar înclinîndu-se cu rezervă în fața ambasadorului căruia îi este el prezentat, ajunsese să treacă, fără ca el să-și dea seama, în toată atitudinea socială a lui Swann, care față de oameni dintr-un mediu inferior mediului său, cum erau soții Verdurin și prietenii lor, se arătă instinctiv prevenitor, trecînd la amabilități încurajatoare de la care un plicticos, după părerea lor, s-ar fi abținut. Un moment de răceală nu avu decît față de doctorul Cottard : văzîndu-l că-i face cu ochiul și că îi surîde ambiguu înainte de a-și fi vorbit (mimică pe care Cottard o numea „ademenire"), Swann crezu că doctorul îl cunoștea fără îndoială din cine știe ce local de petrecere, unde se va fi întîmplat să fie amîndoi, cu toate că el se ducea foarte rar în asemenea localuri, neträind niciodată în lumea chefliilor. Socotind aluzia de prost gust, mai ales în prezența Odettei, care putea să-și facă din această cauză o idee proastă despre el, își luă o înfățișare glacială. Dar cînd află că doamna, care se găsea lîngă el, este doamna Cottard, se gîndi că un bărbat așa de tînăr n-ar fi încercat să facă aluzie în fața soției lui la distracții de acest gen ; și încetă să mai dea înfățișării conivente a doctorului înțelesul de care se temea. Pictorul invită numaidecît pe Swann să vină cu Odette la atelierul lui ; Swann îl consideră gentil. „Poate că veți fi mai favorizați decît mine, spuse doamna Verdurin cu o inflexiune care simula ciuda, și vi se va arăta portretul lui Cottard (îl comandase chiar ea pictorului). Ia seama, „domnule" Biche, reaminti ea pictorului, căruia i se zicea domnule printr-o glumă consacrată, ia seama să-i redai privirea drăguță, nuanța aceea fină și amuzantă a ochiului. Știi bine că țin mai ales să am surîsul lui ; ți-am cerut tocmai portretul surîsului său." Și fiindcă această expresie i se păru remarcabilă, o repetă foarte tare, ca să fie sigură că o aud mai mulți invitați, pe care chiar, sub un vag pretext, îi pofti mai întîi să se apropie. Swann ceru să cunoască pe toată lumea, pînă și pe un vechi prieten al lui Verdurin, numit Saniette, pe care timiditatea, simplitatea și inima lui bună îl aduseseră să își piardă pretutindeni considerația dobîndită prin știința lui de arhivist, prin marea lui avere și familie distinsă din care provenea. El avea în gură, în timp ce vorbea, un fel de sfîrîitură, care era adorabilă, pentru că se simțea că trădează nu atît un defect de pronunție cît o calitate a sufletului, ca un rest de inocență copilărească, pe care n-o pierduse niciodată. Toate consoanele, pe care nu putea să le pronunțe, păreau tot atîtea asprimi, de care era incapabil. Cerînd să fie prezentat domnului Saniette, Swann văzu că doamna Verdurin înțelesese să inverseze rolurile (încît, ca răspuns, ea spuse stăruind asupra diferențierii de situație : „Domnule Swann, aveți, vă rog, bunătatea și permiteți-mi să vă prezint pe prietenul nostru Saniette"), dar ațîță în Saniette, cu toate acestea, o simpatie aprinsă, pe care de altfel soții Verdurin nu o destăinuiră niciodată lui Swann, fiindcă Saniette îi cam plictisea și de aceea nu țineau

să-i creeze noi prieteni. În schimb însă, Swann îi emoţionă infinit, crezînd că trebuie să ceară de îndată a cunoaşte pe mătuşa pianistului. În rochie neagră ca totdeauna, fiind convinsă că negrul îi stă bine oricui şi oricînd, fiind tot ce poate fi mai distins, ea avea faţa excesiv de roşie, ca ori de cîte ori termina de mîncat. Se înclină în faţa lui Swann cu respect, dar îşi îndreptă bustul maiestuos. Cum nu învăţase carte şi se temea să nu facă greşeli de franceză, pronunţa totul intenţionat confuz, crezînd că, dacă da drumul vreunui agramatism, ignoranţa i s-ar estompa pînă într-atît în vagul rostirii, încît nu i-ar mai putea fi deosebită în chip cert, aşa că vorba ei era un fel de hîrîit indistinct, din care ţîşneau cînd şi cînd cuvintele rare, de care era sigură. Swann crezu că poate s-o ia oarecum în rîs, vorbind cu domnul Verdurin, care dimpotrivă se arătă atins.

„E o femeie atît de excelentă, răspunse el. Vă acord că nu e fermecătoare ; dar vă asigur că, vorbind singur cu ea, e agreabilă. — Nu mă îndoiesc, se grăbi să admită Swann. Voiam să spun numai că nu mi se pare «eminentă», adăugă el izolînd acest adjectiv, şi în definitiv e mai curînd un compliment ! — Uite, spuse domnul Verdurin, o să vă mire, dar scrie încîntător. N-aţi ascultat niciodată pe nepotul ei ? e admirabil, nu e aşa, doctore ? Vreţi să-i cer să ne cînte ceva, domnule Swann ? — Dar ar fi o fericire...“, începuse să răspundă Swann, cînd doctorul îl întrerupse pe-un ton ironic. În adevăr, reţinînd de la alţii că în conversaţie em-

faza şi folosirea întorsăturilor solemne erau forme învechite, de cum auzea un cuvînt grav, spus serios, cum tocmai că era cuvîntul „fericire“, el credea că cel care îl rostise se şi arăta prin aceasta prudhommesc, spirit banal. Şi dacă, mai mult, acest cuvînt se întîmpla să figureze în ceea ce el numea un străvechi clişeu, oricît de curent ar fi fost de altminteri acest cuvînt, doctorul presupunea că fraza începută e ridicolă şi o termina ironic cu locul comun, pe care parcă îşi acuza interlocutorul că ar fi vrut să-l întrebuinţeze, deşi acesta nici nu se gîndise vreodată la aşa ceva.

— O fericire pentru Franţa ! strigă el maliţios, ridicînd braţele cu emfază.

Domnul Verdurin nu se putu stăpîni să nu rîdă.

— Ce e, de rîde toată lumea asta simpatică, se pare că nu e loc prielnic pentru melancolie în micul dumneavoastră colţ, strigă doamna Verdurin. Şi poate credeţi că eu mă amuz, stînd singură ca o penitentă, adăugă ea cu glas înciudat, copilărindu-se astfel.

Doamna Verdurin sta pe un scaun înalt suedez de brad lustruit, pe care i-l dăduse un violonist din acea ţară şi pe care îl păstra, cu toate că semăna a scaun de bucătărie şi contrasta cu frumoasele mobile vechi pe care le avea, dar ea voia ca toate cadourile, pe care fidelii aveau obiceiul din cînd în cînd să i le facă, să le ţină la vedere, pentru ca donatorilor să le facă plăcere a şi le recunoaşte, cînd veneau în vizită. De aceea, ea încerca să-şi convingă musafirii să-i

aducă numai flori şi bomboane, fiindcă acestea cel puţin piereau ; dar nu izbutea, şi casa ei era o colecţie de scăunaşe de încălzit picioarele, de perne, de pendule, paravane, barometre, de ulcele, totul într-o acumulare de repetiţii şi de obiecte disparate ca darurile de Anul Nou.

De pe acest loc înalt, ea lua parte cu însufleţire la conversaţia fidelilor şi se veselea de glumele lor fanteziste, de „fumisteriile" lor, dar de cînd cu accidentul, care i se întîmplase la falcă, renunţase să-şi dea osteneala de a mai pufni în rîs cu adevărat, dedîndu-se în schimb la o mimică convenţională care însemna, fără osteneală şi fără risc pentru ea, că rîdea cu lacrimi. La cel mai neînsemnat cuvînt, căruia îi da drumul cîte un obişnuit al casei împotriva vreunui plicticos sau a unui fost vizitator aruncat în tabăra plicticoşilor — şi spre cea mai mare disperare a domnului Verdurin care avusese multă vreme pretenţia de a fi tot aşa de amabil ca nevastă-sa, dar căruia, rîzînd de-a binelea, i se tăia repede răsuflarea, fiind distanţat şi învins prin acest şiretlic al unei neîntrerupte ilarităţi fictive — ea scotea un mic ţipăt, îşi închidea în întregime ochii ei de găină, pe care o pleoapă interioară începea să-i acopere şi, brusc, ca şi cum n-ar fi avut timp decît să ascundă un spectacol indecent sau să se ferească de un acces mortal, afundîndu-şi chipul în palmele, care i-l acopereau, nemaivăzîndu-se nimic din el, părea că se sforţează să reprime, să nimicească un hohot de rîs care, dacă i s-ar fi lăsat în voie, ar fi dus-o la leşin. Astfel, ameţită de veselia fidelilor, beată de sentimentul camaraderiei, al bîrfelii şi al acordului general, doamna Verdurin, cocoţată pe culmea ei de coteţ, asemenea unei găini căreia i s-ar fi muiat firimiturile de pesmeciori în vin fiert, suspina de amabilitate.

În acest timp, domnul Verdurin, după ce ceruse lui Swann permisiunea să-şi aprindă pipa („aici nu e vorba de jenă, sîntem doar între camarazi"), ruga pe tînărul pianist să se aşeze la pian.

— Ei, asta e, dar nu-l plictisi, n-a venit aici ca să-l chinuim, strigă doamna Verdurin, vreau eu, să nu fie chinuit !

— Dar de ce crezi numaidecît că asta îl plictiseşte ? spuse domnul Verdurin, poate că domnul Swann nu cunoaşte Sonata în fa diez pe care am descoperit-o noi ; ne va cînta transcrierea pentru pian.

— A, nu, nu, în nici un caz sonata mea ! strigă doamna Verdurin, n-am poftă ca, de atîta plîns, să mă aleg cu un guturai, cu nevralgii faciale, ca ultima dată ; mersi pentru acest cadou, nu ţin s-o iau iar de la capăt ; vă convine, vouă care nu suferiţi, e clar că nu voi veţi trebui să staţi la pat opt zile !

Această mică scenă, care se repeta de fiecare dată cînd pianistul urma să cînte, fermeca pe prieteni, ca şi cum ar fi fost nouă, ca o dovadă a seducătoarei originalităţi a „Patroanei" şi a sensibilităţii ei muzicale. Cei care erau pe lîngă ea făceau semn celor de departe, care fumau sau jucau cărţi, să se apropie, fiindcă se petre-

cea ceva, spunîndu-le, cum se spune în Reichstag în momentele interesante: „Ascultaţi, ascultaţi". Iar a doua zi, fiecare împărţea regrete celor care nu putuseră veni, spunîndu-le că scena fusese mult mai amuzantă ca de obicei.

— Ei, bine! hai, ne-am înţeles, zise domnul Verdurin, va cînta numai andantele.

— Numai andantele, uşor îţi vine! strigă doamna Verdurin. Tocmai andantele mă distruge. E în adevăr superb, Patronul! E ca şi cum ar spune despre *A Noua*: vom asculta numai finalul, sau din *Maeştrii* numai uvertura.

Doctorul, în acest timp, insista pe lîngă doamna Verdurin să admită ca pianistul să cînte, nu doar că tulburările pe care i le da ei muzica i s-ar fi părut simulate — chiar recunoştea în ele anumite stări de neurastenie — dar din acea obişnuinţă a multor medici de a o lăsa imediat mai domol cu severitatea prescripţiilor date de ei, atunci cînd este vorba, lucru care li se pare mult mai important, de vreo reuniune mondenă, care îi cuprinde şi pe ei şi dintre ai cărei factori esenţiali face parte persoana căreia îi dau sfatul să-şi uite deocamdată dispepsia sau gripa.

— De data asta, veţi vedea, nu veţi avea nimic de suferit, îi spuse el, căutînd s-o sugestioneze cu privirea. Iar dacă vă va fi rău, vă vom îngriji noi.

— Adevărat, adevărat? răspunse doamna Verdurin, ca şi cum faţă de speranţa unei atari favori nu mai avea decît să capituleze. Dar poate că, tot spunînd că se va îmbolnăvi, erau

şi momente cînd ea nu-şi mai amintea că minte şi căpăta un suflet de bolnavă. Asemenea fiinţe, obosite de veşnica obligaţie de a se sili ca raritatea succeselor să le depindă de înţelepciunea lor, se complac în convingerea că pot face fără urmări ce le place şi le provoacă de obicei răuri, afară de cazul cînd se lasă pe mîna unei fiinţe puternice, care cu un cuvînt sau cu o pilulă, luate fără nici o caznă, le va repune pe picioare.

Odette se dusese să se aşeze pe o canapea tapisată, care se afla lîngă pian:

— Ştiţi, am locşorul meu, spuse ea doamnei Verdurin.

Aceasta, văzînd pe Swann stînd pe un scaun, îl pofti să se ridice:

— Nu staţi bine acolo, duceţi-vă şi staţi pe canapea lîngă Odette, nu e aşa Odette că vei face loc cu plăcere domnului Swann?

— Ce frumoasă tapiserie de Beauvais, spuse, înainte să se aşeze, Swann, care căuta astfel să fie amabil.

— Ah! ce mulţumită sînt că îmi apreciaţi canapeaua, răspunse doamna Verdurin. Şi vă previn că, dacă vreţi să vedeţi altele tot atît de frumoase, puteţi renunţa la asta de îndată. Niciodată nu s-a mai izbutit aşa ceva. Scăunaşele de asemenea sînt nişte minuni. Veţi vedea totul în curînd. Fiece bronz corespunde ca atribut propriu micului subiect al scaunului; să ştiţi că o să aveţi de ce vă încînta, privindu-le, vă promit un moment bun. De n-ar fi decît micile frize de pe margini, uite — acelea, coarda de

viţă pe fond roşu a Ursului şi Strugurii. E oare desenat? Ce părere aveţi, cred şi eu că ştiau mai ales să deseneze, oamenii-ăştia! Nu vă face poftă viţa de vie? Bărbatul meu pretinde că mie nu-mi plac fructele, fiindcă mănînc mai puţine decît el. Dar nici vorbă, sînt mai lacomă decît toţi de-aici la un loc, dar n-am nevoie să le simt în gură, fiindcă le mănînc din ochi. Ce-aveţi de rîdeţi cu toţii? Întrebaţi pe doctor, el vă va spune că strugurii mă purjează. Alţii fac cură cu struguri de Fontainebleau, eu fac mica mea cură cu cei de Beauvais. Dar, domnule Swann, n-o să plecaţi fără să fi pipăit micile bronzuri ale spetezelor. Nu e aşa că e plăcut ca patină? Dar nu aşa; cu palmele amîndouă, pipăiţi-le bine.

— Ah! dacă doamna Verdurin începe să mîngîie bronzurile, nu vom mai asculta muzică astă-seară, zise pictorul.

— Taci din gură, eşti un rău. În fond, spuse ea întorcîndu-se spre Swann, nouă, femeilor, ni se interzic lucruri mai puţin voluptuoase decît astea. Dar nu există carne mai voluptuoasă ca bronzurile-acestea! Cînd domnul Verdurin îmi făcea onoarea să fie gelos pe mine — hai, fii cel puţin politicos, nu spune că n-ai fost niciodată...

— Dar nu zic nimic. Uite, doctore, te iau de martor: am zis eu ceva?

Swann palpa bronzurile din politeţe şi nu îndrăznea să înceteze brusc.

— Lăsaţi acum, o să le mîngîiaţi mai tîrziu; acum e momentul ca dumneavoastră să fiţi mîngîiat, vi se va mîngîia urechea; cred că vă place; iată un tînăr care se va însărcina cu aceasta.

Iar, cînd pianistul sfîrşi de cîntat, Swann fu cu el chiar mai amabil decît cu ceilalţi aflaţi acolo. Iată pentru ce:

Anul trecut, într-o seară, el ascultase o operă muzicală, executată la pian şi vioară. Mai întîi, nu gustase decît calitatea materială a sunetelor produse de instrumente. Şi simţise de la început o mare plăcere cînd, de sub uşoara linie a viorii, subţire, dar rezistentă, densă şi indicatoare de direcţie, văzuse deodată cum încearcă să se ridice, ca o clipoceală lichidă, volumul masiv al părţii la pian, multiform, unitar, plan şi zbuciumat cînd şi cînd ca vînăta agitaţie a valurilor pe care o farmecă şi o bemolizează clarul de lună. Dar la un anume moment, fără să poată deosebi limpede un contur, fără să poată numi ceea ce îi plăcea, fermecat deodată, încercase să adune fraza sau armonia — nu ştia nici el ce — care trecea şi îi deschisese sufletul mai larg, ca anumite miresme de trandafiri care, circulînd prin aerul umezit al serii, au proprietatea să ne dilate nările. Poate, fiindcă nu cunoştea muzica, fusese în stare să aibă o impresie atît de confuză, una dintre acele impresii care poate că sînt totuşi singurele pur muzicale, fără spaţiu, pe de-a-ntregul originale, ireductibile la orice altă categorie de impresii. O astfel de impresie, care ţine o clipă, este aşa zicînd *sine materia*. Fără îndoială, notele auzite atunci tind chiar din clipa cînd le auzim, după înălţi-

mea și durata lor, să acopere în ochii noștri suprafețe de dimensiuni felurite, să deseneze arabescuri, să ne dea senzația necuprinsului, a tenuității, a stabilității și a capriciului. Dar notele s-au istovit înainte ca aceste senzații să se fi format în noi destul de limpede, spre a nu fi copleșite de cele pe care le și deșteaptă notele următoare sau chiar simultane. Și o asemenea impresie va continua să învăluie în lichiditatea și în „vagul" ei motivele care cînd și cînd se înalță, abia perceptibile, din această imprecizie, ca să se scufunde de îndată și să dispară, rămînînd cunoscute numai plăcerii deosebite pe care o procură, imposibil de descris, de reamintit, de numit, inefabile s-ar putea zice, dacă memoria, ca un muncitor care lucrează să așeze temelii durabile în mijlocul valurilor, fabricîndu-ne facsimiluri ale acestor fraze fugitive, nu ne-ar permite să le comparăm cu cele care urmează și să le diferențiem. Astfel, abia se risipise acea senzație fermecătoare, pe care Swann o simțise, că memoria îi și procurase pe loc o transcripție sumară și provizorie, dar asupra căreia el își aruncase ochii, în timp ce bucata continua, atît de precis încît, la revenirea neașteptată a aceleiași impresii, ea nu mai era chiar din acea clipă insezisabilă. El își închipuia întinderea ei, grupările simetrice, grafia, valoarea expresivă ; avea în fața ochilor o realitate, care nu mai e muzică pură, care e desen, arhitectură, gîndire și care permite doar amintirea muzicii. De data aceasta, el deosebise limpede o frază, care se ridica timp de cîteva clipe deasupra un-

delor sonore. Și fraza îi propusese de îndată voluptăți neașteptate, de care nu avusese cunoștință înainte s-o audă, din care nimic altceva în afară de farmecul ei nu i le-ar putea comunica, se văzuse cuprins ca de o dragoste necunoscută pentru ea.

Într-un ritm lent, fraza îl îndrepta cînd aci, cînd dincolo și cînd în altă parte, spre o nobilă fericire, neinteligibilă, dar precisă. Și deodată, de acolo unde ajunsese și de unde el se pregătea s-o urmărească, după o pauză de-o clipă, ea își schimba neașteptat direcția și, cu o nouă mișcare, mai iute, măruntă, melancolică, neîntreruptă și dulce, ea îl lua cu sine către priveliști necunoscute. Apoi dispăru. Dori cu mare patimă s-o revadă a treia oară. Și îi apăru, în adevăr, din nou, dar fără să-i vorbească mai clar, cauzîndu-i chiar o voluptate mai puțin profundă. Dar, odată ajuns acasă, îi simți nevoia : era ca bărbatul în viața căruia o trecătoare, zărită o clipă, i-a strecurat imaginea unei frumuseți noi, care dă sensibilității lui proprii o mai mare valoare, fără să știe măcar dacă va mai putea să revadă cîndva pe aceea pe care o și iubește și căreia nu-i cunoaște nici numele.

Chiar această dragoste pentru o frază muzicală păru, lui Swann, că trebuie să-i aducă posibilitatea unei reîntineriri. De multă vreme, el renunțase să mai dea vieții lui un scop ideal, mărginindu-se să urmărească satisfacții cotidiene, ceea ce credea, fără a și-o spune vreodată formal, că așa va ține pînă la moartea lui ; mai mult încă, nemaisimțind în spiritul său idei

înalte; încetase să mai creadă în realitatea lor, dar nu putea nici să o nege întru totul. De aceea căpătase obiceiul să se refugieze în gînduri fără însemnătate, care îi permiteau să lase deoparte fondul lucrurilor. După cum nu se întreba dacă n-ar fi făcut mai bine nefrecventînd lumea mare, dar în schimb știind cu siguranță că, dacă ar fi acceptat o invitație, trebuia să se ducă și că, dacă nu s-ar fi dus, trebuia să treacă și să-și lase cartea de vizită, în același fel el se silea ca în conversații niciodată să nu-și exprime din inimă opinia intimă asupra lucrurilor, ci să dea amănunte materiale, care aveau valoare oarecum în ele însile și îi permiteau astfel să nu-și arate măsura priceperii lui. Era extrem de precis în privința unei rețete de bucătărie, asupra datei de naștere sau de moarte a unui pictor, ca și în privința nomenclaturii operelor lui. Cîteodată, împotriva obiceiului său, se lăsa dus să emită judecăți asupra vreunei opere, asupra unui fel de a înțelege viața, dar în asemenea caz da vorbelor un ton ironic, ca și cum el nu adera pe de-a întregul la ceea ce spunea. Și, ca anumiți suferinzi cărora, deodată, ținutul în care au sosit, regimul deosebit, uneori evoluția organică însăși, spontană și misterioasă, par să le aducă o astfel de retragere a bolilor, încît încep să întrevadă posibilitatea nesperată de a duce la bătrînețe un alt fel de viață, Swann descoperea în el, în amintirea frazei pe care o ascultase, în anumite sonate care i se cîntase la cerere, ca să vadă dacă nu cumva ar afla-o în ele, prezența uneia dintre acele realități invi-

zibile, în care el încetase să mai creadă și cărora, ca și cum muzica ar fi avut asupra uscăciunii morale, de care suferea, un fel de influență electivă, el își simțea din nou dorința și aproape puterea să-și consacre viața. Dar, neajungînd încă să știe de cine era opera pe care o auzise, nu putuse să și-o procure și în cele din urmă o uitase. Întîlnise desigur, în timpul săptămînii, unele persoane care fuseseră ca și el în seara aceea și le întrebase ; dar cele mai multe sosiseră după muzică sau plecaseră mai înainte ; unele totuși erau acolo în timpul executării, dar se duseseră să stea de vorbă în alt salon, iar altele, rămînînd să asculte, nu auziseră mai mult decît primele. Cît despre stăpînii casei, ei știau că e o operă nouă, pe care înșiși artiștii angajați de ei ceruseră s-o cînte ; și aceștia fiind plecați în turneu, Swann nu putu afla nimic mai mult despre operă. Avea desigur prieteni care se ocupau cu muzica, dar, amintindu-și chiar atunci plăcerea specială și intraductibilă pe care i-o procurase fraza, avînd în fața ochilor formele desenate de ea, era totuși incapabil să le-o cînte. Apoi, încetă să se mai gîndească la ea.

Însă, la numai cîteva minute după ce tînărul pianist începuse să cînte la doamna Verdurin acasă, deodată, după o notă înaltă ținută îndelung, timp de două măsuri, el văzu apropiindu-se, ieșind de sub această sonoritate prelungită și întinsă ca o cortină sonoră, ca să ascundă misterul propriei sale incubații, el recunoscu, tainică, foșnitoare și fragmentată, fraza aeriană și înmiresmată pe care o iubea. Era atît de par-

ticulară, avea un farmec atît de individual și pe care nici un alt farmec nu l-ar fi putut înlocui, că lui Swann i se păru ca și cum s-ar fi întîlnit într-un salon prietenesc cu o ființă pe care, admirînd-o pe stradă, pierduse speranța de a o mai întîlni vreodată. În cele din urmă, fraza se depărtă, indicatoare și diligentă printre ramificațiile parfumului ei, lăsînd pe chipul lui Swann reflexul surîsului ei. Dar acum putea să întrebe de numele bucății necunoscute (i se spuse că e andantele din *Sonata pentru pian și vioară* de Vinteuil), știa ce este, ar putea s-o aibă acasă la el ori de cîte ori ar vrea să încerce a-i afla limbajul și taina. Astfel că, sfîrșind pianistul, Swann se apropie de el, ca să-i exprime un fel de recunoștință, a cărei vivacitate plăcu mult doamnei Verdurin.

— Ce vrăjitor, nu e așa ? zise ea către Swann ; își cunoaște îndeajuns sonata, mizerabilul, nu ? Nu știați că pianul poate ajunge la așa ceva. E orice, în afară de pian, pe cuvînt ! De fiece dată mă prinde din nou, mi se pare că ascult o orchestră. E chiar mai frumos decît orchestra, mai complet.

Tînărul pianist se înclină și, surîzînd, apăsînd pe cuvinte ca și cum ar fi spus o vorbă de spirit :

— Sînteți foarte indulgentă cu mine, spuse el.

Și în timp ce doamna Verdurin spunea soțului ei : „Hai, dă-i oranjadă, că merită din plin", Swann povestea Odettei cît de îndrăgostit fusese de această frază. Cînd doamna Verdurin, răspunzînd cam de departe : „Ei bine ! mi se

pare că sînteți pe cale să vă spuneți lucruri minunate, Odette", aceasta răspunse : „Da, cu totul și cu totul minunate", și lui Swann simplicitatea ei i se păru fermecătoare. Totodată, el cerea informații asupra lui Vinteuil, asupra operei sale, asupra epocii din viață cînd compusese sonata, asupra semnificației, pe care mica frază putuse s-o aibă pentru el, mai cu seamă aceasta ar fi vrut el să știe.

Dar toți oamenii aceștia, care își mărturiseau admirația pentru muzician (cînd Swann spusese că sonata lui e în adevăr frumoasă, doamna Verdurin strigase : „Vă cred și eu, bineînțeles că e frumoasă ! Dar nu e de admis să nu se cunoască sonata lui Vinteuil, nimeni n-are dreptul să n-o cunoască", iar pictorul adăugase : „Ah ! e absolut o construcție grandioasă, nu e așa ? Nu e, dacă vreți, lucrul «scump» și «public», nu e așa ? dar e de foarte mare efect pentru artiști"), oamenii aceștia păreau a nu-și fi pus niciodată întrebările lui Swann, căci se dovediră incapabili să le răspundă.

Chiar la una sau două observații de amănunt, făcute de Swann asupra frazei lui preferate :

— Ia te uită, e amuzant, nu m-am gîndit niciodată la asta ; am să vă spun că nu prea îmi place să puric lucrurile, să-mi pierd vremea umblînd după împunsături de ac ; la noi nu-și pierde nimeni timpul tăind firu-n patru, nu e stilul casei, răspunse doamna Verdurin, pe care doctorul Cottard, cu o admirație extatică și cu un zel studios, o privea jucîndu-se în mijlocul acestui val de expresii de-a gata.

De altfel, el şi doamna Cottard, cu un fel de bun-simţ, pe care îl au şi anumiţi oameni din popor, se fereau cu totul să-şi exprime vreo opinie sau să simuleze admiraţie despre o muzică, pe care, odată întorşi acasă, îşi mărturiseau unul altuia că n-o înţeleg, cum nu înţeleg nici pictura „domnului Biche". După cum publicul mare nu cunoaşte din farmecul, din graţia, din formele naturii decît ceea ce a aflat despre ea din convenţiile unei arte asimilate anevoios, şi pe care un artist le respinge de la început, domnul şi doamna Cottard, imagine a publicului mare în privinţa aceasta, nu găseau nici în sonata lui Vinteuil, nici în portretele pictorului, ceea ce reprezenta pentru ei armonia muzicii şi frumuseţea picturii. Lor, li se părea, cînd pianistul cînta sonata, că el agăţa la întîmplare de pian nişte note care nu se potriveau în adevăr pe formele cu care fuseseră ei obişnuiţi, iar pianistul arunca pe pînzele lui culorile la întîmplare. Cînd puteau să descopere în ele vreo formă, aceasta li se părea greoaie şi vulgarizată (adică lipsită de eleganţa şcolii de pictură prin care ei vedeau pe stradă chiar fiinţele vii), şi fără adevăr în ea, ca şi cum domnul Biche n-ar fi ştiut cum e făcut un măr şi că femeile n-au părul mov.

Dar împrăştiindu-se fidelii, doctorul socoti că e prilejul cel mai nimerit şi, în timp ce doamna Verdurin spunea un ultim cuvînt asupra sonatei lui Vinteuil, ca un înotător debutant, care se aruncă în apă, ca să înveţe înotul, dar alege un moment cînd nu mai e atîta lume să-l vadă :

— Deci, este ceea ce se cheamă un muzician *di primo cartello !* [1] strigă el, cu o neaşteptată hotărîre.

Swann află numai că apariţia recentă a sonatei lui Vinteuil produsese o impresie puternică asupra unei şcoli de muzică avangardiste, dar că era cu totul necunoscută de marele public.

— Cunosc în adevăr pe cineva care se numeşte Vinteuil, zise Swann gîndindu-se la profesorul de pian al surorilor bunicii mele.

— Poate că e el, strigă doamna Verdurin.

— Oh ! nu, răspunse Swann rîzînd, dacă l-aţi fi văzut o clipă, nu v-aţi mai fi pus întrebarea.

— Atunci a pune chestiunea înseamnă a o şi rezolva ? zise doctorul.

— Dacă s-ar putea întîmpla să fie o rudă, continuă Swann, ar fi destul de trist, dar în fine un om de geniu poate prea bine să fie văr cu un dobitoc bătrîn. Dacă ar fi aşa, mărturisesc că nu există supliciu pe care nu mi l-aş impune, ca dobitocul bătrîn să mă prezinte autorului sonatei : mai întîi supliciul de a frecventa pe bătrînul dobitoc, ceea ce trebuie să fie înspăimîntător.

Pictorul ştia că Vinteuil se afla în acest moment foarte bolnav şi că doctorul Potain se temea că nu-l va putea salva.

— Cum, strigă doamna Verdurin, mai sînt oameni care se lasă pe mîna lui Potain !

[1] Expresie italiană : „de prim ordin".

— Ah ! doamnă Verdurin, spuse Cottard, pe un ton de glumă afectuoasă, uitaţi că vorbiţi despre unul dintre confraţii mei, ar trebui să spun despre unul dintre maeştrii mei.

Pictorul auzise spunîndu-se că Vinteuil este ameninţat de alienaţie mintală. Şi el asigura că asta se putea observa în anumite fragmente ale sonatei lui. Lui Swann observaţia nu i se păru absurdă, dar îl tulbură ; aceasta fiindcă, o bucată de muzică pură neconţinînd nici unul dintre acele raporturi logice, a căror alterare în limbaj dezvăluie nebunia, a recunoaşte nebunia într-o sonată i se părea ceva tot atît de misterios ca nebunia unei căţele, a unui cal, care totuşi se observă în realitate.

— Ia lasă-mă-n pace cu maeştrii dumitale, ştii dumneata de zece ori mai mult decît el, răspunse doamna Verdurin doctorului Cottard, pe tonul unei persoane care are curajul opiniilor ei şi ţine vitejeşte piept celor care nu sînt de părerea ei. Cel puţin dumneata nu-ţi omori bolnavii, ca alţii !

— Dar, doamnă, e membru al Academiei, explică doctorul ironic. Dacă un bolnav preferă să moară de mîna unui prinţ al ştiinţei... E mult mai distins să se poată zice : „Mă îngrijeşte însuşi Potain".

— Ah, mai distins ? spuse doamna Verdurin. Atunci, au căpătat distincţie şi bolile acum ? nu ştiam asta... Mă faci să rîd, strigă ea, afundîndu-şi deodată obrajii în palme. Şi eu, ca o nătîngă, discutam serios, fără să-mi dau seama că glumeşti.

Domnul Verdurin, socotind oarecum obositor să înceapă a rîde pentru atît de puţin, se mulţumi să tragă un fum adînc din pipa lui, gîndind cu tristeţe că nu-şi mai putea ajunge din urmă nevasta pe terenul de alergări al amabilităţii.

— Ştii că ne place mult prietenul dumitale, zise doamna Verdurin către Odette, în clipa cînd aceasta îi ură noapte bună. E simplu, fermecător ; dacă nu ai să ne prezinţi decît prieteni de acest fel, poţi să-i aduci.

Domnul Verdurin atrase atenţia că totuşi Swann nu apreciase pe mătuşa pianistului.

— S-a simţit, omul, cam încurcat, răspunse doamna Verdurin, n-ai vrea doar ca de la început să şi aibă stilul casei, cum îl are Cottard, care face parte din micul nostru clan de mai mulţi ani. La început nu contează, era util să se intre în vorbă. Odette, m-am înţeles cu el să vină mîine la Châtelet, să ne vedem din nou. Dacă ai trece să-l iai ?

— A, nu, nu vrea el.

— Eh, în fine, cum vreai. Numai să nu se răzgîndească în ultima clipă !

Spre marea surpriză a doamnei Verdurin, Swann nu se răzgîndi niciodată. El se ducea să li se adauge oriunde, uneori în restaurantele din împrejurimile oraşului, unde nu prea mai mergea lumea, fiindcă trecuse anotimpul potrivit, mai deseori însă la teatru, care îi plăcea mult doamnei Verdurin ; şi cum într-o zi, acasă la ea, spuse faţă de el că le-ar fi trebuit un permis pentru ieşirea din şirul de trăsuri, în

serile de premiere sau de gală, că lipsa acestui permis îi stînjenise mult în ziua înmormîntării lui Gambetta, Swann, care nu vorbea niciodată despre relaţiile lui strălucite, ci numai de cele rău cotate, pe care ar fi socotit că nu e prea delicat să le ascundă şi în rîndul cărora se obişnuise, în cartierul Saint-Germain, să aşeze relaţiile cu lumea oficială, răspunse :

— Vă promit să mă ocup eu de asta, veţi avea permisul la timp potrivit pentru reluarea *Danicheff*-ilor, dejunez chiar mîine cu Prefectul poliţiei la Elysée.

— Cum asta, la Elysée ? strigă doctorul Cottard cu glas tunător.

— Da, acasă la domnul Grévy, răspunse Swann, sfiindu-se oarecum de efectul pe care fraza lui îl produsese.

Iar pictorul spuse doctorului în chip de glumă :

— Te apucă des ?

În general, de îndată ce i se da vreo explicaţie, Cottard zicea : „Ah ! bun, bun, aşa da" şi nu mai arăta nici urmă de emoţie. Dar, de data aceasta, ultimele cuvinte ale lui Swann, în loc să-i aducă potolirea obişnuită, puseră vîrf uimirii lui, fiind prea de tot ca un om cu care el cina, om care n-avea nici funcţii oficiale, nici cine ştie ce altă reputaţie, să aibă de-a face cu şeful statului.

— Cum asta, domnul Grévy ? Cunoaşteţi pe domnul Grévy ? spuse el lui Swann cu aerul stupid şi incredul de funcţionar municipal, căruia un necunoscut îi cere să vadă pe Preşedintele Republicii şi care, înţelegînd din aceste

cuvinte „cu cine are a face", după expresia jurnalistică, asigură pe bietul dement că va fi primit numaidecît şi îl îndreaptă spre Infirmeria specială a Arestului poliţienesc.

— Îl cunosc oarecum, avem prieteni comuni (nu îndrăzni să spună că prietenul comun era prinţul de Galles), de altfel el invită foarte uşor şi vă asigur că aceste dejunuri nu sînt prea amuzante, sînt la drept vorbind foarte simple, niciodată nu are mai mult de opt inşi la masă, răspunse Swann, încercînd să şteargă din relaţiile lui cu Preşedintele Republicii ceea ce, în ochii interlocutorului, părea prea izbitor.

Pe loc Cottard, întemeindu-se pe vorbele lui Swann, adoptă opinia, în legătură cu valoarea unei invitaţii la domnul Grévy, că era lucru foarte puţin căutat şi care sta la îndemîna oricui. De atunci, el nu se mai miră că Swann, ca oricare altul, frecventa palatul Elysée şi chiar îl compătimea întrucîtva că se ducea la dejunuri, pe care însuşi invitatul le declara plicticoase.

— Ah ! bine, bine, aşa bine, zise el cu glas de vameş, neîncrezător cu o clipă mai înainte, dar care, după explicaţiile căpătate, îşi dă viza şi autoriză trecerea geamantanelor nedeschise.

— Ah ! cred şi eu că nu pot fi amuzante aceste dejunuri, aveţi multă tărie ducîndu-vă acolo, spuse doamna Verdurin, căreia Preşedintele Republicii îi apărea ca un personaj plicticos deosebit de redutabil, pentru că dispunea de mijloace de seducţie şi de constrîngere care, folosite pe seama fidelilor ei, ar fi fost în stare

să-i reţină de a mai veni la ea. Se zice că e surd ca o ciubotă şi că mănîncă cu mîna.

— În adevăr că treaba, în cazul acesta, nu vă poate amuza prea mult, mergînd acolo, zise doctorul cu o nuanţă de milă creştinească ; şi, amintindu-şi cifra de opt comeseni : „Sînt dejunuri intime ?" întrebă el grăbit, cu zel mai mult de lingvist decît din curiozitate de gură-cască.

Dar prestigiul, pe care Preşedintele Republicii îl avea în ochii lui, triumfă totuşi în cele din urmă, atît asupra umilinţei lui Swann cît şi asupra relei-voinţe a doamnei Verdurin şi, în fiece seară la cină, Cottard întreba cu interes : „Astă-seară vedem pe domnul Swann ? Are relaţii personale cu domnul Grévy. E chiar ceea ce se cheamă un *gentleman ?*" Ajunse chiar pînă la a-i oferi o invitaţie pentru expoziţia dentară.

— Veţi fi primit dimpreună cu persoanele care vă vor însoţi, dar cîinii nu sînt admişi să intre. Înţelegeţi, vă spun pentru că am avut prieteni care, neştiind asta, şi-au muşcat mîinile.

Cît despre domnul Verdurin, el observă efectul neplăcut pe care îl avusese asupra soţiei lui descoperirea că Swann avea prietenii puternice, despre care nu vorbise niciodată.

Dacă nu se hotărîse vreo petrecere afară din oraş, Swann frecventa tot timpul micul nucleu de la soţii Verdurin, dar nu venea decît seara tîrziu, neacceptînd aproape niciodată să cineze, cu toate stăruinţele Odettei.

— Aş putea cina şi numai cu dumneata, dacă preferi aceasta, îi spunea ea.

— Şi doamna Verdurin ?

— Oh ! ar fi foarte simplu. N-aş avea decît să-i spun că nu mi-a fost gata rochia, că mi-a venit trăsura cu întîrziere. Se poate oricînd găsi o explicaţie.

— Eşti drăguţă.

Dar Swann îşi spunea că, dacă ar arăta Odettei (consimţind numai s-o revadă după cină) că existau plăceri pe care le prefera aceleia de a fi cu ea, gustul ei pentru persoana lui n-ar şti multă vreme ce este saţietatea. Iar, pe de altă parte, preferînd infinit frumuseţii Odettei frumuseţea unei micuţe muncitoare, proaspătă şi dolofană ca un trandafir, de care era îndrăgostit, îi plăcea mai mult să petreacă prima parte a serii cu aceasta, fiind sigur că pe Odette o va vedea pe urmă. Din aceleaşi motive, el nu admitea niciodată ca Odette să vină la el acasă, de unde să-l ia, ca să meargă la soţii Verdurin. Micuţa muncitoare îl aştepta la un colţ de stradă de pe lîngă locuinţa lui, colţ cunoscut de vizitiul său Rémi şi unde ea se urca alături de Swann, rămînîndu-i în braţe pînă în clipa cînd trăsura îl oprea în faţa casei Verdurin. La intrarea lui, în timp ce doamna Verdurin, arătîndu-i trandafirii trimişi de el dimineaţa, îi spunea : „Sînt supărată pe dumneata" şi îi indica un loc alături de Odette, pianistul cînta, pentru ei amîndoi, mica frază a lui Vinteuil, care era un fel de arie naţională a iubirii lor. Aria începea cu un tremolo prelungit de vioară, care se aude numai el timp de cîteva măsuri, ocupînd tot planul întîi, apoi deodată părea că se dă la o

parte şi, ca în acele tablouri ale lui Pieter van Hooch, pe care cadrul strîmt al unei uşi întredeschise le adînceşte pînă departe, în cu totul altă culoare, în catifelarea unei lumini interpuse, mica frază se ivea dansantă, pastorală, intercalată, episodică şi aparţinînd unei alte lumi. Ca o siluetă feminină, în cute simple şi nemuritoare, împărţindu-şi în dreapta şi în stînga darurile graţiei ei, fraza muzicală trecea cu acelaşi surîs inefabil ; dar Swann credea că deosebeşte acum în ea oarecare dezamăgire. Ea părea a cunoaşte deşertăciunea acestei fericiri, a cărei cale o deschidea. În graţia ei aeriană, avea ceva de fapt desăvîrşit, ca nepăsarea care urmează regretului. Dar lui puţin îi păsa, el o considera mai puţin în ea însăşi — în ceea ce putea să exprime pentru un muzician, care ignora existenţa şi a lui, şi a Odettei, compunînd-o, şi pentru toţi cei ce aveau s-o asculte de-a lungul secolelor — şi mai mult ca un zălog, ca o amintire a iubirii lui care, chiar soţilor Verdurin, tînărului pianist, le ducea gîndul la Odette şi totodată la el, împreunîndu-i ; astfel că, rugat o dată, din pur capriciu, de Odette, el renunţase la proiectul de a cere unui artist să-i cînte sonata întreagă, din care continua să nu cunoască decît acest fragment. „Ce nevoie ai de rest ? îi spusese ea. Asta e bucata *noastră*." Şi chiar, suferind la gîndul, cînd fraza trecea pe atît de aproape de ei şi totuşi la depărtări infinite, că în timp ce li se adresa lor ea nu-i cunoştea, Swann aproape regreta că are o semnificaţie, o frumuseţe intrinsecă şi fixă, străină

de ei, după cum, în privinţa bijuteriilor dăruite sau chiar a scrisorilor primite de la femeia iubită, strălucirea pietrei scumpe sau cuvintele limbajului ne înciudează că n-au fost făcute numai din esenţa unei legături sufleteşti trecătoare şi a unei anume fiinţe.

Deseori, el se trezea că întîrziase atît de mult cu tînăra muncitoare pînă să se ducă la soţii Verdurin, încît o dată ce mica frază fusese cîntată de pianist, îşi da seama că se apropie clipa cînd Odette urma să se înapoieze acasă. El o însoţea iarăşi pînă la uşa cochetei sale locuinţe, din strada La Pérouse, în spatele Arcului de Triumf. Şi poate că din cauza aceasta, ca să nu-i ceară toate favorurile, sacrifica plăcerea, mai puţin necesară pentru el, s-o vadă mai curînd, să sosească la soţii Verdurin împreună cu ea, exercitării acestui drept pe care ea i-l recunoştea, să plece amîndoi şi pe care el punea mai mare preţ, pentru că datorită lui avea impresia că nimeni nu o vede, că nimeni nu se aşază între ei, că nimeni n-o împiedică să mai rămînă cu el, după ce se despărţise de ea.

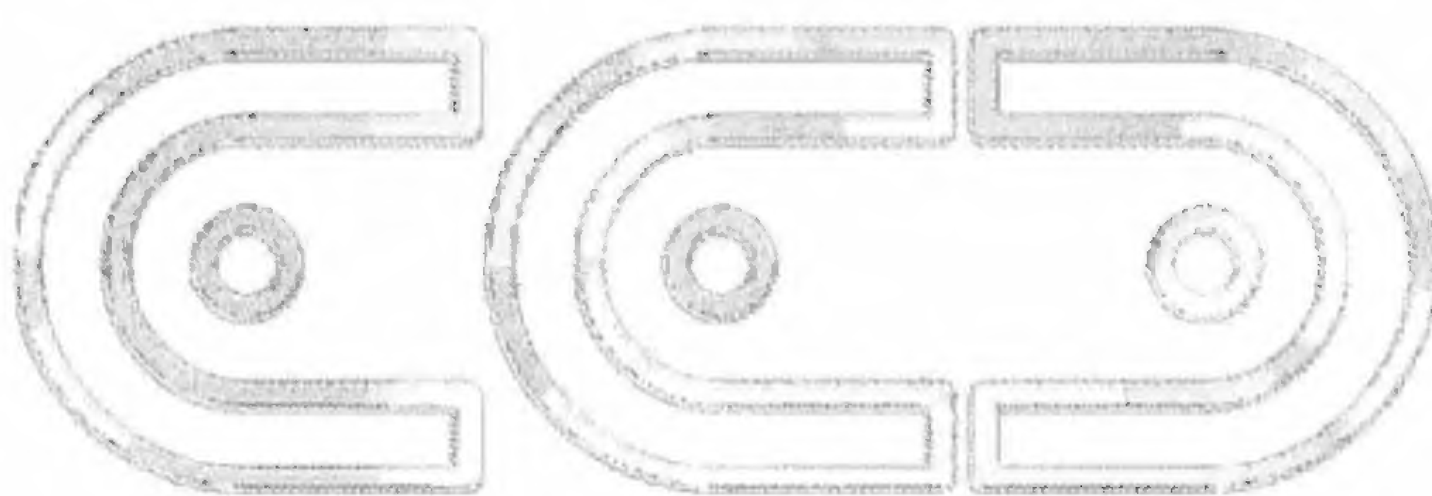
Cuprinsul

Tehnoredactor : AURICA IONESCU

Dat la cules 18.05.1968. Bun de tipar 02.08.1968. Apărut 1968. Tiraj 30.155 ex. broşate. Hîrtie tipar înalt B de 63 g/m². Format 700×900/32. Coli ed. 14,16. Coli tipar 11,25. A. nr 17.624/1968. C.Z. pentru bibliotecile mari şi mici 82—39=59.

Intreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918", Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, Bucureşti, Republica Socialistă România
Comanda nr. 1593.

Scanare și prelucrare digitală

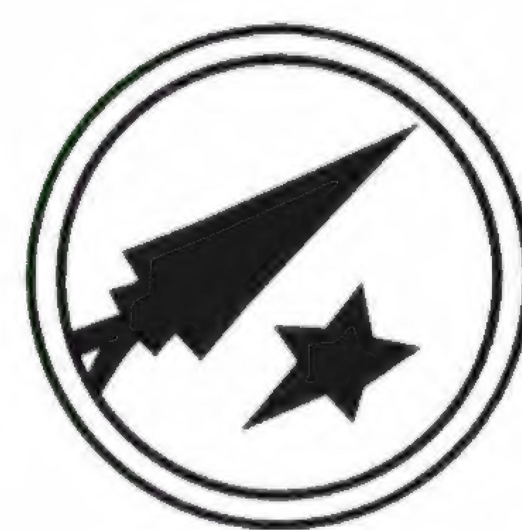

de

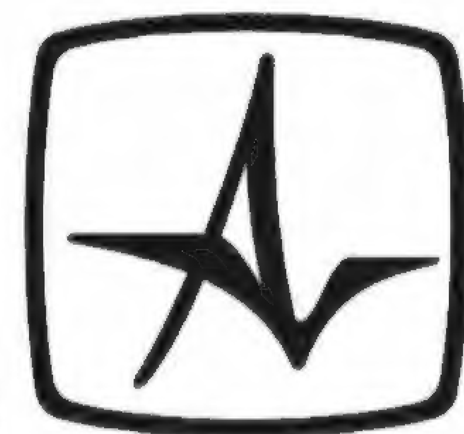
Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2023

